Jack Holland

NŐGYŰLÖLET

A VILÁG LEGRÉGIBB ELŐÍTÉLETE

BOOKART
Csíkszereda, 2011

A mű eredeti címe
„A brief history of misogyny" by Jack Holland
© First published in the UK by Robinson,
an imprint of Constable & Robinson, 2006

Fordította
Vallasek Júlia

Szerkesztette
Láng Zsolt

Az eredetivel egybevetette
és a szöveget gondozta
Mihály Emőke

ISBN 978-606-92476-8-6

Előszó

Apám szerette a történelmet, és szerette a nőket. Ez a két tény vezette el őt a nőgyűlölet témájához, mely meglehetősen különbözik attól, amiről a hivatása szólt: az észak-írországi politikai ügyektől.

2002-ben kezdett el dolgozni a *Nőgyűlölet. A világ legrégibb előítélete* című könyvén. A téma meglehetősen ellentmondásosnak bizonyult. A férfiak, ha meghallották, mivel foglalkozik apám, többnyire azt feltételezték róla, hogy igazolni próbálja a nőgyűlölet jogosságát. Ez a reakció nagyon megdöbbentette apámat. Általában mindenki meglepődött, hogy egy férfi ír erről a témáról. „Miért ne? A nőgyűlöletet férfiak találták ki" – mondogatta.

Írás közben nagyon megrázta azoknak a bűntetteknek a hosszú sora, melyeket férjeik, apáik, embertársaik és uralkodóik követtek el a nők ellen. Anyámmal megborzongtunk, amikor sorolta őket – a boszorkánysággal vádoltak esztelen kínzásától kezdve az észak-koreai börtönökben elszenvedett borzalmakig. Újságcikkeket vágott ki, elolvasott millió történetet, a költészethez és a drámairodalomhoz nyúlt kulturális magyarázatért.

Apám úgy érezte, ez a legfontosabb munkája. Újságírói tekintete arra a félelmetes kérdésre irányult, hogy hogyan lehetséges, hogy a történelem során az emberiség egyik fele mindvégig elnyomta és terrorizálta az emberiség másik felét.

Miközben ezzel küzdött, ugyanazokat az eszközöket használta, melyekkel a többi jelenkori konfliktust is próbálta megfoghatóvá tenni olvasói számára: lényeglátását, a nyugati kultúráról és történelemről szerzett jelentős ismeretanyagát, az elnyomottak iránti együttérzését és szépírói stílusát. Mindezekkel felfegyverkezve írta meg ezt a történeti munkát, mely témájának kegyetlensége ellenére mint olvasmány roppant élvezetes.

2004. májusában, egy hónappal a *Nőgyűlölet* befejezése után apámat rákkal diagnosztizálták. Angiocentrikus limfómában halt meg, a ráknak egy rendkívül ritka és csaknem mindig halálos kimenetelű változatában. Bár a betegség és a kezelések legyengítették, továbbra is foglalkoztatta a terv, a kórházi ágyán is az utolsó javításokon dolgozott.

Az apa-lány viszony fontos témája ennek a könyvnek, hiszen ezáltal a sajátosan intim kapcsolat által hagyományozhatók tovább, vagy szüntethetők meg a nőgyűlölet káros hatásai. Az apához való viszony minden lány életében központi szerepet játszik. Az én apám gyöngédséggel viszonyult szülői szerepéhez, őszinte elismeréssel, jóindulatú és tapintatos megerősítéssel fogadta nővé válásomat. Csaknem mindig kíváncsi volt a gondolataimra. Biztatott, hogy vitatkozzak vele. Időnként nevetett és viccelődött fiatalkori meggyőződéseimen, máskor hevesen vitáztunk. Abból, ahogy beszélt velem, éreztem, hogy értékeli az eszemet. Szelíd tekintetével pedig dédelgette a nőiességemet.

Nehéz felbecsülni ennek az elfogadásnak a fontosságát, különösen most, hogy már nem lehet részem belőle többé. Mikor elolvastam, amit apám arról írt, hogy különböző kontinenseken milyen bánásmódot kellett annyi nőnek századokon keresztül elviselnie, tudatosodott bennem, mit is jelent, hogy én védve voltam a nőgyűlölettől. Kivételesen, legalábbis az otthonomban, szabad lehettem a béklyóitól.

Legmeghatóbb emlékem apámról, egy egész élet kedves emlékei közül, a halála előtti három nap. Kettesben ültünk a manhattani kórház egyik kórtermében, a kéziratot ellenőriztük. Felolvastam neki, és ő tudni akarta, javasolok-e valamilyen változtatást. Megtisztelő volt: a hivatásos író, a tapasztalt szakértő, az apám megkér engem, az újdonsült tudósítót, aki még semmihez sem ért igazán, a fiatal nőt, a lányát, hogy mondjon véleményt.

Értékes pillanat volt, és most, a visszaemlékezésben még inkább kifényesedik. Úgy éreztük, mintha a csöndes munka, amelyben elmerültünk, erősebb lenne a betegségnél. A Hudson folyóra néző, napsütötte szobában egy pillanatra sikerült pórázra fognunk a félelmet és a szenvedést, mely a rákos betegek osztályán körülvett bennünket.

Éppen csak elkezdtünk dolgozni, amikor észrevettem, hogy apám orvosa, egy kedves, csendes szavú ember, aki alig két héttel korábban figyelmeztette anyámat és engem apám közelgő halálára, meghatottan figyel bennünket. Arckifejezése arra utalt, hogy nem gyakran lát ilyen jelenetet.

Jack Holland Észak-Írországban gyerekeskedett az 1950-es években, és a társadalmi és politikai szempontból viharos hatvanas években vált nagykorúvá. Egészen kiskorától talpraesett nők vették körül. Főként nagyanyja, Kate Murphy Holland nevelte, a család nagyszerű, erőskezű összetartója, Down megye vad vidékéről, és „Cissy" nagynénje, azaz Martha Holland, egy rendkívül szép nő, aki sosem ment férjhez, és Belfast számos szövőgyárának egyikében dolgozott. Édesanyja, Elizabeth Rodgers Holland, olyan szegényen nőtt fel, hogy csak időnként járhatott iskolába. Apám egész pályafutására ihletően hatott az édesanyja. Azt szokta mondani, íróként az a célkitűzése, hogy az anyjához hasonló, tanulatlan, de intelligenciával megáldott emberek számára hozzáférhetővé tegyen bonyolult gondolatokat.

Mindig érdekelte a női tapasztalat. Amikor megírta első tényfeltáró beszámolóját az akkoriban tetőző ír zavargásokról, áttanulmányozta édesanyja és nagynénje leveleit, és hatásosan felhasználta azokat az 1981-ben megjelent *Too Long a Sacrifice: Life and Death in Northern Ireland Since 1969* [Túl hosszú áldozat. Élet és halál Észak- Írországban 1969 óta] című könyvében. Első regénye, a *The Prisoner's Wife* [A fogoly felesége] (1982) a háborúban harcoló férfiak feleségeinek szenvedéseiről szól.

Apám életében anyám, Mary Hudson volt a legfontosabb nő, maga is kiváló eszű, tehetséges nyelvész és tanár. Gyümölcsöző és boldog házasságban éltek harminc éven át, és felbecsülhetetlenül sokat jelentettek egymás számára, mind személyes, mind szakmai szinten. Gyermekkoromban számos beszélgetést hallgattam végig a vacsoraasztal mellett arról, hogy hogyan lehetne

továbbfejleszteni egyik vagy másik részét annak a könyvnek, melyen apám éppen dolgozott. A *Nőgyűlölet*et, apám más könyveihez hasonlóan, anyám is javítgatta, szerkesztgette.

Ha anyám nem lett volna igazán kitartó az elmúlt két évben, soha nem jelent volna meg ez a könyv. Az amerikai kiadó, mellyel apámnak szerződése volt, és amellyel a könyv írása során szorosan együttműködött, apám halála után furcsa módon azt állította, hogy a kézirat közölhetetlen. Anyám nem hitt nekik, és elszántan keresett egy másik kiadót: tudta, hogy ennek a történetnek mindenképpen napvilágot kell látnia. Anyám lendületességének köszönhető, hogy ez a fontos és gondolatébresztő könyv most eljut az olvasókhoz.

Ma nagyjából egy felvilágosultnak mondható korban élünk, melyben a nőgyűlölet jelenségét végre nem csupán az elnyomás és az igazságtalanság forrásának, de az emberi haladás, a társadalmi és gazdasági fejlődés akadályának is tekintik. Mégis a nőket továbbra is rosszabbul fizetik, mint a férfiakat, az Egyesült Államokban pedig csorbulni kezdtek azok az évtizedekkel ezelőtt kivívott jogok, melyek által a nők szabadon eldönthették, akarnak-e gyereket. A valódi nemi egyenlőség még várat magára. És a világ sok részén, ahol a nemek kérdése összevegyül a szegénységgel, a tudatlansággal, a fundamentalizmussal vagy a betegséggel, a nők helyzete alig javult az elmúlt évszázadok során.

Édesapám, Jack Holland tisztában volt azzal, hogy ezeket a gondokat egyetlen egy könyv nem képes megoldani, sőt, még sok könyv sem. Mégis ez az utolsó munkája fontos fegyverré válhat a világ legrégibb előítélete ellen vívott harcban.

Jenny Holland

Bevezető

„...leborotvált feje
szénfekete tarló,
sáros rongy a szemén,
nyakán a hurok

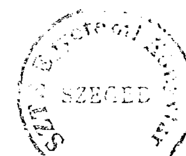
mint gyűrű őrzi
szerelme emlékét."

(Seamus Heaney: *Büntetés*
Gerevich András fordítása)

2002. június 22-én Pandzsáb egyik távoli szegletében egy pakisztáni nőt, Mukhtaran Bibit a törzsi tanács ítélete alapján többszörösen megerőszakoltak, mivel öccse állítólag nemi kapcsolatot létesített egy magasabb kasztba tartozó nővel. Hiába könyörgött sikoltozva kegyelemért, négy férfi megragadta, és berángatta egy kunyhóba.

„Többször megerőszakoltak, egy órán keresztül, utána meg sem bírtam mozdulni" – mondta a riportereknek. Több százan voltak jelen a büntetés végrehajtásakor, senki nem segített.

2002. május 2-án, Szun Ok Li észak-koreai menekült tanúskodott Washington DC-ben a szenátus Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága előtt az észak-koreai Kaechon női munkatáborban uralkodó körülményekről, ahol az elítéltek nyolcvan százaléka háztartásbeli. Szemtanúja volt annak, hogy három asszony a cementpadlón szült. „Borzalmas volt látni, ahogy a börtönorvos csizmás lábával rugdosta a terhes nőket. Amikor a gyermek világra jött, az orvos ordítani kezdett, hogy: »Azonnal öljék meg! Hogy képzeli egy bűnöző, hogy gyermeket szüljön a börtönben?!«"

Nigéria, 2002. Amina Lawalt halálra ítélték, mert házasságon kívül szült gyereket. Nyakig beásták a földbe, és addig dobálták kővel, amíg szét nem zúzták a koponyáját.

Fayetteville, Észak-Karolina. A Fort Bragg katonai támaszponton 2003. nyarán mindössze hat hét alatt négy nőt ölt meg saját, feldühödött férje. Az egyiken több mint ötven késszúrást ejtett az a férfi, aki valamikor azt állította, szereti őt.

Kelet-Afrika. Az Egyiptomtól Szomáliáig terjedő területen a becslések szerint a nők 80–100 százalékának csonkították meg a nemi szervét. Egyesek közülük az Egyesült Államokba menekültek. Ezek a nők amellett érveltek, hogy ugyanolyan védelemre jogosultak, mint a politikai elnyomás elől menekülők. Harcuk valójában régebbi minden nemzeti, politikai, polgári jogokért folytatott harcnál.

Észak-Írországban nőttem fel, egy olyan világban, amely távol van Pandzsábtól, Észak-Koreától és Kelet-Afrikától. Ezen a helyen a „picsa" szó a legrosszabb dolgot jelentette, amit egy ember a másikról gondolhat. Ha valakit gyűlöltél, vagy megvetettél, a „picsa" mindent kifejezett.

Ezt a szót firkálták a szemetes sikátorok vagy a vizelettől és ürüléktől bűzlő közvécék falára. Semmi nem lehetett rosszabb annál, mint hogy „picsának" neveznek, senki nem volt hülyébb a „hülye picsánál".

Az észak-írországi Belfastban, abban a városban, ahol felnőttem, a gyűlöletnek megvoltak a maga sajátos célpontjai. A szektárius csetepaték miatt az évek során Belfast az erőszak és a vérontás szinonimája lett. De volt valami, amiben az egymással harcoló katolikus és protestáns közösségek egyetértettek: a pina megvetett státusa.

Belfast ebben a tekintetben alig különbözött Anglia más szegény, ipari vidékeitől, ahol a nők általános megvetése, az asszonyverés hétköznapi jelenségnek számított. Egy férfi képes volt közbelépni, ha látta, hogy egy ember rugdos egy kutyát, de nem érezte kötelességének, hogy közbeavatkozzon, ha ugyanezt egy

férj művelte a feleségével. Furcsának tűnhet, de éppen a férj és feleség közti kapcsolat „szentsége" akadályozta meg a közbelépést.

Amikor az 1960-as évek végén kirobbant a politikai erőszak, a nőgyűlöletet is erőteljesebben lehetett érzékelni. Azokat a katolikus lányokat, akik brit katonákkal randevúztak, kirángatták az utcára, lefogták, megkötözték (nemegyszer éppen nőtársaik), míg a férfiak ütlegelték őket, leborotválták a hajukat, majd forró kátrányt öntöttek rájuk, tollba hempergették őket. Ezután odakötözték őket egy lámpaoszlophoz, hadd bámuljon az izgatott tömeg, a nyakukba akasztott táblára pedig felmázolták az ugyancsak szexuális jellegű sértést: „kurva".

Talán a franciákat utánoztuk, mert az angolszász nemzetek általában őket követik szexuális kérdésekben: láthattuk a Franciaország felszabadulásakor készített fotókon, hogy milyen sorsra jutottak azok a nők, akik német katonával kerültek kapcsolatba. Persze tulajdon erős érzelmeink belső logikáját is követtük, ugyanaz a düh hajtott, amellyel azt a kétszótagos szót ejtjük ki: „picsa".

Ezt a logikát jó ezernyolcszáz évvel ezelőtt Tertullianus, a keresztény egyházatyák egyike alapozta meg:

„Te nyitottál kaput az ördögnek, te törted meg ama fának a pecsétjét, te hagytad cserben legelőször az isteni törvényt, s te beszélted rá cselesen a bűnre, akivel a támadó ördög nem boldogulhatott, Isten képmását, a férfit, ugyancsak könnyen zúztad össze."[1]

A nőgyűlölet különféle szinteken érvényesül, a nyugati társadalom világnézetét formáló görög gondolkodók munkáinak legemelkedettebb filozófiai síkjától kezdve a tizenkilencedik századi londoni sikátorokig és a modern Los Angeles-i utcákig, ahol sorozatgyilkosok ámokfutása nyomán megkínzott, megcsonkított női holttestek hevernek az utcán. Az időszámításunk szerinti harmadik század keresztény aszkétáitól az ezredforduló

[1] Tertullianus: *Az asszonyi cicomáról*. (Ford. Városi István.) In: Ókeresztény írók, XII. kötet, Szent István Társulat, 1986.

tálib vezéreiig minden düh a nőkre irányul, és a nők szexualitását is igyekeznek elnyomni. A történelem során legalább egyszer, a késő középkori boszorkányüldözések idején, elindult valami, amit nemi pogromnak nevezhetünk, és ennek során több százezer (egyes történészek szerint több millió) nőt égettek el máglyán Európa-szerte. Ezt a dühöt jeleníti meg a legnagyobb és legismertebb művészek némelyike, és ezt használják ki a legalantasabb, legközönségesebb modern pornográf alkotások is. A nőgyűlölet története voltaképpen a nők gyűlöletének folyamatos íve, amely összeköti Arisztotelészt Hasfelmetsző Jack-kel, Lear királyt James Bonddal.

Legintimebb szinten maga a nemi aktus vált a megaláztatás és a szégyen egyik formájává: megaláztatás az azt elszenvedő nők, és szégyen az elkövető férfi számára. A belfasti szlengben a „döf" ige két dolgot jelent: „szeretkezni valakivel" vagy „megölni valakit". A halál ez esetben nem a francia „la petite morte" értelemben szerepel, mely az orgazmus keltette extázisban való önfeladásra utal. „Megdöftem azt a picsát", jelentheti azt is, hogy „megöltem", azt is, hogy „megdugtam". Az áldozat mindkét esetben eldobható, elfeledhető, megfosztva alapvető emberi jegyeitől.

Tudom, hogy bármiféle gyűlölet történetét felvázolni összetett feladat. Egy adott gyűlöletforma gyökerénél, legyen az osztály- vagy fajgyűlölet, vallásos vagy etnikai, az ember általában valamilyen konfliktusra bukkan. Az emberi gyűlölködések lesújtó listáján csupán a nőgyűlölet keveredik egy igazán mélyről fakadó sóvárgással és szükséggel, azzal, amelyet a legtöbb férfi érez a nők iránt, és fordítva. A gyűlölet és a vágy különös módon kapcsolódik össze. Ez teszi olyan bonyolulttá a nőgyűlöletet: a férfi önmagával való konfliktusát feltételezi. Legtöbbször voltaképpen fel sem ismerik ezt a konfliktust. Írországban, ahogy a katolikus világ többi részén, mindez első látásra paradoxonnak tetsző formában fejeződik ki. Lehet, hogy az utcán megvetik a nőket, de lépj csak be bármelyik katolikus templomba, ott egy piedesztálra emelt, nagyra becsült, egyenesen imádott nővel találkozol.

A mi templomunk Belfastban egy kiegyensúlyozatlan szerkezetű, jellegzetes ír templom, amilyeneket többnyire a tizenkilencedik század végén, a huszadik század elején építettek – vagyis jóval azután, hogy véget ért a katolikus építészet aranykora, és átvette helyét a szentimentális jámborság. Vörös téglából épült, mint a környező kis sorházak. Egyetlen dísze a pszeudogótikus bejárat és a porfír szenteltvíztartó, melynek aljára vasárnap, az utolsó mise végére apró, fekete csomókban rakódik le a piszok.

A sötét templombelsőbe lépve az ember figyelmét azonnal megragadja egy kék köpenyes, fiatal nő szobra, akinek csillagkoszorú van a feje körül, kecses, fehér lábával pedig egy tekergőző kígyóra tapos. A kígyó rikítóan vörös, és kitátott szájából fenyegető, villás nyelv nyúlik ki. Mérgező dühe azonban erőtlen: „És megfogá a sárkányt, azt a régi kígyót, aki az ördög és a Sátán, és megkötözé azt ezer esztendőre." (Jel 20,2)

Egy szűz az ő tisztaságának támadhatatlan tökélyével legyőzte az ördögöt. Megérttették velünk, hogy a gonosz, melyet méltóságteljesen legyőzött, nem más, mint a hús, a kéjvágy, a megnevezhetetlen tettekre való csábítás bűne. Csakhogy megzavart minket, hogy a kígyó erőteljesen szexuális szimbólum, nem tudtunk erről megfeledkezni. A szobor, miközben a tisztaságot, a testi vágyak feletti győzelmet dicsőítette, látens módon érzékiséget is sugárzott azáltal, hogy az enyhén megemelkedett ruha alól kilátszottak a sziszegő, tekergőző kígyóval ugyancsak bensőséges, fizikai kapcsolatba került kecses, női lábak. Idővel aztán megtanultuk, hogy a szexualitás elnyomása a pornográfiához hasonlóan nem más, mint a szexuális rögeszmék egyik formája.

Tizenöt éves koromra valamennyi barátommal együtt tudtuk, valójában mit is tapos a porba. Társadalmunkban ez volt a nőktől elvárt szerep: mások vágyának ellenállni, a sajátjukat elfojtani.

Nem kellett filozófiai jártasság ahhoz, hogy valaki megfejtse a „picsa" szó használatában rejlő nőgyűlöletet. De Szűz Máriának, Isten anyjának imádása bebizonyította, hogy a nőgyűlölet egyaránt képes felemelni és letaszítani a nőket. A végcél mindkét irányban azonos: megfosztani a nőt ember mivoltától.

Noha a nőgyűlölet egyike a legkitartóbb előítéleteknek, a századok során sokat változott és fejlődött, tompították vagy felkorbácsolták az éppen fennálló társadalmi, politikai és főleg vallásos áramlatok. A nőgyűlölet történetében drámai változást hozott a kereszténység elterjedése és az eredendő bűn doktrínájának meghirdetése.

Amint ebben a könyvben kifejtem, ez a doktrína a kereszténység és az antik világ három erős áramlatának összefonódásából fakad. Ez a három áramlat az ógörög platonikus filozófia, a judaista patriarchális egyistenhit és az a keresztény kinyilatkoztatás, miszerint Krisztus az Isten fia, személyében maga Isten öltött testet, és avatkozott be közvetlen módon az emberi ügyekbe. A filozófiai, a misztikus és a történelmi állításoknak ez a korábban soha nem tapasztalt összefonódása teremtette meg a világ legrégibb előítéletének erős ideológiai hátterét, amikor magát a fogantatást is bűnnek, sőt eredendő bűnnek kiáltották ki. A nő, még ha Szűz Máriaként egekbe emelték is, felelős lett e bűn elkövetéséért, és főképp azért, mert a férfiak kiestek Isten kegyelméből a lét borzalmai közé.

Ha végiggondoljuk, hogy hogyan ment végbe ez a (felfelé vagy lefelé irányuló) kettős elembertelenítés, túl kell lépnünk a Szűz Mária kultuszán. Végül is a világ legrégibb előítéletének történetéről van szó. Ilyen vagy olyan formájában hosszú időn keresztül fennmaradt, látszólag sértetlenül emelkedett ki azokból a kataklizmákból, amelyek birodalmakat, kultúrákat nyeltek el, az emberi gondolkodásmód és érzésvilág más elemeit mindenestül kitörölték. Tovább él, miközben a filozófiai és tudományos forradalmak láthatóan örökre megváltoztatták világszemléletünket. Miközben a társadalmi és politikai forrongások átformálták az állam és a polgárok közti kapcsolatot, a demokráciák eltörölték az oligarchiákat, és megfosztották a hatalomtól az abszolutista uralkodókat, visszatér, és mint egy elűzhetetlen kísértet, makacsul belengi az egyenlőségről alkotott elképzeléseinket. Időszerű, mint a legújabb pornográf weboldal, régi, mint maga a civilizáció.

Egy ősi hagyomány örökösei vagyunk, ez az örökség visszanyúlik a múlt nagy civilizációinak gyökeréhez, oda, ahol tudatunk formálódott, ahol kialakult az a kettősség, amely ott rejtőzik minden próbálkozás mögött, hogy tagadja a lakosság felének ember voltát. „A világ kettőssége felfoghatatlan" – írta Otto Weininger, a huszadik századi osztrák gondolkodó és talán az utolsó nyugati filozófus, aki megpróbált filozófiai magyarázatot adni a nőgyűlölet létjogosultságára – „a férfi bukásának története, a primitív rejtély. Az örök élet múlékony testhez, az ártatlanság bűnhöz kötése."

E „rejtély" történetének megértése talán hozzásegít a megfejtéshez. De ahhoz, hogy a gyökereit megtaláljuk, előbb meg kell vizsgálnunk az előzményeket. A nők évszázadokon keresztül a megvetés tárgyai voltak, de van-e a nőknek olyan története, amely az időszámításunk előtti, a megvetés, a nőgyűlölet előtti időkbe vezet vissza? Ez itt a kérdés.

Mindenesetre sokakat izgatott ez a probléma, elsősorban feminista történészeket és kutatókat, akik megpróbáltak túllépni a nők konvencionális történetén, amely voltaképpen a nők férfiakkal való kapcsolatának története. Egészen a közelmúltig tudományos szinten a nőket elsősorban ebben a megvilágításban láttatják, másként alig.

A történelem a férfiak története volt (és nagyjából az is maradt), annak története, hogy hogyan hatottak a férfiak az őket körülvevő világra, valamennyi – vallási, politikai, katonai, társadalmi, filozófiai, gazdasági, művészi és tudományos – vonatkozásban. Számos feminista a patriarchális társadalom nőket félresepről vagy mellőző termékének tekinti a történelmet, melynek során a különböző korokban különböző formában nyilvánult meg a nőgyűlölet. Egyesek szerint, amit történelemnek nevezünk, valójában nem más, mint a patriarchális rend története, ideológiája a nőgyűlölet, egy hiedelmekből és eszmékből szőtt rendszer, melynek célja, hogy magyarázatot adjon a férfiak uralmára a nők felett.

Számos feminista kutató, akit nyomasztott a bezártságnak ez a történelmi formája, az őstörténethez fordult vigaszért, és

megkonstruált egy távolabbi múltat, melyben a matriarchátus megóvta a nőket attól a megvetéstől, amely később megmételyezte az életüket, és eltorzította a megítélésüket.

A tizenkilencedik század elejétől kezdve a matriarchális modell, így vagy úgy, meglepően sokakra gyakorolt hatalmas vonzerőt, Friedrich Engelstől és Sigmund Freudtól a késő huszadik századi spirituális feminista mozgalmakig. Olyan komoly tudósok álltak ki mellette, mint Marija Gimbutas archeológus, és olyan sikerkönyvek hirdették, mint Rosalind Miles: *Who Cooked the Last Supper? The Women's History of the World* [Ki főzte az utolsó vacsorát? A nők világtörténete]. Ez utóbbi kinyilatkoztatja azt, hogy:

„*...kezdetekben, mikor az emberiség kiemelkedett az őstörténet sötétjéből, Isten nő volt. És micsoda nő!... Az első nő-isten hatalma és központi szerepe a történelem egyik legjobban őrzött titka.*"

Miles megadja a nagy istennő imádatának történeti kronológiáját is (amely párhuzamos a matriarchális társadalom fennállásával), és azt állítja, hogy „a nőiség szent mivoltának állapota legalább huszonötezer évig tartott, egyesek tovább tágítják az időbeli határt, negyven, sőt ötvenezer évig. Voltaképpen az emberi történelemben mindmáig nem volt olyan időszak, amelyben ne tekintették volna különlegesnek, varázslatosnak a nőket."

A matriarchátus létezését azonban bajosan lehet bizonyítani. Még ha lenne is rá bizonyíték, önmagában még nem változtatna azon a tényen, hogy a nők történelemben játszott szerepét a férfiakhoz fűződő viszonyuk határozza meg: a matriarchális történet egyszerűen felcseréli az alávetettséget a dominanciával. A matriarchátus fennállásának feltételezett idejéből nem rendelkezünk írásos dokumentumokkal. A paleolitikum úgynevezett Vénuszfiguráit, amelyek Dél-Franciaországtól Szibériáig számos helyről előkerültek, gyakran felhozzák a nagy istennő kultusza széleskörű elterjedésének bizonyítására. A szobrok jelentőségének értelmezése mégis problematikus. A matriarchális elmélet egyes képviselői számára azt bizonyítják, hogy akkoriban milyen csodálat és tisztelet övezte a nőket, mások viszont groteszknek látják ezeket a szobrocskákat, nem csodálatot és tiszteletet, hanem inkább rémületet ébresztenek bennük. De még ha bizonyítani is tudnánk, hogy ezek a szobrocskák egy nagy istennő kultuszára utalnak, a történelem azt is kellőképpen bizonyítja, hogy nincs feltétlen kapcsolat az istennők tisztelete és a nők magas társadalmi státusza között. Szűz Mária kultusza például éppen a középkori boszorkányégetések idején erősödött fel.

Jóval a kőkorszak után Európában, a keltáknál olyan, a klasszikus kultúrákat megelőző kultúrával találkozunk, amely némi dokumentumalapot biztosít annak az állításnak, miszerint mielőtt a görög és római hegemónia határozta volna meg a történelmet, a matriarchátusnak egy bizonyos formája uralkodott. És ezt nemcsak a kelta mítoszok és sagák bizonyítják, de a korabeli görög és római írások is, melyek megdöbbenésüknek adnak hangot, hogy mekkora szabadságot biztosítottak a kelták asszonyaiknak.

Nagy a kísértés, hogy az ember elhiggye, létezett Árkádia, az elveszett aranykor, amikor a nők és a férfiak szilárdan összetartottak, kapcsolataikból hiányzott a konfliktus. Ellent kell állnunk ennek a kísértésnek. A legtöbb, amiben a kelta társadalom vizsgálatakor reménykedhetünk, hogy bizonyítékokat találunk arra, hogy akkor és ott valamivel kiegyensúlyozottabb volt a nemek közötti viszony. Könyvem, a *Nőgyűlölet* megmutatja, hogyan szűnik meg ez az egyensúly a görögök és a rómaiak megjelenésével. A Weininger által emlegetett kettősséget vizsgálja, mely a szóban forgó civilizációk terméke, ahol a férfi a tézis, a nő az antitézis.

A dualista viszony természete, hogy a dialektikussal ellentétben nem ismeri a szintézist: örök konfliktusra ítéli a két nemet. A nők olyan filozófiai, tudományos és jogi érvek hadával szembesültek, amelyek mind azt szeretnék bebizonyítani és törvénycikkelyekbe foglalni, hogy ők „értelemszerűen értéktelenebbek" a férfiaknál. A kereszténység később egy teológiai érvet is felhozott, melynek szerteágazó hatása ma is érezhető.

A felvilágosodást követő liberális demokráciák megszületésével egy időben kezdődött el a nők politikai és jogi egyenjogúságáért vívott hosszú harc. De a haladás sosem állt útjában a nőgyűlöletnek. Nyugaton a politikai és jogi egyenlőséget szexuális forradalom követte, amely ellenállást szült mind a fundamentalista protestánsok, mind a konzervatív katolikusok körében. Számos harmadik világbeli országban a nők jogaiért vívott küzdelem mélyen gyökerező vallásos eszméket és társadalmi szokásokat fenyegetett. Mindez a tálib uralom alatti Afganisztánban tetőzött, mivel a rendszer elsődleges célja a nők elnyomása volt. A nőket eltiltották a közélettől, megtagadták alapvető jogaikat, valahogy úgy, ahogy a nürnbergi náci törvények fosztották meg emberi mivoltuktól a német zsidókat. Ritkán vagy talán soha nem mutatkozott meg ennyire nyilvánvalóan, hogy a nőgyűlölet célja megtagadni az emberiség felétől az emberi méltóságot.

A nőgyűlölet olyan elemi módon hat ránk, ahogy egyetlen más gyűlölet sem képes, hiszen énünk legmélyebb rétegét célozza meg. A privát és közösségi szféra találkozásánál van jelen. A nőgyűlölet története a nőgyűlölet általános következményeivel foglalkozik, ugyanakkor lehetővé teszi, hogy elgondolkozzunk azon, hogy férfi és nő bonyolult kapcsolata személyes síkon hogyan befolyásolta a nőgyűlölet fellángolását. Végső soron ezek a kutatások rámutatnak arra, hogy a nemek közti egyenlőség képes megszüntetni a nőgyűlöletet, a világ legősibb előítéletét.

1.

Pandóra leányai

Nehéz pontosan felderíteni egy előítélet eredetét. Ha mégis meg kellene jelölnünk a nőgyűlölet születési dátumát, az időszámításunk előtti nyolcadik század tájékára tehetnénk. Bölcsője pedig valahol a Földközi-tenger térségének keleti felén ringott.

Abban az időben mind Görögországban, mind Júdeában mítoszi erőre kapó teremtéstörténetek jelentek meg az ember bukásáról, és arról, hogy a nők esendősége felelős minden azóta bekövetkezett emberi szenvedésért, nyomorúságért, halálért. Azóta mindkét mítosz átszivárgott a nyugati civilizáció eszméinek fősodrába. A zsidó hagyományban (az amerikaiak többsége által mindmáig igaznak tartott[2] teremtés-történetben) Éva a bűnös, a görög hagyományban pedig Pandóra.

A görögök szellemi világunk első gyarmatosítói. Az ő elképzelésük a természeti törvények által irányított és az emberi elme számára megismerhető és megérthető világ eszméje, ezen alapszik a mai tudomány és filozófia. Ők teremtették meg az első demokráciát. A nőgyűlölet történetében ugyancsak kiemelt helyet foglalnak el, ők a szellemi úttörői azoknak a nőkre ártalmas elképzeléseknek, amelyek még mai modern korunkban is fennállnak, megrendítve azt az elképzelést, hogy az ész pallérozása és a tudomány művelése együtt jár az előítéletek és a gyűlölet háttérbe szorulásával.

Pandóra mítoszát először Hésziodosz, a földművesből lett költő jegyezte le két versében, az *Istenek születésé*ben és a *Munkák és napok*ban, az időszámításunk előtti nyolcadik században.

[2] Lásd Steven Pinker statisztikáját. In: *The Blank State: The Modern Denial of Human Nature* [Az üres állapot. Az emberi természet modern tagadása], Viking, 2002.

Bár Hésziodosz jelentős tapasztalattal rendelkezhetett a földműves munkát illetően, az emberiség teremtéséről szóló beszámolója figyelmen kívül hagyja az élet néhány alapvető törvényét. Azt írja, hogy a nő megjelenése előtt a férfiak áldásos harmóniában éltek az istenek társaságában: „távol a fáradság, távol minden nyomorúság, és távol volt még, mi halált hoz ránk, a betegség"[3].

Akárcsak az ember teremtésének bibliai történetében, a nő itt is utólagos elgondolásból születik. A görög változatban ráadásul úgy, mint rossz. Zeusz, az istenek atyja meg akarja büntetni az embereket, és elzárja előlük a tüzet, hogy kénytelenek legyenek vadállatok módjára, nyersen enni a húst. A félisten Prométheusz, az első ember alkotója ellopja a tüzet az égből, és lehozza a földre. A becsapott Zeusz dühében fondorlatos tervet eszel ki: „Adok én majd nékik olyan veszedelmet,/ hogy szeretik s körülujjongják a saját veszedelmük." Pandórát, a „mindent adót" küldi ajándékul az embereknek. A leírására használt görög kifejezés, „kalón kakón", azt jelenti „szépséges rossz". Pandóra szépsége az istennőkéhez hasonló:

„...mert ez az asszony lett ősanyja az asszonyi nemnek.
Tőle eredt a szeszélyes női nem, asszonyi fajta,
mely csak azért van a háznál, hogy baj sújtsa a férfit"[4]

Az istenek „bajszerző vággyal", „szemtelen eblélekkel", „tolvaj hajlammal" ruházzák fel. Pandórát bemutatják Epimétheusznak, Prométheusz öccsének, akit elvarázsol ez a „csel, amit elhárítani nem tud az ember", és feleségül veszi. Pandóra egy lezárt szelencét hoz magával, melyet a parancs szerint soha sem szabad felnyitnia. Ez a szelence egy anyaméh alakú agyagedény, amilyent általában bor vagy olívaolaj tárolására használtak, illetve korábban urnaként.[5] Pandóra nem bír ellenállni a kísértésnek, kíváncsi, mi van az edényben:

[3] Hésziodosz: *Istenek születése. Munkák és napok.* (Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre.)
[4] Hésziodosz: *I. m.*
[5] Robert Meagher: *Helen: Myth, Legend and the Culture of Misogyny* [Heléna. Mítosz, legenda és a nőgyűlölet kultúrája], Continuum, 1995.

„a hombárnak fedelét felemelte,
mind szétszórta, az embernek sok gondot okozva."[6]

A görög mitológia szerint az emberiség azóta ítéltetett munkára, öregedésre, betegségre, szenvedésre és halálra.

A mitológia egyik feladata megválaszolni olyan kérdéseket, amilyeneket gyermekkorunkban tettünk fel, például: „miért ragyognak a csillagok?", vagy „miért halt meg nagypapa?". A mítoszok ugyanakkor szentesítik a (természeti és társadalmi) tények fennálló rendjét, a hagyományos hiedelmeket, rítusokat, szerepeket. A görög és később a judeo-keresztény hagyományok egyik központi meggyőződése, hogy az embert az istenek vagy az Isten az állatok közül kiemelve teremtette. (Ezt a hiedelmet a konzervatív keresztény körök ma is valósnak tartják, Darwin törzsfejlődés-elméletét sokan még ma sem fogadják el.) Hogy tűz van a birtokában, bizonyítja, hogy az ember más, mint az állatok, és magasabb helyet foglal el a fajok hierarchiájában. De a tűz megszerzése kényelmetlenül közel hozta egymáshoz az embereket és az isteneket. A nő tehát a büntetés az ember hübriszéért. Arra emlékeztet, hogy eredetétől és vágyaitól függetlenül az ember ugyanúgy jön erre a világra, mint a legalantasabb állatok. Ma egyesek megfordították ezt a gondolatot, és azért magasztalják a nőt, mert szorosabb kapcsolatban áll a természettel. A görögök szerint azonban a természet fenyegetést, kihívást jelent az ember magasztosabb énje számára, és a nő a természet leghangsúlyosabb (mert legcsábítóbb) megtestesülése. Éppen ezért feltétlenül meg kellett fosztani őt emberi vonásaitól, annak ellenére, hogy a nő teszi lehetővé az emberi faj fennmaradását. Megvetés az osztályrésze, amiért felkelti a kéjvágyat, mely magával rántja az embert a születés és halál véget nem érő körforgásába, ahonnan nincs szabadulás.

Amellett, hogy Pandórára kenték a felelősséget az ember halála miatt, a görögök megteremtették a „másikként" értelmezett

[6] Hésziodosz: *I. m.*

nő alakját is. Ő a férfi tézisének antitézise, melynek visszaszorításához korlátokra van szükség. És ami a legfontosabb, a görögök tették le a tudományos-bölcseleti alapját annak a dualista látásmódnak, mely arra kárhoztatta a nőket, hogy egy változékony és lényegében megvetésre méltó világot testesítsenek meg. Az emberiség felének ember voltát tagadó eszmék történeti áttekintése során kénytelenek vagyunk szembenézni azzal a paradoxonnal, hogy mindannak, ami ma alapértéknek számít, egy része olyan társadalmakban született, melyek a nők megvetésére, leértékelésére, befeketítésére épültek. „A modern olvasó számára ismerős nemi szerepek Athén sötét napjaiban alakultak ki" – írja Sarah Pomeroy történész.[7] Vagyis Platón és a Pantheon mellett a legolcsóbb nemi dichotómiák egy részét is, mint például a „jó leány" összevetését a „rossz leánnyal", az ógörögöknek köszönhetjük.

Hésziodosz öt évszázaddal azután írta meg műveit, hogy a később görögökként emlegetett törzsek győzelmesen beözönlöttek a Földközi-tenger keleti vidékére, és nemcsak a görög szárazföldön, hanem az azt övező szigeteken, és Asia Minor (a mai Törökország) partjain is megtelepedtek. Az időszámításunk előtti hatodik századra a görögök nyugaton Szicíliáig, a dél-itáliai partokig és Gallia (ma Franciaország) délkeleti partvonaláig jutottak. Magukkal hozták harcos istenekből álló Pantheonjukat, melyben a leghatalmasabb isten Zeusz, a mennydörgő volt. A vad, harcos istenek megléte azonban nem feltétlenül utal nőgyűlölő kultúrára. Azokban a korábbi civilizációkban, melyekkel a görögök találkoztak, mint például az egyiptomiban vagy a babiloniban számos harcos istenség létezett, de nem volt megfelelője az ember bukása mítoszának. Mezopotámiában, a sumér Gilgames-eposzban, mely az időszámításunk előtti harmadik évezredben íródott, létezik egy Prométheuszhoz hasonló hős, aki szembeszegül az istenekkel. Gilgames az istenek halhatatlanságára vágyik ugyan, de nincs fölötte olyan bosszúálló istenség, aki úgy próbálná megbüntetni őt, hogy a nőt teszi a visszavágás eszközévé. Gilgames

[7] Sarah Pomeroy: *Goddesses, Whores, Wives and Slaves* [Istennők, kurvák, feleségek és rabszolgák], Schocken Books, 1975.

sem okolja a nőket az emberiség végzetéért: halandóságunk az istenek döntése. A paradicsomban uralkodó istennő azt mondja Gilgamesnek:

„Hová sietsz, Gilgames? Sosem találod meg azt az életet. Amikor az istenek az embert megteremtették, halált adtak mellé, az életet megtartották maguknak. Te pedig, Gilgames, töltekezzél jó ételekkel, nappal és éjjel, éjjel és nappal, táncolj és légy vidám, mulass és örvendezzél, vegyél tiszta ruhát, mosdózz vízben, szeresd a kezedbe kapaszkodó kisgyereket, és tedd boldoggá öleléseddel asszonyod: mert ez is az ember sorsa."

Később, az Északnyugat-Európát uraló nomád kelták körében számos történet keringett az elveszett és megtalált paradicsomról, de az ember bukásáról nem szól mítosz. A paradicsom kelta verziója a sumérokéhoz vagy a zsidókéhoz hasonló: virágzó kert, amelyben gyönyörű nők uralkodnak, és örök boldogságra csábítják a férfiakat. Csupán a férfiak honvágya és a paradicsomkert asszonyai iránti vágyakozásuk kerül egymással feszültségbe. A vágy megvan, de annak gonosz következményei hiányoznak. Pandórának és Évának nincs kelta megfelelője.

Az athéni Pantheón isteneiből (akik a hagyomány szerint Olümposz hegyén lakoznak) alakultak ki Görögország sajátos tulajdonságokkal rendelkező, nemzeti istenei. Az öt fő istennőből négy vagy szűz, vagy aszexuális. A legfontosabb, Athéné éppolyan androgün figura, mint a Szabadság-szobor a New York-i kikötőben. Általában pajzzsal, lándzsával ábrázolják, fején sisak, hosszú, vastag ruha takarja testét. Az ötödik istennő, Aphrodité, a szerelem istennője időnként égi kelekótyaként viselkedik. A szexualitás hiánya, ami az istennők többségét jellemzi, éles ellentétben áll a férfiistenek vad, ragadozó természetével. A legszembetűnőbb, hogy a sorozatosan nemi erőszakot elkövető ég-isten, Zeusz az istenek atyja az athéni Pantheonban. Zeusz számtalan utóda csaknem kizárólag halandó nők megerőszakolásából született. Athéné és Dionüszosz jelentik a kivételt, akiket viszont maga Zeusz szült.

Athéné teljes fegyverzetben, lándzsát, pajzsot viselve szökik ki a homlokából, Dionüszosz pedig a combjából.

Minden vallás arra ösztönöz, hogy elhiggyük a hihetetlent. A férfi-autonómia ábrándja fejeződik ki Pandóra teremtésmítoszában, az autonómiának abban az értelmében, hogy a férfiak megszabadulnak a nőktől, és a nők segítsége nélkül születnek. Az athéni Pantheon esetében ez a képtelenség fejeződik ki abban a feltételezésben, hogy a férfiak feleslegessé tehetik a nőket ott is, ahol jelenlétük elengedhetetlen: vagyis a reprodukcióban. Bármilyen nevetségesen hangzik is, a mítosz, amelyben az istenek apja anyává válik, Arisztotelész filozófiája által kapott erőre. Arisztotelész azt állította, hogy az anya szerepe a terhesség során a puszta táplálásra korlátozódik. Az anya passzív befogadója a férfi magjának, amely (a megfelelő környezet kivételével) mindent tartalmaz, amire a magzatnak szüksége van. Úgy látszik, bármit is tudnak a nők, a férfiak jobban tudják – bár nincs bizonyíték rá, hogy görög férfi kísérletezett volna a foganással vagy a gyerekszüléssel.

A nőgyűlölet Görögországban az időszámításunk előtti nyolcadik században, a családi kötelékekre alapozó dinasztiák hanyatlásának kezdetén jelent meg, amikor a hatalom átkerült a városállam politikai vezetésének kezébe. Egy történész azt állítja, hogy:

„*Ahol a politikai hatalom a lojális családra alapoz, ott messze nem olyan merev a válaszfal otthon és politika, privát és nyilvános között. Férfiak és nők szerepköre keveredik, ezért férjük távollétében a nők közel kerülhetnek a politikai hatalom gyakorlásához.*"[8]

A királyi családok közötti szövetségek létfontosságúak voltak, és a nők lényeges szerepet játszottak azok megkötésében. Ez tükröződik Hésziodosz tehetségesebb kortársa, Homérosz műveiben is. Az *Iliász*ban, Trója ostromának történetében Menelaosz,

[8] Sue Blundell: *Women in Ancient Greece* [Nők az ókori Görögországban], Harvard University Press, 1995.

Spárta királya a feleségének, Helénának köszönheti trónját. Menelaosznak tehát létfontosságú visszaszereznie a Párisszal Trójába szökött feleségét, nemcsak a nő páratlan szépsége miatt, de azért is, mert ezen áll vagy bukik király volta.

Homérosz mind az *Iliász*, mind pedig az *Odüsszeia* történetét (ez utóbbi az egyik görög király, Odüsszeusz hosszúra nyúlt hazaútját meséli el) a korábbi, dinasztikus időkből származó művekből merítette. Ezekben a munkákban a nőket általában szimpátiával ábrázolják, összetett, erős jellemek, ott a helyük a világirodalom legemlékezetesebb figurái között. A korszak vége egybeesett azzal az idővel, amikor a pásztori életmódról áttértek a földművelésre, és egyre fontosabbá vált a tulajdon megőrzése. De a nőkkel szembeni ellenséges megjegyzéseket nem lehet – sem Hésziodosznál, sem más, a nyolcadik századból fennmaradt írásban – csupán a társadalmi és politikai szerkezet megváltozásával magyarázni, mint ahogy egyetlen mélyen gyökerező gyűlölettípust sem lehet. Ennek ellenére ezek biztosították azt a közeget, melyben a férfiak kifejezhették a nők iránt érzett gyűlöletüket.[9] És gyűlöletük legkézenfekvőbb tárgya egy időszámításunk előtti nyolcadik századi nő volt: a trójai Heléna. A görög nőgyűlölet legfőbb célpontja „az arc, amelyért vízre szállt/ Ezer hajó, s amelyért Ilion/ Égbenyúló bástyái földig égtek."[10]

Heléna anyja, Léda egyike volt a Zeusz által megerőszakolt áldozatoknak, akit a főisten hattyú alakot öltve ejtett teherbe. Heléna azonban, már ami összetett, vágyat és gyűlöletet egyaránt felkeltő, ikon szerepét illeti, sokkal inkább Pandóra leánya. Pandórához hasonlóan az ő szépsége is kelepce. Hatalmas vágyakozást kelt a férfiakban. De aki Helénát megkívánja, kiengedi a palackból a vérontás és pusztítás démonait. Az *Iliász*ban Pandóra jellemzését visszhangozva, Heléna önutálattal beszél magáról, a „bajszerző, rossz kutya nő"-ről[11]. Az athéni virágkorban, amikor

[9] Szemonidész, a hetedik században élt költő azt írja: „Mert Zeusz megteremtette a legnagyobb gonoszt: a nőt/ és törhetetlen béklyókkal hozzáláncolt minket."

[10] Christopher Marlowe: *Doktor Faustus*. (Ford. Kálnoky László.)

[11] Homérosz: *Iliász*. (Ford. Devecseri Gábor.)

az öngyűlölet számos nagy dráma női szereplőjénél általános érzéssé válik, Heléna a nőgyűlölet fókuszpontja. Ő a férfigyilkos, az átkozott, a kurva, a vámpír, a városok elpusztítója, a méregpohár, a férfifaló – csaknem minden elképzelhető nőgyűlölő jelzővel illetik. Euripidész *Trójai nők* című darabjában Hekabé, a meggyilkolt trójai uralkodó, Priamosz, özvegye ezt kiáltja Meneláosznak, a győztes spártai királynak:

„Meneláosz, dicsérlek! Csak öld meg hitvesed!
De fuss, ne lásd, másképp varázsa ejt rabul.
Megront ez férfiszemet, erődöket leront,
Lehamvaszt házakat, varázsa oly erős –
Én is, te is tudjuk, s ki őt csak ismeri. "[12]

Hekabé könyörgései hiábavalók. Meneláosz túlságosan kívánja Helénát, és nagyobb szüksége van rá, mintsem hogy megbüntesse. Visszaviszi Spártába, ahol folytatják házasságukat, míg a többi nőből a győztesek rabnője lesz, és sirathatják elveszett férjeiket, apáikat, fiaikat.

Pandóráéhoz hasonlóan Heléna története is allegória, melyben szétválaszthatatlanul egymásba fonódik a vágy és a halál. Ahogy Pandóra történetében a szüzesség elvesztése (a szelence feltörése) halált hoz a világba, úgy Párisz Heléna iránti vágya robbantja ki a háborút, annak minden borzalmával együtt. Az efféle allegóriák annak a kifejeződései, amit Sigmund Freud úgy nevez, hogy „örök harc Érosz és a romboló vagy halálvágy, Thanatosz között"[13]. A megvetés kultúrájában a nőknek súlyos bűntudatot kell érezniük, amiért szépségük vágyat kelt, és ezzel újraindítják az élet és halál körforgását.

Érosz és Thanatosz összetett tánca más kultúrákban is megjelenik, de elsősorban az élet kikerülhetetlen mozzanataként. A kelta mitológiában az istennőkhöz, jellemző módon, egyszerre kötődik

[12] Kárpáty Csilla fordítása.
[13] Sigmund Freud: *Pszichoanalízis. Libidó és ösztönélet*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

az élet és a halál princípiuma. Ezeket a kettős szerepeket azonban nem dualisztikusan ábrázolják, az élet és a halál nem állnak állandó harcban egymással.

A kelta istennők öntudatlanul békítik össze élet és halál erőit, ahogy ezt a valóságban is megteszi minden anya: amikor életet ad, halált is ad melléje. Az ő esetükben életnek és halálnak ez az összebékítése egyszerűen a dolgok természetéből fakad, senki nem okolható és nem ítélhető el érte. A görög dualisztikus szemlélet számára azonban a természet testesíti meg az emberi lét korlátozottságát és törékenységét, a nő pedig a természet megtestesülése. A nő örökösen és gyűlöletesen emlékeztet ezekre a korlátokra. Ez Pandórának és lányainak a bűne, melyért a nőgyűlölet tündérmeséi és filozófusai a nőket büntetik.

„A mitológia állandó szabálya, hogy bármi is történik odafönn az istenekkel, az tükröződik a földön is" – írja Robert Graves költő.[14] Azokat a kapcsolatokat és viselkedési formákat, amelyeket a mitológia elutasít, többnyire a törvények és a szokások is tiltják. Az időszámításunk előtti hatodik században mindez magától értetődővé vált a demokrácia erősödésével és az Athénhoz hasonló városok fejlődésével, melyekben igen gyorsan meghozták a nők viselkedését szabályozó szigorú törvényeket.

A modern gondolkodás számára ellentmondásnak tűnhet, hogy a görög demokrácia erősödése a nők státusának gyengüléséhez vezetett. Az általános választójog vagy akár az egyenlőség gondolata, ahogy azt ma értjük, nem járta át a görög vagy római demokráciát. Rabszolgatartó államok voltak, ahol a demokratikus jogokkal szigorúan csak a felnőtt férfipolgárok élhettek. A rabszolgatartó gazdaságban az a gondolat, hogy minden ember egyenlőnek születik, éles ellentmondásba került volna azzal a nyilvánvaló valósággal, amely éppolyan általános volt, mint amilyen önmagáért való. A rabszolgaság az öröklött egyenlőtlenségek „természetes" velejárója volt. Egy olyan társadalomban,

[14] A *Larousse Encyclopaedia of Mythology* (Hamlyn, 1968.) előszavából.

amelyben az egyenlőtlenség egyik formája intézményesült, az egyenlőtlenség más formái is inkább virágzanak.

A nők viselkedését és lehetőségeit szabályozó törvények a legszemléletesebb és a legalkalmasabb példáját nyújtják annak, hogy hogyan vált a nőgyűlölet Hésziodosztól ismert allegóriája társadalmi tényezővé. Az athéni nők jogi értelemben gyermekek maradtak, egész életüket egy férfi gyámsága alatt töltötték. Nő csak kísérettel hagyhatta el a házat. Ritkán hívták őket férjükkel együtt lakomákra, és a ház elzárt részében éltek. Semmilyen formális oktatásban nem részesültek: „Nő ne fejtse ki a véleményét, mert az rettenetes" – mondta a filozófus Demokritosz. A lányokat, mihelyst elérték a kamaszkort, férjhez adták, többnyire náluk kétszer idősebb férfiakhoz. Ez a nagy életkori, érettség- és műveltségbeli különbség tovább erősítette a nők alacsonyabbrendűségének gondolatát. A férjet figyelmeztették: „Ostoba, aki olvasni tanítja feleségét: mérget ad vele a kígyónak."[15]

A férj házasságtörése nem jelentett válási alapot. (Ez a nézet Angliában 1923-ig uralkodott, jelezve, hogy milyen mélyen átjárta a klasszikus kultúra az angol felső- és középosztály világát.) De ha nő követett el házasságtörést, vagy ha megerőszakolták, a férjnek kötelező módon el kellett válnia tőle, ellenkező esetben elvesztette állampolgárságát. Ilyen fenyegetések közepette a világ első demokráciájának asszonyai rosszabb helyzetben voltak, mint az ókori Babilon zsarnoki rendszerében élő társaik. Ott, Hammurábi király időszámításunk előtt 1750-ben hozott törvényei szerint, a házasságtörésben vétkes asszony férje megbocsáthatott a feleségének.

Szexuális kapcsolatot létesíteni más feleségével, úgy, hogy a nő beleegyezik, súlyosabb bűnnek minősült, mint a nemi erőszak. Egy törvényszéki tárgyalás során, ahol egy férfit azzal vádoltak, hogy megölte felesége szeretőjét, az írnok hivatkozik Szolón (az i. e. hatodik században élt nagy athéni törvényhozó) törvényeiből a nemi erőszakra vonatkozó részre:

[15] Menandrészt idézi Eva Keuls: *The Reign of the Phallus* [A fallosz uralma], University of California, 1985.

„Íme, tehát a törvényhozó úgy gondolta, a nemi erőszak elkövetői enyhébben büntetendők, mint a csábítók, ez utóbbira halálbüntetés vár, míg az előbbire csak kétszeres pénzbírság. Szolón arra gondolt, hogy azokat, akik erőszakot alkalmaznak, meggyűlölik az áldozataik, míg azok, akik meggyőzéssel érnek célt, megrontják az asszonyok elméjét, hogy más emberek feleségei jobban ragaszkodjanak hozzájuk, mint saját férjeikhez, tehát az egész ház a hatalmukba kerül, és bizonytalanná válik, ki a gyerekek atyja: a férj, avagy a szerető."[16]

A férj azzal védekezett, hogy jogában állt megölnie felesége szeretőjét, hiszen in flagranti kapta őket.

A megerőszakolt nőknek ugyanolyan büntetést kellett elszenvedniük, mint a házasságtöréssel vádoltaknak, ezenkívül tilos volt részt venniük a nyilvános szertartásokon, és nem viselhettek ékszert. Ahogy sok konzervatív moszlim társadalomban ma is, a nemi erőszak áldozatát felelősnek tartották az erőszakért. Az ilyen nő a társadalom számkivetettje lett, ami rettenetes sorsot jelentett a városállam szűk, szorosra font kapcsolatokkal teli világában.[17]

Szolón további megszorításokkal sújtotta a nőket: korlátozta a lakomákon és a temetéseken való részvételüket (ahol a fizetett siratók hagyományosan a nők köréből kerültek ki), korlátozta azt is, mennyit mutathatnak meg nyilvánosság előtt a vagyonukból. És megtiltotta nekik a földbirtok eladását vagy vételét. Ugyancsak Szolón hozta be azt a törvényt is, hogy a fiútestvérrel nem rendelkező nők apjuk halála esetén kötelesek feleségül menni a legközelebbi férfi hozzátartozójukhoz. Az ebből a házasságból születő fiúk örökölték a birtokot. Ily módon a nők „puszta eszközzé váltak, mely lehetővé tette, hogy a tulajdon a családban

[16] A Husband's Defence, Athens circa 400 B.C. [Egy férj védelme Athénban, i. e. 400 körül]. In: Mary L. Lefkowitz – Maureen B. Fant (szerk.): *Women's Life in Greece and Rome* [A nők élete Görögországban és Rómában], John Hopkins University, 1982.

[17] Pomeroy: *I. m.*

maradjon"[18]. Az athéni nők még házasságkötésük után is az apjuk ellenőrzése alatt maradtak: az apáknak hatalmukban állt elválasztani lányukat a férjüktől és máshoz adni, ha úgy döntöttek, hogy az újabb házasság előnyösebb. Egy másik, Szolónnak tulajdonított törvény megtiltotta az athéni polgároknak, hogy athéni polgárt eladjanak rabszolgának (nem athéni polgárok rabszolgává tétele engedélyezett volt), egy eset kivételével: az apának vagy a családfőnek jogában állt eladni rabszolgának a lányát, ha az házasságkötés előtt elveszítette szüzességét.

Minekutána gondoskodtak arról, hogy a „jó lányokat" a szexuális indiszkréció szele se érhesse, feltétlenül biztosítani kellett, hogy legyenek „rossz lányok" is, a férfiak szexuális igényeinek kiszolgálói. Szolón törvényesítette az idegenekkel és rabszolgákkal teli állami bordélyházak működését. Míg a jó lányok egyetlen csoportot alkottak (feleségek/anyák), a rossz lányok különböző kategóriákba tagolódtak a gazdagon ellátott (szeretőnek megfelelő) hetéráktól a legutolsó, utcasarkon ácsorgó lányokig, akiket pár garasért lehetett felszedni a városi szeméttelep mellett, ahová ürítkezni jártak az emberek. A kurva szexualitása nyilvános illemhelynek számított, úgy beszéltek róla, mint a férfiak vágyát elnyelő csatornáról.[19]

„Vannak hetéráink a gyönyörre, ágyasok a mindennapi szükségletek kielégítésére, és feleségeink, akik törvényes utódokat szülnek, és vezetik a háztartást" – mondta állítólag Demoszthenész, a legnagyobb athéni szónok. Ezt a megkülönböztetést, amely a női erényt a nemiség hiányával azonosítja, a mai napig be szokták vetni, hogy megfosszák a nőket emberi mivoltuktól.

Ha figyelembe vesszük, hányféle módon korlátozták a nők mozgásterét, nem meglepő, hogy a férfiakban kialakult a rögeszme, hogy a nők határsértők. Ezt az elképzelést ábrázolja ki a görögök érdeklődése az amazonok, a harcos nőkből álló legendás

[18] Uo.
[19] James Davidson: *Courtesans and Fishcakes: The Consuming Passions of Classical Athens* [Kurtizánok és halfasirtok. A klasszikus kori athéniak fogyasztói szenvedélye], Harper Perennial, 1999.

törzs iránt, akik elfoglalták a legférfiasabbnak vélt, védett területet, a szervezett háborúzást. Az amazonok újra és újra felbukkannak a görög történelemben, ez a téma a modern korig fellelhető. Először az ötödik századbeli történész, Hérodotosz (a történelem „atyja") említi, és a civilizáció határán élő törzsként festi le őket, mint akiket kizárólag a harc érdekel, csupán gyereknemzés céljából keresik a férfiak társaságát, a fiúcsecsemőktől megszabadulnak, és csak a lányokat nevelik fel. Az amazonok alkotják a patriarchális Athén tükörképét. Az autonóm férfi fantáziája benne leli meg önmaga rémálomba illő ellentétét: az autonóm nőt.

A férfiak vonzódásának a harcos nőkhöz hosszú története van, a klasszikus Athéntől a mai képregények wonder womanjéig, illetve a női pankrátorokig. Az amazonok ezekhez a birkózókhoz hasonlítanak, harcaikat a puszta fantázia szülte. De a férfiak számára nagyon is valós ez a szorongással keveredő elragadtatás, átélése az athéniak körében extrém méreteket öltött. A nők antik ábrázolásában a leggyakoribbak a férfiak és az amazonok közti harci jelenetek. Több mint 800 maradt fenn, ezeknek nagy része athéni.[20] Sok mindent díszítenek, templomoktól kezdve vázákig és ivóedényekig. Bárhova is nézett az athéni polgár, tekintete előtt egy kardot vagy lándzsát felemelő férfi rángatott le hajánál fogva egy nőt a lováról, vagy éppen leszúrta, esetleg agyonütötte – dárdája a nő mellbimbójára irányul, mert ezeken az ábrázolásokon a nő tunikája mindig félrecsúszik, és felfedi a mellét, rövid szoknyája pedig felgyűrődik, és kitakarja a nő combjait. A legnagyobb athéni templom a Pantheon, melyet időszámításunk előtt 437-ben emeltek Athéné, a városvédő istennő tiszteletére és a perzsák felett aratott győzelem emlékére. Az Athéné pajzsát díszítő csatajelenet nem valamilyen történelmi eseményt elevenít fel, hanem Tézeusznak, a város mitológiai alapítójának az amazonok seregén aratott legendás győzelmét. Ennek a jelenetnek a népszerűségét nem lehet pusztán azzal magyarázni, hogy ez volt az egyetlen olyan téma, amely lehetővé tette, hogy a művész meztelen vagy félmeztelen női

[20] Keuls: *I. m.*

testeket ábrázolhasson. (Az ötödik századi Athén konvenciói szerint csak férfit lehetett meztelenül ábrázolni.) A jelenet a pornográfiára jellemző rendszerességgel tér vissza. De akárcsak a pornográfiában, folytonos ismétlése ez esetben sem csillapíthatta a mögötte rejlő szorongást.[21]

A férfiak szorongása a női határsértők miatt legerősebben és legemlékezetesebben a görög tragédiákban fejeződik ki. Az összes fennmaradt tragédiát az ötödik század egy meglehetősen rövid szakaszában írták az athéni szerzők. Csupán egyben, Szophoklész *Philoktétészében* nincs női szereplő. A tragédiák több mint felének címe női nevet vagy nőkre való utalást tartalmaz.[22] A nők mindig főszereplők, és mindig lázadnak.

A tragédiák a szereplőket és a cselekményt csaknem minden esetben Homérosz bronzkori hősei, hősnői és gonosz figurái közül kölcsönzik. Ez olyan, mintha a kortárs regényírók minden szereplőt és történetet Artúr király és a kerekasztal lovagjainak legendájából vennének. Vajon mennyit árulnak el ezek a drámák a nők valódi életéről és gondjairól? A kérdés azonban mégsem az, hogy mennyire pontosan tükrözik a valódi nők viselkedését, hanem hogy hitelesen fejezik-e ki a társadalom szorongásait nők és férfiak viszonyával kapcsolatban. Mert abban senki nem kételkedik, hogy igazából azt fejezik ki.[23]

Euripidész *Médeiájában* a címszereplő hősnő lemészárolja saját gyermekeit, hogy bosszút álljon férjén, a görög mitológiai hősön, Jászónon, aki elhagyta őt, hogy más nőt vegyen feleségül. Aiszkhülosz *Agamemnónjában* Klütaimnésztra, amint férje Trójába hajózik, szeretőt fogad, politikai hatalomra tesz szert, és amikor visszatér a férje, megöli. Szophoklész *Elektrájában* Agamemnón lánya meggyőzi ingadozó bátyját, Oresztészt, hogy bosszulja meg apjuk halálát, és gyilkolja meg anyjukat, Klütaimnésztrát. Az *Antigoné* hősnője szembeszáll nagybátyjával, Kreónnal, a királylyal, hogy eltemethesse a testvérét, annak ellenére, hogy ezt halálbüntetés terhe mellett megtiltották neki. Euripidész *Bacchánsnők* című darabjában arról ír, hogy hogyan változnak az orgiasztikus boristen, Dionüszosz női hívei amazonokká. Végigtombolják a vidéket, falvakat rabolnak ki, csatában legyőznek egy sereg katonát, és eksztatikus őrjöngésükben darabokra szaggatják Pentheusz királyt, aki megpróbálja meglesni őket.

A tragédiát minden esetben az okozza, hogy a nők szembeszállnak a patriarchális renddel, és ideiglenesen kiszabadulnak a rájuk erőltetett rabság kötelékei közül. Miközben ezt teszik, a „természetre" hivatkoznak. Gyakran a családot nevezik meg lázadásuk okának, melynek fontossága mellékessé teszi, kiszorítja az állam elvárásait. „Míg én élek, nem lesz asszony itt az úr"[24] – kiáltja Kreón, amikor Antigoné kijelenti: bátyja iránti szeretete arra kötelezi, hogy a törvénnyel dacolva tisztes módon temesse el őt.

Lázadásukban a tragikus hősnők átlépik a határvonalat az elfogadható és elfogadhatatlan női viselkedés között, vagyis férfiassá, amazon jellegűvé válnak. Amikor Antigoné szembeszáll a törvénnyel, húga, Iszméné így figyelmezteti: „Mi gyönge nők vagyunk. A férfiakkal nem tudunk megküzdeni."[25]

Az üzenet zavaros, sőt ellentmondásos. Míg a drámaírók gyakran a szenvedő nőkkel szimpatizálnak, akiket az elnyomás lázadásba kerget, az abból fakadó erőszak és durvaság azt a rejtett félelmet táplálja, hogy a nők vad, irracionális teremtmények, a természet kitörései, fenyegetést jelentenek a férfiak civilizált világára. Ez fejeződik ki az egyik legerőteljesebben nőgyűlölő

[21] „Megsebezték, összezúzták, legyőzték őket a klasszikus hősök lándzsái, az egyházatyák morális felháborodása, a keresztény hit számtalan védelmezője, a reneszánsz hősök hihetetlen ereje, a kora-modern konkvisztádorok merészsége és mohósága, az amazonok mégis továbbéltek és fel-feltűnnek a nyugati kultúrában" – írja Abby Kleinbaum a mítosz hihetetlen szívósságával kapcsolatban. In: Abby Kleinbaum: *The War against the Amazons* [Háború az amazonok ellen], New Press, 1983.

[22] Blundell: *I. m.*

[23] Az ugyancsak az ötödik században alkotó Arisztophanész komédiáiban gyakran dolgoz fel hasonló témát. Darabjaiban a nők szembeszállnak az uralkodó erkölcsi, társadalmi, politikai renddel. Ezek a művek kétségtelenül tükrözik a kortárs világ rögeszméit, érdeklődési körét, problémáit. Mivel mind a tragédiák, mind a komédiák hasonló témákat dolgoznak fel, feltételezhetjük, hogy ennek mindkettő esetében megvolt a maga jelentősége.

[24] Szophoklész: *Antigoné*. (Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre.)

[25] Szophoklész: *I. m.*

darabban: Euripidész *Hippolütoszában*, ahol Hippolütosz ezt mondja:

„Pusztuljatok! Nem fér belém a gyűlölet
a nők iránt, bár gúnyolnak, hogy nem tudok
más semmit: ők se, csak mi megvetést fakaszt.
Az asszonyok tisztességet tanuljanak,
vagy engem hagyjatok, ha őket átkozom.”[26]

Elismerik, hogy a nők jogtalanul szenvednek, de a méltánytalanságokat lehetővé tevő patriarchális rend fenntartását is szükségesnek érzik.

A „másik”-ként felfogott nő, a férfi antitézise hangsúlyos szerepet kap a drámákban. Ez a nemi kettősség, részben Platónnak és Arisztotelésznek köszönhetően, akik filozófiailag és tudományosan megalapozták ezt a gondolatot, a görögök óta jellemzi a nyugati civilizációt.

Platón (i. e. 429–347) az ókor, a középkor és a modern kor legnagyobb hatású filozófusa. A világ természetéről alkotott elképzelései mindenhol elterjedtek, ahol gyökeret vert a nyugati civilizáció és annak legharciasabb katalizátora, a kereszténység. Olyan földrészek és nemzetek szellemi fejlődését formálták, melyek még ismeretlenek voltak, illetve nem is léteztek azokban az időkben, amikor ezek a gondolatok eredetileg megfogalmazódtak. Platón szerepe a nőgyűlölet történetében csak mellékhatása ennek az óriási befolyásnak, ugyanakkor rendkívül sok ellentmondást is hordoz.

Egyesek az első feministát üdvözlik Platón személyében, hiszen utópisztikus elképzeléseiben azt bizonygatja, hogy a nőket ugyanolyan oktatásban kellene részesíteni, mint a férfiakat. Ugyanakkor dualisztikus világnézete a hétköznapi létezéstől való elfordulást tükrözi. Ez a létezés nem más, mint illúzió, félrevezetés, melyet a bölcs férfi megvet. A látszatvilág magába foglalja a házasságot és a szaporodást is, amit ő alantasnak nevez, és a nőkkel azonosít.[27] Ő maga sosem nősült meg, és a férfinak a férfitársa iránt érzett „tiszta” szerelmét a férfinak a nő iránti szerelme fölé emelte, ez utóbbi szerinte az állati kéjvágyhoz áll közelebb. Platón egy olyan gondolatra építi dualizmusát, mely meglehetősen elterjedt már abban az időben: a férfit szellemmel, a nőt testi vággyal ruházza fel. Csakhogy Platón korábban sohasem tapasztalt erejű filozófiai tűzet ad ennek a gondolatnak.

Egyetlen filozófus gondolatmenete sem születik a semmiből, bármilyen elvont vagy ostoba is egy gondolat, mindig vannak reális hatások, melyek magyarázatául szolgálnak. „Platón egy olyan kor gyermeke volt, amelyben ma is élünk” – írta Karl Popper.[28]

Az érzékeken túli, magasabb, tökéletes világ keresésének hátterében évekig tartó éhínség, járványok, válság, cenzúra és polgári vérontás áll. Azok az események, melyek megrázták a görög világot, fiatalkorában mély nyomott hagytak Platónban. Tehetős athéni család sarja volt, az Athén és Spárta között kirobbant és időszámításunk előtt 431 és 404 között csaknem szünet nélkül tartó peloponnészoszi háború idején nőtt fel. Kevés háborúnak volt ilyen hosszú távú hatása. A peloponnészoszi háború hatását Görögországra az első világháború Európára gyakorolt hatásával lehetne összehasonlítani. Athén és az athéni uralom összeomlásához vezetett. Véget vetett az ókori civilizáció egyik legcsodálatosabb szellemi és művészi alkotásokat teremtő korszakának. Kimerítette Görögországot, lehetővé tette, hogy

26 Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.

27 Platón dualizmusa nem új keletű. Az i. e. hatodik században már Pitagorasz filozófiai iskolája is felrajzolta az ellentétek sorát. Pitagorasz listáján tíz ellentétpár állt, szerinte ezek az erők kormányozzák a világot, úgy mint: jó és rossz, jobb és bal, fény és sötét, behatárolt és határtalan, férfi és nő. Az ókoriak ugyancsak négy elemre redukálták a természetet: tűzre, levegőre, vízre és földre. Ez a bölcseleti hagyomány megváltoztathatatlan ellentétként, véget nem érő konfliktusok forrásaként mutatta be a nők és a férfiak közti különbségeket.

28 Idézi Antony Flew: *An Introduction to Western Philosophy: Ideas and Arguments from Plato to Popper* [Bevezetés a nyugati gondolkodásba. Eszmék és érvek Platóntól Popperig], Thames and Hudson, 1989. Karl Popper: *A nyitott társadalom és ellenségei* (Balassi Kiadó, Bp., 2001) című munkája Platón és Marx társadalmi eszméinek kritikája.

előbb a makedónok, majd Róma meghódítsa. A vereséget követő forrongó, zavaros időkben Platón szeretett mestere, Szókratész (i. e. 469–399) öngyilkos lett. A peloponnészoszi háború alapvetően befolyásolta Platón nézeteit: már csak emiatt is történelmi fordulópontnak tekinthető. Mély bizalmatlanságot, sőt gyűlöletet keltett benne a demokráciával szemben.

Platón az első államot totalitárius államként képzeli el, melyet kemény kézzel kormányoz az állandó uralkodó osztály, ők az „őrök". Rajtuk kívül létezett még egy alsó osztály, melynek egyetlen szerepe a társadalom kereskedelmi és mezőgazdasági egyensúlyának fenntartása. Az Állam világában tilosak az olyan frivol élvezetek, mint a szerelmi költészet vagy a tánc. Az őröknek nem lehetnek anyagi javaik, nem díszítik, nem festik magukat. Platón, aki alapvetően gonosznak tételezte a testet, gyakran fejezi ki megvetését az érzékek változékony világával szemben.[29] A *Symposium*ban „semmiségnek" nevezi a személyes szépséget, és a „halandóság fertőzéséről" beszél. „Akinek minden vágya a tanulásra és más ilyesmire irányul, azt csak magának a léleknek a gyönyöre nyűgözi le, a test gyönyöreit megveti, ha igazi filozófus és nem álszent" – állítja az *Állam*ban. Semmi nem engedélyezhető, ami elvonná a vezetők figyelmét az abszolút szépségen és az abszolút jóságon való elmélkedésről. Egy biztos: ez a világ leghatékonyabb receptje az abszolút unalomnak.

Platón minden egyes munkája párbeszéd Szókratész és tanítványai között. Az *Állam*ban Szókratész azt javasolja, hogy egyes, kiválasztott nők kerüljenek be a vezető rétegbe, és a férfiakhoz méltó feladatokat kapjanak. Azzal érvel, hogy nők és férfiak csak biológiai szerepük és fizikai erejük alapján különböznek. A kiválasztott nőket férfi honfitársaikkal együtt kell oktatni és nevelni. A férfi és női őröknek „először is ne legyen magánvagyonuk, étkezzenek közösen, és éljenek bajtársi közösségben"[30]. A férfi és a női őrök közti kölcsönös vonzalom elkerülhetetlen, „de bűn lenne, ha eszményi világunkban akár a párosodás, akár más, szabályok nélkül történne". A vezetők ezt nem engedélyezhetik. A cél a „minőségi alom" létrejötte, tehát hogy a legkülönbek közösüljenek a legkülönbekkel. Az utódokat rögtön születés után elveszik az anyáktól, és közös kisdedóvóban nevelik. Az anyákat megkímélik a szoptatás időigényes és fárasztó feladatától. Helyettük állami szoptatós dajkák végzik a feladatot. „Egyetlen szülő sem ismerheti gyermekét, egyetlen gyermek sem a szüleit." A magántulajdon kizárásával az apának nem szükséges ismernie a saját fiát, hiszen nincs mit továbbörökítenie.

Platón munkájában a nők egyenjogúsága szexualitásuk teljes megtagadásának árán valósul meg. Voltaképpen tiszteletbeli férfiakká válnak. Az egyetlen elismert biológiai különbség a reprodukcióban nyilvánul meg. (Párezer évvel később néhány radikális feminista hasonló állításokkal állt elő, tudniillik hogy férfiak és nők közt egyetlen különbség a nemi szervek terén mutatkozik, minden más tanult viselkedési forma.) A női őröknek csak szülniük szabad, kötődniük már nem. Utódaikat az állam neveli. Az állam alattvalói felett gyakorolt uralmának kulcsa a szexualitás kontrollja. A szexualitás állampolitikai eszköz. A családi kötelékek, elsősorban az anya-gyerek viszony megszüntetésével Platón utópiája magát az egyéniség fogalmát kezdi ki. Minden totalitárius eszme arra törekszik, hogy megszüntesse az egyéniséget, hogy ezáltal biztosítsa az állam igényeinek mindenek felett való voltát.

A világi élvezetek megvetése Platón *Állam*ának azon aspektusai közé tartozik, melyek a huszadik századi totalitárius rendszerekben is megtalálhatók. Az, hogy a szex kizárólag a „minőség" újratermelésének feladataként jelenik meg, elővetíti a náci Németország uralkodó rögeszméjét, amely a felsőbbrendű faj kialakításához kapcsolódik. A női őrök nemnélküliségét próbálta megvalósítani a maoista Kína, amikor férfiakat és nőket egyforma kezeslábasba öltöztetett. A költészet és a zene csaknem minden formáját tiltotta a tálib rendszer Afganisztánban, a tiszta iszlám köztársaság létrehozásának érdekében. A tálib uralom alatt még egy fodrászszalon megnyitása is zendülésnek számított. Pla-

[29] Bertrand Russel: *The History of Western Philosophy* [A nyugati filozófia története], George Allen és Unwin, 1946.

[30] Platón: *Állam*. (Ford. Jánosy István.)

tóntól máig minden totalitárius rendszer célja megtiltani a nőknek a sminkelést.

Az *Állam* azt is világosan kimondja, hogy a „másik" különféle, jelen esetben faji, formákban jelenhet meg. Szókratész azt állítja, hogy a görögök „természetes ellenségei" a barbárok, ahogy a férfiak „természetes ellenségei" a nők. A világ egymással harcban álló princípiumokra való felosztása megkönnyíti az emberek zárt kategóriákba való sorolását. Nem véletlen, hogy a nőgyűlölet és a rasszizmus gyakran ugyanabban a társadalmi környezetben jelentkezik.

Platón dualizmusának legerősebb bölcseleti kifejezése a formák elmélete. Az őröknek ezt úgy kell megragadniuk, mint vezérlő bölcsességet, neveltetésük leglényegesebb részét. Ha ezt nem értik, nem tudják megkülönböztetni a valóst a hamistól. Platón szerint az igaz valóságot csak az elme képes felfogni. Az *Állam*ban ezt írja az ideákról:

„Például arra, hogy sok »szép« és »jó« dolog van, és minden másról is azt mondjuk, hogy »van«, és szavainkban is így különböztetjük meg őket. (...)Ugyanakkor feltételezzük »magát a szépet«, »magát a jót«, és így minden mást, amit előbb soknak állítottunk, most mindegyiket a létező egyetlen ideája szerint egynek tételezünk fel, és ezt hívjuk az illető dolog lényegének."[31]

Platón az „abszolút valóságot" Istennel azonosítja, aki tökéletességében időtlen. Az Isten természetéről folytatott vitában Istent a tökéletesség legmagasztosabb megvalósulásaként definiálja, és gúnyolja a homéroszi Pantheont, ahol az istenek úgy változtatják az alakjukat, mint a bűvészek. „Minden változás rossz irányba történik, hiszen Isten a tökéletes jóság."

[31] A barlang rabjainak parabolájában az érzékek által felfogható világ hamis voltáról vallott nézetét fejti ki. Képzeljük el, hogy a rabok gyermekkoruk óta ott élnek egymáshoz láncolva. A bejárathoz közel tűz ég, és emberek járkálnak a tűzön túli úton. A kinti világ életéből semmit nem látnak a foglyok, csak a barlang falára vetülő árnyakat. Mivel csak ennyit tudnak, azt képzelik, ez a valóság. Ahogy a foglyokat becsapják a közvetlenül soha meg nem figyelt valóság árnyai, mi, akik csak érzékeinken keresztül ismerjük a világot, semmit nem tudunk a tökéletes formák abszolút és örök világáról, amely a szem, fül, ízlelés és érintés világa számára puszta árnyék marad. A filozófus olyan, mint a barlangból szabadult fogoly, aki túllát a barlang világán.

Platón elméletén alapszik az eredendő bűn keresztény doktrínája, melyben a fogantatás úgy jelenik meg, mint zuhanás az isteni tökéletesség állapotából a látszólagosság, a szenvedés és halál szakadékába. Erős filozófiai alapot nyújtott Pandóra és az ember elbukása allegóriájának. A bukás előtt az ember harmóniában élt Istennel. A nő elkerülhetetlen közbelépéséből származó bukás a legnagyobb értéktől fosztotta meg az embert. A valóságnak ez a dualisztikus felfogása lejáratja az érzékek világát, a tudás legmagasabb megvalósulási formájával, az isteni tudással állítja állandó harcba. Ez az eszme mélyen befolyásolta a keresztény gondolkodók nőkről alkotott képét, akik a nőben szó szerint vagy átvitt értelemben a mulandót, a változót, a megvetendőt látták megtestesülni.

Míg Platón elmélete az ideákról filozófiailag tette elfogadhatóvá a nőgyűlöletet, Arisztotelész (i. e. 384 – 322), Platón tanítványa, tudományos értelemben legitimizálta azt. Mivel Arisztotelész tudományos elméleteinek nagy része a modern elme számára nevetségesnek tűnik, könnyen megfeledkezünk arról, hogy doktrínái közel kétezer éven át uralták a nyugati gondolkodást, és csak a tizenhetedik század tudományos forradalmának hatására vetették el azokat. „A tizenhetedik század kezdetétől csaknem minden komoly, tudományos próbálkozásnak egy arisztotelészi doktrína támadásával kellett kezdődnie" – állapította meg Bertrand Russel.[32]

Arisztotelészt úgy emlegetik, mint minden idők egyik legvehemensebb nőgyűlölőjét. A nőkről alkotott nézetei két csoportra oszlanak: tudományos és társadalmi elképzelésekre. Bár időnként a természet pontos megfigyelőjének bizonyult (egyes fajokról készített leírása például nagy hatással volt Darwinra), a nőkkel szemben betegesen elfogult volt. A női nem alacsonyabbrendűségének

[32] Russel: *I. m.*

jeleként emlegette például azt, hogy a nők nem kopaszodnak, szerinte ez is gyermeki természetük „bizonyítéka". Azt is állította, hogy a nőknek kevesebb foguk van, mint a férfiaknak, amihez Bertrand Russel azt a humoros megjegyzést fűzte, hogy: „Arisztotelész sohasem tévedett volna ekkorát, ha néha megengedte volna, hogy a felesége kinyissa a száját."[33]

Arisztotelész vezette be a cél fogalmát mint tudományos alapfogalmat. A dolgok (beleértve az élőlényeket is) célja önmagukká válni. A genetika vagy az evolúcióelmélet ismerete hiányában Arisztotelész a célt úgy értelmezte, mint annak lehetőségét, hogy egy dolog önmagává válhasson. Bizonyos értelemben ez Platón ideájának materialista változata: van egy eszményi hal, melynek a létező halak a különféle megvalósulási formái. Ezek célja az eszmény megközelítése.

Emberi lényekre, ez esetben a nőkre alkalmazva mindez szerencsétlen és előre megjósolható eredménnyel jár: nem magyarázza, hanem igazolja az egyenlőtlenséget. A legveszedelmesebb példának Arisztotelész keletkezés-elmélete bizonyult.

Eltérő célokat állapít meg benne a nők és a férfiak számára: „A hím természetszerűleg magasabb, a nőstény alacsonyabb rendű, az első uralkodik, a másodikat uralják, ez az elv a teljes emberi nemre is érvényes." Így Arisztotelész szerint a férfimagnak kell hordoznia a lelket vagy a szellemet, vagyis a személy teljes emberré válásának lehetőségét. A nő, a férfimag hordozója pusztán az anyagot, a tápláló környezetet biztosítja. A férfi az aktív elem, a mozgó, a nő a passzív, a mozgatott. Egy gyermek csak akkor valósítja meg teljesen saját lehetőségeit, ha fiúnak születik, ha a nő „hideg alkata" érvényesül a méhet átjáró fölös mennyiségű menstruációs folyadék formájában, a gyermek képtelen beteljesíteni tulajdon lehetőségeit, és nőként születik meg. „Mert a nő megcsonkított férfi" – zárja gondolatmenetét Arisztotelész.[34]

[33] Keuls: *I. m.*

[34] On the Generation of Animals [Az állatok keletkezéséről]. Idézi: Beverley Clack (szerk.): *Misogyny in the Western Philosophical Tradition* [Nőgyűlölet a nyugati filozófiai hagyományban], Routledge, 1999.

Arisztotelész nőkről való elmélkedéseinek nagy része a rabszolgákkal való bánásmód kontextusában hangzik el. A rabszolgákat, ahogy a nőket is, a természet arra rendelte, hogy azok legyenek, amik. Arisztotelész azonban úgy érvel, hogy a rabszolgákból hiányzik a „tanácskozó képesség", míg a nőkben ez megvan. Igaz, „autoritás nélkül". Az engedelmesség a nők természetes állapota, amelyben a nő megvalósíthatja életcélját. A nők és a rabszolgák egy fontos szempontból hasonlóak: urukkal/férjükkel szembeni alacsonyabbrendűségük állandó és változatlan.

Azt, hogy milyen következményekkel jár, ha a nőt csonka férfinak tartják, a klasszikus antikvitás idején akár hallani is lehetett, valahányszor újszülöttek sírása törte meg az éjszaka csendjét. „Ha jó szerencsédre gyermeket fogannál, és fiú leszen, hagyd élni, ha lány szabadulj meg tőle!" – írta Hillarion feleségének, Alisnak, időszámításunk előtt 1-ben, egy olyan szokásról tanúskodva, amely mindaddig élt, amíg a kereszténység nem vált a Római Birodalom uralkodó vallásává.[35] Korábban a nemkívánatos csecsemőket a szemétdombra vetették. Az oda kerülők többsége fogyatékos vagy beteg fiúcsecsemő, vagy „csonka fiú", azaz kislány volt. Ez annyira bevett szokásnak számított, hogy a kidobott csecsemők sírása minden bizonnyal nem is zavarta a polgárok álmát. Ámde azok az archeológusok, akik az időszámításunk előtti hetedik századi athéni temetkezési maradványokat vizsgálták, megdöbbentő felfedezést tettek: ebben az időszakban kétszer annyi férfit, mint nőt földeltek el. Időszámításunk előtt 18-ra a történetíró Dio Cassius azon sajnálkozik, hogy az uralkodó osztály férfitagjai számára nincs elegendő feleségnek való nő. A nőket „szelektíven megsemmisítették" – írta egy tudós. Ha mindezek mellett figyelembe vesszük a szülésekhez és abortuszokhoz kötődő magas halandósági rátát, érthető, hogy a férfiak létszáma jelentős mértékben meghaladta a nőkét.[36]

[35] Mary R. Lefkowitz – Maureen B. Fant: *Women's Life in Greece and Rome* [A nők élete Görögországban és Rómában], John Hopkins University Press, 1982.

[36] Pomeroy: *I. m.*

Nem minden szemétdombra vetett kislány pusztult el. Mivel az elhagyott gyermekek azonnal rabszolgastátusba kerültek, a bordélyház-tulajdonosok kijártak a szemétdombra lánycsecsemőket keresni, akiket prostituáltaknak neveltek fel. Sosem tudjuk meg, Pandóra hány millió lánya végezte a görög vagy a római szemétdombokon: egy részük belepusztult a hidegbe és az éhezésbe, a „szerencsésekre" pedig a prostituáltak élete várt.

Az, hogy a lakosság többsége férfi volt, közvetlenül összefügg a nők alacsonyabb társadalmi státusával. Ma hasonló példákkal találkozunk India egyes részein és Kínában, ahol a nőnemű magzatok szelektív abortálásának köszönhetően kevesebb a nő, mint a férfi, a nők státusa pedig alacsonyabb rendű. A nők „ritka értékké" válnak, akiket a házasság és gyermekszülés szűk életterébe zárnak.

Ahol viszont több a nő, mint a férfi, ott a nők társadalmi pozíciója is emelkedik.[37] E jelenség bizonyítására Spárta példáját szokták idézni. Spárta, a peloponnészoszi háború győztese, Platón államának példaképe, a maga korában szinte anomáliának számított. Itt is szokás volt a csecsemőgyilkosság, de nem fiú és lány, hanem egészséges és beteg csecsemő között tettek különbséget. Minden egészséges újszülöttet megpróbáltak felnevelni, és mivel születéskor a kisfiúk betegesebbek, mint a lányok, kevesebb lányt dobtak ki, mint fiút. Az a tény, hogy Spárta többnyire szomszédaival harcban álló katonai állam volt, drasztikusan emelte a férfiak halandósági rátáját. Ráadásul Spártában a nők az akkoriban megszokottnál később mentek férjhez, tehát több esélyük volt túlélni a szülést és a terhességet. Mivel a nőktől elvárták, hogy a majdani spártai harcosok egészséges szülőanyjai legyenek, egészségi állapotuk államérdeknek számított. A görög világ többi részének elborzadására, és kétségtelenül elragadtatására is, a lányok meztelenül tornáztak, atlétikai játékokban vettek részt, és általában erősek, egészségesek voltak.

[37] Marcia Guttentag – Paul F. Secord: *Too Many Women?: The Sex Ratio Question* [Túl sok nő? A nemek arányának kérdése], Sage Publication 1983.

„Kedves Lakónnő, Lampito, köszöntlek.
Mily szép vagy, édes, mint ragyog színed!
Hogy duzzad a tested! Hisz egy bikát
Megfojtanál."[38]

Arisztotelész és más moralisták felháborodására a spártai nők rövid, sokat láttató tunikát viseltek. Örökölhették és igazgathatták férjük birtokát. Az időszámításunk előtti 4-ik századra a spártai birtokok kétötöde az ő kezükben volt. Az eredmény látszólagos paradoxon: egy militarista állam, amelyben a nők nagyobb szabadsággal és magasabb státussal rendelkeznek, mint Athénban, a demokrácia otthonában.

Spárta később feledésbe veszett, az ottani nőkkel szembeni bánásmódot csak mint természetellenes hóbortot emlegették. Platón és Arisztotelész művei viszont fennmaradtak, mégpedig a kereszténység épületét tartó filozófiai és tudományos gondolkodás masszív oszlopaiként. Platón elmélete a formákról, mely a fizikai világ megvetését is magába foglalja, és Arisztotelész biológiai dualizmusa, melyben a nők korcs férfiaknak számítanak, eszmei alapot szolgáltattak a következő évszázadok nőgyűlölete számára.

[38] Arisztophanész: *Lysistrate.* (Ford. Arany János.)

2.

Nők a kapuknál. Nőgyűlölet az antik Rómában

A római nő a görög férfi valóra vált rémálma. Ellentmond annak a nőgyűlölő maximának, melyet Periklésznek, az athéni államférfinak tulajdonítanak, miszerint az a jó asszony, akiről még dicséretképpen sem esik szó. Ez az eszmény teljes feledésre ítélte azokat az asszonyokat, akik az időszámításunk előtti ötödik században Athénben éltek, ma egyikük nevét sem ismerjük. A római asszonyok életéről viszont többet tudunk, egyikük-másikuk neve ma is ismerősen cseng. Messalina a szexuális kicsapongás szinonimájává vált, Agrippina durva és „természetellenes" ambíciótól fűtve addig gyilkolt, míg a hatalom csúcsára nem jutott, Sempronia, az értelmiségi nő, aki otthagyta a női világot az összeesküvések és forradalmak veszélyes férfi-világának kedvéért, a tüneményes, csábító Kleopátra addig szervezkedett, amíg a birodalom élére nem került, majd polgárháborúba taszította az országot, Júlia, a császár lázadó leánya pedig fütyült apja terveire, és válságba vitte az államot. Az, ahogyan ezek a nők megjelennek a római történetírók munkáiban, példázza, hogy miként látták a korabeli férfiak a nőket. Ami elhangzik róluk, többnyire egyáltalán nem hízelgő. Csakhogy a férfiak vitriolos gúnya éppen olyan erős történelmi „tartósítószernek" bizonyult a nők számára, mint a férfiak vágya. Ezek a feljegyzések mutatják, mekkora hatása volt a nőknek, milyen akadályokkal kellett megküzdeniük, ide számítva a valaha beiktatott leghátborzongatóbb nőgyűlölő törvények némelyikét is.

A rómaiak nem voltak eredeti gondolkodók. Nem találtak ki új elméleteket vagy filozófiát, hogy tagadják a nők ember voltát,

és igazolják leigázásuk jogosságát. Megelégedtek a görög kultúrában kialakult sztereotípiákkal (ahogy sok más kultúra tette, a miénket is beleértve). A római történetírók azonban bepillantást engednek a sztereotípiák mögé. Annak a maroknyi nagyszerű nőnek, aki szerepet kapott a világ egyik legnagyobb civilizációjának formálásában, az irodalmi és történelmi portréja a nők önérvényesítésért folytatott harcáról is beszél.

Az a különbség a görög és a római nőgyűlölet között, hogy a görög nőgyűlölet az attól való félelmen alapszik, hogy mit tehetnének a nők, ha szabadok lennének. A görög nők valahányszor szembeszálltak a férfiakkal, tetteik a magánszférára korlátozódtak, csupán a férfiak rémképeiben jutottak a nyilvánosság elé. Ezzel szemben a római nők már a kezdet kezdetén nyíltan szembeszálltak a fennálló nőgyűlölettel, kinyilvánították érzelmeiket, illetve követeléseiket. A római nők az utcára vitték a sorsuk ellen vívott harcot. Rómában fellibben a névtelenség fátyla. A nők kitörnek a közügyek területére, történelmet írnak. Közbelépnek és háborúkat fékeznek meg, az utcán tüntetnek a kormánypolitika ellen, és megváltoztatják azt. Meggyilkolják a férjeiket, néhányan gladiátorként harcolnak az arénákban (az amazonok ijesztő képét idézve), szembeszállnak apjuk hatalmával, sőt, mi több, személyes elégedettségre törekednek kapcsolataikban. Visszautasítják azt a szerepleosztást, hogy kizárólag a jövendő vezetők szülőanyja lehessenek, és kínosan közel kerülnek a politikai hatalomhoz. Ellenhatásképpen az irodalom- és a történelemírás talán legnagyobb kartácstüze zúdul rájuk.

E hadviselés kontextusa a világ valaha létezett legnagyobb és legsikeresebb birodalma, hatvanmillió ember országa, mely fénykorában Skóciától Irakig terjedt, s melyben rengeteg népet és megdöbbentően változatos kultúrákat találunk. Róma – a főváros, a legnagyobb város, az időszámításunk szerinti első században körülbelül egy- és kétmillió közötti lakossal – korának New Yorkja volt, a vad látványosságok és a végtelen nagyság városa, nyüzsögtek benne a kiterjedt birodalom különféle sarkaiból érkezett, különböző nemzetiségű emberek.

Viszonylag kevesek neve maradt fenn a millióké közül. Túlnyomó többségben csak azok nevei, akik eljutottak a társadalom legfelső szintjére, becsületért, hatalomért és gazdagságért küzdve azon a színpadon, amely legalább olyan veszélyes és véres volt, mint az aréna, ahol a gladiátorok folytatták halálos küzdelmüket a forró római nap alatt, a római csőcselék biztatása és hujjogása közepette.

Az uralkodó osztály színpadán találunk meg csaknem minden nőt, akinek ma, jó kétezer évvel később is ismerjük a nevét. A férfiakkal való kapcsolatuk definiálta őket: lányok voltak, nővérek, feleségek, anyák. A görög tragédiák hősnőihez hasonlóan saját családjuk érdekeiért harcoltak.

A nők életében az első kihívást, akárcsak Görögországban, itt is a puszta életben maradásuk jelentette, rögtön a megszületésük után. Rómában mindez olyan törvényektől függött, amelyek bátorították a nőnemű csecsemők meggyilkolását. A Romulusnak, a város mitológiai alapítójának tulajdonított törvények megszabják, hogy: „minden fiúgyermeket és minden elsőszülött lányt fel kell nevelni" – ami nyílt bátorítás a leánygyermekektől való szabadulásra.

A következő akadály, mellyel a nőknek meg kellett küzdeniük, a házasság volt. Ezzel már akkor szembesültek, mihelyst elérték a kamaszkort. A korai Rómában, az időszámításunk előtti hetedik században az elképzelhető legelőnytelenebb házassági törvény sújtotta a nőket. Feleségként a nő férje abszolút uralma alatt állt, férje dönthetett élete és halála felett. Neje rokonaival közösen a férj bíráskodott a felesége felett, és „házasságtörés esetén ... vagy ha a feleséget boriváson kapták, Romulus mindkét esetben engedélyezte a halálbüntetést"[39]. Ha valaha létezett olyan törvény, amely kifejezetten szorgalmazta az asszonyverést, ez az volt. Egnatius Metellust, a nagy római arisztokraták nevének viselőjét szokták emlegetni ezzel kapcsolatban, az ő viselkedése példázza, mit kellett tennie a jó férjnek. Egyszer, amikor hazaérkezett, és

[39] Lefkowitz–Fant: *I. m.*

meglátta, hogy a felesége bort iszik, azonnal botot ragadott, és halálra verte. A történész Valerius Maximus szerint:

„Nemhogy senki nem vádolta gyilkossággal, de még csak nem is hibáztatta senki. Mindenki úgy gondolta, jó például szolgál arra, hogy miként járnak azok, akik megszegik a józanság törvényét. Valóban, minden asszony, aki mértéktelenül él a borral, bezárja az ajtót az erények, és kitárja azt a bűnök előtt."[40]

Valerius Maximus ugyancsak egyetértően idézi Gaius Sulpicius Gallust, aki elvált a feleségétől, mert az látni engedte a haját a nyilvánosság előtt. Meg is magyarázta tettét, olyan szavakkal, melyek egy 21. századi szaud-arábiai herceghez is jól illenének: „A törvény előírja neked, hogy csakis az én szemeim számára mutasd meg szépségedet. Csakis e szemek számára kell szépséged díszét megmutatnod, kívánatosnak lenned..."[41]

Egy másik esetben a férj azért vált el a feleségétől, mert meglátta, hogy a felesége az egyik barátnőjével, egy volt rabnővel beszélget, és azt mondta: a hasonló női kapcsolatok potenciális gonosztetteket táplálnak, és jobb megelőzni a bűnt, mint utólag büntetni.[42] A törvények halálbüntetéssel sújtották azt a menyet, aki kezet mert emelni apósára. Szinte felesleges említeni, hogy a válás csak a férj számára volt engedélyezett.

A rómaiak örökölték a görögöktől a női erény féltését, és eszméjét összekötötték a család becsületével és az állam jólétével. A régi római hitvesi erény leghíresebb példája Lukrécia esete, egy olyan női viselkedésminta, amelyre sokat hivatkoznak a Birodalom későbbi, „dekadens" éveiben. Lukrécia példázza, milyen veszélyekkel kellett szembenézniük a nőknek, akiktől elvárták, hogy olyan nőgyűlölő elveken nyugvó mérce szerint éljenek, amely a nők szexuális tisztaságát a jósággal azonosítja. Lukrécia férje, Collatinus elkövette azt a hibát, hogy neje jóságával dicsekedett Róma kéjvágyó királya, Tarquinius Superbus előtt. A csodálat gyakran együtt jár azzal a vággyal, hogy a csodálat tárgyát beszennyezzék: a szexuális tisztaság szimbólumai minden bizonnyal jobban felkeltik a kéjvágyat, mint a pornográf képek. Hogy a hitvesi erénynek ezt a példaképét beszennyezze, Tarquinius megfenyegette Lukréciát: ha nem fekszik le vele, akkor őt is, a rabszolgáját is megöli, és meztelen testüket egymás mellé helyezi az ágyba. Tudván, milyen megaláztatást és szenvedést jelentene férjének és családjának, ha azt hinnék, hogy a rabszolgával hált, Lukrécia a kisebbik rosszat választotta. Bár egyértelműen rákényszerült, hogy elszenvedje Tarquinius kéjvágyát, a római törvények szerint mégis házasságtörőnek számított. Miután mindent elmesélt férjének és családjának, öngyilkos lett. Mint a nemi erőszak oly sok áldozata, Lukrécia is önmagát hibáztatta, és (amint Szent Ágoston bölcsen megjegyzi) mások bűnéért büntette magát.[43] A nőgyűlölet mindig ez elé az ellentmondással elé állítja a nőket. Akár „jó lányok", akár „rosszak", ugyanazzal a paradoxonnal szembesülnek: vágyat keltenek a férfiakban, ám ezért nem a férfiak, hanem ők a felelősek.

Ha Lukrécia számára nem is, Róma számára boldog véget ért a történet. A felháborodott rómaiak elkergették Tarquiniust, és véget vetettek a királyok uralmának. Létrehozták a köztársaságot, amely csaknem ötszáz éven át fennmaradt, amíg a császári önkényuralom át nem vette a helyét. Lukrécia történetét azonban századokon át tovább alkalmazták, hogy a nőkkel elhitessék: annyit érnek csupán, amennyire erényesek.

Róma korai időszakában történt az emberi történelem első szervezett nemi erőszaka is. A „szabin nők elrablása" a nőkön elkövetett későbbi politikai cselekedetek precedensének is számít. Lévén, hogy Róma megalapítói nőhiányban szenvedtek, vendégségbe hívták a szomszédos szabin törzset. Romulus jelzésére a rómaiak felkapták és magukkal hurcolták a csinosabb, fiatal nőket. A történetíró Livius szerint gyöngéden bántak a fogoly nőkkel.

[40] Uo.
[41] Uo.
[42] Uo.

[43] Szent Ágoston: *Isten városáról.*

Romulus meggyőzte őket, hogy maradjanak velük, menjenek feleségül elrablóikhoz. A történet leghihetetlenebb része, hogy azzal győzte meg őket, hogy felolvasta a római házassági törvényeket, és bebizonyította, mennyivel magasabb rendűek, mint a szabinok törvényei. A szabinok és a rómaiak között bosszúháború tört ki. A csata egy adott pontján a szabin nők, mivel nem akarták, hogy férjeik az atyáik és fivéreik ellen csatázzanak, a harcoló felek közé vetették magukat, és megállították a küzdelmet.

A rómaiak a város korai történetének részeként fogadták el ezt a mesét, vagyis feltételezték, hogy a nők valóban elérték azt, amit Arisztophanész csak fantáziaként írt meg *Lysistrate* című komédiájában, ahol a görög nők szex-sztrájkba kezdenek, hogy véget vessenek a peloponnészoszi háborúnak.

Julius Caesar idejéig nőknek szentelt templom állt a városból dél felé kivezető Via Latinán. Egy másik háborúban történt ugyancsak női közbelépés emlékére emelték, amikor kevélysége miatt száműzték Rómából az egyik legsikeresebb római tábornokot, Coriolanust. Az bosszúból maga vezette otthona ellen a város ellenségeit. Már közeledett a városhoz, készen állt, hogy polgártársai vérét ontsa, már minden elveszettnek látszott, amikor a római nők követsége (saját anyja és felesége társaságában) útját állta, és meggyőzte, hogy forduljon vissza. A város megmenekült, és hála az asszonyoknak, egy pénzigényes háború véget ért.

A törvények elnyomása alatt éltek ugyan, de a római nőket sohasem tartották olyan keleti stílusú elzártságban, mint görög sorstársaikat. A Rómába látogató görögök némi döbbenettel jegyezték fel a különbséget. Egyikük, Cornelius Nepos, aki az időszámításunk előtti első században látogatott Rómába megfigyelte, hogy:

„Sok minden, amit itt Rómában helyesnek tartunk, Görögországban felháborítónak számít. Egyetlen római sem érzi kínosnak, ha magával kell vinnie nejét egy lakomára. Otthonában az asszony áll a házban az első helyen, ő a társasági élet középpontja. Görögországban egészen más az élet, ott a feleség sosem vesz részt a vacsorán, hacsak nem családi vacsoráról van szó, és minden idejét a ház egy távoli részében tölti, amelyet »asszonyok lakhelyének« neveznek, és ahova, a közeli rokonokat kivéve, férfi soha be nem teszi a lábát."[44]

Szabadságuk határozott kinyilvánításaképpen a római nők olymértékben beavatkoztak a közéleti ügyekbe, hogy még utcai tüntetéseket is szerveztek.

Ők indították el a világ első, nők által szervezett tiltakozó mozgalmát, melyről fennmaradtak feljegyzések. Időszámításunk előtt 205-ben, a karthágói tábornok, Hannibál elleni háború idején vezették be Rómában a *Lex Oppiát*, mely korlátozta a nők által birtokolható arany mennyiségét, és szabályozta a nyilvánosság előtt megmutatható női öltözetek díszítettségét. Tíz évvel később, miután Karthágó már elesett, a római felső osztályok asszonyai tudni szerették volna, miért érvényesek még mindig ezek a törvények. Miután megpróbálták eltöröltetni a törvényt, a szenátus úgy döntött, vitára bocsátja az ügyet. A vita napján a nők elözönlötték a Fórumot, ahol a kormány régi székhelye, a szenátus állt, hogy kiálljanak ügyük mellett.

A törvény visszavonásának fő ellenzője az idősebbik Cato volt, korának legkiválóbb szónoka. Cato újgazdag volt, de azonosult Róma alapító atyáival és a régi arisztokráciával. A kemény munka, a mértékletesség, az egyszerű életmód ősi erényeit támogatta, mert szerinte azok tették naggyá Rómát. Mint sok más begyepesedett puritán, erőszakosan kérkedett egyszerű életvitelével. A történész Livius az *Ab urbe conditá*ban, leírja, ahogy egy nőgyűlölő tour de force-szal Cato kijelenti:

„Polgárok, ha közülünk mindenki rászánta volna magát, hogy feleségével szemben érvényesítse a férj jogát és tekintélyét, nem okoznának nekünk az asszonyok ennyi bajt. Most azonban cselekvési

[44] J. P. V. D. Balsdon: *Roman Women: Their History and Habits* [A római nők. Történetük és szokásaik], Harper and Row, 1962.

szabadságunkat, melyet otthon legyűrt az asszonyi féktelenség, immár itt, a Fórumon is kigúnyolják és lábbal tiporják, s miután külön-külön nem tudtuk ráncba szedni őket, most mindannyiuktól reszkethetünk! (...) Valóban, kevéssel ezelőtt pirulva érkeztem meg az asszonyok seregén keresztül a Fórumra. S ha nem tartott volna vissza a korántsem valamennyiük, hanem sokkal inkább csak egyikük-másikuk méltósága és tartózkodása iránt érzett tisztelet – nehogy azt a látszatot keltsem, hogy a consul kipellengérezi őket – így szóltam volna hozzájuk:

»Miféle új szokás ez, kitódulni a közterekre, elállni az utcákat, s megszólítani az idegen férfiakat? Nem tudott közületek ki-ki otthon e kéréssel saját férjéhez fordulni? Vagy talán bajotok jobban hat az utca idegen férfiaira, mint otthon saját férjetekre?« (...)

Őseink úgy rendelkeztek, hogy a nők semmiféle ügyet, még magánügyet sem intézhetnek el gyámjuk jóváhagyása nélkül, s szüleiknek, fivéreiknek vagy férjüknek engedelmességgel tartoznak. Mi azonban – ha az istenek engedik – eltűrjük, hogy már az államügyekbe is beavatkozzanak, s a Fórumon is a nép- és választógyűlés tagjai közé vegyüljenek. Mert mi egyebet csinálnak most az utcákon és keresztutakon, mint hogy támogatják a néptribunusok indítványát, s a törvény eltörlésére buzdítanak? Engedjétek csak szabadjára erőszakos természetüket, megfékezhetetlen lényüket, s azután reméljétek, hogy majd saját maguk szabnak határt féktelenségüknek: ha ti nem cselekszitek, azok között a dolgok között, amelyeket az asszonyok az erkölccsel s a törvénnyel kapcsolatban nehezen tűrnek, még ez a legcsekélyebb! Mert ők maguknak minden téren szabadságot, sőt, mondjuk ki őszintén, szabadosságot követelnek.

Mert mire nem fognak még vetemedni ezután, ha most céljukat elérték? Nézzétek csak végig az asszonyokra vonatkozó valamennyi törvényt, melyekkel őseitek megzabolázták féktelenségüket, és férjük hatalma alá rendelték őket. S hasztalanul vannak ennyi kötelékkel megbéklyózva, mégis alig tudjátok féken tartani őket. Nos, de ha eltűritek, hogy egyik kötelléküket a másik után tépjék szét, újabb engedményeket csikarjanak ki, s végül egyenlővé váljanak, azt gondoljátok, hogy akkor képesek lesztek elviselni őket? Abban a percben, mihelyt veletek egyenlővé váltak, már fölétek is kerekedtek!"[45]

Cato beszéde hatástalan maradt. A szenátus visszavonta a *Lex Oppiát*. Érvelését viszont újra és újra elővészik, valahányszor a szavazati jogtól a születésszabályozásig valamit megtagadnak a nőktől. Cato riasztó pontossággal ugyanazt vallja, amit ma is sokan: adj szabadságot a nőknek egyvalamiben, és az erkölcstelenség árja megnyitja a többit.

Alig egy évtizeddel a *Lex Oppia* visszavonása után hatalmas botrány rázta meg Rómát, amit a későbbi, „dekadensebb" korban Livius bizonyítékként használt arra, hogy Catónak igaza volt. És ez egy nem bevett, vallásos gyakorlat durva, a középkori boszorkányüldözést idéző megsemmisítéséhez vezetett.

A római államvallás meglehetősen férfias ügy volt. Az uralkodó istenek kegyét próbálták elnyerni az előírt rituálékkal és áldozatokkal. A különböző kultuszok társadalmi csoportok szerint is elkülönültek, a patríciusok és a plebejusok társadalmi keveredését megengedő kultuszokat helytelenítették. Számos kultusz a nők kezében volt: Fortuna istennő például szerencsét hozott a nőknek a szexuális életben. A Plebejusi Tisztaság számára is emeltek egy oltárt, amely Livius nagy bánatára meglehetősen elhagyatott volt. A leghíresebb női kultusz a Vesta-szüzeké volt. Vesta a tűzhely istennője volt. Ő őrizte Róma szent, örök lángját, mely templomának, a Fórum egyik legszebb épületének rejtekében égett. A legnemesebb családokból válogatott hat Vesta-szűz gondozta a lángot. Egy ősi, mélyen gyökerező hiedelem szerint, ha a láng kialszik, Róma elvész. Korbácsolás várt volna arra a Vesta-szűzre, aki hagyja kialudni a lángot, arra pedig, aki (harminc évre szóló) szolgálatának ideje alatt elveszíti szüzességét, elevenen való eltemettetés. Freud szerint azért bízták nőkre az örök láng őrzését, mert testi felépítésükből adódóan kevésbé

[45] Titus Livius: *A római nép története a város alapításától.* (Ford. Kis Ferencné.)

volt valószínű, hogy levizelik, és emiatt kialszik![46] Akár ez volt az oka, akár más, időszámításunk előtt 186-ra a hagyományos római kultuszok kevés nőt vonzottak. Ugyanakkor a keleti misztikus vallásoknak, és például a Bacchus kultusznak is, egyre több követője lett, különösen a nők köréből, hiszen érzelmi felszabadulást kínáltak a fojtogató erkölcsi rend alól.

Livius elbeszélése szerint időszámításunk előtt 186-ban egy felszabadított rabszolgalány bevallotta a hatóságoknak, hogy részt vett Bacchusnak, a bor istenének tiszteletére rendezett szertartásokon. Bacchus tisztelete Görögországból terjedt át Rómára. Kedveséért aggódva, akit anyja arra akart kényszeríteni, hogy csatlakozzon a Bacchus-hívők seregéhez, az egykori rabnő félelmetes képet fest a római matrónákról. Ezek a nők az éj leple alatt gyülekeztek, hogy aztán elmerüljenek a féktelen borivás és szexuális orgiák élvezetében. Elfogadottá váltak a „természetellenes" szexuális aktusok, sőt a vallomástevő szerint, részei voltak a beavatási szertartásnak. Aki ellenállt a kultusz szexuális elvárásainak, azt megölték, holttestét titokban megégették. A legtiszteletreméltóbb családok asszonyai állatbőrbe öltözött Bacchus-imádókként lerészegedtek, válogatás nélkül adták oda magukat bárkinek, és kibontott, vadul lobogó hajjal, sikoltozva rohangáltak az éjszakában. A Bacchus-hívők különféle társadalmi osztályokból származtak, még rabszolgák is voltak közöttük. Az örökösen rabszolgalázadástól tartó rómaiak számára egy ilyen gyülekezet mind társadalmilag, mind szexuális szempontból felforgatónak tűnt: fenyegette a fennálló rendet.

Az egykori rabnő hátborzongató története döbbenetesen hasonlít a boszorkánynak tartott középkori nőkkel szemben megfogalmazott szexuális promiszkuitás vádjával. A bacchánsnőket – akárcsak azokat, akiket egy későbbi korban boszorkánynak hittek – azzal vádolták, hogy megölnek mindenkit, aki szembeszáll velük, akár még saját gyermekeiket is. Egyeseket fekete mágia gyakorlásával is gyanúsítottak. Láthatjuk, hogyan kezd formálódni a középkori boszorkány képe: fiatal és szép nők, vagy vén csoroszlyák tekergőző kígyókkal a hajukban, amint részeg orgiákon dorbézolnak, pokolbéli főzeteket kavarnak az éj leple alatt, békavérből, csontokból, meggyilkolt gyerekek holttestéből. A női gonoszság e gyűlöletes portréja jó tizenkét századdal azelőtt született, hogy az első boszorkányt megégették Európában. A római hatóságok letartóztatták és kivégezték a férfi Bacchus-követőket, a nőket pedig átadták családjaiknak, melyben a *pater familias* kiszabta a halálbüntetést. Hétezer embert tartóztattak le és végeztek ki.

A felsőbb osztálybeli nők különféle cselszövésekben és intrikában való részvételével egy másik római történetíró, Sallustius (i. e. 86–35.) is foglalkozott. Időszámításunk előtt 63-ban, egy csoportnyi vakmerő, adóssága miatt kétségbeesett patrícius összeesküvést szőtt. Vezérükről, Lucius Catilináról az összeesküvésről beszámoló Sallustius azt írja, hogy: „nagy testi és lelki erejű, de romlott és fonák szellemű ember" volt.[47]

Sallustius, aki maga is bukott forradalmár, különösen azt tartotta aggasztónak, hogy nők is részt vettek az összeesküvésben:

„Ebben a hatalmas és förtelmesen megromlott államban Catilina könnyűszerrel csatlósává tett, maga köré gyűjtött minden gonosztevőt, köztük nőket is. Mert valahány szégyentelen, parázna, korhely alak, kockázva, zabálva vagy az ágyban eltékozolta a családi javakat; aki csak óriási adósságokat halmozott fel, hogy pénzzel simíthassa el gyalázatos ügyeit és gaztetteit; továbbá mindenfelől mindenféle gyilkos, templomfosztogató, törvény előtt elmarasztalt vagy törvényt rettegő; hozzá még azok, akik hitszegő nyelvükből vagy polgárvért ontó kezükből éltek; végül mindaz, akit a gazság, nyomor, rossz lelkiismeret hajszolt – ezek voltak Catilina legbuzgóbb hívei és bizalmasai."[48]

[46] Sigmund Freud: *Rossz közérzet a kultúrában* [Eredeti német címe: *Das Unbehagen in der Kultur*], Kossuth, Bp. 1993. (Ford. Linczényi Adorján.) A láng i. sz. 394-ig égett, amikor a keresztények parancsára, akik immár Róma urai lettek, kioltották. Tizenhat év sem telt el, és valóra vált az ősi jóslat: 410-ben Rómát elfoglalták a vizigótok.

[47] C. Crispus Sallustius: *Összes művei.* (Ford. Kurz Ágnes.)

[48] C. Crispus Sallustius: *I. m.*

A forradalmárrá lett felsőosztálybeli prostituáltak közül csak egyet nevez meg: Semproniát, Róma egyik leghíresebb családjának leszármazottját:

„Volt egy az asszonyok között, Sempronia, aki már sokszor követett el férfias bátorságra valló tetteket. Származása, szépsége, férje, gyermekei révén szerencsésnek mondhatta magát; jártas volt a görög és a latin irodalomban; citerázni és táncolni ékesebben tudott, mint ahogyan tisztességes nőhöz illik, és a bujaság sok más kelepcéjét ismerte. Mindig minden kedvesebb volt neki a tisztességnél és a szeméremnél. Pénzét vagy hírét kímélte-e kevésbé, nem könynyű eldönteni. Olyan érzékiség lobogott benne, hogy gyakrabban kezdett ki ő a férfiakkal, mint azok vele. Sokszor megszegte adott szavát, esküvel letagadta adósságát, cinkos volt gyilkosságokban, fényűzése és elszegényedése a vesztébe kergette. Ám tehetsége nem mindennapi volt: verseket faragott, tréfákat eszelt ki, társaságban hol szerény, hol behízelgő, hol kacér volt. Egyszóval szellem és báj sugárzott belőle"[49]

Sempronia egy időben Julius Caesar szeretője volt, egyik gyermekéről, Decimus Brutusról mindenki azt suttogta, hogy Caesartól van. (Brutus maga sikeresebb összeesküvőnek bizonyult, mint az anyja, egyike volt azoknak, akik Caesart időszámításunk előtt 44-ben megölték.)

Catilina összeesküvését elárulták, a cselszövőket kivégezték. Sempronia azonban sértetlenül megúszta, később a történészek meg is kérdőjelezték Sallustius célzásait Sempronia esetleges bűnrészességével kapcsolatban. Nem tartották viszont túlzottnak azt a megvetéssel keveredő erős elragadtatást, amellyel a történetíró Sempronia portréját megrajzolja. Táncol, verset költ, szerelmi ügyei vannak, forradalmárokkal szövetkezik, rabszolgákat lázít. Ha lett volna Rómában marihuána, Sempronia kétségtelenül kipróbálta volna. Ő a bohém, értelmiségi nő prototípusa, aki ellen századokon át háborogtak és harcoltak az erkölcsvédők. Sallustius szemében Sempronia igazi hibája, hogy „modern" nő. Beszámolója figyelmeztetés kíván lenni: mi történhet, ha a nők éppen olyan szabadon hajszolják az élvezeteket, mint a férfiak. A nők extravagáns ízlése helytelen szexuális viselkedéshez vezet, mely a maga rendjén elkeseredett lázadókká teszi őket, ha még rabszolgákkal is hajlandók közösülni. Annál aggasztóbb és ijesztőbb kapcsolat, mint amilyen a lázadó nők és a türelmetlen rabszolgák között létesült, elképzelhetetlen volt Róma vezetői számára.

[49] C. Crispus Sallustius: *I. m.*

A meghiúsult összeesküvést követő években a polgárháború borzalmai rázták meg Rómát. A háború véget vetett a köztársaságnak, és bevezette a császárok uralmát. Mihelyst egy maroknyi befolyásos család harcolni kezdett az egyre növekvő birodalom feletti hatalomért, és a közügyekben egyre veszélyesebbé vált a politikai cselekvés, a nők visszakényszerültek a versengés családiasabb színterére. A hatalom birtoklása az uralkodóval vagy a lehetséges uralkodóval való kapcsolatot jelentette, harcot, hogy (elsősorban férfi) utódaik kilátásain javítsanak. Minél közelebb voltak a hatalom forrásához, annál halálosabbá vált a harc. Ez a császárkori Róma moralizáló nőgyűlölői számára egész sor női gonosztevővel szolgált, akik fütyültek a tiszteletre méltó matrónáktól elvárt szerénységre, visszafogottságra és passzivitásra.

Az egyik legemlékezetesebb ezek közül a nők közül, akinek árnyéka végignyúlik a köztársaság alkonyán, nemigen lehetne a matrónai erények jelképe. Kleopátra (i. e. 69–30) még csak nem is volt római: Egyiptom királynője volt, és Makedón Nagy Sándor egyik hadvezérének egyenes ágú leszármazottja. A rómaiak drámai bizonyítékként hivatkoztak rá, hogy milyen nehézségeket okoz, ha a nők beleszólhatnak az állam ügyeibe vagy a közügyekbe. Nekik köszönhetően Kleopátra lett a trójai Heléné mellett az antik világ másik asszonya, akinek a neve ma is benne van a köztudatban. Az a nagy hatás, amelyet Kleopátra a római és görög történetírókra, költőkre és krónikásokra tett, továbböröklődött Shakespeare-ig, Bernard Showig és Hollywoodig. A róla

szóló film, Elizabeth Taylor alakításában, a filmgyártás egyik legnagyobb sikere lett.

Kleopátra Ptolemaiosz leszármazottja volt, egy makedón hadvezéré, aki Nagy Sándor halála (i. e. 323) után örökölte a hatalmas birodalom egyik részét. A hellenisztikus kor gyermeke volt, mely Nagy Sándor halálával kezdődött el, és időszámításunk előtt 30-ban ért véget, Kleopátra halálával és Egyiptom beolvasztásával a Római Birodalomba. A közbeeső három évszázad alatt a görög nők megszabadultak a klasszikus kor számos fojtogató megszorításától, státusuk javult, többek közt a liberálisabb házassági törvényeknek és a tanulási lehetőségeknek köszönhetően. Ugyanakkor a politikában is hangsúlyosabb szerepet kaptak. Kleopátra volt a legutolsó és a leghíresebb a hellenisztikus kor uralkodói közül, akik részt vettek a dinasztikus harcokban a Nagy Sándor-i birodalom maradványai fölötti uralomért.

Kleopátra kapcsolata Julius Caesarral, és Ceasar halála után annak hadnagyával, Marcus Antoniusszal tragédiák, romantikus történetek és hollywoodi giccsek témája lett. Mindkét férfit jobban elbájolta Kleopátra szellemessége és értelme, mint szépsége. Plutarkosz szerint tíz nyelven beszélt, hajnalig is eltársalgott Caesarral, és könnyedén visszavágott Antonius trágár ugratásaira. A Ptolemaioszok hosszú sorában ő volt az egyetlen, aki beszélt az egyiptomiak nyelvén. Élénk szellemét sok minden foglalkoztatta, még fodrászati és kozmetikai értekezést is írt.[50] De római kortársai számára gonosz, varázserejű, végtelenül nagyra törő csábító volt, akit mindenáron félre kell állítani. Az Octavianus és Antonius abszolút császári hatalomért vívott harca kontextusában ellenfelei faragatlan katonának mutatták be Antoniust. A vád, hogy Kleopátra arra használja fel Antoniust, hogy ő kaparintsa meg a birodalmat, döntő szerepet játszott Octavianus propagandájában. Akárcsak Sempronia esetében, ellenfelei Kleopátra szellemi függetlenségét is bujaságával kötötték össze. Jellemző erre

[50] Az egyiptomi nők, ahogy a mezopotámiaiak is, kifinomult sminkjükről voltak híresek. Arcfestésről először egy i. e. 3000-ből származó mezopotámiai szövegben esik szó.

az ősi kampányra a meggyőződés, hogy azok a nők, akik annyira okosak, hogy a saját fejükkel tudnak gondolkozni, erkölcstelenek, vagy ha nem is lennének azok, rövidesen azzá válnak. Így aztán Horatius és a korszak más római költői támadták Kleopátra feltételezett ledérségét. Görögösen „meriochané"-nak nevezték, ami azt jelenti, „a nő, aki ezer férfié volt". Egy *Debbie Does Dallas*-t lekörözö, pornográf fantáziában rágalmazói szerint Kleopátra egyetlen nap alatt száz római nemest szopott le.

Antonius egyértelműen jól érezte magát a művelt, okos nők társaságában. Felesége, Fulvia, Sempronia lánya volt, az egyik modern történetíró „amazonként" beszél róla.[51] Antonius politikai ellenfelei mindebben annak bizonyítékát látták, hogy az efféle nők „férfiatlanná tették" Antoniust, tehát nem alkalmas a birodalom kormányzására. Időszámításunk előtt 31-ben, Antonius bukása után, Kleopátra megpróbálta elcsábítani Octavianust, de az távol tartotta magát tőle. Minthogy láncok közt hurcolják Rómába a diadalmenetre, Kleopátra inkább az öngyilkosságot választotta.

Mégis tovább él, miközben a sértésére összehordott vádakat ma olyan obszcenitásoknak érezzük, amelyek inkább azokat minősítik, akik kitalálták őket. Szelleme és bája végül Shakespeare szavai által győzedelmeskedett, ezekben a talán leghíresebb sorokban, amit nőről valaha is írtak:

„Nem fogja ezt az asszonyt
A hervadás, nem kopik új varázsa.
Más nő az étvágyát csömörrel oltja,
Ha felkölti - de ő ha kielégít,
Csak új éhséggel, mert az, ami aljas,
Fölmagasztosul benne, s szent papok
Áldják bujaságát."[52]

[51] Balsdon: *I. m.*

[52] *Antonius és Kleopátra.* (Ford. Vas István.) In: Shakespeare összes művei, V. kötet, Európa Könyvkiadó, 1961.

Mihelyst vége lett a római köztársaságnak, a történész Valerius Maximus legnagyobb felháborodására néhány nő szónokként vagy ügyvédként kezdte hallatni a hangját. „Nem hallgathatunk tovább ezekről az asszonyokról, akiket sem természetes állapotuk, sem a szerénység leple nem képes elhallgattatni a Fórumon és a bíróságokon" – írta.[53] Ma az ő felháborodott bejegyzésének köszönhetően tudunk arról, hogy egyáltalán léteztek ilyen nők. A legfigyelemreméltóbb Hortensia volt, Róma egyik legnagyobb szónokának, Quintus Hortensiusnak a lánya. Volt egy eset, mely pusztán lábjegyzetként szerepel a történelemkönyvekben, amikor ékesszólásával közvetlenül beavatkozott a politikai ügyekbe. Időszámításunk előtt 42-ben a Marcus Antoniusból, Octavianusból (a későbbi Augustus császárból) és Marcus Lepidusból formálódott triumvirátus kormányozta Rómát. Kegyetlenül kiirtották minden politikai ellenfelüket, 2300-at tartóztattak le közülük, és végeztettek ki. A pénzéhes triumvirátus súlyos adókat rótt ki 1400 felsőbb osztálybeli nőre. A nők tüntetni kezdtek, és megpróbálták rábírni a közbenjárásra a triumvirátus tagjainak nőrokonait. Sikerük csak részleges volt, mégis eljutottak a Fórumon álló szónoki emelvényig.

Valerius Maximus szerint „senki nem mert ügyük előadására vállalkozni". Erre Hortensia előlépett, és „határozottan és sikeresen képviselte ügyüket a triumvirátus előtt". Különleges pillanat ez a nőgyűlölet és a nők történetében (ez utóbbi nagyrészt nem más, mint a nőgyűlölet elleni harc története). Ha csak implicit módon is, de először tevődik fel a szabadságjogok kérdése.

Nagyhatású beszédében, melyet a nők háborús időben való szenvedésére hegyez ki, Hortensia felteszi a kérdést: „Miért fizetnénk adót, amikor nincs részünk sem a dicsőségben, sem a vezetésben, sem az államhatalomban, amelyekért olyan gyászos eredménnyel harcoltok."[54] Noha nyíltan nem követeli a szavazati jog kiterjesztését a nőkre, Hortensia szavai mégis nagyon közel

[53] Lefkowitz és Fant: *I. m.*
[54] Uo.

állnak az amerikai forradalmárok századokkal később hangoztatott követeléséhez: „Képviselet nélkül nincs adózás!"[55]

A nőknek ez az időszámításunk előtt 42-ben lezajlott tiltakozó mozgalma római közéleti tevékenységük csúcspontja, és az utolsó ilyen megmozdulás ebben a korban. Ugyanakkor az utolsó, nők által vezetett, politikai célzatú, nyilvános tiltakozás a nyugati civilizáció történetében a tizenkilencedik századig, amikor a szüfrazsett-mozgalom a szavazati jogot helyezte a nők jogaiért vívott harc középpontjába.

A köztársaságot bomlasztó, az azt egyetlen család uralma alá hajtó harcnak megvolt a konzervatív visszahatása a nőkre. A nők szabadsága miatt bosszankodó moralisták elkezdték hajtogatni, hogy „kevesebb dőzsölést, nagyobb családot". Alig lett Octavianusból Augustus császár, időszámításunk előtt 27-ben, Livius máris nekikezdett megírni Róma történetét (a győztes szemszögéből), világosan megfogalmazva az új rendszer erkölcsi szándékait:

„Azt szeretném, ha figyelmét arra fordítaná minden olvasóm, hogy milyen volt az élet, milyenek az erkölcsök (s ha figyelemmel kísérné), hogy a fegyelem lassú meglazulásával, hogyan kezdtek meginogni, majd mind jobban és jobban süllyedni az erkölcsök, míg hirtelen bekövetkezett a teljes összeomlás, s eljutottunk jelenünkig, amikor sem vétkeinket, sem vétkeink orvoslását nem vagyunk képesek elviselni."[56]

Az 1960-as és 1970-es évekhez hasonlóan gondot jelentett, hogy a nők többet szeretkeznek, és kevesebbet szülnek. A megerősödött „családi érték"-mozgalom megpróbálta megfordítani ezt az irányt. A római államnak azonban sokkal nagyobb volt a kényszerítő hatalma, mint az 1980-as évek Amerikájának.

[55] Richard A. Bauman: *Women and Politics in Ancient Rome* [Nők és politika az ókori Rómában], Routledge, 1992.
[56] Titus Livius: *A római nép története a város alapításától*, Európa Könyvkiadó, 1986. (Ford. Muraközi Gyula.)

A régi, szigorú házassági forma, mely a feleséget férje abszolút hatalma alá helyezte, idővel elkopott, informálisabb megoldások vették át a helyét. Úgy látszik, a férjeket már nem ugyanabból a kemény fából faragták, mint Róma alapító atyáit, idővel túlságosan toleránssá váltak. Egyesek nem akartak elválni házasságtörésen kapott feleségeiktől. Másokat azzal vádoltak, hogy egyenesen hasznot húznak feleségeik házasságtöréséből. Ezt a szabados viselkedést tartották a korabeli moralisták az élet minden területén érzékelt romlás okának. Augustus *Lex Julia* néven egy sor törvényt tervezett, hogy arra ösztönözze az embereket: házasodjanak, és állítsák vissza a hagyományos római családot. Büntetést szabott ki azokra, akik egy bizonyos korig nem házasodtak meg, és jutalmazta azokat, akik megházasodtak és gyermeket nemzettek. Újra érvénybe léptette az ősi törvényt, amely megengedte az apáknak, hogy megöljék lányaikat, a férjeknek, hogy ugyanezt tegyék feleségükkel, ha szexuális együttléten kapják őket. A férjeknek ismét kötelezően el kellett válniuk házasságtörő feleségeiktől, ha nem tették meg, súlyos büntetést kellett fizetniük. Augustus kivonta a család felségterületéről a házasságtörést, és áthelyezte a bíróság hatáskörébe. A válás nem volt elég. Augustus azt akarta, hogy a megtévedt nőket törvény elé hurcolják, és megbüntessék. A megcsalt férjnek válás után hatvan nap állt rendelkezésére, hogy feleségét beperelje. Ha túlságosan lágyszívűnek mutatkozott, a nőt a közösség bármely, huszonöt évet betöltött tagja feljelenthette. Minden bizonnyal sohasem iktattak törvénybe ennél jobb biztatást álszent, minden lében kanál emberek számára, akik élvezetüket lelik abban, hogy nyilvánosan megszégyenítsenek nőket. Az új törvény ugyan a nők számára is engedélyezte a válást, de nem kötelezte rá őket, mint ahogy vádaskodniuk sem volt kötelező. A házasságtörés tehát csak a nők esetében jelentett nyilvános vétséget.[57]

Az új törvény vétségként értelmezte, ha a férfi házasságon kívül szexuális kapcsolatot létesít, kivéve, ha prostituálttal teszi. A felsőosztálybeli nők számára ez azt jelentette, hogy csakis akkor létesíthettek szexuális kapcsolatot, ha férjhez mentek. Tiltakozásképpen egyesek prostituáltként nyilvántartásba vétették magukat a Róma harmincöt hivatalos bordélyházát felügyelő hatóságoknál. Ez a kétségbeesett próbálkozás értelmét vesztette, amikor Augustus utóda, Tiberius megtiltotta, hogy a jó nevű családokból való (vagyis a szenátori családból származó vagy középosztálybeli) nők prostituáltnak iratkozhassanak.

Augustus az ősi, márvánnyal és bronzzal díszített *rostrum*ról (a Fórumon álló szónoki emelvényről) hirdette ki az új törvényeket. Hosszú uralkodása alatt csupán ezekhez a törvényekhez adta a nevét (Julia családja tiszteletére, melybe Julius Caesar örökbe fogadta), ezzel is jelezve, mennyire fontosnak tartja őket. Ez volt uralkodásának egyik legbüszkébb pillanata. Azt mondták, Augustus újraalapította Rómát. Kevéssel ezután, időszámításunk előtt 2-ben a szenátus kinevezte őt az Ország Atyjává, ő volt az első római, akinek ezt a megtisztelő címet adományozták. A *Lex Julia* azonban határozottan népszerűtlennek bizonyult. Ha figyelembe vesszük, milyen erkölcsi szabadságot élveztek korábban a római nők és férfiak, nem meglepő, hogy ellenezték ezt a törvényt. Csakhogy a büszke császár számára elképzelhető legmegalázóbb formában nyilvánították ki ellenkezésüket.

Hetekkel vagy talán napokkal a szenátusi kinevezés után, Julia, az Ország Atyjának harminchét éves leánya, kigúnyolta apja törvényeit, és ezzel alapjaiban rázta meg az új erkölcsi rendet, melyet apja megpróbált bevezetni. Ha lettek volna bulvárlapok akkoriban, a címoldalakon kétségtelenül ott virított volna: „Julia orgiája – hancúrozás a szónoki emelvényen".

A sztoikus filozófus és császári tanácsadó, Seneca szerint: „Tömegesen fogadta a szeretőit. Éjjeli tivornyái során bebarangolta a várost, az élvezetek színhelyéül a fórumot és éppen azt a szónoki emelvényt választva, amelyről atyja a házasságtörést szabályozó törvényt kihirdette." Azzal vádolták, hogy alkalmi

[57] Pomeroy: *I. m.*

szeretőivel minden kedvtelését teljesíttette.[58] És még azt is suttogták róla, hogy prostituáltnak adta ki magát. (Később ugyanezekkel vádolják Messalinát, Claudius császár hitvesét is.)

A Juliáról, Augustus egyetlen gyermekéről fennmaradt anekdoták szellemes, akaratos, fiatal nőként beszélnek róla. Egyszer az apja leszólta, illetlennek nevezte a ruháját. Másnap, amikor megfelelően öltözve megjelent, és Augustus megdicsérte, így válaszolt: „Ma atyám szemeinek öltöztem, tegnap a férfiszemeknek."[59]

A lányok tehetsége és ambíciója azonban aligha bírt akkora jelentőséggel, mint az, hogy képesek voltak fiút szülni. Juliának tizennégy éves korától (amikor először adták férjhez) huszonnyolc éves koráig három férje volt, mindhármat apja választotta ki számára, aki kétségbeesetten vágyott fiú utódra. Időnként minden bizonnyal császári keltetőgépnek érezhette magát. Kötelességtudóan megszült három fiút és két lányt, valamennyit a második férjétől, Agrippától, apja jobb kezétől, aki, mikor összeházasodtak, több mint kétszer olyan idős volt, mint ő. De egyetlen fia sem élt annyit, hogy beteljesíthette volna nagyapja álmát, aki közvetlen, vérszerinti leszármazottra vágyott. Két lánya közül az egyik, Agrippina szült a trón számára férfiutódot: Caligula császárt.

Julia nem egyszerűen csak kirúgott a hámból, viselkedése mögött több rejtőzött, mint gondolnánk. A szónoki emelvényen rendezett orgiát úgy időzítette, hogy maximális hatást keltsen. Abban az évben, amelyben Augustus megkapta az Ország Atyja címet, lánya bebizonyította, hogy saját családjában kudarcot vallott. Julia tudta, hogyan sebezheti meg egy lány legjobban az apját. Promiszkuitása annak a lánynak a bosszúja, aki az egyetlen számára lehetséges módon, lázad: saját személyes élvezetét keresi, ahogy azt Seneca elborzadva megállapította. Szexuális politikát folytat, arra kényszerül, hisz teste már korábban a politika eszközévé vált. Paradox módon amint testét másoknak adja, attól kezdve sajátjaként rendelkezhet felette. Csakhogy Julia tettei mögött politikai ellenállás és személyes tiltakozás bujkált.

[58] Bauman: *I. m.*
[59] Macrobiust idézi Bauman: *I. m.*

Augustus törvényei népszerűtlenek voltak (Livius feljegyzései szerint), de sehol nem voltak népszerűtlenebbek, mint éppen abban az értelmiségi klikkben, amelyben Julia mozgott, és ahonnan az ellenkulturális lázadás elindult. Valami hasonló történt Amerikában és más nyugati demokráciákban is, amikor a hatvanas évek szexuális forradalma szembefordult a korábbi évtizedek konzervatív, családcentrikus erkölcsi értékrendjével.

A feldühödött Augustus nem próbálta eltussolni a botrányt. Lányát és annak barátait törvény elé állította, promiszkuitással, házasságtöréssel, prostitúcióval vádolta. A bírák végighallgatták a teljes, hátborzongató történetet. Juliát elítélték. Augustus örökre száműzte. Még tizenhat évet élt, anélkül hogy akár apját, akár Rómát viszontláthatta volna.

A színpad tehát készen állt a nőgyűlölet egyik nagy alkotására.

Az idősebb Cato még abban az időben, amikor a nők jogot formáltak arra, hogy szép ruhákban járjanak, figyelmeztette honfitársait, hogy „az asszony vad és zabolátlan állat", és a szabadság irányában tett bármilyen kis engedmény teljes önfeladáshoz és az erkölcsi normák összeomlásához vezet. Ez a félelem testesült meg Messalina, Claudius császár (i. e. 10 – i. sz. 54.) felesége alakjában.

Messalina Augustus húgának, Octaviának volt a dédunokája, annak az Octaviának, aki Fulvia halála után Marcus Antonius felesége lett, időszámításunk előtt 37-ben. Messalina minden bizonnyal még kamaszkorában (noha születésének éve nem ismert) ment feleségül az akkor csaknem 47 éves Claudiushoz. Négy évvel később, Caligula meggyilkolása után Claudius került a trónra. Tizenhárom éven át uralkodott. Talán a legellentmondásosabb figurája a római uralkodóknak: művelt és meglehetősen excentrikus, faragatlan alak, akit elsősorban a misztikus tanok foglalkoztattak. Vele éles ellentétben fiatal feleségének neve egy pszicho-szexuális rendellenességhez kötődik: „túlzott heteroszexualitás, promiszkuitás, amit Messalina-komplexusnak nevezünk..."[60]

[60] Frank Caprio pszichiátert idézi Carol Groneman: *Nymphomania: A History* [A nimfománia története], W. W. Norton, 2000.

Havelock Ellis, a huszadik század egyik legnagyobb szexológusa szerint: „A szex nem okoz igazi gyönyörűséget a Messalina-típusnak. A szexualitás számára csak próbálkozás, hogy megszabaduljon a mélyebb boldogtalanságtól. Akár úgy is lehetne nevezni: menekülés a szexbe."[61]

A modern korban számos elmélet született a Messalina-típus megfejtésére, a frigiditástól az eltévelyedett anyai ösztönökön át a látens leszbikusságig, sőt újabban a nimfománia létezését is kétségbe vonják.[62] A történelmi Messalina azonban nem csupán egy lélektani kategória megtestesítője. Élettörténete egyebek mellett kiváló példa az előítélet korlátozó erejére.

Messalina történelmi fontosságát hangsúlyozza, hogy ő a második nő, akiből római császárnő lett. Egyetlen elődje Livia, Augustus zord hitvese, aki matrónához illő, szeplőtlen magánéletet élt. Messalina, úgy tűnik, egyetlen dologban követte őt: ő is el volt szánva rá, hogy megszabadul mindenkitől, aki gyaníthatóan ellene vagy férje ellen tör, és nagy ambícióval próbálta biztosítani, hogy fia, Britannicus legyen Claudius utódja. Ebben az elhatározásában brutálisan hatékonynak bizonyult, még mielőtt bármit is tehettek volna, eltűntette a lehetséges riválisokat. Mégis az a Messalina, akit ma ismerünk, nem egy kegyetlen politikus, hanem egy nimfomániás nő, amiért elsősorban a költő Juvenalis *Hatodik szatírájában* megrajzolt portréja okolható. Itt az a vád Messalina ellen, hogy miután Claudius elaludt, fekete haját szőke paróka alá rejtve kiszökött a sötét utcákra, és a bordélyházba ment.

„Nézd a vetélytársát az egeknek: halld, mit is állt ki
Claudius. Asszonya látva, hogy alszik a férje, nagyobbra
merte becsülni a vackot, mint palatinusi ágyát.
Éjjeli csuklyát öltött őfelsége, a szajha,
egy szolgálótól kísérve szökött ki urától,
s szőke paróka alá rejtette sötét haja fürtjét.
Egy rongyfüggönyös és fülledt bordélyba nyitott, hol

[61] Groneman: *I. m.*
[62] Groneman: *I. m.*

vár az üres szoba rá, s aranyos mellel, ruha nélkül,
csalva: Lycisca néven árulta magát, s mutogatta
ott az ölét, fejedelmi Britannicus, életadódat.
Nyájasan fogadott mindenkit, kérte a pénzt is,
s háton nyelte mohón be akárki döféseit ágyán.
Majd, hogy a bordélyos hazaküldte a lányokat, ő is
ment búsan, s ha tehette, szobáját mint legutolsó zárta be,
lángolt még dagadó ágyéka a vágytól,
ellankadva, de nem kielégülten hazaindult,
és szennytől belepett arccal, mocskosan a lámpa-
füsttől, vitte a bordélybűzt magával az ágyba."[63]

Juvenalisnak (50–127) ez a portréja az örökké kielégítetlen, egyetlen mohó vaginára redukálható, buja nőről, Pandóra és Éva mítoszához hasonlóan legendássá vált. Juvenalis Messalina példáját minden nőre általánosítja:

„Fő és közrendűt ugyanúgy tüzel egyre a kéjvágy"[64]

No de nem mítosz-e ez a portré is? Juvenalis hatvan évvel Claudius uralkodása után írt, az új dinasztia, melynek uralma alatt élt, még mindig nagymértékben a julius-claudius-i vonalat követte. Az erényes római matróna alakja Traianus (98–117) és Hadrianus (117–138) császár hitveseinek személyében tért vissza. Ráadásul Juvenalis szatirikus költő volt, az emberiség, a társadalom hibáit tette nevetségessé verseiben. A szatíra módszere szerint a komikus és erkölcsi hatás érdekében extrém módon fel kell nagyítani a kipécézett hibát. A moralisták, legyen szó a második századbeli Rómáról vagy a huszonegyedik századi Amerikáról, semmit sem élveznek jobban, mint hogy célba véve a legmélyebb félelmeket és előítéleteket elborzasszák a közönséget. Vitatható, mennyire volt nőgyűlölő maga Juvenalis, az viszont biztos, hogy rájátszott hallgatóságának nőgyűlöletére. Méghozzá figyelemre méltó

[63] Juvenalis: *Hatodik szatíra.* (Ford. Muraközy Gyula.)
[64] Uo.

ékesszólással, ahogy azelőtt és azóta is sokan mások. A *Hatodik szatíra* ugyanakkor a nőgyűlölet újabb paradoxona: több remekművet ihletett meg, mint minden más előítélet. Nehéz elképzelni, hogy az antiszemitizmus vagy bármelyik más előítélet kiváló irodalmat szülhetne. Ez a paradoxon rávilágít a nőgyűlölet lényegére, kiemeli annak legmélyebb ellentmondását. Juvenalis portréját a nőről, akit mélyen megvet, átszínezi a csodálat és a vágy. Ez a felháborodással keveredő vágy és csodálat teszi őt ékesszólóvá.

Messalina hét éven át kitartott Claudius mellett, aki úgy tűnik, semmit sem tudott felesége szexuális kalandjairól. Az esemény, amely végül Messalina bukását okozta, igencsak meglepi a történészeket. 48-ban, míg a császár Rómán kívül tartózkodott, egy bacchanálián férjhez ment aktuális kegyencéhez, egy Caius Silius nevű, jóképű nemeshez. Az elmélet, miszerint ez a házasság része volt a Claudius eltávolítására irányuló cselszövésnek, összeomlik, ha arra gondolunk, milyen hevesen harcolt Messalina azért, hogy fia idővel trónra kerülhessen. Miért bízta volna Britannicust olyan mostohaapa gondjaira, akinek magának is voltak már fiai? Messalinának és fiának érdekeit az szolgálta, ha Claudius a helyén marad. A történész Cornelius Tacitus elfogadhatóbb és kevésbé bonyolult magyarázattal szolgál:

„Messalina már megcsömörlött a könnyű házasságtörésektől és addig ismeretlen kéjekbe süllyedt (...) a házasság nevét megkívánta a botrány nagysága miatt, amelyben a tékozlók végül gyönyörűségüket találják."[65]

Messalina házassága erkölcsi szempontból megfelel Julia hancúrozásának azon a szónoki emelvényen, amelyről apja a házasságtörés elleni törvényeit kihirdette: dacos szexuális színjáték

[65] Tacitus: *Évkönyvek.* (Ford. Borzsák István.) In: Tacitus: *Összes művei*, II. kötet, Magyar Helikon, 1970. (A botrányos házasodások egyáltalán nem voltak ismeretlenek Rómában. Néró uralkodásának idején egy nemesember, aki már korábban azzal döbbentette meg a közvéleményt, hogy gladiátorként harcolt, elvette a barátját. Nero maga is mennyasszonyi fátylat öltött, és összeházasodott egyik fiúszeretőjével.)

volt mind a kettő. Csakhogy belőle hiányzott Julia politikai motivációja. Messalinát hamar leleplezték, felháborító szexuális kilengéseinek listáját a növekvő befolyása miatt aggódó tanácsosok átnyújtották Claudiusnak. Messalinának megparancsolták, hogy legyen öngyilkos. De a fiatal nő idegei felmondták a szolgálatot, végül a testőrség egyik tisztje szúrta le.

Ha kortárs beszámolóra vagyunk kíváncsiak az első századi rómaiak dinasztikus csatározásairól, Tacitus sötét, ironikus szellemű tudósításaihoz kell folyamodnunk, aki azokról az esztendőkről ír, amelyek során a véreskezű Julius-Claudius család megmarkolta a hatalmas birodalom hajójának kormányrúdját. Tacitus kiváló portrékat fest az első császárokról és asszonyaikról. De egyik sem olyan erőteljes, mint a sikeres nők arcképe: Messalináé, aki császárnőként, és Julia Agrippináé, aki Néró anyjaként került a csúcsra. Agrippina közelebb jutott a hatalomhoz, mint bármelyik római nő előtte vagy utána.

A konzervatívok és a nőgyűlölők Agrippina hatalomhoz jutásának példáját használják bizonyítékul arra, hogy az idősebbik Catónak igaza volt, amikor jó 200 évvel korábban a nők emancipálódására figyelmeztetett, és annak veszélyességére, ha politikai hatalom kerül a kezükbe: „Mihelyst egyenlővé válnak, uralkodni fognak rajtatok..."

Agrippina Germanicusnak, Tiberius császár népszerű unokaöccsének, és az idősebbik Agrippinának, Julia egyik lányának gyermeke volt. Kilenc testvére közül hatan, három fiú és három leány, élték meg a felnőtt kort. Csak egyikük, Agrippina húga, Drusilla hunyt el természetes módon. A többiek mind erőszakos halált haltak, a korai Római Birodalmat alakító dinasztikus harcok áldozataiként. Agrippina életében császárok húga, felesége és anyja volt. A rosszindulatú pletykák szerint szeretője volt mindhárom császárnak.

Julius Caesar húgának szépunokájaként Agrippina zsarnoki személyiséget örökölt, mely mind anyjának ambiciózus alkatában, mind benne magában tökéletesen kibontakozott. Az idősebbik Agrippina, mikor elkísérte férjét egy germániai hadjáratra,

megakadályozta, hogy egy pánikba esett légió elhagyja az őrhelyét. Kézbe vette a parancsnokságot, és megvédett egy fontos rajnai átjárót, amíg Germanicus és serege visszatért a hátországba tett veszélyes hadjáratból. Germanicus volt Róma John Fitzgerald Kennedy-je, a történelem egyik nagy „mi lett volna?"-kérdése, aki korán, rossz időben és meglehetősen gyanús körülmények között halt meg. Agrippinát erős klikk támogatta, melyet Tacitus csak „Agrippina-pártiaknak" nevez; ezek igyekeztek biztosítani a legfelsőbb hatalmat Agrippina és gyermekei számára. Agrippina korábban csapatokat vezényelt, most egy pártot, és megérte azt a gyalázatot is, hogy „férfias" nőnek nevezzék. Sőt, mi több, „férfias" ambíciói félelmet keltettek. Tiberius azt kérdezte tőle: „Lányom, úgy érzed, elbántak veled, ha nem te kormányzol?" Mindez végül oda vezetett, hogy Agrippinát száműzték. Tiltakozásképpen halálra éheztette magát, 33-ban. Lánya, Julia Agrippina csaknem tizennyolc éves volt akkor. Méltónak bizonyult nevére, és hasonló félelmet keltett, mint anyja.

Az ifjabb Agrippina 49-ben feleségül ment nagybátyjához, Claudiushoz, aki a harmadik férje lett. Előtte elfogadtak egy törvényt, amely lehetővé tette nagybácsi és unokahúg házasságát. „Megváltozott ettől fogva a Város" – írja Tacitus. „...és minden az asszonynak engedelmeskedett, aki nem pajkos játékot űzött a római államból, mint Messalina: szigorú és mintegy férfias szolgaság jött."[66]

Egy éven belül a fiatalasszony arca ott volt Claudiusé mellett a hivatalos pénzérméken, Augusta címet kapott, élő császár feleségeként ő volt az első, aki ebben a megtiszteltetésben részesült. „Agrippina felemelkedésének jelentőségét nem lehet eltúlozni" – írja egy történész. „Talán ő testesítette meg az uralkodónő fogalmát a legmarkánsabban, nem a »törvényhozás jogával formálisan rendelkező személy« értelemben, hanem mint aki

[66] Tacitus: *I. m.*

ugyanolyan jogon igényelheti a császári tisztség által kínált hatalmat, mint a császár."[67]

51-ben, az új provinciában, Britanniában vívott hosszú háború után Caratacust, a kelta lázadót megláncolva hozták Rómába. Agrippina a császár oldalán üdvözölte a győztes légiókat. A foglyok egy részét szabadon engedték. Tacitus feljegyezte:

„Azok pedig bilincseiktől megszabadulván a közelben a másik emelvényen látható Agrippinának is ugyanolyan dicséretekkel és hálálkodással hódoltak. Új dolog volt ez valóban, és az ősi szokástól idegen, hogy egy asszony a római hadijelvények között üljön: Agrippina az ősei által megszerzett uralomban társként viselkedett."[68]

Kiváltságai egyre gyarapodtak, beleértve azt a jogot is, hogy fogadhatta a Claudiust minden reggel meglátogató kérelmezőket és familiárisokat. Az ekkor készült domborműveken Agrippina diadémot visel, ami hallatlan megtiszteltetésnek számított abban a korban. Saját hatalmának megerősítésével párhuzamosan fia érdekeit is sikerült érvényesítenie. Claudius hivatalosan örökbe fogadta Nérót, és ezzel saját fia, a jóval fiatalabb Britannicus elé helyezte az öröklési sorrendben. Agrippina hatalmának erősödése azonban kemény kritikát és ellenségeskedést is szült, ami még Claudiusnak is feltűnt. De Agrippina hamarabb lépett. 54-ben Claudius hirtelen meghalt, csaknem biztosan megmérgezték, és Néró alig két hónappal tizenhetedik születésnapja előtt császár lett. Amikor a palotaőrség parancsnoka új jelszót kért az újdonsült császártól, az rögtön válaszolt: „Optima mater" – a legjobb anya. Kegyetlen iróniával indult ez az anyagyilkossággal beárnyékolt uralkodás.

[67] Anthony A. Barrett: *Agrippina: Sex, Power and Politics in the Early Empire* [Agrippina. Szexualitás, hatalom és politika a korai birodalomban], Yale University Press, 1996.

[68] Tacitus: *I. m.*

Eleinte Agrippina politikai szerepe nagyobb súllyal esett a latba, mint bármikor. A fia uralkodásának korai éveiben veretett pénzérméken anya és fia egymás felé forduló arca látható, ez a közös kormányzásra utal, amelyre nem volt példa a korábbi római törvényekben. Még döbbenetesebbnek számított a korabeli Rómában az a dombormű, amelyen Agrippina a babérkoszorút, a katonai diadal szimbólumát helyezi fia fejére. A rómaiak nyilván sejtették, hogy Néró az anyjának köszönhetően lett császár, de féltek nyíltan kimondani. Legalább ilyen forradalmi volt az a döntés is, amely lehetővé tette, hogy Agrippina egy külön számára épített, elfüggönyözött páholyból hallgassa a szenátus vitáit. Elérte az „elképzelhetetlent".[69] Nyilvánosan veszélyes volt szembefordulni vele, de egyre hangosabban sugdolództak „női arroganciájáról".

Az, ahogyan Agrippina kiharcolta, hogy nyilvánosan ünnepeljék a személyét, jelzi, hogy képtelen volt elfogadni, hogy a nő csupán a „trón mögötti hatalom" szerepét játszhatja. Néró magánélete miatti dühét sem palástolta. Kétségtelenül abban reménykedett, hogy fia inkább nagyapjára, Germanicusra, semmint apjára, Domitianusra, Agrippina első férjére fog hasonlítani, aki köztudottan goromba, durva ember volt. Néró azonban csalódást okozott számára, és Agrippina ezt nem is titkolta. Néró félni kezdett tőle. Agrippina szeme láttára megmérgeztette Britannicust, hogy megakadályozza anyja minden kétségbeesett próbálkozását, amellyel Claudius fiát trónra akarta juttatni. A rettegő Néró különféle bonyolult terveket dolgozott ki, hogy anyjától megszabaduljon. Tragikomikus módon olyan hajót építtetett, amelyről Agrippina a Nápolyi-öböl vizébe esett. Agrippina megsérült, de ki tudott úszni a partra. Félvén attól, hogy a nép anyja segítségére siet, Néró a legmegbízhatóbb orgyilkosait küldte el hozzá. A történelem egyik nagy, drámai jelenetéről Tacitus leírja, hogy a gyilkos és segédei hogyan veszik körül Agrippinát, remegő lámpafényben, a hálószobájában. Mikor a gyilkos kihúzta kardját, a nő

[69] Bauman: *I. m.*

feltépte ruháját, és hasára mutatva így kiáltott: „ide szúrj!", és mutatta a méhét, melyben Nérót kihordta.[70]

Agrippina tragédiája bizonyos értelemben elkerülhetetlen volt. A római nők lehettek orvosok, boltosok, jogászok, még harcolhattak is az arénákban, de nyíltan nem vállalhattak politikai szerepet. Visszatekintve ez éppoly ostoba és romboló rendnek látszik, mint a tálib rendszer gyakorlata Afganisztánban, ahol 1999-tól a nőket otthonuk falai közé zárták. A nőgyűlölet mindkét esetben kihasználatlanul hagyta a tehetség egyik potenciális forrását. Ki kételkedik ma abban, hogy Agrippina és anyja elhivatott vezetők lehettek volna? Akkor azonban, ahogy sok helyen ma is, elképzelhetetlen volt, hogy nőknek irányító szerepük legyen. A férfiörökösökhöz való ragaszkodás egyik válságot a másik után okozta Rómában, és ezek mind a férfilakosságot, mind a gazdasági tartalékokat megtizedelték.

Voltak ugyan még erős nők a birodalom életében az Agrippina halála utáni négy évszázadban, de soha egyikük sem merte ilyen nyíltan támadni a nőket korlátozó politikai megszorításokat, vagy azt a nőgyűlöletet, amelyből ezek a megszorítások születtek.

Ahogy a birodalom növekedett, majd zsugorodott, fokozatosan a szenzációhajhászat kezdte eluralni a római képzelőerőt, a nőgyűlölet is ebben a formában jelentkezett. A szenzációhajsza a gladiátorjátékokban nyilvánult meg a legerősebben, melyek rendszeres látványosságként kínálták fel a tömeges gyilkosságot. A gladiátorjátékok eleinte a halottak emlékére tartott tehetség- és ügyesség-bemutatók voltak, csakhogy a császárkorra a mészárlás és a kegyetlenség kiterjedt, drága színjátékává változtak. Ezeknek a versenyeknek a leghíresebb helyszíne a római Colosseum, mely kilencvenezer néző befogadására volt alkalmas. Megnyitásakor, 80-ban a száz napig tartó vadászatok

[70] Agrippina alig pár héttel a halála előtt megírta önéletrajzát, melyben részletezi életének eseményeit és családjának szenvedéseit. Sajnos, csak Tacitus és az idősebb Plinius néhány megjegyzéséből tudunk erről a minden bizonnyal egyedi dokumentumról. Mindketten forrásként használták. Utalások vannak benne arra, hogy Agrippinának miért nem született több gyermeke.

és gladiátorküzdelmek során ötezer vadállatot mészároltak le. Alkalmanként nők is részt vettek a gladiátorküzdelmeken: egy dombormű két női versenyzőt ábrázol, Amazoniát és Achiliát. A női gladiátorok nem viseltek sisakot, mert a nézők kíváncsiak voltak az arcukra. Juvenalis *Hatodik szatírájá*nak egy részletét annak szenteli, hogy elmondja, milyen elragadtatással keveredő felháborodást kelt benne a harcra edző nők látványa.

„Hol lehet egy sisakos némberben női erény még?
Megveti már nemét, s csak a harcot imádja. (...)
Ők-e azok, kiknek patyolatban is izzad a testük,
S kényes bőrük még a selyemrongy is süti szinte.
Nézd, mit a vívásból tud, hogy gyakorolja lihegve...”[71]

Nem az ítélet, hanem a határsértő nő iránti vágy sugárzik ezekből a sorokból. De a nők többnyire nem főszereplők, csak áldozatok voltak az arénában. Emiatt a Colosseum is, noha nem mint a nőgyűlölet emlékműve ismert, szerepet játszott a nőgyűlölet történetében.

Az elítélt bűnösöket vadállatokkal tépették szét az izgalmasabb versenyek közötti szünetben. Különleges borzalmak vártak a gyilkosságért elítélt nőkre. Jól ismerünk egy irodalmi történetet a második századból, melynek, úgy tűnik, megvolt a valóságalapja. Egy férje és gyerekei meggyilkolásáért elítélt nőt, kezét-lábát szétvetve egy pompás ágyhoz kötötték az aréna közepén, hogy ott egy szamár megerőszakolja. A kulisszák mögött éhes oroszlánok várakoztak, hogy utána széttépjék. Ezt az előadást közkívánatra rendezték meg.[72] Egyes nőket megerőszakoltak és megöltek az arénában, amikor olyan mitológiai jeleneteket adtak elő, melyek az állatalakot öltő Zeusz halandó nőkkel való közösülését mutatták be.

[71] Juvenalis: *I. m.*

[72] Apuleius: *Aranyszamár.* A szamár, aki voltaképpen a történet átváltozott emberi főhőse, attól tart, hogy mihelyst az oroszlánok végeznek az asszonnyal, őt is megeszik, ezért úgy dönt, még fellépése előtt megszökik.

Az állatokkal párosodó nőkről szóló szexuális fantáziák gyakoriak a történelemben, de a társadalmi-, pszichológiai- és erkölcsi mechanizmusok meggátolták a szokatlan vagy közönséges fantáziálások megvalósulását. Rómában viszont olyan rendszeresen áthágták a valóság és a legvadabb képzelgés közti határt, hogy az elképzelhető legszadistább látványosságokban való gyönyörködés is közönséges időtöltéssé vált. Mindennek a férfi-pszichére tett hatása, még ha csak anekdotákban is, de jól megőrződött: állítólag, mihelyst a véres játékok véget értek, a prostituáltak fenomenális bevételhez jutottak a Colosseum árkádjai alatt.

Míg a római csőcselék szórakozott, a birodalom egyik válságból a másikba esett. A zűrzavarban új vallási mozgalom kapott erőre. A kereszténység örökre és drámaian megváltoztatta az első Birodalmat, majd az egész világot. A romos Colosseum egy sarkában, mely most a világ egyik legnépszerűbb turista-látványossága, fekete kereszt áll, melyre évente több millió látogató tekint fel. Az itt megölt keresztény mártírok emlékműve ez. Sokuk, sőt, lehet, hogy a többségük, nő volt – a sors iróniája, hogy vallásuk később döntő, máig is felülmúlhatatlan szerepet játszott a nőgyűlölet történetében.

3.

Az isteni közbelépés. A nőgyűlölet és a kereszténység terjedése

A kereszténység apró szektából való világvallássá növekedése sosem látott jelenség az emberi történelemben. Ugyanilyen példátlanul erős és összetett nőgyűlölő világszemlélete is, amely alapvetően három forrásból táplálkozik.

Az őskeresztények átvették a zsidóktól az ember bukásának mítoszát, ahogy a bűn és a mélységes szégyenérzet fogalmát is. Később a görögöktől átörökítették Platón dualisztikus filozófiáját és Arisztotelész „tudományos" bizonyítékait a nők született alacsonyabbrendűségére. Ehhez a hatékony főzethez keverte a kereszténység a maga egyedi központi dogmáját, miszerint Isten, Jézus Krisztus személyében, beavatkozott az emberi történelembe, hogy megmentse az emberiséget a haláltól, a bűntől és a szenvedéstől, vagyis a nők által előidézett bukás minden gonosz következményétől.

A keresztények átvették a zsidók történelemfelfogását, mely szerint a történelem nem más, mint Isten előre meghatározott, fokozatosan feltáruló terve: a választott egyház került a választott nép helyére, valahogy úgy, mint századokkal később, amikor Karl Marx a választott osztály vállára borította a történelmi determinizmus köpenyét. De sem azelőtt, sem azóta nem akadt olyan merész vallás, amely azt állította volna, hogy Isten éppolyan valós történelmi személy volt, mint Julius Caesar vagy Marilyn Monroe, és üdvösségben csak azoknak lesz részük, akik ezt elismerik. Ez a hit az isteni kinyilatkoztatás erejével ruházta fel a keresztény egyházat. Egy agresszíven térítő és mindenható intézménnyel a háta mögött a keresztény tan életveszélyessé vált,

különösen az eretnekek és a nők számára. A sors keserű iróniája, hogy a kereszténység első három századában éppen a nők jelentették szokatlan sikere kulcsát, lévén, hogy az új vallás az antik világban hallatlan szabadságot ígért nekik.

A zsidó nőgyűlöletnek már a keresztény tanokba való beolvadása előtt is hosszú volt a története. A világ nagy része számára mindez azonban továbbra sem bírt volna jelentőséggel, ha valamikor az időszámításunk szerinti első század közepén nem történnek bizonyos események, és nem tűnik fel egy Jézus nevű, jelentéktelen próféta. A judaizmus különféle, egymással mindig perlekedő ágazatai közt egy újabbnak a megjelenése akkoriban aligha szúrt szemet valakinek. Ha abban az időben lettek volna újságok, a szalagcímek inkább Sejanusnak, Tiberius császár kegyencének véres bukásáról, a római elit zavargásairól szóltak volna. Mindarra, ami Júdeában történt, nem vesztegettek volna pár szónál többet. A kereszténység századok során kiteljesedő, hatalmas győzelmének köszönhetően azonban egy kicsi és politikailag jelentéktelen embercsoport néhány szólása és szokása csaknem univerzális jelentőségre tett szert. A teremtés mítosza, ahogy azt a Biblia leírja, ma mintegy kétmilliárd keresztény ember hitének középpontja, akik 260 országban élnek, vagyis a Föld teljes lakosságának egyharmada örökölte azt a mítoszt, mely a nőket okolja az emberiség szenvedéseiért.

A görög nőgyűlölettel ellentétben a zsidó verzió, a valláshoz hasonlóan, megmaradt a közmondások, a parabolák és a szokások szintjén. Filozofálás helyett a zsidók sűrűn kommentálták és gazdagon értelmezték szent szövegeiket. A két teremtésmítosz közötti hasonlóság azonban jól kivehető. Hasonlóan a görög mítoszokhoz, a zsidó hagyományban is Isten teremtette az első embert, Ádámot, mégpedig autonóm lényként, aki boldogan, elégedetten élt az Édenkertben. Egyedül az istenséggel áll kapcsolatban. Éva, akárcsak Pandóra, utólagos kiegészítés. Ádám oldalbordájából készült, mert Isten úgy gondolta, Ádámnak „segítségre" van szüksége. Görög társnőjéhez hasonlóan Éva is engedetlen, megszegi Isten parancsát, mely szerint nem ehetnek a tudás

fájának gyümölcséből. „A kígyó ámított el engem, úgy evém"[73] – ismeri be meglehetős hidegvérrel Éva. (1Móz 3,13)

Az Ószövetség istene legalább olyan bosszúállónak bizonyul, mint Zeusz. Azt mondja Évának:

„Felette igen megsokasítom a viselősséged fájdalmait, fájdalommal szülsz magzatokat, és epekedel a te férjed után, ő pedig uralkodik terajtad." (1Móz 3,16)

Az Ádámnak szánt üzenet is egyértelmű: „...ellenségeskedést szerzek közötted és az asszony között." (1Móz 3,15)

A judaizmus erkölcsi világa nagymértékben különbözött a klasszikus világétól, mégpedig éppen azokban a vonatkozásokban, amelyek aztán a kereszténységen keresztül nagymértékben befolyásolták a nőgyűlölet hőfokát. A judaizmus erkölcsi világrendjében a bűn fogalma dominál, mely ismeretlen volt a szomszédos görögök és rómaiak számára. Zeusz és istentársai megharagudtak ugyan egyes halandókra, de eltekintve attól a büntetéstől, amely Prométheusz gőgös elbizakodottsága miatt az egész emberiséget sújtotta, ritkán fenyegették a világot amiatt, hogy az emberek megszegték egyik vagy másik parancsukat. Jehova azonban könnyen haragra gerjed, mindenhol bűnt lát, és az Ószövetség jelentős részében úgy ül a mennyekben, hogy – képletesen szólva – rajta tartja ujját az atombombát kilövő szerkezet indítógombján.

„És mondta az Úr: Eltörlöm az embert, akit teremtettem, a földnek színéről, az embert, a barmot, a csúszó-mászó állatokat és az ég madarait, mert bánom, hogy azokat teremtettem." (1Móz 6,7)

Egy esetben be is tartotta a szavát, amikor vízözönt bocsátott a világra, és kiirtotta az emberiséget, Noé és családja kivételével, akit kiválasztott a föld újranépesítésére.

[73] A továbbiakban a Biblia Károli Gáspár-féle fordítását használom. (A ford. megj.)

A bűn fogalmával együtt járt az emberi testtel kapcsolatos szégyen, mely teljesen idegen volt a görögök és rómaiak világától. A szégyen Éva törvényszegésének legelső következménye:

„*És megnyilatkozának mindkettőjüknek szemei, s észrevevék, hogy mezítelenek, fügefa levelet aggatának azért össze, és körülkötőket csinálának magoknak.*" (1Móz 3,7)

A judaista hagyományból a kereszténységbe átkerült szégyenérzet mély nyomot hagyott az emberi szexualitáson. Meglepő módon mindez máig sem enyhült, a nőgyűlölet előtt pedig megnyitott egy újabb, romboló dimenziót.

A szégyenérzethez kötődött az a zsidó meggyőződés, melyet a kereszténység is örökölt, miszerint a szexualitás nem arra van, hogy örömöt szerezzen, hanem csakis a szaporodást szolgálja. Az erkölcsök javításán fáradozó rómaiak közül sokan (kétségtelenül saját hiábavaló próbálkozásaikra reflektálva) csodálták a zsidó családok erkölcsi szigorát. A házasságtörést keményen büntették: mind a csábítót, mind az elcsábítottat megkövezték. Mózes ötödik könyvéből tudjuk, hogy a szüzesség elvesztése hajadonok esetében halálbüntetést vont maga után:

„*Ha pedig igaz lesz a vádolás, és nem találtatik szüzesség a leányban: akkor vigyék ki a leányt az ő atyjának háza elé, és az ő városának emberei kövezzék meg kővel, hogy meghaljon, mert gyalázatosságot cselekedett Izráelben, paráználkodván az ő atyjának házánál. Így tisztítsd ki közüled a gonoszt.*" (5Móz 22,20–21)

Tilos volt a homoszexualitás és a férfimag minden pazarlása, beleértve a szodómiát, az önkielégítést és az orális szexet is. Egy cseppet sem lehetett elpocsékolni a szaporodásra szánt matériából. Az *Énekek énekének* magasztos költészetétől eltekintve az Ószövetség viszonyulása az emberi szexualitáshoz meglehetősen komor és sivár, a nőkkel szemben csaknem ellenséges. Az Ószövetség istene magányosan és zordan trónol a magasban, teremtő,

akinek érzelmei többnyire kimerülnek az irigységben és a haragban. Teremtményeinek szépsége legtöbbször nem tölti el büszkeséggel, vággyal pedig sohasem. Az olimposzi istenekkel ellentétben sem szerelmet, sem kéjvágyat nem érez. A bosszú lélektanának nagymestere, mindig készen áll, hogy választott népét megbüntesse, megfenyítse, amiért megszegték a mindennapi élet minden kis részletére kiterjedő 613 törvényének valamelyikét, és mindig kész lesújtani ellenfeleikre, hogy előkészítse az ítélet napját, amikor az igaz zsidók üdvözülnek, az emberiség többi része pedig a lángok közt martalékául válik a pusztulásnak.

A zsidók osztoztak pogány szomszédaikkal abban a hitben, hogy egy nép erkölcsének egészségessége alapvetően leszűkíthető az asszonyok erényére. A zsidó Isten legkeményebb felháborodását az váltja ki, ha a nők pompában és kényelemben henyélnek. Ez lázadást jelent Isten ellen.

„*És szól az Úr: Mivel Sion leányai felfuvalkodtak, és felemelt nyakkal járnak, szemeikkel pillognak, és aprókat lépve járnak, és lábokkal nagy zengést-bongást szereznek: Megkopaszítja az Úr Sion lányainak fejtetőjét, és az ő szemérmöket megmezteleníti.*

Ama napon eltávolítja az Úr az ő lábaiknak zengő ékességét, a napocskákat és holdacskákat,

A fülönfüggőket, a karpereceket és a fátyolokat,

A pártákat, a lábláncokat, az öveket, a jóillattartókat és az ereklyéket.

A gyűrűket és az orrpereceket,

Az ünneplő ruhákat, a palástokat, a nagy kendőket és az erszényeket,

A tükröket, a gyolcsingeket, a főkötőket és a keczeléket:

És lesz a balzsamillat helyén büdösség, az öv helyén kötél, és a felfodrozott haj helyén kopaszság, a szép köpenynek helyén zsákruha, és a szépség helyén homlokra sütött bélyeg." (Ézs 3,17–24)

Az Ószövetség Istene kiemelkedő, már-már egyedi az istenségek között, hol magasztos, hol rettenetesen kicsinyes, az egyik

percben megteremti a világmindenséget, egy másikban arról gondoskodik, hogy a nőknek kihulljon a haja.

*Ezékiel könyvé*ben Isten már nem csak azzal fenyegetőzik, hogy a nőknek elrontja a frizuráját. A bálványimádással, házasságtöréssel és az egyiptomiakkal meg asszíriaiakkal való paráználkodással vádolt nőknek, akik hagyták tapogatni kebleiket „a nevetség és csúfoltatás kelyhét" kell kiinniuk.

„És megmutatom rajtad féltő szerelmemet, s cselekszenek veled kegyetlenül, orrodat s füleidet elmetélik, s maradékod fegyver miatt hull el, ők fiaidat és leányidat elviszik, s maradékodat tűz emészti el.

És megszüntetem a fajtalanságot a földről, és tanul minden aszszony, és nem cselekszenek a ti fajtalanságotok szerint."

(Ez 23,25.48)

A próféta tömören összefoglalja az Ószövetség nőgyűlöletét, amikor azt állítja: „a ruhában moly van, az asszonyban gonoszság"[74].

A görög városállamok és Róma nőgyűlölői többnyire erkölcsi botlásokért marasztalták el a nőket. Az isteni helytelenítés új, erős adalék a nőgyűlölet történetében. Kozmikus jelentőséget kölcsönzött. Az Ószövetség Istene nem kínál jó példát a szeretet és megbocsátás vallásának. Mégis, a történelem számos paradoxonjainak egyike, hogy ebből az ágból hajtott ki a keresztény vallás.

Az Újszövetség Jehovája vagy Atyaistene feltűnően meglágyult az Ószövetség mennydörgő istenségéhez viszonyítva. Néhány kora keresztény gondolkodó, mint például Marcion annyira valószínűtlennek tartották ezt az ellentétet, hogy azt javasolták, az Ószövetség teljes szövegétől meg kellene szabadulni.[75] Az evangéliumokban található, Jézusnak tulajdonított példabeszédekben és mondásokban az a legmeglepőbb, hogy mind a nőgyűlölet, mind a bosszúvágy hiányzik belőlük. A nők ott voltak Jézus első követői között. Máté szerint: „Sok asszony vala ott, akik távolról szemlélődtek vala, akik Galileából követték Jézust, szolgálván neki." (Mt 27,55) Megvolt rá az okuk. Ugyancsak Máté mesél egy „vérfolyásos" asszonyról, aki megérintette Jézus ruhájának a szélét. A zsidó törvények szigorú tabuval sújtották a menstruáló, ezért „tisztátalannak" tartott nőket, tilos volt férfit érinteniük és belépniük a templomba. Jézus azonban nem utasítja rendre a vérző asszonyt, hanem azt mondja neki, „Bízzál, leányom, a te hited megtartott téged!" (Mt 9,22)

*János evangéliumá*ban Jézus tanítványai „csodálkoznak, hogy asszonnyal beszélt" (Jn 4,27). Jézus ebben egyedi volt. Sem a klasszikus kor nagy tanítói/filozófusai, sem a Jézust megelőző zsidó próféták, mint például Keresztelő Szent János, nem gyűjtöttek jelentős számban női követőket maguk köré.[76] Mikor Jézus a Simon házában vacsorázik, megvéd egy nőt, akit pazarlással vádolnak, amiért drága olajjal kente meg Jézust: „Jézus pedig monda: Hagyjatok békét néki, mért bántjátok őt? Jó dolgot cselekedett énvelem." (Mk 14,6)

A történet Máténál és Lukácsnál is megismétlődik. Lukács szolgál a legtöbb részlettel, többek között megjegyzi, hogy bűnös asszony volt. Mikor Simon felhívja rá Jézus figyelmét, az csak legyint: „Néki sok bűne bocsátatott meg, mert igen szeretett" (Lk 7,47). Jézus nem holmi merev szabályrendszer szellemében ítélkezik a nők felett, hanem úgy, hogy elismeri és megérti a nők tapasztalatait. Egy olyan társadalomban, ahol megkövezhették a nőket, mert „igen szerettek", mindez felszabadító alternatívának bizonyult. Ez a magyarázata a jézusi tanok népszerűségének a nők körében, annak a népszerűségnek, melyet később a kereszténység egésze örökölt. Lukács evangélista a fogantatás női élményéről ír (Lk 1,24–80), és arról a csodáról, amikor a gyermek megmozdul az anyaméhben – ez a tapasztalat először

[74] A *Prédikátor könyvé*nek egy huszadik században felfedezett, héber nyelvű kéziratából származik az idézet. Idézi Russel: *I. m.*

[75] Paul Johnson: *A History of Christianity* [A kereszténység története], Simon and Schuster, 1976.

[76] Bizonyos adatokból arra lehet következtetni, hogy Pitagorasz iskoláiba nők is beléphettek.

jelenik meg az antik irodalomban. A jézusi erkölcs radikalitása akkor válik nyilvánvalóvá, amikor elébe vonszolnak egy nőt, akit „házasságtörésen kaptak". A farizeusok megkérdezik Jézust, mit tegyenek az asszonnyal, miközben jól tudják, hogy ezért a tettért megkövezés jár. Jézus eleinte nem is figyel rájuk, elmélyülten ír a homokba valamit:

„De mikor szorgalmazva kérdezék őt, felegyenesedve monda nékik: Aki közületek nem bűnös, az vesse rá először a követ.
És újra lehajolván írt vala a földre.
Azok pedig ezt hallván és a lelkiismeret által vádoltatván egymás után kimenének, a vénektől kezdve mind az utolsóig, egyedül Jézus maradt vala, és az asszony középen állva.
Mikor pedig Jézus felegyenesedék, és senkit sem láta az asszonyon kívül, monda néki: Asszony, hol vannak a te vádlóid? Senki sem kárhoztatott-e téged?
Az pedig monda: Senki, Uram! Jézus pedig monda néki: Én sem kárhoztatlak, eredj el, és többé ne vétkezzél!" (Jn 8,7–11)

Jézus nők iránti szimpátiája éles ellentétben áll az ószövetségi hozzáállással, mely többnyire nem más, mint (Bertrand Russel kifejezésével élve) „tiszta lelkiismerettel alkalmazott kegyetlenség"[77].

Márk feljegyzi, hogy Jézus keresztre feszítésénél sok nő volt jelen. A férfi tanítványok elmenekültek, a nők ott maradtak imádkozni. Feltámadása után Jézus jelentőségteljesen legelőször egy nő, azaz Mária Magdolna előtt mutatkozik meg. (Mk 16,9) Amikor az megviszi a hírt az apostoloknak, az apostolok nem hisznek neki. A feltámadás a kereszténység központi dogmája, az üdvözülés záloga. Hogy ez legelőször egy nő előtt tárult fel, és egy nő volt az első, aki azt elhitte, erőteljes alapot biztosított ahhoz, hogy a nők fontos szerephez jussanak az új vallásban.

Jézus nőkkel szembeni magatartása mindenestül forradalmi volt. A nők kulcsfontosságúvá váltak a korai keresztény tanok terjesztésében. Háromszáz évvel később, amikor az egyház már győzedelmeskedett, Szent Ágoston figyelmeztet: „Ó, férfiak, akik félitek a keresztség terheit, könnyen megelőznek benneteket a nők. Tiszták azok, és elkötelezettek, nagyszámú jelenlétük növekedéshez segítette az egyházat."[78]

A nők kezdetektől fogva özönlöttek az új vallás szárnyai alá. Az első század derekán Szent Pál *Rómaiakhoz írt levelé*ben harminchat hívőről emlékszik meg, akik közül tizenhat nő volt. Sőt, a legelső, akiről biztosan tudjuk, hogy keresztények tartották, Pomponia Graecina, Aulius Plautus felesége, volt, azé a hadvezéré, aki 43-ban, Claudius császársága idején Britannia megszállását vezette. Tacitus leírása szerint „előkelő nő" volt, és azzal vádolták, hogy „idegen babonaságokat" követ, általában ezzel a kifejezéssel illették a kereszténységet.[79]

Ebből és más utalásokból arra következtethetünk, hogy korai szakaszában az új vallásnak még a legmagasabb körökből is voltak női követői. Az első évszázad végére már a császári családba is eljutott.[80] Az elégedetlen közép- és felső osztálybeli nők általában könnyen meggyőzhetőnek bizonyultak azok számára, akik új vallások és kultuszok részére kerestek hívőket, ahogy ezt az Egyesült Államok példája is mutatja, különösen a huszadik század második felétől. Más, a nők számára rendkívül vonzó keleti vallások, mint például a nagy istennők, Bona Dea vagy Ízisz kultusza is terjedt a birodalomban, de a kereszténység erkölcsi értékrendje szokatlanul előnyös volt a nők számára.

Mivel a keresztények úgy tartották, hogy minden egyes ember a lelkében hordozza az isteni szikrát, a csecsemőgyilkosságot

[77] Idézi Pinker: *I. m.*

[78] Idézi Peter Brown: *Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity* [Test és társadalom. Férfiak, nők és szexuális lemondás a korai kereszténységben], Columbia University Press, 1988.

[79] Tacitus: *I. m.* A vádat férje vizsgálta ki, és felmentette Pomponiát.

[80] Domitianus császár (81–96) egyik férfi hozzátartozója keresztény volt, és együtt dolgozott az apostollal, amikor az Rómába érkezett. A legenda szerint a szépséges római San Clemente templom az ő családi villájának romjai fölé épült.

és az abortuszt is tiltották.[81] A kidobott csecsemők többsége lány volt, ami azt jelentette, hogy a keresztény közösségekben fokozatosan nőtt a nők aránya. Javított az arányon az új vallás abortusztilalma is, mivel a veszélyes műtétbe számos nő belehalt, és sokak meddővé váltak.[82] Az antik világban, mind Rómában, mind a görög városokban a család fejének, a férfinak hatalmában állt abortuszra kényszeríteni a feleségét. Arisztotelész ezt a születésszabályozás egyik formájaként ajánlotta. Bizonyos feljegyzésekből arra következtethetünk, hogy a keresztény nők később mentek férjhez, mint pogány kortársnőik, tehát nagyobb esélyük volt túlélni az első terhességet. Az özvegyasszonyokat sem kötelezték, hogy újra férjhez menjenek, ami korábban bevett szokásnak számított, a *Lex Julia* is megerősítette. (Lásd 2. fejezet.) A keresztényektől elvárták, hogy életre szóló házasságot kössenek, a házasságtörés pedig mindenképpen bűnnek számított, függetlenül attól, hogy férfi vagy nő követte el. A kereszténység tehát a férfiakéval azonos erkölcsi szinten ítélkezett a nők felett, sőt a keresztény lányokat ritkábban kötelezték házasságra, hiszen a kereszténység értéknek tekintette a szüzességet. A klasszikus antikvitás korában hagyományosan arra szólították fel a férfiakat, hogy álljanak ellen a nők gonosz csáberejének. A történelemben először most a nők is elutasíthatták a férfiakat. A nők választhatták, hogy férjhez mennek-e, vagy sem. Mivel a házasságnak komoly veszélyei is voltak, sokan kihasználták a választás lehetőségét, és nem mentek férjhez. Érdekes hasonlóságokat és eltéréseket mutat mindez azzal, ami Nyugaton történt az 1960-as évek szexuális forradalmának idején, amikor a fogamzásgátló tablettáknak köszönhetően a nők először kaptak lehetőséget, hogy szabályozzák termékenységüket. Noha a kora keresztény forradalom sok szempontból szexualitás-ellenes volt, egy fontos vonatkozásban az 1960-as éveket idézi: jogot adott a nőknek ahhoz, hogy döntsenek, kívánnak-e szaporodni, vagy sem.

[81] A fenti érvelés Rodney Stark: *The Rise of Christianity: A Sociologist Reconsiders History* [A kereszténység megerősödése. Egy szociológus újragondolja a történelmet], című művére támaszkodik. (Princeton University Press, 1996.)

[82] A nők különböző mérgeket vettek be, hogy elvetéljenek. Ha ez nem járt sikerrel, következett a műtét, mely során késeket, kampókat használtak, hogy felszabdalják a magzatot, majd darabonként húzták ki a magzat testrészeit. A férjek és a szeretők gyakran kényszerítették abortuszra a nőket. Domitianus császár unokahúga, akit maga a császár ejtett teherbe, egy ilyen abortuszt követően halt meg.

Hogy nem kötelezték őket házasságra, kétségtelenül egyike volt azoknak a tényezőknek, ami miatt az új vallás vonzóvá vált a nők számára. Ennek köszönhetően a nők aránya növekedett a keresztények körében. Az időnkénti keresztényüldözések során elpusztultak listája is ezt tanúsítja. Galliában, Lyonban 177-ben huszonnégy férfi és huszonhárom nő halt mártírhalált, Szicíliában három évvel később hét férfi és öt nő. Rodney Stark szerint: „Az antik források és a modern történészek egyetértenek abban, hogy a keresztény hitre való áttérés kezdetben sokkal jellemzőbb volt a nőkre, mint a férfiakra."[83] Mivel a tágabb környezetben, a pogány kultúrában kevesebb volt a nő, mint a férfi, a pogány férfiak gyakran vettek feleségül keresztény nőket, ezeknek a férfiaknak pedig jelentős hányada később áttért a keresztény hitre. A modern vallási mozgalmakkal foglalkozó tanulmányában Stark többnyire ezzel az áttérési mintával szembesült. Ennek hatása a kereszténység gyors terjedését mutató számadatokból is kitűnik. 40-re (vagyis alig hét évvel Jézus keresztre feszítése után) körülbelül ezer keresztény lehetett a nagyjából hatvanmilliós lakosságú birodalomban. A rendelkezésére álló legmegbízhatóbb adatok alapján Stark úgy becsüli, hogy az új hitet vallók száma évtizedenként 40 százalékkal növekedett. A második század elejére több mint kétszázezer keresztény volt, 300-ra pedig 6 299 832-re növekedett a számuk. Alig egy évtizeddel később többek között a keresztények nagy száma ösztönözte Constantinus császárt, hogy elismerje a keresztény vallást, és véget vessen a szórványos keresztényüldözéseknek. 350-re a Római Birodalom lakosságának több mint fele keresztény lett.

Marcia Guttentag és Paul F. Secord adatai a nők társadalmi státusáról és a férfi–nő arányról azt mutatják, hogy minél magasabb

[83] Stark: *I. m.*

a nők aránya, annál magasabb társadalmi státusnak örülhetnek. Stark úgy véli, a korai keresztények körében a nőknek magasabb volt a társadalmi megbecsültségük, mint a körülöttük levő pogány világban.[84] A fenti állítás bizonyítására fel lehetne hozni Pál apostol utalásait a női diakónusokra. Pál apostol szerint a diakónusok fontos szerepet töltöttek be a korai egyházban, segédkeztek a liturgikus eseményeknél, és ők irányították az egyház diakóniai tevékenységeit. Világos, hogy Pál természetesnek találta, hogy nők is betölthessék ezt a funkciót.

Számos későbbi forrás is utal női diakónusok jelenlétére a korai keresztény egyházban. A nők egyházon belüli megbecsültségének legmeggyőzőbb bizonyítéka természetesen Pál apostol *Galáciakbeliekhez írt levelé*nek az a kijelentése, hogy:

„Mert akik Krisztusban keresztelkedtetek meg, Krisztust öltöztétek fel.
Nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban” (Gal 3,27–28)

Egyéb következményeitől függetlenül ez a legradikálisabb egyenlőségnyilatkozat, mióta négyszáz évvel korábban Platón eszményi államának leírásában nőnemű őrök is szerepeltek. (Lásd 1. fejezet.) Voltaképpen Pál apostol csak nyilvánvalóvá teszi Jézus nőkkel szembeni viselkedésének következményeit. Olyan szerepet játszik a kereszténységben, mint Lenin a marxizmusban, terjeszti az új hitet, és felkészíti a keresztényeket a mennyei királyság eljövetelére, melyben férfiak és nők egyaránt egyesülnek Krisztussal, és minden földi különbség elenyészik.

Vajon milyen gyakran vált társadalmi valósággá a nőknek ez a spirituális egyenlősége? Könnyű azt állítani, hogy Isten szemében nők és férfiak egyenlők, de vajon a korai keresztények tényleg arra bátorították az embereket, hogy egyenlő félként tekintsenek egymásra? Akik egyetértenek a fenti állítással, de azok is, akik nem, egyaránt Pál apostolt idézik. Platónhoz hasonlóan Pál apostolt is egyesek nőgyűlölőnek, mások feministának tekintik. Tagadhatatlan azonban, hogy a házasságtöréssel kapcsolatos erkölcsi tanítás, az abortusz és a csecsemőgyilkosság elítélése, és hogy nem kötelezték a nőket házasságra, még ha csak közvetett módon is, de javított a nők státusán, lévén hogy a kereszténység számos előítéletes és a nők szempontjából hátrányos szokást eltörölt. Persze ez az egyenlőség nem azonos a modern, liberális demokráciák egyenlőség fogalmával.

[84] Guttentag–Secord: *I. m.*

Más hasonlóság is van Pál apostol és Platón között. Mindkettőjük szerint a nők és a férfiak közti egyenlőség csak a nemi különbségek teljes eltörlése árán jöhet létre. Platón női őreinek tiszteletbeli férfiakká kell válniuk, nemi sajátosságaik tehát elhalványulnak. Pál szerint a mennyei királyságban eltűnnek a nemi különbségek. Mindkét gondolkodó úgy látja, emberi mivoltunk egyik alapvető komponensének feláldozása az ára a nemek közötti egyenlőségnek. Csakhogy bizonyos patriarchális szokásoknak folytatódniuk kellett. A *Korinthusbeliekhez írt első levelé*ben (1Kor 11,3–16) számos szabályt fogalmaz meg nők és férfiak, illetve az egyház és Krisztus kapcsolatáról. Megerősíti a férfidominancia bibliai hagyományát: „az asszonynak feje pedig a férfiú”, és a férfi elsőbbségét a teremtésmítoszban: „Mert nem a férfiú van az asszonyból, hanem az asszony a férfiúból. Mert nem is a férfiú teremtetett az asszonyért, hanem az asszony a férfiúért.” Itt parancsolja meg azt, hogy a nők letakart fővel lépjenek a templomba. Valamelyest azonban továbblép, felismeri a férfi és a nő kölcsönös egymásrautaltságát is:

„Mindazonáltal sem férfiú nincs asszony nélkül, sem asszony férfiú nélkül az Úrban. Mert amiképpen az asszony a férfiúból van, azonképpen a férfiú is az asszony által, az egész pedig az Istentől.” (1Kor 11,11)

Lehet ezt úgy is értelmezni, ahogy a zsidó feminista kutató, Pamela Eisenbaum teszi, mint egyszerű elismerését annak, hogy a férfi legalább annyira függ a nőtől, mint amennyire a nő a férfitól.[85] Ha az ember elfogadja ezt az értelmezést, akkor Pál apostol itt érvényteleníti a régi görögök és az Ószövetség által kedvelt, ősrégi, nőgyűlölő elképzelést, az autonóm férfi mítoszát. Ez már haladás. Csakhogy miközben megdönti a nőgyűlölet egyik tézisét, az egyik legerősebb fegyvert adja sokak kezébe, és így örökre megváltoztatja egy egész civilizáció felfogását a testről.

Pál apostol látszatra jelentéktelen, csúnya kis ember volt, „nagy, kopasz fejjel", görbe lábakkal, összenőtt, vastag, sötét szemöldökkel és hosszú orral. Ránézésre senki nem gondolta volna, hogy ilyen nagy zavart fog tudni kelteni az emberi lélekben.[86] Pál apostol levelei forradalmian megrengették az emberi érzékenység alapjait. A *Rómabeliekhez írt levelé*ben a saját testéről ír:

„Mert tudom, hogy nem lakik énbennem, azaz a testemben jó, mert az akarás megvan bennem, de a jó véghezvitelét nem találom. Mert nem a jót cselekszem, amelyet akarok, hanem a gonoszt cselekszem, amelyet nem akarok. (...)

Mert gyönyörködöm az Isten törvényében a belső ember szerint.

De látok egy másik törvényt az én tagjaimban, mely ellenkezik az elmém törvényével, és engem rabul ád a bűn törvényének, mely van az én tagjaimban.

Ó, én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem e halálnak testéből?

Hálát adok Istennek a mi Urunk Jézus Krisztus által. Azért jóllehet én az elmémmel Isten törvényének, de testemmel a bűn törvényének szolgálok." (Róm 7,18–25)

[85] Pamela Eisenbaum: *Is Paul the Father of Misogyny and Anti-Semitism?* [A nőgyűlölet és az antiszemitizmus atyja lenne Pál?]. In: *Cross Currents*, tél, 2000–2001. Eisenbaum meggyőzően érvel amellett, hogy Pál apostol egyik kategóriába sem sorolható.

[86] A leírás *Szent Pál cselekedetei* című apokrifből származik. Idézi Johnson: *I. m.*

Ezek a sorok az emberi testhez intézet hadüzenetként is értelmezhetőek. Csakhogy, amikor az ember hadat üzen önmagának, a harc első áldozatai a nők lesznek. Ez a háború ma is zajlik.

A klasszikus antikvitás számos bölcselője, mint például Platón, dualisták voltak, a világ megértésére törekedtek, és igyekeztek meghatározni a világ rejtett vezérlő elvét. Ennek eredményeképpen alkalmatlannak, sőt akadálynak tekintették a mindennapi valóságot, beleértve a testet és annak szükségleteit is. De nem tartották mélységesen gonosznak, mint Pál apostol. Ilyen kétségbeesett kiáltás, mint amilyen saját, lázadó teste miatt szakadt ki az apostolból, még sohasem hangzott fel korábban. Platón legfeljebb szerencsétlen kellemetlenségnek tekintette a testet, melyen az igazságot kereső filozófusnak túl kell tennie magát. Pál apostol számára a test az isteninek az elutasítását jelentette, lázadást a legnagyobb igazsággal szemben, amelyért Isten fia kereszthalált halt. És a hús lázadásának legfőbb felbujtói kétségtelenül a nők.

A *Korinthusbeliekhez írt levelé*ben, melyet a nőtlenség kérdésén vitázó keresztényeknek írt, ezt mondja:

„... jó a férfiúnak asszonyt nem illetni.

De a paráznaság miatt minden férfiúnak tulajdon felesége legyen, és minden asszonynak tulajdon férje. (...)

Mondom pedig a nem házasoknak és az özvegyeknek, hogy jó nekik, ha úgy maradhatnak, mint én is.

De ha magukat meg nem tartóztathatják, házasságban éljenek, mert jobb házasságban élni, mint égni." (1Kor 7,1–2;8–9)

A házasság „védelem lett a vágy ellen"[87]. Pál apostol nem javasolja, hogy minden keresztény maradjon nőtlen, hiszen ez ellehetetlenítette volna az új hit terjesztését, de a szükséges rosszként felfogott emberi szexualitásról alkotott sivár képe újabb bizonyítékul szolgált az egyház egyre növekvő nőgyűlöletére. A szentség egyre inkább a szüzességgel lett egyenlő.

[87] Brown: *I. m.*

A lázadó testet meg kellett zabolázni, és mint egy ellenséges erődöt, böjttel, sanyargatással és más büntetésekkel kellett leigázni, legfőképpen pedig szexuális önmegtartóztatással. A görögöket és a rómaiakat arra tanították, hogy a szenvedélyek fölött uralkodni kell. A keresztény tanító, Alexandriai Kelemen szerint (kb. i. sz. 150–215) „eszményünk az, hogy egyáltalán ne váljunk a szenvedély prédájává"[88]. A második század végére a korai egyház egyik legfontosabb és legbefolyásosabb személyisége, Quintus Septimius Florens Tertullianus (160–220) már leírhatta azt, hogy „...akinek a szíve éber volt, az inkább böjtölt (...) az erényt megmutatva a böjtöt állandósította, és szemével látta Isten dicsőségét, fülével hallotta Isten hangját, szívében fontolgatta Isten törvényét..."[89]

Elméletileg a férfinak könnyebb megtartóztatnia magát a nővel való közösülés gondolatától, ha az a nő visszafogottan öltözködik. Tertullianus szerint „...az üdvösség pedig nem csupán a nőknek, de a férfiaknak is, főképpen a szemérmetesség gyakorlásáért jár"[90]. A nőknek ekkor már fátylat kellett viselniük a keresztény szertartásokon. Tertullianus tiltotta el a nőket a ministrálástól, mondván, hogy képesek elterelni a hívők figyelmét. A keresztény férfi saját testével vívott harcában a csinosan öltözött nő jelentette lázadó testrészének legnagyobb szövetségesét. Tertullianus ezért egy egész értekezést szán az „asszonyi cicomára", hogy semlegesítse ezt a hatalmat. Ebben azt állítja, hogy a nők testük díszítését, arcuk festését azoktól az angyaloktól tanulták, akikkel párosodtak. A bukott angyalok „az asszonyok kezére játszották a női hiúság múlandó eszközeit. Nyakláncok változatos díszét adó csillogó kövecskéket, aranyperecеket a karok nehezítésére, pirosító kenőcsöt az arcok színezéséhez s a szem fölött való ívekre szolgáló bizonyos fekete port is." Pál apostol vezette be az élő Isten templomaként felfogott test eszményét.[91] A hivalkodást, arcfestést kedvelő nők beszennyezik ezt a templomot, távozásra kényszerítik Istent.

[88] Brown: *I. m.*

[89] Tertullianus: A böjtökről. (Ford. Vanyó László.) In: *Ókeresztény írók*, XII. kötet, Szent István Társulat, 1986.

[90] Tertullianus: Az asszonyi cicomáról. (Ford. Városi István.) In: *Ókeresztény írók*, XII. kötet, Szent István Társulat, 1986.

[91] 2Kor 6,16.

„Az Isten ellen vétkeznek ugyanis a bőrüket festékkel maszatolók, az arcukat pirosítókkal szennyezők és a szemöldöküket korommal ívezők. Nos igen, nem tetszik nekik az Isten alkotása. Csak természetes, hogy magukat gáncsolják abban, s így megrójják a mindenség Alkotóját is. Az eszközöket ehhez az Istennel szembenálló művésztől csenik, ez pedig nem más, mint az ördög. Ugyan ki mutatná meg, hogy a test miképpen változtatható, ha nem ő, aki az ember lelkét is átgyúrta gonoszsággal."[92]

A görög városállamok és Róma nőgyűlölői egyaránt szidalmazták a nőket a szépítkezésért. Ám Cato vagy Juvenalis ezt csupán az emberi hiúság jelének tekintették. Elismerték, hogy a nőknek hatalmában áll megzavarni az önuralom és a fegyelem erényét követő, csiszolt elméjű férfiakat, ugyanakkor a szépítkezési kedv szerintük csak azt mutatja, hogy mennyire ostobák a nők, hogy olyan múlékony csecsebecsékre vágynak, mint a szépség. Tertullianus-szal már átlépünk egy másik világba, ahol a természetes és a természetfeletti között leomlott a határ, ahol Isten és a sátán küzdenek az emberi test harcmezején, és ahol a nemi vágy a sötétség erőinek legfélelmetesebb fegyvere. Az isteni erő azok oldalán lép közbe, akik igyekeznek elfojtani a szexualitást, ami alapvetően és elsősorban a női nemiség elnyomását jelenti. Hogy ne váljon az ördög szövetségesévé, Tertullianus szerint a nő „inkább fekete gyászruhában bolyongana, sőt elhanyagolt külsőre áhítoznék, mint aki a zokogó és bűnét bánó Évát hordozza magában. Lám, így tökéletesebben engesztelné ki-ki bűnbánata sokféle öltözékével Éva örökségét – hogy szóval is kimondjam –, az első gonosztett gyalázatát s a vesztébe zuhant ember gyűlöletességét."

[92] Tertullianus: Az asszonyi cicomáról. (Ford. Városi István.) In: *Ókeresztény írók*, XII. kötet, Szent István Társulat, 1986.

Tertullianus válasza arra a javaslatra, hogy fátyolt nem viselő lányt engedjenek a gyülekezetbe, példázza, hogy az erénycsőszök hogyan élik ki, szigorú ítéletnek álcázva, maszturbációs fantáziájukat: „...amikor sok tekintet fúrja át, miközben mutogató ujjak csiklandozzák, amikor szerfölött szeretik, amikor ölelések és folytonos csókok közepette felhevül."[93]

Az egyik bekezdésben, amely hírhedté vált, mióta Simone de Beauvoir idézte a *Második nem*ben, Tertullianus a nő és az ördög kapcsolatáról beszél:

„Nemde él az Isten büntető ítélete e világi élet során, szükségszerűen élnie kell tehát bűnöd adósságának is. Te nyitottál kaput az ördögnek, te törted meg ama fának a pecsétjét, te hagytad cserben legelőször az isteni törvényt, s te beszélted rá cselesen a bűnre, akivel a támadó ördög nem boldogulhatott. Isten képmását, a férfit, ugyancsak könnyen zúztad össze. Érdemed, vagyis a halál okán kellett az Isten fiának meghalnia. És még azon jártatod eszedet, hogy csecsebecséket aggass bőrruhád fölé."[94]

Tertullianus annak az ószövetségi istenségnek a stílusában mennydörög a nőkre, aki annak idején azzal fenyegette őket, hogy ki fog hullni a hajuk. Hangneme és szavai azonban sokkal fenyegetőbbek. Nem csupán az ember bukásáért felelősek a nők, hanem ők (nem a zsidók, és nem a római hatóságok) okolhatók Jézusnak, az ember megváltójának szenvedéseiért és haláláért is. A nők húsán keresztül jut az ördög a világba. Megfeledkezve Jézus nőkkel szembeni viselkedésének példájáról, Alexandriai Kelemen azt állítja, hogy Jézus küldetése „a nők által elkövetett gonoszságok megszüntetése" volt, amin ő a nemi vágyat, a születést és a halált érti. A *Példabeszédek könyvét* parafrazálja: „És házasság követte az asszonyt, szaporodás a házasságot, a halál pedig a szaporulatot."

[93] Tertullianus: *A szüzek fátyláról.* (Ford. Vanyó László.) In: *Ókeresztény írók*, XII. kötet, Szent István Társulat, 1986.

[94] Tertullianus: *Az asszonyi cicomáról.* (Ford. Városi István.) In: *Ókeresztény írók*, XII. kötet, Szent István Társulat, 1986.

A kereszténységgel új eszme jelent meg a világban, az üdvözülés gondolata. Hitük erősödésével a keresztények egyre inkább azt vallották, hogy az üdvözülés csak a szexualitás elutasítása árán lehetséges. Ez a felfogás a harmadik század folyamán erősödött meg, és radikális, korábban ismeretlen erejű nőgyűlölettel társult.

Mindezek hátterében az a Jézus halála után kétszáz évvel bekövetkezett válság húzódott meg, ami miatt csaknem kipusztult a nyugati civilizáció. A válság ezúttal erősebben kihatott arra, ahogy az emberek önmagukról gondolkodtak és éreztek, mint amennyire az időszámításunk előtti ötödik században a peloponnészoszi háború hatott az athéniakra. Az örökösödési háborúk sora belülről gyengítette Rómát. 235 és 284[95] között húsz császár követte egymást a trónon, a kontrollálhatatlan infláció az egész birodalmat gazdasági összeomlással fenyegette. Barbár hordák törtek át a határokon, mélyen behatolva a birodalom korábban csendes provinciáiba. Hétszáz év után először Rómát masszív falakkal kellett körülvenni.[96] A római imperátor térdet hajtott egy perzsa király előtt.[97] Két nagy, ma himlőként és kanyaróként azonosított, járvány[98] dühöngött a nagyvárosokban és a környező vidéken, elpusztítva a lakosság egynegyed/egyharmad részét, tovább mélyítve az amúgy is súlyos népesedési válságot. A földi világ ritkán mutatkozott mulandóbb, ideiglenesebb helynek. A csapások és kétségbeesések évtizedei alatt nőtt a leggyorsabban a keresztények száma, a korszak végére több mint hatmillió hívőről beszélhetünk: ekkora erővel már komolyan számolni kellett.[99]

Pál apostol óta a kereszténység mindig is meglehetősen ambivalens módon viszonyult a szexualitáshoz. A korai keresztények még abban a boldog hitben éltek, hogy közel van Jézus visszatérése,

[95] A császárság első 150 évében csupán 15 császár uralkodott.

[96] Ezek a falak Aurelianus császár idején (270–275) épültek, és ma is Róma jellegzetességének számítanak.

[97] Shapur király 251-ben legyőzte Valerianus császárt.

[98] Az első 175–180 között pusztított, a második 251-ben tört ki.

[99] Stark: *I. m.*

ezért ezek a problémák hamarosan megoldódnak. De ahogy telt az idő, az életérzés is megváltozott.

Origenész (185–254) a korai egyház első valódi filozófusa úgy döntött, nem vár tovább a mennyei királyságra, a test és a lélek konfliktusát úgy oldotta meg, hogy kasztráltatta magát.[100] A harmadik és a negyedik század során a hús csábításainak való ellenállás radikális formát öltött a test teljes elutasításában. Edward Gibbon *The Decline and Fall of the Roman Empire* [A Római Birodalom hanyatlása és bukása] című művében rávilágít arra, hogy a keresztények „gyűlölték saját létezésüket", csupán átmeneti, elszenvedni való állapotnak tartották. Egyesek „bojkottálták az anyaméhet". Egy kereszténnyé lett fiatalasszony azzal utasítja el a férjét: „Nincs hely számodra mellettem, mert az Úr Jézus, akivel egyesülök, jobb, mint te."[101] Egy másik fiatal nő azzal jelzi, hogy elutasítja a házasságot és a szaporodást, hogy közli a szüleivel, nem mosakszik többé. Később Szent Jeromos (342–420) a „nyomorúságosan piszkos Paulát" keresztény női eszményképként dicséri.[102] Brown szerint: „az ágy varázsának megtörése a világ varázsának megtörését jelentette"[103]. A szexualitáshoz való ellenséges viszonyulása, a házas állapot becsmérlése és a szüzesség rögeszméje miatt a korai kereszténység az egyik legmélyebben családellenes mozgalom, amely valaha létezett.

Ez a családellenes életérzés a birodalom keleti felében a militáns aszkézis erősödésében fejeződött ki a legradikálisabban. Nem meglepő, hogy a nőgyűlölet bölcsőjeként szolgáló Földközi-tenger keleti részén találkozhatunk a nőgyűlölet legmélyebb és legirritálóbb megjelenési formáival. Keresztelő Szent János bibliai példaképül szolgált azok számára, akik a sivatagban akartak élni, sáskán és vadmézen. Jézus maga is negyven napot és

[100] Meglehetősen fájdalmas példája ez a betű szerinti értelmezésnek. Origenész szó szerint értette Máté szavait: „Vannak heréltek, akik maguk herélték ki magukat a mennyeknek országáért." (Mt 19,12)

[101] *Szent Tamás Evangéliuma.* Idézi Brown: *I. m.*

[102] Idézi Bonnie S. Anderson – Judith P. Zinsser: *A History of Their Own*, I. kötet, Oxford, 2000.

[103] Brown: *I. m.*

negyven éjszakát töltött a pusztaságban. A harmadik és negyedik század során a „sivatagi atyáknak" nevezett szerzetesek ezrei vonultak vissza a világ elől Szíria és Egyiptom sivatagaiba, barlangokban vagy primitív kunyhókban, sőt időnként oszlopok tetején laktak, hol magányosan, hol kis közösségekben. De a társadalomból sokkal könnyebb elmenekülni, mint a test elől: a testnek ugyanis megvan az a sajátossága, hogy velünk jön, magával hozva a vágyakat és a szükségleteket, különösen azokat, amelyek a nőkhöz kötődnek.

„Kínozd az érzékeidet, mert kínzás nélkül nincs mártíromság" – tanácsolja egy öreg szerzetes a fiatalnak.[104] Az ágy varázsa az önutálat rémálmává változott, a pszichopatologikussá vált nőgyűlölet másodosztályú horrorfilmbe illő jeleneteket produkált. A kéjvágytól kínzott aszkéta szerzetes kiásta egy nő rothadó hulláját, köpenyét belemártotta a bomló húsba, megszagolta, majd a köpenybe temette az arcát. Abban reménykedett (és nyilván nem ok nélkül), hogy ez majd egy életre elveszi a kedvét a nőktől.[105]

Időközben Nyugaton a kereszténység más, mélyreható változásokon ment át, melyek szintén alakították a nőgyűlölet történetét. Vallásként és kulturális hatalomként a kereszténység annyira megerősödött, hogy a hatóságok kénytelenek voltak hivatalosan is elismerni. 313-ban Constantinus császár (306–337) kiadta a vallási toleranciát hirdető Milánói Ediktumot. A római pápa által irányított egyetemes egyház segítségével a kereszténység egyre inkább uralkodó vallássá vált. A vallást szabályozó klerikusok egyre szigorúbban korlátozták a nők szerepét. Néhány évvel korábban az elvirai zsinat egy sor, a nők társadalmi- és szexuális életét korlátozó szabályt iktatott be. A papok házasemberek maradhattak, de nem élhettek nemi életet a feleségükkel. Keresztények nem kerülhettek nemi kapcsolatba zsidókkal. A behozott nyolcvanegy szabályból harmincnégy a házasságot és a nők viselkedését korlátozta, különösen a nők szerepét az egyházon belül.

[104] Uo.

[105] Uo.

Mintha a tanácsban résztvevő papok a nőkön álltak volna bosszút, amiért önmegtartóztatást parancsoltak magukra.[106]

Hét évvel a Milanói Ediktum után Constantinus, az első keresztény császár bebizonyította, hogy milyen szigorú is az egyre terjedő abszolutista erkölcs. Olyan törvényt hozott, amely halálbüntetést szab ki minden olyan szűzre és kérőjére, akik elszöknek otthonról. Ha netán egy rabszolganő segített nekik ebben (és a szolgákat mindig együttműködéssel gyanúsították), halálbüntetés várt rá: olvasztott ólmot öntöttek a torkába. „A női nem változékonyságának és ingatagságának" okán nem számított, hogy a fiatal nő beleegyezett-e a szökésbe, vagy sem.[107] Szolón és Cato egykori, hátborzongatóan brutális nőgyűlöletére emlékeztet mindez.

A növekvő intolerancia más módon is megnyilvánult. Theodósziusz (379–395), a jámbor katolikus császár uralma alatt keresztény csőcselék garázdálkodott a római Fórumon, leverték a Vesta-szüzek szobrainak fejét (vandalizmusuk eredménye a mai napig látható), pogány templomokat támadtak meg, zsinagógákat gyújtottak fel.[108] A test elleni harc 393-ban véget vetett az olimpiai játékoknak, lévén, hogy az atléták korábban meztelenül versenyeztek. A test mint a művészet tárgya jó ezer évre eltűnik a Nyugat szeme elől. 390-ben ismét megmutatkozott, mit jelent, ha az egyház szigorúan szabályozni kezdi a szexuális viselkedést: megtámadták a (Rómában századokon át virágzó) homoszexuális bordélyokat. Az ott talált prostituáltakat megégették. Az volt a bűnük, hogy a nő szerepét játszották a nemi aktusban. A nemek közti különbséget isteni elrendelésnek és ezáltal örökérvényűnek tekintő új ortodoxia szemében ez súlyos bűnnek számított. A korai kereszténység sokkal rugalmasabban értelmezte a nőiség és a férfiasság kérdését. Ez a rugalmasság, átjárhatóság mind gondolatban, mind viselkedésben véget ért. Az igazhitű katolikusok el-

[106] Paul Surlis testvér 2002-es beszédéből.

[107] Brown: *I. m.*

[108] Amikor a római hatóságok törvény elé akarták vinni a zsidók támadóit, Ambrosius milánói püspök, aki később Szent Ágostont is inspirálta, közbelépett, és megvédte az antiszemita gonosztevőket, mondván, hogy azok jó keresztények.

kezdték meghatározni azokat a zárt (társadalmi, morális, vallási, gondolati és szexuális) kategóriákat, amelyekben nők és férfiak olyan rögzített helyet kaptak, mint amilyen rögzített odafent a csillagos mennybolt.

Ha a kereszténység mélyre gyökerező dualizmusát test és lélek, ember és Isten, férfi és nő, a szellemi és érzéki világ közötti ellentét filozófiai vonatkozásában akarjuk szemlélni, további bölcseleti vizsgálódásra van szükség.

A korai kereszténység olyan távol állt a filozófiától, mint a modern amerikai protestantizmus. Evangéliumában a hiten alapuló reveláció kedvéért átlépett az ésszerűségen. Tertullianus megvetéssel utasítja el azt a gondolatot, hogy a „görögök" (így nevezte a filozófusokat) bármi hasznára lehetnek a kereszténységnek. Az egyetlen fontos kivétel *János evangéliuma*, annak hangsúlyozottan platóni gondolatával: „Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala az Istennél, és Isten vala az Ige." (Jn 1,1)

Az Ige azonos Platón tökéletes formájával, amely az időtlen tökéletesség állapotában az érzékeken túl, az abszolút valóságban létezik. Ezt a valóságot a keresztények az egyetlen igaz Istennel azonosították.

„És az Ige testté lett, és lakozék miközöttünk (és láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyszülöttének dicsőségét), aki teljes vala kegyelemmel és igazsággal." (Jn 1,14)

János szerint az örökkévaló isteni jelenlét tökéletessége Jézus személyében lépett be a történelembe. Platón „tökéletes formája" emberré vált, az eszményi egyesült a valóssal, véget vetve a dualizmusnak. A kereszténység legmélyebb ellentmondása tehát abban rejlik, hogy mégis próbálta módszeresen alkalmazni a platonizmust (átváltoztatva katolicizmussá), hogy bölcseleti magyarázatot találjon a keresztény világlátás alapját képező kettősségekre.

Két oka is van annak, hogy a katolikus vallás olyan könnyedén átvette Platón gondolatait: a platonizmus mind bölcseleti, mind társadalmi szinten vonzónak bizonyult. Platón elmélete a

formákról remekül illett egy olyan valláshoz, amely az eljövendő világ fontosságát hangsúlyozta, és megvetette a jelenlevőt. Az *Állam*ban kifejtett társadalomelmélete vonzónak tűnt az egyre kifinomultabb hierarchikus rendszert kiépítő egyház szemében, élén a papsággal mint uralkodó osztállyal. Platón őreihez hasonlóan a papok megértik a tökéletes igazságot, hirdetik azt a hívőknek, és megvédik őket az eretnekektől. Bertrand Russel szerint Origenész kezdte el a platóni gondolatok és a zsidó írások szintetizálását. De Szent Ágostonra (354–430), Platón óta a legnagyobb gondolkodóra hárult az a feladat, hogy felépítse a keresztény világlátást és azon belül egy, a nőgyűlöletet is szellemileg aládúcoló filozófiai rendszert.

Aurelius Augustinus egyszerű emberek fiaként született a mai Kelet-Algériában. Családja a kereszténység terjedésének jellegzetes mintája: anyja, Monica keresztény volt, apja, Patrik pogány, kevéssel a halála előtt tért meg. Az értelmes, bonyolult érzelmek közt hánykolódó, szexuálisan aktív Ágoston tizenhét évesen már egy karthágói ágyassal élt együtt. Monicát ez kétségbe ejtette, ő azt szerette volna, ha fia keresztény lesz, és magasabb rendű dolgoknak szenteli az életét – valahogy úgy, ahogy később az ír anyák forrón imádkoztak azért, hogy fiaikból papok legyenek. Ágoston előbb diák volt, majd nyelv és irodalomtanár lett, előbb Karthágóban, majd Rómában és Milánóban élt. Évekig kacérkodott a manicheizmussal, majd kozmológiájának inkoherens voltára hivatkozva, elutasította.[109] Ágoston előbb Platónra talált rá, csak aztán az Úrra.

Ágoston a történelem egyik vízválasztó személyisége. A csaknem ezer évig tartó klasszikus ókor és a keresztény civilizáció határán áll. Ő az első embere az antikvitásnak, aki kiváló művében, a *Vallomások*ban feltárja belső harcait. Mintha egy televíziós talk

[109] Mani tanai alapvetően dualisták. Mani azt állította, hogy minden anyag alapvetően gonosz. Követői ezért a szaporodást a gonosz megsokszorozásának tekintették, tiltották, és visszautasították azt a gondolatot, hogy Isten megengedte, hogy fia belépjen az anyagi világba. Ehelyett azt tanították, hogy Jézus káprázat volt. Manit 276-ban a perzsák kivégezték.

showba csöppennénk, ahol a vendég felfedi legmélyebb szégyenét, legnagyobb szerelmét, legszörnyűbb bűneit, legszentebb céljait. Ezerhétszáz évvel korábbi „műsor", de egy Oprah Winfrey-beszélgetés aktualitásával. Az Istent kereső Ágoston nyugtalanságának középpontjában a test vágya és az akarat törekvése közti harc áll, az a mély kettősség, amelyet Ágoston Platón filozófiai eszköztárának segítségével a katolicizmus lényegévé tesz. Kétségbeesett kiáltása a Pál apostolét idézi fel, noha erejét és komplexitását nem tudja fölülmúlni:

„Megérkeztem Karthágóba, s körülrajzott engem a züllött szerelmek raja minden oldalról. (...) Így a vonzalom forrását testi vágyakozásaim piszkával fertőztem meg, szemérmes derűjét szenvedélyem törölte le, s jóllehet valójában ennyire piszkos és jellemtelen voltam, gonosz hiúsággal vigyáztam, hogy finom és előkelő úrnak tartsanak."[110]

Testi vágyai rabbá teszik: „Engem az érzékiség nyavalyája tartott láncon, halálra hervasztó gyönyörűséggel viseltem bilincsét, s remegtem a szabadulástól." „Mélyen beleragadtam a gyönyörűségbe." Annyira undorodik az ember testiségétől, hogy a disznókhoz hasonlítja azt: „Hús és vér sarában fetrengünk" – állítja.

Kései munkájában *Az Isten városáról*-ban kötelezően visszatér erre a témára. Az ember bukásával kapcsolatban ezt írja:

„Ekkor kezdett a test a lélek ellen sóvárogni, és mi ezzel a küzdelemmel születünk. Az első engedetlenség következményeként testünkben hordozzuk a halál csíráját, megromlott természetünk folytán tagjainkban a halál harcát avagy győzelmét."[111]

A kéjvágy pokla azóta is elkísér bennünket. Ágoston számára ez a küzdelem csak magasabb síkon dőlhet el. Olvasta a platonisták latinra fordított műveit, és rájött, hogy azokban mindegy-

[110] Szent Ágoston: *Vallomások*. (Ford. Dr. Vass József.)
[111] Szent Ágoston: *Isten városáról* (ford. Dr. Földváry Antal), Kairosz Kiadó, Bp., 2006.

re elsikkad Isten és az ő világa. Az eszme, a tiszta forma, az örök és változatlan számára Istennel azonos. A platonikus elképzelés a magasabb szellemi valóságról bizonyos értelemben megfelelt Ágoston kétségbeesett kitörési próbálkozásainak a testi vágy börtönéből. Platón szellemi mennyországa azonban túl elvontnak és távolinak bizonyult, és legfőképpen nem ígért megváltást és örök életet: azért van ma oly sok milliónyi keresztény és olyan kevés platonista. És ezért tért át Ágoston 386-ban a keresztény hitre.

Ágoston hozzájárulása a nőgyűlölethez a *Vallomások* második könyvének egyik bekezdésével foglalható össze:

„*...vétkemnek semmi más oka nem volt, mint maga a bűn. Undok volt, s én ragaszkodtam hozzá. Ragaszkodtam tulajdon romlásomhoz, ragaszkodtam hibámhoz, nem ahhoz a dologhoz, ami miatt hibáztam, hanem magához a hibához. Jaj, az én szennyes lelkem elszakadt erősségedtől, s vesztébe rohant, nemcsak tettei bűnösségével, hanem magának a bűnnek kívánságával.*"

A bukásnak ez a gondolata az ember édenkertből való elűzetésének zsidó mítoszából öröklődött. Ehhez Ágoston egy újabb, még ijesztőbb méretű bukás mítoszát társítja: a platóni bukást. A tiszta formától való eltávolodás a keresztények számára az Istennel való időtlen tökéletességű egyesülésből való kiszakadás és a vággyal, szenvedéssel és halállal teli, múlékony világban való élés. Mindez a fogantatással kezdődik. Fogantatásunk percétől fogva bűnösök vagyunk, ez az eredendő bűn. Ahogy Ágoston mondja a zsoltárt idézve, „bűnben fogantatunk" már az anyaméhben. A kegyelemből való kiesés eszköze a nő. Akként is, hogy Éva engedetlensége vezetett a paradicsomból való kiűzetéshez, és platóni értelemben is: a nő jelképezi a hús vágyakozását, hogy önmagát mindig újrateremtse. Így eltávolodunk Istentől a múlékony életbe, melyben (testünk miatt) örökösen Isten ellen lázadunk. Kívánjuk ezt a bukást, és lázadásunk legegyértelműbben a nemi vágyban nyilvánul meg. Az eredendő bűn miatt „az ember, aki lehetett volna testében szellemi lény, szellemében vált érzékivé"[112].

Ágoston, ahogy a többi keresztény is, hitte, hogy a lázadás e körforgását csak a test leigázásával lehet megtörni. Sokáig képtelen volt erre, ezért vette fel olyan későn a keresztséget.

„*Hívságok és az üresfejűek oktalanságai, régi szenvedélyeim tartottak vissza. Hozzátapadtak húsomhoz, és azt suttogták: Szabadulni akarsz tőlünk? E perctől fogva soha többé nem leszünk veled, soha de soha. E perctől fogva ez meg az örökre tilos számodra.*"[113]

Az eredendő bűn fogalmával összefüggő tanainak nőgyűlölő felhangja ellenére Szent Ágoston viszonyulása a női nemhez bonyolult. Nem gondolta, hogy a nő eredendően gonosz. Az *Isten városáról*-ban hangsúlyozza: „a nő neme nem hiba, hanem természet". A vággyal való rettenetes küzdelem gyötrelmei, melyeket olyan érzékletesen idéz fel, világosan mutatják, hogy a nőgyűlölet gyökere a férfi harca önmagával. Szent Ágoston számára azonban saját akaratunk a gonosz végső forrása. Az ego és nem a libidó kényszerít arra, hogy Istennek ellenszegüljünk. Isten büntetésként adta a nemi vágyat, és akaratunknak nincs hatalma felette. Ahogy mi szembeszegülünk Istennel, úgy szegül szembe velünk a vágy. A szexualitás mint gyönyör és mint büntetés a nyugati kultúrában korábban soha nem ismert csatamezővé változik. A nők pedig megszenvedik, hogy a férfiak hajlamosak hibáztatni, amire vágynak, azért, amiért vágynak rá.

Az utolsó pogány filozófusnő, Alexandriai Hüpatia rettentő végzete mintegy előrevetíti, hogy milyen sors vár a nőkre a keresztény uralom eljövendő századaiban. Csupán néhány antik

[112] Russel: *I. m.*
[113] Szent Ágoston: *Isten városáról.*

filozófusnő nevét ismerjük.[114] Köztük Hüpatia a legismertebb, hála a keresztény fanatizmusnak és intoleranciának.

Alexandriában született a negyedik század vége felé, a matematikus Theón lányaként. Egyesek szerint tudásával és értelmével „messze túlszárnyalta saját korának filozófusait"[115]. Apollóniosz és Diophantosz geometriájához írt megjegyzéseket, zenélt, platóni és arisztotelészi filozófiát tanított Athénban és Alexandriában, ahol akadémiát is nyitott, és megjelentetett egy asztronómiáról szóló könyvet. Hüpatia aszkéta volt, szűzies és önmegtartóztató, noha „gyönyörűnek és formásnak" írták le. Egy forrás szerint, amikor egyik tanítványa olyan őrülten beleszeretett, hogy letépte magáról a ruhát előtte, Hüpatia, hogy kigyógyítsa tanítványát őrült szenvedélyéből, kezébe nyomta menstruációs vérrel átitatott alsóneműjét.[116] Meglehetősen sajátos módja ez a kérők elbátortalanításának, és azt bizonyítja, hogy nem csupán a keresztényeket érintette a korszakra jellemző lázadás a test ellen. Hüpatia erényei azonban (bármennyire is keresztényiek voltak) nem csillapították az ellenséges helyi keresztényeket.

Alexandria, az antik kor egyik legnagyobb városa híres volt iskoláiról, és a szektárius erőszakról, mely gyakran járt együtt a politikai és ideológiai ellenfelek meglincselésével. (Az antik világ egyik legelső zsidóellenes támadása is itt történt 38-ban.) 412-ben Kürillosz, egy keresztény fanatikus lett Alexandria püspöke. Kürillosz hónapokon át sivatagi szerzetesként sanyargatta magát, de ahogy ez többnyire lenni szokott, a test gyötrelmei csak tovább erősítették fanatizmusát, tovább tüzelték intoleranciáját: amolyan fundamentalista mullahként kell elképzelnünk. Püspökként szembeszegült a császári prefektussal, Oresztésszel, aki Róma nevében Egyiptomot kormányozta. Az antik világ alkonyán a középkori teokrácia előjeleként az egyház növekvő hatalma kezdte

[114] A feliratokból, levelekből, szövegrészekből összeállított *A nők élete Görögországban és Rómában* című könyv szerkesztői, Lefkowitz és Fant, két filozófusnőt említenek: Hipparchiát és Appolóniát, az i. sz. 2. és 3. századból.

[115] In: *Socrates Scholasticus: Ecclesiastical History.*

[116] Damascius: *Life of Isidore* [Isidore élete], Phanes Press, 1993.

magába olvasztani a világi hatalmat. Kürillosz eretnekvadász és zsidógyűlölő volt. 415-ben, húsvét táján felbujtotta a keresztény csőcseléket, hogy támadják meg a helyi zsidó közösséget, házakat fosztottak ki, és elfoglalták a zsinagógákat, hogy megtisztítva keresztény templomként szolgáljanak. Ezek után az ősi zsidó közösség elmenekült a városból. Mikor Oresztész tiltakozott, a keresztény csőcselék rátámadt.

A keresztények suttogni kezdték, hogy Hüpatia megbabonázta a császári helytartót, hogy ő a felelős a helytartó és a püspök közötti egyetértés megromlásáért. Az eljövendők hátborzongató előjeleként egy keresztény író azzal vádolta Hüpátiát, hogy „minden idejét a varázslatnak, az asztrolábiumoknak és a hangszereknek szentelte, és sátáni ravaszságával sok embert megszédített"[117]. Hogy egy nő tanult és művelt, nemcsak újdonságnak számított, de úgy gondolták, ez annak a jele, hogy ördöggel szövetkező boszorkány. Kürillosz boldogan használta fel Hüpátiát bűnbakként a világi hatalommal való konfliktusában. Egy dühös prédikáció után Kürillosz egyik követője, Péter (János kopt püspök szerint „Jézus tanainak minden szempontból tökéletes követője") Hüpátia iskolája ellen vezette a felizgatott tömeget.

A tömeg „magas széken ülve találta Hüpátiát, ahonnan lerángatták, és a Cesarionnak nevezett nagy templomhoz hurcolták".[118] Ott leszaggatták a ruháit. Lefogták, és a keresztények kagylóhéjakkal elevenen megnyúzták.[119] Végül „remegő tagjait tűzre vetették" – írja felháborodva Gibbon.[120]

Megvesztegetéssel gondoskodtak arról, hogy Hüpátia gyilkosait ne helyezzék vád alá. Kürillosz karrierje a katolikus egyházon belül magasra ívelt. Szentté avatták. Úgy látszik, a szentek életrajzában nem a gyilkosságok, hanem a csodatételek számítanak.

[117] János, a nikiui kopt püspök *Krónikájá*ból.

[118] Uo.

[119] Socrates Scholasticus: *I. m.*

[120] Edward Gibbon: *A Római Birodalom hanyatlása és bukása.*

A keresztény mártírokból hamarosan inkvizítorok lettek. Az eljövendő századokban a templomi tömjénfüst illata gyakran keveredett az égő női hús szagával.

4.
A MENNYEK KIRÁLYNŐJÉTŐL AZ ASSZONYÖRDÖGIG

A klasszikus világot a modernségtől elválasztó több mint ezer év során két, egymásnak látszólag ellentmondó folyamat ment végbe: a nő szentté nyilvánítása és démonizálása. A középkor kezdetén mennybe emelték a nőt, a középkor végén nők ezreit küldték a pokolra. Az utóbbit nem misztikusan, és nem is jelképesen kell értenünk. A lángok nagyon is valóságosak voltak. Rendkívüli kor volt ez: az emberi képzelet égbe szökött a franciaországi gótikus katedrálisok tornyai által, melyek mintha már magát a mennyek kapuját súrolták volna. Ám ugyanebben a korszakban az emberi szellem, tömeghisztéria, pogromok és boszorkányüldözések közt hánykolódva, a pokol legsötétebb bugyraiba süllyedt.

431-ben a katolikus egyház egyetemes zsinata bejelentette, hogy Mária, a palesztinai zsidó parasztlány nem más, mint az Isten anyja. A lány, akiről mint történelmi személyről a nevén kívül semmit sem lehetett tudni, nem csupán egy isten anyja (hiszen az antik világban annyi isten volt, ahány celeb mostanában), hanem az egyetlen Istennek, az egész világ teremtőjének az anyja. A többi istent elkergették, vagy ahogy Szent Ágoston is tette, démonná változtatták őket: a keresztény Isten zord magányban uralkodhatott a világegyetem fölött. Mária Isten anyja *theotokhosz* (Isten-hordozó) lett. Ennek köszönhetően Mária nemcsak a vallástörténetben játszik korábban elképzelhetetlen szerepet, de a nőgyűlölet történetében is.

A püspökök tanácsa heves viták után hozta meg döntését, miközben a Mária *theothokosz*-szá emelését ellenző, illetve támogató tömegek Efézus utcáin tüntettek. A zsinatot a mai Törökor-

szág keleti partján fekvő, ősi városban tartották. Ez a város volt a szűz istennő, Diána kultuszának központja, Diána temploma pedig egyike volt az antik világ hét csodájának, mígnem a gót seregek le nem rombolták a harmadik században. A vitában fontos szerepet játszott Alexandriai Kürillosz is, a tömegek felbujtásának mestere (tizenhat évvel korábban az ő tüzes prédikációi nyomán nyúzták meg elevenen Hüpátiát, a pogány filozófusnőt). Kürillosz ezúttal égett a vágytól, hogy Mária személyében egy nőt az elképzelhető legmagasabb rangra emeljen. Kiközösítette Nesztóriuszt, a konstantinápolyi patriarchát, aki azzal érvelt, hogy mivel Isten öröktől fogva létezik, képtelenség, hogy Mária, vagy más asszony legyen az anyja, bármennyire is erényes nőről lenne szó. Nesztóriusz attól tartott, hogy Mária *theotokosz*-szá emelése istennői státushoz juttatja őt, ami már a pogánysághoz közelítene. Talán útban Szűz Mária temploma felé, ahol a tanácskozás folyt, rápillantott Diána templomának romjaira, és attól tartott, a katolikus egyházat az a veszély fenyegeti, hogy az egyik szűz istennőt egy másikkal helyettesíti. Ötven évvel korábban bölcs hittudósok egy másik zsinata már örökös szűznek nyilvánította Máriát. A tömeg örült Kürillosz győzelmének, fáklyás menet vonult végig az ősi utcákon, hogy Máriát, Isten anyját ünnepeljék. Mária tisztelete a katolicizmus egyik legjellegzetesebb és legfontosabb vonása. 1950-ben, 1431 évvel az efézusi zsinat után hívők milliósra becsült tömege gyűlt össze Rómában, a Szent Péter téren, hogy himnuszokkal, könnyekkel és boldog imával üdvözöljék XII. Piusz pápa bejelentését, miszerint Mária mennybemenetelét az egyház dogmává emelte. A palesztinai zsidó parasztlány nevét huszonnyolc templom viseli Rómában, és még sok ezer az egész világon: az emberiség legnagyobb építészeti és művészeti alkotásaink egy részét Mária ihlette.

A Mária státusáról folytatott vita csak mellékterméke volt a Jézus státusáról zajló vitáknak. A püspökök megpróbálták eldönteni a kérdést: hogyan határozható meg Jézus természete, mint isteni, mint emberi, vagy mint mindkettő keveréke. Az ortodox egyház visszautasította a két szélsőséges álláspontot, vagyis hogy

Jézus csak emberi, illetve csak isteni természetű, az ellentmondást a konszubsztanciáció összetett fogalmával békítette ki. Tehát Jézus, Isten fiaként egylényegű az Atyával, isteni természetű, ugyanakkor egylényegű a hústesttel is, tehát teljes mértékben emberi természetűnek is tekinthető. Mária társadalmi státusa, mint minden anyáé, fia társadalmi státusával párhuzamosan emelkedett. Az evangéliumok még csak mint hajadon szűzről beszélnek róla. Az ötödik századra az egyház eldöntötte, hogy Mária nemcsak fia születését megelőzően, de az alatt és az után is szűz maradt. Mihelyst eldöntötték, hogy Jézus egylényegű az Atyával, természetessé vált, hogy Máriát Isten anyjának kell tekinteni.

Ezután már semmi nem állt a mitológiai ranglétrán való emelkedés útjában, egészen a tizenhatodik században végbement reformációig. Addigra a katolikusok túlnyomó többségének hitében a Mária-kultusz összetett megnyilvánulási formái fontosabb szerepet töltöttek be, mint a megtestesülés vagy a feltámadás. Az egyházatyák keresztény tanításai és a Mária-kultusz tetőzése között eltelt ezer év alatt meggyengült a közelgő végítéletbe, a Krisztus második eljövetelébe vetett hit, mely az első keresztényeket még igen lelkesítette. Az ezredvégtől való félelem rázta meg a középkort, a század végéhez közeledve a hívők túlnyomó többsége már nem ebben az életben várta az üdvözítést, ezért Máriához fordultak, tőle reméltek vigasztalást.

Elfogadhatatlannak tűnt az a gondolat, hogy halála után Isten anyjára is ugyanaz a sors várt volna, mint a többi halandóra. 600 óta a katolikus egyház augusztus 15-én ünnepli Mária mennybemenetelét, azt, hogy Mária testi valójában a mennybe szólíttatott. Abban a csaknem egyedi kiváltságban részesült, hogy az emberi természettel dacolva, már most testi mivoltában élhet Jézus mellett a paradicsomban.[121] Alig került az angyalok körébe, fia oldalára, Máriát a Mennyek Királynőjévé koronázták. Később a fogantatása körül is vita kerekedett. Az egyház egyes gondolkodói

[121] Vitatkoznak arról, hogy Mózes is ott lakozhat-e már testben. Egyes ótestamentumi prófétákról (Énochról, Illésről) is feltételezték, hogy közvetlenül a menny kerültek, és mentesültek a feltámadásra való hosszú várakozástól.

számára elképzelhetetlennek bizonyult, hogy az örökös szüzet, Isten anyját és a Mennyek Királynőjét beszennyezte az eredendő bűn, hogy ő is osztozott volna a mi sorsunkban, akik kéjvágyunk miatt elveszítettük az isteni kegyelmet. A tizennegyedik században Duns Scotust is elkeserítette, hogy Isten anyjának tisztaságát így bemocskolja az emberi állapot. Ötszáz évet kellett várni, míg határozott döntés született ebben az ügyben. 1854-ben IX. Pius Pápa bejelentette Mária szeplőtelen fogantatásának dogmáját, ezzel Jézus mellett Mária lett az egyetlen emberi lény, aki megszabadult az eredendő bűn szennyétől. Ami azt jelentette, hogy Mária az egyetlen (Jézust kivéve), aki tökéletességben fogant, és ezért nem hajlott születésétől fogva a bűnre. Tehát kísértésektől mentes életet élt, ami meghaladja azt a tökéletességet, amelyben Ádám és Éva éltek kiűzetésük előtt a paradicsomban.

Valóban hatalmas dolog ez egy palesztinai zsidó parasztlány számára, különösen, ha számításba vesszük, hogy milyen szűkszavúan ír róla a Biblia. Jézusról való ismereteink legkorábbi forrása, Pál apostol nem is említi a nevét, éppen csak utal rá, amikor azt írja, hogy Jézus „asszonytól született" (Gal 4,4). Márk egyszer említi név szerint, egyszer meg a Jézus és rokonai között lezajló, távolságtartó beszélgetés kontextusában. „Ki az én anyám, vagy kik az én testvéreim?" (Mk 3,33) Jézus azzal válaszolja meg a kérdést, hogy az igazi családja azokból áll, akik őt követik. Jánosnál két utalás található Jézus anyjára. Hangsúlyosabban van jelen Máté és Lukács evangéliumában, ők mesélik el Jézus születésének és gyermekkorának történetét, melyre a karácsony gazdag keresztény hagyománya épül. Mária még itt is távol áll attól, hogy a figyelem középpontjába kerüljön. Ám a részletek hiánya nem akadályozta meg a kereszténységet, különösen a katolikus egyházat, hogy Mária vállára helyezze legfontosabb dogmáinak hatalmas terhét. Voltaképpen a bibliai hagyomány hiánya tette lehetővé a Máriával kapcsolatos legendák és mítoszok elburjánzását, melyek az emberi történelem legjobban tisztelt asszonyává emelték.

A kereszténység központi dogmája, a megtestesülés azon a feltételezésen alapul, hogy Mária szűzen fogant. Az, hogy az isteni beavatkozás eredményeként egyes nők szűzen fogannak, az antik világban nem számított szokatlan állításnak, sőt, bevált módja volt annak, hogy egy adott személy rendkívüliségét bizonyítsák. Nagy Sándor az egyik ilyen példa, Platón a másik. Mivel a testet, mint az ördög világra nyíló kapuját mélyen megvetették, a keresztényeknek meg kellett védeniük Isten anyját attól a feltételezéstől, hogy a csodálatos eseményhez vezető folyamat testi, netán gyönyörteljes lett volna. Szexről tehát szó sem lehetett. A Megváltó nem jöhet a világra mocskos kéjvágy eredményeképpen. Ahogy a tizenhetedik századi hittudós, Francisco Suárez írta:

„Az áldott szűz, mikor Fiát foganta, sem szüzességét nem veszítette el, sem kéjt nem tapasztalt... nem illene a Szentlélekhez... hogy ilyen hatást keltsen, vagy hogy oda nem illő szenvedélyes mozdulatokat váltson ki... Éppen ellenkezőleg, megjelenésének célja az eredendő bűn tűzét eloltani."[122]

A világ legjobban tisztelt asszonyát csak akkor lehet ennyire tisztelni, ha nem osztozik nőtársaival a szexualitás alapvető tapasztalatában. Egy nőt mennyekbe emeltek, azon az áron, hogy teljesen eltörölték a szexualitását. Mária Isten anyjaként mentesült az anyaság fájdalmaitól, de a gyönyöreitől is. A korai egyház hittudósai sokat vitáztak azon, hogy hogyan szülhette meg Jézust anélkül, hogy szűzhártyája megrepedt volna, mivel azt az alternatív változatot, miszerint a szűzhártya elszakadt, majd csodálatos módon összeforrt, elvetették. Így indult el az a hosszú folyamat, melynek során Mária egyre elvontabbá vált, egyre távolabb került azoktól a nőktől, akik a férfiak által dominált keresztény panteonnal szemben hozzá fordultak támaszért. Fiában, Jézusban az ige testté lett, annak az asszonynak a teste azonban, aki életet adott neki, elvonttá vált. Bizonyos értelemben Mária absztrahálása egy

[122] Idézi Marina Warner: *Alone for All her Sex: the Myth and the Cult of the Virgin Mary* [Neméban egyedülálló. Szűz Mária mítosza és kultusza], Vintage Books, 1983.

semleges, édes, istennőszerű lénnyé, aki távol áll az emberi természettől, nem más, mint a megtestesülés ellentéte. Test és lélek régi dualizmusa, melyet a megtestesülésbe vetett hit fenyegetni látszott, Szűz Mária kultuszában tért vissza. Az ige testté létele e kettősség végét jelentette, ám Szűz Mária kultusza azt jelezte, hogy az anyag iránti ősi gyűlölet továbbra is él.

Ma is, ha belépünk a Máriának szentelt márvány-hideg, halványan megvilágított, nagy templomokba, megcsap az érzés, hogy a Mennyek Királynőjévé változtatott Szűzanya nem ebből a világból való. A Santa Maria Maggiore-ban, melyet a legenda szerint 352 és 366 között építtetett Liberius pápa, a Mennyek Királynője csodás, aranyos, gyöngyös ruhában ül a kényelmesen párnázott trónon, és kissé megemelt kezekkel, csaknem kifejezéstelen arccal fogadja Jézustól a koronát. A Tiberis túloldalán, a Santa Maria in Trastevere még régebbi templomában egy több mint hat láb magas ikonja látható a Mennyek Királynőjének. Császári párnákon trónol, fia, Jézus kezét védőn a vállára fonja. Hatalmas diadém díszíti a homlokát, sápadt fény ragyogja körül. Hosszúkás, sovány arca nem evilági, érzéketlen benyomást kelt, mint aki távol a halandó hús és vér világától, egy emelvényről figyel.

Az ikonok összetett, bizonyos mértékben ellentmondásos üzenetet sugároznak. Természetesen nem csupán nőkhöz köthető gondolatok továbbítása a céljuk. Abban az időben, amikor Róma megerősítette jelentőségét a többi püspökséggel szemben, ezek a festmények hangsúlyozták a tényt, hogy Róma a katolikus egyház Isten által jóváhagyott központja. Ha azonban a nők státusának szempontjából nézzük a jelenséget, azt látjuk, hogy miközben egy nő jobban felmagasztosul, mint ahogy az bármikor bárkivel történt – még a pápa felett is uralkodik, maga a mennyek királya koronázza meg –, ő maga semmilyen szerepet nem játszik saját felmagasztulásában. Aszexualitása és passzivitása okán emeltetik fel. („Ímhol az Úrnak szolgálója, legyen nékem a te beszéded szerint." – Lk 1,38)

Női szerepmodellként Mária ellentmondásos, ha nem kifejezetten követhetetlen mércét állított fel a nők számára: a passzivitás, az engedelmesség, az anyaság és a szüzesség apoteózisát képviselte. Valóban, minduntalan arra emlékeztetett, hogy a nők saját emberi természetük miatt alacsonyabb rendűek. Aszexualitása a nők szexualitásának visszautasítását jelentette, engedelmessége arra bátorította őket, hogy higgyenek a társadalmi viszonyok normáinak isteni elrendeltségében, szűzies anyasága pedig olyan csodálatos állapot, amely az egyszerű, halandó nők számára elérhetetlen. Mária példája tehát állandó dorgálás a nők számára, nem úgy, mint a Jézusé a férfiaknak. Jézus szenvedései és halála az egész emberiség számára szolgálnak figyelmeztetésül, nem csak a férfiaknak, az egyház azonban arra használta Mária felmagasztalását, hogy a női nem többi részét befeketítse. A katolikus képzeletben a mai napig Mária lába keményen tapos a kígyó fején: utasítás ez a katolikus lányok és asszonyok felé, hogy elnyomják a vágyat önmagukban, és megtagadják a férfiak vágyának kielégítését. A nők csak úgy lehetnek méltók hozzá, ha elnyomták szexualitásukat.

A kereszténység első éveiben nők ezrei tették ezt, és éltek aszketikus életet. Általában egy magánházat vagy villát alakítottak át kolostorrá. 800-ra, négyszáz évvel azután, hogy Máriát Isten anyjának nyilvánították, a mozgalom intézményesült, a zárdák, kolostorok Európa-szerte megsokasodtak. A nők életereje és elkötelezettsége, mely nagyban hozzájárult a kereszténység elterjedéséhez, nem nyerte el jutalmát: nők nem kaptak szerepet az egyház hatalmi rendszerében. Ehelyett ezt az energiát a nagy szerzetesi intézmények felé irányították, a történelemben először nők tömegei találtak itt alternatívát a házasságra és a gyerekszülésre, igaz, életre szóló önmegtartóztatás és más megszorítások árán, gyakran nagyon kemény életmód várt rájuk. Ezt az árat sok ezer nő volt hajlandó megfizetni. A tizenegyedik századra a kolostorok lettek a nőnevelés legfőbb helyszínei, ott megtanulhattak írni, olvasni, megismerkedhettek a műveltséggel, a klasszikusokkal. Németország 1250 kolostorából vagy ötszáz apácazárda volt, ahol körülbelül huszonöt-harmincezer nő élt. Imádsággal, elmélkedéssel, gyapjú- és kenderszövéssel töltötték mindennapjaikat.

A normandiai apácák szőtték azt a csodálatos bayeux-i faliszőnyeget, mely a normannok győzelmét hirdeti az angolszász Harold király felett az 1066-os hastings-i csatában. Ugyancsak ők hímezték a papok és püspökök ruháit (egyes apácák ma is végzik ezt a feladatot). Ebben az időben a nők intézményeket vezethettek, néhány apátnő fontos hatalmi pozícióba került. Egyesek férfiak felett is rendelkeztek, az olyan vegyes közösségekben, mint a Szent Fara által Brie-ben, Dél-Franciaországban alapított rendház, ahol az apátnő és mások még gyóntattak is. A spanyolországi Las Huelgas kolostor apácái maguk nevezték ki a gyóntatójukat.[123]

A tizenharmadik század elejére a szabadság és önállóság tere egyre jobban beszűkült. Sok apátság elveszítette birtokait, a hatalom egyre inkább centralizálódott. III. Ince pápa (1198–1216), aki a languedoc-i katárok elleni keresztes hadjáratot indította, a nők egyházon belüli szerepvállalását korlátozó intézkedéseket hozott. A vegyes közösségeket megszüntették, aminek meglehetősen nőgyűlölő stílusban örvendezik egy apát:

„Mi és egész közösségünk, mivel felismerjük, hogy a nők gonoszsága a világ minden gonoszságát felülmúlja, és hogy nincs harag nagyobb, mint a nőké, hogy az áspiskígyó és a sárkány mérge gyógyíthatóbb és kevésbé veszélyes a férfiakra, mint a nők közelsége, egyhangúlag kijelentjük, hogy lelkünk és nem kevésbé testünk és javaink biztonságára törekedve semmi áron nem fogadunk több nővért a kárhozatunkra, hanem kerüljük őket, mint a mérges állatokat."[124]

Noha nőket korábban sem szenteltek pappá, hivatalosan csak a tizenharmadik században zárták el előlük a pappá válás útját. Aquinói Szent Tamásnak az volt a véleménye, hogy nők nem uralkodhatnak férfiak felett, és „magasabb rendű férfi erő" szükséges ahhoz, hogy valakiből pap legyen, hiszen „Éva csalta lépre Ádámot, és nem fordítva". Ezért tehát elengedhetetlen, hogy a pap hímnemű legyen, „nehogy másodszor is a női léhaság csapdájába essen"[125]. Ettől kezdve csak papok gyóntathattak, és mivel csak férfiak lehettek papok, a nők arra kényszerültek, hogy bármilyen szexuális kihágásról kéjenc, frusztrált férfiaknak beszéljenek, akik gyakran vissza is éltek a hatalmukkal.

A következő század elejére a nagy apátnők kora lejárt. De a korai középkor más érvényesülési lehetőséget biztosított az energikus, tehetséges, magas rangú nőknek. Aquitániai Eleonóra (1122–1204) – VII. Lajos francia király, később II. (Plantagenet) Henrik felesége – „a leggazdagabb örökösnője volt a nyugati kereszténységnek", és „az udvari kultúra uralkodó géniusza"[126]. A délnyugat-franciaországi nők élveztek valamennyit a fennmaradt római törvények biztosította jogokból a hajdani Aquitánia tartományban, többek közt azt is, hogy örökölhettek. Eleonóra öröksége magába foglalta Dél-Franciaország jelentős részét, dél felé a Loire-völgytől a Földközi-tengerig, nyugat felé pedig Bordeaux-ig és az Atlanti-óceán partjáig húzódott. Uralma alatt itt érte el fénypontját a trubadúrok által megénekelt udvari szerelem kultusza. 1150 és 1250 között kétszáz, név szerint ismert trubadúrköltő alkotott, közülük húsz nő. Nemesi családokból származtak, elegáns, kifinomultan szellemes versekkel mulattatták arisztokrata patrónusaikat, és ami a legfontosabb, a lovagias viselkedés új szabályait hirdették a nemes urak és hölgyek között.

Az udvari szerelem hagyománya támadás volt a klerikális nőgyűlölet ellen, mely „mocskos dologként" ítélte el, és feketítette be a nőket. Ellenszegülés azáltal, hogy a férfi és nő közötti szerelem magasztos voltát hirdette. A nőt a férfi megmentőjeként ábrázolta. A nyugati civilizációban mindez abszolút újdonságnak számított. A klasszikus költők megénekelték ugyan kedveseiket, de nem volt hagyománya annak, hogy a nőket a szeretet általános tárgyaként mutassák be. Máriának, a Mennyek Királynőjének imádata

[123] Anderson–Zinsser: *I. m.*
[124] Idézi: Stephen O'Shea: *The Perfect Heresy: The Revolutionary Life and Death of the Medieval Cathars* [A tökéletes eretnekség. A középkori katharok forradalmi élete és halála], Walkerand Company, 2000.

[125] Anderson–Zinsser: *I. m.*
[126] Heer: *I. m.*

példaértékűnek bizonyult. Az udvari költészet azonban a tiltott szerelmet énekelte meg, kigúnyolta a házasságot, és szembefordult az uralkodó keresztény erkölccsel. Nagyon közel kerültek az eretnekséghez. Renaut de Beaujeu a *Le bel inconnu*-ben cáfolja a Biblia tanítását, és azt állítja, a férfi azért teremtetett, hogy a nőnek, minden jó forrásának szolgáljon.

Eleonóra udvaráról azt írja Heer, a történész:

„A szerelem lényege, ahogy Poitiers-ban tanították, nem az ellenőrizhetetlen szenvedély édessége, hanem az, ahogy ezt a szenvedélyt egy férfi kedvese, »hölgye« irányítja."[127]

Heer szerint a romantikus kapcsolatokban bekövetkező forradalmi változás nem az egyetlen újítás, amely Dél-Franciaországhoz köthető. Úgy véli, bizonyítható, hogy a nők szavazati joggal rendelkeztek, és részt vehettek a helyi kormányzat megválasztásában.[128]

Nő és férfi szerelmének szentséggé emelkedése Dante Alighieri (1265–1321) munkásságát is megtermékenyíti. Dante találkozása Betarice Portinarival a költő egész életét megváltoztatja. Beatricében a szépség és jóság apoteózisát látja. Ez a találkozás ihlette első munkáját, a *La Vita Nuovát*. Remekművében, az *Isteni színjátékban*, melyet azután írt, hogy Beatrice férjhez ment egy firenzei kereskedőhöz, majd huszonnégy éves korában meghalt, Dante a pokolba, a purgatóriumba és a paradicsomba tett utazásáról beszél. Beatrice a purgatóriumból a paradicsomba kíséri a költőt. Ahogy meglátja őt közeledni zöld köpenyében, babérkoszorúval a homlokán, eszébe jut régi szerelme: *d'antico amor sentì la gran potenza.*

Ez azonban már nem a trubadúrok házasságtörő szerelme, Dante Beatrice iránt érzett szerelme tiszta, a megváltása függ tőle. Az benne a legfeltűnőbb, hogy közben nem keveredik az emberi vonások leértékelésével, gyűlöletével, szó sincs a szellem

[127] Uo.
[128] Uo.

győzelméről a test felett: Beatricében mindkettő fontos. Felmagasztosulva is rendkívül emberi marad. Marina Warner szavaival: Dante „...túlságosan alapos, mély gondolkodó volt ahhoz, hogy a dualizmus csapdájába essen, és arra használja Beatrice tökéletességét, hogy az emberi fajt, vagy a női nem többi részét lealacsonyítsa..."[129]

Egy ilyen emberi nőkép – amely ugyanakkor annak az eszményi szépségnek a kifejeződése is, melynek hatalmában áll másokat megváltoztatni – nem tudta ellensúlyozni a kereszténységet át meg átjáró nőgyűlölő irányzatokat. Mire Dante befejezte művét, ezek az irányzatok egyre erőteljesebben jelentkeztek, és rövidesen dühöngő viharrá duzzadtak.

Az egyház, mely mindig is rossz szemmel nézte az udvari szerelem hagyományát, rájött, hogy a trubadúrok költészete nemcsak a nőkkel kapcsolatos bosszantó és lázító eszméknek, de az eretnekségnek, a katharizmusnak is táptalaja. A népesség jelentős része fordult el a katolikus egyháztól egy olyan mozgalom kedvéért, amely mint gonoszt utasította el a világot, és azt állította, hogy a pápa és püspökei félremagyarázzák Jézus tanításait.[130] A katharok tanításaiban összefonódott az eretnekség a nőkről alkotott sajátságos elképzeléseikkel, ezért üldözésük elősegítette a boszorkányüldözések elterjedését a következő századokban.

A kathar mozgalom Keleten indult el, ahol már a kereszténység előtt is számos más, dualista irányzat bölcsője ringott. A korai eretnek mozgalmakhoz, voltaképpen magához a korai kereszténységhez hasonlóan azzal is megdöbbentette az ortodoxokat, hogy fontos szerephez juttatta a nőt. A katharok engedték prédikálni a nőket, és bekerülhettek a szellemi elitbe, a *perfect*ik közé. A gazdag languedoc-i nők mind a kathar prédikátorok, mind a trubadúrköltők legfontosabb támogatóinak számítottak. III. Ince pápa 1208-ban hadjáratot indított a katharok ellen, és ez

[129] Warner: *I. m.*
[130] Ez a tiltakozás, melyet az egyház gazdagsága és a hívők tömegeitől való eltávolodása váltott ki, más eretnek mozgalmakat is elindított, mint például a Peter Waldóét, amely a jézusi szegénységhez való visszatérést hirdette.

szervezett tömegmészárlásba torkolt. Harminc év alatt százezreket mészároltak le, akasztottak fel, égettek meg, a kathar nőkre pedig különleges megaláztatások és kínzások vártak, ahogy azt Geralda, az egyik legismertebb kathar asszony sorsa is példázza. Miután foglyul ejtették, kútba dobták és megkövezték. „Ez még a korabeli mértékkel is felháborítónak számított" – jegyzi meg az eretnekmozgalmak egyik kutatója.[131]

A katharok elleni háború elsöpörte azt a kultúrát, melynek középpontjában az udvari szerelem állt. A trubadúrok továbbra is írtak szerelmes verseket, csakhogy ezek a költemények megszelídültek, keresztényibbek lettek. Az eretnekség elleni harc azt is megkövetelte, hogy a költészetben ne essen többé szó a nők és férfiak közti kapcsolat bizonyos vonatkozásairól. A költők immár arról énekeltek, hogy a szerelem tisztaságát a szerelem céljának, a szeretett személy birtoklásának megtagadása jelenti. Warner szerint ez a felfogás értelmetlen lett volna a korai trubadúrok számára.[132] Isten anyja és a Mennyek Királynője immár ideológiai harcok célpontja lesz, és Miasszonyunk, Notre Dame lesz belőle. A költők a Szűz Mária iránti szerelmet az udvar hölgyei iránti szerelemmel helyettesítik. Gautier d'Arras, aki Észak-Franciaországból érkezett, és Eleonóra udvarát szidalmazta, azt tanácsolja: „Vegyük feleségül Szűz Máriát, vele senki nem köt rossz házasságot", és lekicsinylően szól a valódi nők iránti szerelemről.[133]

Az istenítés éppen annyira megfosztja ember voltuktól a nőket, mint az ellentéte, a démonizálás. Az emberi jellem a témája a valaha megírt egyik legszebb női portrénak, mely 1387 körül jelent meg, és bevilágította a középkor egyre sűrűsödő homályát. Arisztophanész komédiái óta talán először szólaltatott meg egy olyan nőt, aki nem istennő, és nem csábító, hanem emberi lény, másokhoz hasonló erényekkel és hibákkal. Alison, a bath-i asszonyság – ahogy Geoffrey Chaucer (1342–1400) *Canterbury meséi*ben megjelenik – minden, csak nem Beatrice, nincs férfi, akit

[131] O'Shea: *I. m.*
[132] Warner: *I. m.*
[133] Uo.

az iránta érzett szerelem váltana meg. Mária erényeit sem ő testesíti meg. Nem is akarja. Hibái, ahogy erényei is a mindennapi élet kihívásaiban gyökereznek. Alison számára a férfiak „ügyintézést" jelentenek, egy olyan kérdést, amelyet az okos nők meg tudnak oldani. Ami még fontosabb, Alison felháborodik a nőgyűlölet esetein és azok igazságtalanságain. Felháborodásában leleplez minden híres nőgyűlölőt a régi Rómától a Bibliáig, beleértve Metellust, a „disznó ripőköt", aki halálra verte feleségét, mert az bort ivott, és Gaius Sulpicius Gallust, aki elvált a feleségétől, amiért az fedetlen fővel ment ki a házból (lásd 2. fejezet). Különösen csípős megjegyzéseket tesz az egyház nőket lealacsonyító szokásairól. *A bath-i asszonyság előbeszédé*ben kimondja:

„könyvében minden asszony fekete,
hűtlen asszonyok töltötték tele;
citált ránk rosszat, abba nincs hiba,
annyi jót nem mond ránk a Biblia.
Nos, megkaptuk mindegyik oldalán,
jót legföljebb szüzekről szólt talán.
Az oroszlánt ki festé, szóljatok!
De csak igaz legyen a szavatok!
Ha nő írt volna sok történetet,
mi tudós cellák mélyén született,
Ádámék több csínyéről szólana,
amennyit elkövettek valaha."[134]

Ötödik férje felbosszantja azzal, hogy különféle nőgyűlölő könyvekből olvas fel neki. Viharos vita után ráveszi, vesse tűzre a könyvet, és engedelmeskedjen neki.

*A bath-i asszonyság meséjé*ben megpróbálja megválaszolni a kérdést, melyet századokkal később Sigmund Freud tett híressé: „Mi kell a nőnek?" A boldogtalan lovag, akinek az a feladata,

[134] Geoffrey Chaucer: *Canterbury mesék.* (Ford. Szenczi Miklós.)

hogy választ találjon erre, minduntalan kudarcot vall, amíg egy öregasszony meg nem adja neki a megoldást:

„a nők legfőbb vágya az uralom,
akár a kedvesen, akár a férjen,
a feszes gyeplő ott legyen kezében"

Alison számára ez nem kérdés. A szuverenitás azt jelenti számára, hogy önmaga lehet, vállalhatja női természetét.

A bath-i asszonyság felháborodása az egyház nőgyűlöletén alig pár évtizeddel azelőtt hangzik fel, hogy a nőgyűlölet felöltené legborzalmasabb, rémálomba illő formáját. Az, amilyen nőgyűlölő megjegyzéseket tesz a katharokat és az udvari szerelmet kiirtó III. Ince, és ahogy lenézi az emberi szexualitást, már jelzi, mi fog történni a következőkben. Azt hirdette: „az ember a hús viszketegségéből, a kéj bűzéből, és ami mindennél rosszabb, a bűn mocskából születik."[135]

A pápa gonoszság által szorongatott világot látott maga körül. 1215-ben a negyedik laterani zsinat minden felnőtt katolikus számára kötelezővé tette a gyónást. Ily módon az egyház sokkal hatékonyabb ellenőrzést gyakorolhatott a hívők lelke felett. A pápa utasítására a nők vallási életben játszott szerepét szigorúan korlátozták. Végérvényesen eltiltották őket a gyóntatástól és a prédikálástól, még a mise alatti éneklést is korlátozták számukra. A mindennapi életben – Aquinói Szent Tamás szavaival – „a férfi segítőtársai" lehettek csupán. Ő azt tanácsolta, hogy a férfiak szerezzenek maguknak „egy elengedhetetlen tárgyat, a nőt, akire szükség van a faj fenntartásához és hogy ételről, italról gondoskodjon". Az abszolutisztikus egyház által alkalmazott brutális erőszak volt az elrettentés legfőbb eszköze. A huszadik századi totalitárius rendszerek megjelenéséig nem volt olyan intézmény, amely ekkora hatalommal rendelkezett volna. A hatalom

[135] Idézi Howard Bloch: *Medieval Misogyny and the Invention of Western Romantic Love* [A középkori nőgyűlölet és a nyugati szerelem feltalálása], University of Chicago Press, 1991.

mögött azonban rettenetes bizonytalanság húzódott meg. Nem a katharok jelentették az egyetlen fenyegetést. Az egyház úgy határozott, hogy a zsidóknak sajátos ruházatot kell viselniük, sárga foltot és csúcsos sapkát, hogy Krisztus gyilkosaiként másoktól elkülönüljenek. Az ebben az időben egyre gyakoribb vallásos hisztériarohamok kitörésekor a csőcselék a zsidó közösségek ellen fordult, egyik pogrom a másikat követte. Heer szerint „minden vetélés, legyen az emberé vagy állaté, minden gyermeket érintő, végzetes kimenetelű baleset, minden éhínség, betegség feltehetőleg a gonosz lélek műve volt. Amíg ki nem irtották őket, a zsidók voltak a kéznél levő bűnbakok, utána pedig a nők, a boszorkányok."

A boszorkányüldözés, mely a tizennegyedik század végétől a tizenhetedik század végéig tartott, és ismeretlen nők ezreinek halálát okozta, különösen azért döbbent meg bennünket ma is, mert az üldözések történetében ez az egyetlen eset, amikor elég volt pusztán nőnek lenni ahhoz, hogy valakiből gyanúsított váljék, hogy bebörtönözzék, megkínozzák, kivégezzék. A nőgyűlölet történetének ez a legsötétebb epizódja, annyi század elteltével még mindig a legfelháborítóbb és a legmegdöbbentőbb.

A történelem során az emberek mindig is hittek a boszorkányok létezésében, mind nők, mind férfiak, és azt tartották róluk, hogy jó és rossz célokra egyaránt képesek használni varázserejüket. Időnként büntetés járt a boszorkányságért.[136] A korai keresztény egyház szerint az Ige megtestesülése teljes mértékben megszüntette a sátán hatalmát, az tehát szerintük nem lehetett nagy hatással sem a boszorkányokra, sem másokra. A boszorkányokban való hitet a kereszténység első évezredében még az ostobák babonájának tartották, amitől mindenkit óvott az egyház.

[136] A harmadik századi Rómában megégettek egy asszonyt, akit azzal vádoltak, hogy varázslással valaki halálát okozta. A hatodik században Fredegonda, a frankok királynője számos asszonyt boszorkányként égettetett meg, azzal vádolva őket, hogy ők okozták a királynő két kisebbik fiának halálát. A vádlottakat kivégzés előtt addig kínozták, amíg be nem ismerték bűnüket. A kínzás alkalmazása, no meg az a tény, hogy nő vádolt más nőket azzal, hogy megölték a gyerekeit, visszatérő motívummá vált a boszorkányüldözések korában.

Általában csak feldühödött és rettegő parasztok öltek boszorkányokat. Az egyház hivatalos álláspontja az volt, hogy létezik varázslat, és egyes nők, illetve férfiak képesek alkalmazni, különösen hogy impotenciát vagy vetélést idézzenek elő, de bűnnek számított, ha valaki hit abban, hogy a boszorkányok éjszakánként a levegőben röpködnek, hogy gyűlöletre tudják fordítani a szeretetet, hogy állattá változnak, vagy másokat változtatnak azzá, és démonokkal szeretkeznek.[137]

A tizenharmadik század végére változott a légkör. Az egészséges tartózkodást felváltotta a sötétebb, pesszimistább hozzáállás, az egyháztudósok véleménye az ördögről, a démonokról és emberi szolgáikról megváltozott. Miért? Az eretnek tanok addigra már megrázták az egyház hajdan szilárd építményét. Ezt követte a nagy pestisjárvány, a fekete halál (1347–1350), az egyik legnagyobb csapás, mely valaha is érte Európát. A halálos áldozatok száma húszmillió körül lehetett. A járvány után a világ tele volt rémülettel és bizonytalansággal: „A középkor végére sötét melankólia telepedett az emberek lelkére."[138]

A késő középkori, kétellyel és félelemmel keveredő pesszimista hangulat közvetlenül befolyásolta a nők sorsát: növekedett a démonok iránti érdeklődés, s az igény, hogy bebizonyítsák, valóban léteznek, az ördög és démonai ott járnak-kelnek a világban. Ahogy a történész Walter Stephens összefoglalta: „Ha nincs bizonyíték az ördög létezésére, Isten létezésére sem lehet bizonyítékot találni."[139]

A démonok létezésének legmeggyőzőbb bizonyítéka az volt, hogy képesek kapcsolatba lépni az emberekkel. Márpedig nincs

[137] Amikor 1080-ban azzal vádoltak asszonyokat, hogy boszorkányok, és viharokat, rossz termést okoznak, VIII. Gergely pápa panaszkodott, hogy a dán király engedélyezi, hogy az illetőket halálra ítéljék. A néphit azonban fennmaradt, és sokszor kegyetlen következményekkel járt. 1090-ben Bajorországban a csőcselék megégetett három asszonyt. Kilencven évvel később egy boszorkánysággal gyanúsított asszonynak felvágták a hasát, és kényszerítették, hogy tulajdon beleit fogva végigmenjen Ghent utcáin.

[138] J. Huizinga: *A középkor alkonya.*

[139] Walter Stephens: *Demon Lovers: Witchcraft, Sex and the Crisis of Belief* [Démoni szeretők. Boszorkányság, szex és a hit válsága], University of Chicago Press, 2002.

erősebb és testibb formája az interakciónak, mint a szeretkezés. Ahhoz, hogy szeretkezzenek, a démonoknak testre van szükségük. Számos bölcs szerzetes hajolt régi szövegek fölé az üres cellákban, és égette az olajlámpást a démonok testiségére utaló bizonyítékokat vizsgálva. Akik hittek a démonok testi mivoltában, Szent Ágostonra és Aquinói Szent Tamásra (1225–1274) hivatkoztak leginkább. Ágoston a pogány istenekkel példálózott, akiket démonoknak vélt, a nemi erőszakra és a nők megtermékenyítésére való hajlandóságukat bizonyítéknak tálalta arra, hogy képesek kapcsolatba kerülni az emberekkel. Aquinói Szent Tamás úgy hitte, a démonok a legmagasabb fokon, természetfeletti szinten képesek változtatni nemüket. Megjelenhetnek nőként (*succubus*) is, hogy magot nyerjenek a férfiaktól.[140] Aztán férfidémonná változnak, *inccubus*szá, és nőket termékenyítenek meg. A szkeptikusok azzal érveltek, hogy a démonok csupán a képzelet termékei.

A modern olvasó számára úgy tűnhet, ez az egész vita a démonok testéről, és arról, hogy mit tesznek vagy nem tesznek vele, meglehetősen távol esik a nők társadalmi helyzetének kérdésétől. Ámde sok százezer nő élete függött ennek a vitának a kimenetelétől. Az elvont érveknek gyakran szokott lenni konkrét következménye, időnként a lehető leghátborzongatóbb.

A tizennegyedik századra a démonok létezését alátámasztó érveket az egyház legmagasabb köreiben is támogatták. XXII. János pápának (1316–1334) rögeszméje volt a boszorkányság és az eretnekség, hitt a démonok létezésében. Hosszú uralma alatt a történelem során először vádoltak azzal egy nőt, hogy az ördöggel szeretkezett. 1324-ben Lady Alice Kyteler, az írországi Kilkennyből nyerte el ezt a kétes megtiszteltetést. A pápa Richard Ledrede-et nevezte ki a dél-írországi Ossory püspökének, egy olyan embert, aki osztozott a rögeszméiben.[141] Lady Kyteler negyedik férjénél tartott, amikor felhívták rá a püspök figyelmét. Ledrede püspök

[140] Később jelentős számú tudós spekuláció született arról, hogy mikor és hogyan megy végbe ez a magvétel, és vajon ideszámítható-e az „éjszakai beszennyeződésből" vagy „nedves álmokból" származó sperma.

[141] Stephens: I. m.

mohón hallgatta a hölgy előző három férje gyerekeinek vádjait, hogy Lady Kyteler boszorkányos praktikákkal eltette láb alól az apjukat. Azzal is vádolták, hogy a kereszténység tanait tagadó, titkos szektát vezet, és kereszteletlen, halott csecsemők pólyáját felhasználva gonosz főzeteket készít, mérget kever a jó katolikusok ártalmára. Szobalánya, Petronilla, kínzás közben megvallotta a püspöknek, hogyan közvetített az ördög és asszonya között. Amikor az ördög a történelem során először jelent meg szeretőként, három magas, jóképű, fekete ember formájában tette. Petronilla azt mondta, saját szemével látta (és nyilván meglehetősen gyakran nézte), hogyan szeretkezik velük Lady Alice, néha még fényes nappal is. „Az undok tett után (Petronilla) saját kezűleg tisztította meg az utálatos helyet, a saját ágyából hozott lepedőkkel."[142]

Lady Kytelert azzal is vádolták, hogy egy keresztényellenes szekta vezetője, így személyében összekötötte a boszorkányságot, az ördöggel való szeretkezést és az eretnekséget. A boszorkányokat immár nem magányos asszonyoknak képzelték, akik főzeteket kotyvasztanak a falusi kunyhókban. Kiterjedt összeesküvés részesei lettek.

Lady Kyteler Angliába menekült, és elkerülte a büntetést. A balszerencsés Petronillát azonban máglyahalálra ítélték. Ő az egyike annak a két embernek, akiket boszorkányként égettek meg Írországban, és ő az egyetlen nő.[143]

A tizenötödik században a boszorkányság és a démonokkal való szeretkezés vádja egyre gyakoribbá válik. Visszatérő elemei voltak 1428-ban, a Rajna völgyében, Dél-Franciaországban zajló, első kiterjedt boszorkányüldözésnek is, melynek során száz–kétszáz boszorkányt égettek meg.[144] Alig hatvan évvel később a nőgyűlölet történetében határkőnek számító írás született, mely

[142] Idézi Stephens: *I. m.*

[143] Írországra még akkor is viszonylag kevéssé volt jellemző a boszorkányüldözés, amikor máshol a legjobban dühöngött. Ahogy azt már korábban megjegyeztük, az ír-kelta hagyományokból hiányoztak a klasszikus antik, a zsidó és a keresztény világnézet nőgyűlöletének elemei.

[144] Norman Cohn: *Europe's Inner Demons* [Európa belső démonai], University of Chicago Press, 2000.

arra keres magyarázatot, miért hagyja el egyre több nő az egyházat, és veti magát a sátán és démonjai karjaiba. Az 1487-ben megjelent *Malleus maleficarum* [Boszorkányok pörölye] nem gazdagítja újabb szempontokkal a témát, megelégszik azzal, hogy megismételje a Biblia és a klasszikus szövegek nőkkel szembeni kifogásait. Eredetisége abban áll, hogy explicit összefüggést lát a női természet feltételezett gyengesége és a nők hajlama között, hogy az ördögnek behódoljanak, és boszorkánnyá váljanak. Hatását hatalmasra növelte egy új találmány: a nyomtatás. A sors iróniája, hogy ezzel az információk áramlását forradalmasító találmánnyal az oktalanság, a félelem és az előítéletek valaha létezett legveszélyesebb formáját terjesztették.

A *Malleus* két Domonkos-rendi inkvizítor, Jacob Sprenger és Heinrich Kramer munkája (noha úgy tartják, elsősorban Kramer írta). Sprenger Németországban volt inkvizítor. A hírnévre főként azzal szolgált rá, hogy még mielőtt a nők máglyára küldésével kezdett volna foglalkozni, 1475-ben megalapította a Rózsafűzér Testvériséget, a Szűzanya imádatára. A mai napig létezik az elvárás, hogy a jó katolikus iskolás gyerekek csatlakozzanak ehhez a szervezethez. A keresztény nőgyűlölet rettentő ellentmondásosságára nem találhatnánk a Sprengerénél erőteljesebb példát, aki miközben imádta Szűz Máriát, hivatásának érezte, hogy ártatlan nőket kínoztasson meg és ítéljen máglyahalálra, mert állítólag az ördöggel szeretkeztek.

Kramerről kevesebbet lehet tudni. Úgy tűnik, egy véletlen találkozás hatására kezdett érdeklődni a démonok iránt: megismert egy papot Rómában, akit megszállt az ördög.[145] Ez az eset meggyőzte őt, hogy minden kétséget kizáróan igazolni lehet, hogy démonok igenis léteznek.

Annak bizonyítására, hogy a nők szeretkezhetnek a sátánnal, Kramer és Sprenger nagyhatalmú támogatóra leltek. VIII. Ince

[145] Uo. 1600-tól kezdve ez egyre gyakoribbá vált, gyakran egyszerre több nőt is megszálltak a démonok. A leghíresebb eset a louduni apácáké és a salemi boszorkányoké. Mint a bohémiai papnál, itt is ez gyakran a vallásos szertartásokon való részvétel elutasításában nyilvánult meg.

pápa (1484–1492) nem állt éppen az ártatlan hírében. Giovanni Battista Cibo-nak született, és a kortárs krónikák megemlékeznek „zabolátlan kicsapongásairól", számos törvénytelen gyereke volt. Élete utolsó heteiben anyatejen kívül képtelen volt mást megemészteni: groteszk vég egy olyan ember számára, aki ártatlan nők ezreit ítéltette máglyahalálra. Kramer és Sprenger történetei a nőkről, akik démonokkal párosodnak, gyermekhúst esznek, impotenssé teszik a férfiakat, magzatelhajtással foglalkoznak, és megölik a lábasjószágot, meggyőzték a pápát arról, hogy a boszorkányság komoly veszélyt jelent a civilizációra és az egyházra.

1484-ben a pápa kiadta pápai bulláját, mely a dogma erejével igazolta azt, ami addig csak feltételezés volt: hogy a boszorkányok démonokkal párosodnak.

„Tudomásunkra jutott, és nagy bánatunkra szolgált, hogy Észak-Németország egyes részein, a tartományokban, városokban és körzetekben, ahogy a mainzi, kölni, trevesi, salzburgi és brémai egyházmegyékben, mindkét nem köréből számos személy, kik nem törődnek saját üdvösségükkel, és eltávolodtak a katolikus hittől, démonoknak, incubusoknak és succubusoknak adták oda magukat, és varázsigékkel, ördögidézéssel és más átkozott varázslattal, borzalmas bűnnel meggyilkoltak anyjuk méhében csecsemőket és borjakat, tönkretették a föld termését, a szőlőt... e nyomorultak tovább kínoznak asszonyokat és férfiakat egyaránt... elveszik a férfiak kedvét a párosodástól, az asszonyok nem tudnak foganni, így a férj nem ismeri a feleségét, a feleség pedig nem fogadja az ő urát... az ember ellenségének biztatására nem haboznak elkövetni és megismételni a legborzalmasabb és legmocskosabb rémtetteket, ami halálos veszélybe kergeti lelkeiket...

Ezért mi kijelentjük és elrendeljük, hogy az említett inkvizítorok (Kramer és Sprenger) mindent megtehetnek az adott személyek megjavítására, bebörtönzésére és büntetésére, minden akadályoztatás nélkül, minden lehetséges módon..."[146]

[146] Az idézet a *Malleus maleficarum* angol fordításának előszavából származik.

Hadüzenet volt ez, melynek szükségességét a *Malleus* igazolta. A harc legfőbb áldozatai a nők lettek. A következő századokban a boszorkányüldözések során kivégzett áldozatok 80 százaléka nő.

Az inkvizítorok egyszerűen válaszolják meg a kérdést, hogy miért nőnemű szinte minden boszorkány. „Minden boszorkányság kéjvágyból ered, mely a nőkben kielégíthetetlen", írják a *Példabeszédek könyvét* parafrazálva. „E három nem elégszik meg, négyen nem mondják, elég (...) kéjvágyuk kielégítésére még az ördöggel is párosodnak." Természetesen más hibákat is találtak a nőkben, melyek miatt azok könnyen engednek a kísértésnek: a hiúságot, az oktalanságot, a beszédességet és a hiszékenységet. Az inkvizítorok elméjében a nők kéjvágya a boszorkányság legfőbb oka. Mivel a kéjvágyat nem először említik jellegzetes női tulajdonságként, feltevődik a kérdés, miért nincs számottevő jelentés ördöggel párosodó nőkről az 1400 előtti időkből, mielőtt az egyház mint főbűnt nevezte volna meg a démonokkal való párosodást. A *Malleus* nem kínál magyarázatot erre, csak annyit mond, hogy a régi szép időkben „az incubusok akaratuk ellenére szennyezték be a nőket". A modern boszorkányok azonban „akarattal választják ezt a legostobább és legnyomorultabb szolgaságot". A feltételezés, hogy sem a nők, sem a boszorkányok nem olyanok, mint régen, groteszk változata az ősrégi siránkozásnak, melyet az idősebbik Catótól kezdve a jelenkori televíziós térítőig minden nőgyűlölő elmond a modern nők gonosz erkölcséről. Nevetségesen hangzana, ha a következményei nem lettek volna borzalmasak.

A *Malleus*ban nincs semmi nevetséges, a hideg fanatizmus halálos komolyságával íródott, ami Hitler *Mein Kampf*ját is annyira visszataszító olvasmánnyá teszi. Semmi nem csal ki derűt ezekből a szerzőkből, még az eltűnt hímtagok története sem. Visszagondolva, hogy Sprenger és Kramer a női nemet tartják a hiszékeny nemnek, mit mondhatnánk rólunk, amikor éppen a

péniszlopás vádját tárgyalják.[147] Azt állítják, hogy egyes boszorkányok „nagy számban gyűjtik a hímtagokat, húszat, harmincat egyszerre, madárfészekbe rakják vagy ládikába zárják valamenynyit, ahol azok élő tagokként mozognak, zabot és búzát esznek..." Bizonyítékként azt hozzák fel, hogy:

„...egy bizonyos férfi azt állítja, hogy elvesztette a hímtagját, majd megkeresett egy bizonyos boszorkányt, és kérte, gyógyítsa meg őt. A boszorkány azt mondta neki, másszon fel egy bizonyos fára, és vegye magához a fészekből azt a tagot, amelyiket éppen akarja. Amikor egy jó nagyot akart kivenni, a boszorkány rászólt: »ne azt vedd el, az egy plébánosé volt«"

A *Malleus* itt (nyilván nem tudatosan) egy bevett egyházellenes viccet ismétel meg. A történész Walter Stephens szerint:

„Kramer máskor is úgy használ fel tréfákat, mintha törvényszéki tárgyalások jegyzőkönyvéből merítené azokat. A Malleus*ból sugárzó őrültség Kramernek abból a szándékából ered, hogy minél több bizonyítékot hozzon fel a boszorkányok és a démonok létezésére."*[148]

Különféle elképzelések élnek arról, hogy vajon mások láthatják-e vagy sem az *incubus*okat, amikor boszorkányokkal párosodnak. Az inkvizítorokat az is izgatja, vajon a démonokkal való szeretkezés nagyobb gyönyört okoz-e a nőknek, mint a férjükkel való közösülés. A *Malleus* szerint az ördöggel párosodni legalább olyan kellemes, ha nem jobb, mint a férfiakkal. Ez a nézet idővel megváltozott. A tizenhatodik századtól a boszorkányok vallomásában az ördög hímtagja egyre nagyobb, „mint egy öszvéré..., olyan hosszú, és vastag, mint egy ember karja, sőt nyúlványai lesznek, hogy a boszorkány egyszerre részesüljön orális, anális és vaginális szexben: a démonokkal való szeretkezés tehát egyre kevésbé kellemes, sőt, fájdalmassá válik".[149]

Az inkvizítorok eszmefuttatásai a démonokkal való szeretkezésről szinte kizárólag a nők és *incubus*aik kapcsolatáról szólnak. Kevés szó esik arról, hogy mi történik a férfiak és *succubus*ok között. Kramer és Sprenger nem kíváncsi, mekkora gyönyört okoz a férfinak, ha egy démonhölggyel szeretkezik. Szerintük ez azért van, mert a férfiak kevésbé hajlanak arra, hogy démonokra vágyjanak: „Áldott legyen a Leghatalmasabb, aki eddig megóvta a férfinemet ettől a hatalmas bűntől" – jelentik ki ünnepélyesen.

A *Malleus* stílusa, ha az emberi szexualitásról, különösen a nőkéről beszél, a hideg elutasításé. A szerzők távol tartják magukat a témától, mintha nem ugyanahhoz a fajhoz tartoznának, mint akiket megvádolnak, hogy „ördögi gonoszságokat" követnek el. Még visszataszítóbb az inkvizítorok jeges távolságtartása, amikor az „Isten ellen elkövetett gaz árulás" ellenszereiről írnak. Egy náci bürokratáéhoz hasonlítható, aki a koncentrációs táborban hidegvérrel számítgatja az aznapi halálozási rátát.

Az inkvizíció sokban hasonlított a huszadik századi totalitárius államok terrorintézményeihez. Feladata az volt, hogy felkutassa és megbüntesse az eretnekséget. A vádlottnak nem mondták meg, hogy ki jelentette fel. A törvényes védekezés szinte lehetetlen volt. Bárkit, aki arra vetemedett volna, hogy egy boszorkányt jogilag képviseljen, az a veszély fenyegette volna, hogy őt is eretneknek nyilváníthatják.

„Mindazok, akik védelmezni merészelik a boszorkányokat, a boszorkányok leggonoszabb ellenségeinek számítanak: hiszen az örök tűzre ítélik őket, a máglyán elszenvedett, múló fájdalom helyett" – figyelmeztet Peter Binsfeld, Trier segédpüspöke. Trier környékén volt a leghevesebb a boszorkányüldözés.[150]

---

[147] Afrikában ma is előfordul a vád, hogy boszorkányok péniszeket lopnak. 2001. novemberében a BBC beszámolt arról, hogy Beninben, Cotunóban a csőcselék megtámadott és megölt öt embert, közülük négyet megégettek, miután több férfi jelentette, hogy eltűnt a hímtagja. Úgy tartják, a férfiak hímtagját már egy kézszorítással vagy egy varázsigével is el lehet tüntetni.

[148] Stephens: *I. m.*

[149] Uo.

[150] Henry Lea: *Materials Towards a History of Witchcraf* [Adatok a boszorkányság történetéhez], II. kötet, 1957. (Szerk. Arthur C. Howland, Thomas Yoseloff.)

A vádlottat, még mielőtt törvény elé került volna, bebörtönözték, és sokszor hosszú ideig élt kenyéren és vízen, amíg az ítéletre várt. A vallomásokat kínzással csikarták ki, fellebbezési lehetőség nem létezett. Az inkvizítor egy személyben volt a vádló, a bíró és az esküdtszék. Technikai értelemben az egyház nem hajtott végre halálos ítéletet, hiszen tilos volt ölni, csupán megvonta védelmét a vádlottól, ha az bűnösnek találtatott. Az áldozatot átadták a polgári hatóságoknak, akik végrehajtották a büntetést. A polgári hatóságok nyilván egyetértettek az inkvizítor véleményével.[151] Heinrich Kramer és Jacob Sprenger csupán egy hűvös mondatban foglalják össze az egyház szerepét, amikor azokról beszélnek, „akiket máglyára küldtünk"[152].

A vádlottat érdemes bizonytalanságban tartani azzal, hogy „mindegyre elhalasztjuk a vizsgálat napját", tanácsolják az inkvizítorok. Ha ez nem bírná vallomásra, „először vezessék be a nőt a kínzókamrába", ahol tisztes asszonyok meztelenre vetkőztetik, és megvizsgálják, nem rejteget-e „kereszteletlen csecsemők tagjaiból készített", boszorkányos eszközöket. Ezután jó ötlet leborotválni, vagy leégetni róla minden szőrt, kivéve Németországban, ahol a borotválás, „különösen a titkos részeké általában nem számít kifinomult dolognak... ezért mi, inkvizítorok nem használjuk..." Más országokban nem bizonyulnak ilyen finnyásnak, „az inkvizítorok parancsára a boszorkány egész testét leborotválják". Észak-Olaszországban, jelenti a *Malleus*, „tavaly arról számolt be a comói inkvizítor, hogy 1485-ben negyvenegy boszorkányt ítélt máglyahalálra, miután egész testüket leborotválták". Az a kétségtelen élvezet, amellyel Kramer és Sprenger ezt a részletet hangsúlyozza, rejtett szadizmusról tanúskodik.

Ha a börtön mocska, a meztelenre vetkőztetés és borotválás megaláztatása, illetve a rá váró kínzástól való félelem nem törné meg a boszorkányt, a bíró „megparancsolja, hogy kötözzék meg, és használják rajta valamelyik kínzóeszközt, de nem derűsen, hanem úgy, mint akit kötelességének teljesítésében zavarnak". Általában az első kínzóeszköz a *strappado* volt. A boszorkány kezeit hátrakötötték, hozzáerősítették egy csigához, majd testét hirtelen a magasba emelték, ahol addig ingott fel-le, amíg a vállai kificamodtak. „Miközben a magasba emelik" – írja az inkvizítor egy hivatalnok távolságtartásával – „az inkvizítor olvassa fel, vagy olvastassa fel neki a tanúvallomásokat, a tanúk nevével együtt, mondván: »Látod, a tanúk ellened szólnak...«"

Ha továbbra is makacskodott, más kínzásokat is alkalmaztak. Gyertyával vagy forró olajjal égették. Lángoló szuroklabdákat szorítottak a nemi szervéhez, vagy korsószám öntöttek le vizet a torkán, amíg fel nem fújódott, majd a katonák botokkal ütlegelték a hasát. Boszorkányok székébe ültették, ami egy keskeny, kampókkal és szeges ülőkével ellátott ketrec volt. Hüvelykszorítót és más, kezet-lábat összetörő szerkezetet használtak. Egyes áldozatokat olyan sokáig tartottak láncon, mocsokban, hogy már az ítélet meghozatala előtt meghaltak vérmérgezésben.[153]

Az inkvizítorokból azonban nem hiányzott teljesen az együttérzés. Tiltották a terhes nők kínzását. Az ő kínzásukat el kellett halasztani szülés utánra.

Az inkvizítoroknak megengedték a csalást, és a hazudozást is. A bíró megígérhette a boszorkánynak, hogy megkíméli az életét, majd miután kicsikarta a beismerő vallomást, átadhatta más bírónak az ítélkezést. Vagy „bejöhet egy bíró, és megígérheti, hogy kegyelmes lesz, azzal a csak magában elmondott kitétellel, hogy önmagával vagy az állammal szemben gyakorol majd kegyelmet". Akárcsak a huszadik századi önkényuralmi rendszerekben, a dolgok a hatalom parancsa szerint önnön ellentétükké válnak. Mindez George Orwell rémálomszerű világára emlékeztet, az *1984* című regény jelszavaira: „A háború béke! A szabadság rabszolgaság! Az ostobaság erő!" A *Malleus* szerzői hozzátehetnék: „A kegyetlenség kegyelem!" Mint ahogy a náci Németországban vagy a sztálinista Szovjetunióban is elfogadott volt, hogy gyerekek és szülők egymást feljelentsék,

[151] O'Shea: *I. m.*
[152] Summers: *I. m.*

[153] Russel Hope Robbins: *The Encyclopaedia of Witchcraft and Demonology* [A boszorkányság és démonológia enciklopédiája], Crown, 1959.

Peter Binsfiled feljegyez egy történetet, melyben egy tizennyolc éves fiú „gyermeki szánalomtól vezérelve" feljelentette az anyját. A nőt 1588 novemberében máglyára küldték, három kisgyermekével együtt.[154] Mihelyst a vádlottat elítélték, az egyház kijelentette, hogy „átadja őt a világi hatalomnak", hogy az büntesse meg, vagyis küldje halálba. Csekély remény volt arra, hogy a világi hatalom szembeforduljon az egyház akaratával. Egy francia démonológus arra figyelmeztet: „Azt a bírót, aki nem hoz halálos ítéletet, magát is halálra kellene ítélni."[155] A máglyára menet az áldozat gyakran kénytelen volt viselni a boszorkányzablát, egy tüskés, vasból készült szájpecket, ami elfojtotta a sikolyait és az ártatlanságát hangoztató kiáltozását.

Nem ismerjük pontosan a kétszáz évig tartó öldöklés áldozatainak számát, a máglyára küldött nők száma hatvanezer és pár millió között lehetett.[156] A nagyságrend, ahogy a kínzómódszerek is, országonként változott. A boszorkányüldözés Németországban, Svájcban, Franciaországban és Skóciában volt a legerősebb, de a kivégzett áldozatok száma az egyes országokon belül tartományonként is eltérő. Franciaországban a boszorkányüldözés jórészt az eretnek mozgalmakról híres délnyugati régióra korlátozódott. Ugyanez volt a helyzet Németországban is: a legnagyobb boszorkányüldözések olyan vallásos törésvonalak mentén alakultak ki, melyek közvetlen kapcsolatban voltak a későbbi reformációval és a 16. századi vallásháborúkkal. Délnyugat-Németországban 1561 és 1670 között 3229 boszorkányt égettek meg, Wiesenteig városa körül egyetlen évben, 1662-ben 63 nőt küldtek máglyára.[157] 1585-ben, miután a katolikusok visszafoglalták a protestánsoktól Triert, a közeli két faluban csupán egy-egy asszony maradt életben, az összes többit megégették. Nicholas Remy tudós latin költő, a *Daemonolatreia* szerzője, maga is inkvizítor, 1616-ban bekövetkező haláláig két-három-

[154] Lea: *I. m.*
[155] Jean Bodin. Idézi Lea: *I. m.*
[156] Stephnes: *I. m.*
[157] Cohn: *I. m.*

ezer boszorkányt küldött máglyára. 1628 és 1631 között Philip Adolf von Ehrenberg kilencszáz boszorkányt ítélt máglyahalálra, köztük több gyereket is. Ebben az időben, ugyancsak Németországban, három-négyéves gyermekeket vádoltak meg azzal, hogy az ördöggel párosodtak. Azokat a gyerekeket, akiket amiatt ítéltek el, mert szüleikkel együtt részt vettek a boszorkányszombaton, megkorbácsolták a máglya előtt, miközben apjukat, anyjukat megégették.[158] Jean Bodin, az 1580-ban megjelent *De la démonomanie* című traktátus szerzője azt írja: „a boszorkányság vádjában bűnösnek talált gyermekeknek nem szabad megkegyelmezni, zsenge életkorukra való tekintettel azonban, ha bűnüket megbánják, fojtsák meg őket, mielőtt megégetnék"[159]. A tizenkét évnél nagyobb lányokat és a tizennégy évnél idősebb fiúkat felnőttként kezelték.

Angliában körülbelül ezer boszorkányt végeztek ki a boszorkányüldözések kétszáz esztendeje alatt, vagyis sokkal kevesebbet mint Európa más részein. A démonokkal való párosodás általában nem szerepelt a vádpontok között, és a kontinensen alkalmazott kínzások tilosak voltak. Helyette a vádlottat addig nem engedték aludni, ameddig nem tett beismerő vallomást.[160] Az angol nők ördöggel folytatott szexuális kapcsolata témájának megjelenése egybeesik a puritán Matthew Hopkins feltűnésével, aki az angol polgárháború (1642–1649) idején volt a boszorkányüldözések vezetője. Addig megelégedtek azzal, hogy a boszorkányokat démoni varangyok és macskák szoptatásával vádolják. Hopkins tizennégy hónap alatt vagy kétszáz nőt küldött bitófára boszorkányságért, az Essex tartománybeli Chelmsford városában

[158] Hugh Trevor Roper: *The European Witch Craze of the 17th Century* [Az európai boszorkányüldözések a tizenhetedik században], Penguin Books, 1966.
[159] Lea: *I. m.*
[160] Az alvásmegvonás bevett kínzási forma. Sztálin is használta, amikor 1930-ban nekifogott a bolsevik párt tisztogatásának. A kirakatperekben a párt korábbi vezetőemberei, a háromszáz évvel korábbi boszorkányokhoz hasonlóan, beismerő vallomást tettek arról, hogy kutakat mérgeztek meg falun, és lábasjószágot öltek. Bizonyos formájában a britek is használták 1971-ben Észak-Írországban, az IRA- tevékenységgel gyanúsítottak ellen.

egyetlen nap alatt tizenkilencet. Egyik áldozata, Rebecca West of Colchester, akit azzal vádoltak, hogy boszorkányos varázslat által megölt egy gyereket, bevallotta, hogy házasságot kötött az ördöggel. Hopkinsnak pénzjutalom járt minden egyes akasztófára küldött boszorkányért. Úgy hírlik, gazdag ember lett.

A határtól északra, Skóciában a kontinensről ismert kínzási formákat használták, és az ördöggel való párosodás vádja legalább olyan gyakori volt mint Franciaországban, Svájcban, Észak-Olaszországban vagy Németországban. A skót boszorkányok rendszeresen vallották azt, hogy megették saját gyermekeiket. A boszorkányüldözéseknek legalább négyezer áldozata volt, ami iszonyatosan nagy szám, tekintve Skócia gyér lakosságát.

Az angol puritánok magukkal vitték a boszorkányságtól való félelmet az Újvilágba. És vittek magukkal abból is, ami e félelem mögött rejlik, tudniillik az Óvilág nőgyűlöletéből. Ám a boszorkányüldözés sohasem vált olyan vaddá a gyarmatokon, mint Európában. Csupán két alkalommal erősödött fel: 1662–1663-ban Hartfordban (Connecticut), majd, és ez jóval közismertebb, 1691 decemberében a massachusetts-i Salem városában. Hartfordban tizenhárom személyt helyeztek vád alá, négyet akasztottak fel, Salemben kétszázat vádoltak meg, és kilencet végeztek ki. Az európai helyzethez hasonlóan az áldozatok négyötöde itt is nő volt, a megvádolt férfiak fele pedig a boszorkánysággal vádolt nők férje vagy fia volt. Az elítéltek aránya messze alacsonyabb, mint az európai boszorkányperekben. Itt demokratikusabb jogrendszer uralkodott, az elítélteknek lehetőségük volt fellebbezni, és maga a boszorkányüldözés is rövidebb ideig tartott. Az esetek többségében ördög általi megszállottságról beszéltek. Egyetlen esetben, 1651-ben vádoltak meg egy nőt azzal, hogy az ördöggel párosodott, de akkor is csak azért, mert az ördög elveszett fiának képében látogatta meg. Hivatalos körökben nagyon hamar általánossá vált a szkeptikus hozzáállás. Alig egy generációval a salemi boszorkányperek után egy férfit és feleségét, akik egy bizonyos

Sarah Spensert boszorkánysággal vádoltak, a bíróság orvoshoz küldött, hogy állapítsa meg, épelméjűek-e.[161]

Kétségtelen, hogy Észak-Amerikában azért tartott olyan rövid ideig a boszorkányüldözés, mert a régi világ nőgyűlöletét nem sikerült maradéktalanul átültetni az Újvilágba. A puritán hagyomány bizonyos mértékig osztotta a kora keresztény álláspontot, hogy Isten előtt mindenki egyenlő. A nők magasabb társadalmi státusnak örvendtek a gyarmatokon. Két évszázaddal a boszorkányüldözések után Alexis de Tocqueville (1805–1859) megfigyelte, hogy Amerikában „miközben megmarad a nők alacsonyabb társadalmi státusa, mindent megtettek azért, hogy erkölcsileg és értelmileg egy szinten álljanak a férfiakkal, ebben az értelemben, úgy vélem, kiválóan megértették a demokratikus fejlődés valódi alapelveit"[162]. (Lásd 6. fejezet). A tizenhetedik század társadalmi, vallásos radikalizmusába gyökerező nagy demokratikus kísérlet megvédte a nőket a boszorkányüldözések legszélsőségesebb megnyilvánulásaitól.

A legutolsó, boszorkányra kimondott halálos ítéletet Svájcban hozták, 1787-ben. 1783-ban Lengyelországban még megégettek egy nőt, ám akkor már nem hivatalos ítélettel. Addigra a boszorkányüldözés kifulladt, az ördög és női követőinek fenyegetése elpárolgott. Ma borzalommal és utálkozással keveredő hitetlenkedéssel olvassuk Kramer és Sprenger és más démonológus inkvizítorok munkáit.

A kérdés azonban továbbra is fennáll: hogyan lehetséges, hogy csaknem háromszáz éven keresztül démonizálhatták a nőket egy olyan társadalomban, amelyben a tudomány és a művészetek egyik leggyümölcsözőbb korszakukat élték, és a tudományos, filozófiai és társadalmi forradalmak nemsokára örökre megváltoztatták az emberek világszemléletét és önmagukról alkotott

[161] Carol Karlsen: *The Devil in the Shape of a Woman: Witchcraft in Colonial New England* [A női alakot öltő ördög. Boszorkányság a gyarmati New Englandben], Vintage Books, 1989.

[162] Alexis de Tocqueville: *Democracy in America* [Demokrácia Amerikában], Everyman's Library, 1994.

képét. Arra is rákérdezhetünk, hogyan válhatott a keresztény gondolkodásban lényeges szerepet játszó nőgyűlölet éppen abban az időszakban fatálissá, amelyet egyébként az emberi haladás nagy korszakaként ismerünk.

A történész Walter Stephens úgy érvel, hogy a boszorkányüldözés voltaképpen nem a nőgyűlöletben gyökerezik. A társadalmat megrázó mély intellektuális, szociális és erkölcsi változások kihívást jelentettek az emberek számára, miközben megpróbálták megőrizni hitüket a régi isteni rend szellemében. A *Malleus* részletes elemzésében Stephens azt állítja, hogy elsősorban azért foglalkoztak annyit a démonokkal szeretkező nőkkel, hogy bizonyítékot szerezzenek a démonok létezéséről, és igyekeztek minél több részlethez hozzájutni. Az inkvizítorok nőkkel kapcsolatos szexuális rögeszméi, melyek a modern ember számára pornográf képzelgésnek hatnak, voltaképpen annak eredményei, hogy kétségbeesetten próbálták eloszlatni bizonytalanságukat. „Maguknak a boszorkányoknak a tényszerű tanúskodása teszi hihetővé mindezt" – állítja a *Malleus*. Tehát az inkvizítorok azért kínoztak meg nőket, hogy bizonyítékot szerezzenek az ördög létezésére. Fizikává próbálták átalakítani a metafizikát. A boszorkányüldözés nem más, mint visszataszító kísérlet, hogy láthatóvá tegyék a láthatatlant. A démonok létezésének igazolása azt is bizonyítja, hogy a szellemi világ kézzelfogható, nem csupán a fantázia szüleménye. Stephens elismeri, hogy a boszorkányüldözésnek megvolt a maga nőgyűlölő eleme, és a kereszténység történetére mindvégig jellemző nőellenesség hozzájárult ahhoz, hogy sokkal több nőt tartóztassanak le, és kínozzanak meg, mint férfit. A borzalmak legfőbb okozója azonban a bizonyítékszerzés vágya volt.

Ez az érv, még ha el is fogadnánk, hogy a nőgyűlölet csak másodlagos szerepet játszott a boszorkányüldözésekben, nem csökkenti a szörnyűségeket. Mindössze arról szól, hogy sok ezer nő lelte halálát a lángok között vagy kötélen, pusztán azért, hogy csillapuljanak a férfiak kétségei. A lángok igazolták a kereszténység Platóntól örökölt dualizmusát, mely a mindennapi világot gyűlöletesnek láttatta, a szellem világát viszont igaz valóságnak. A nők számára ez a dualizmus nem járhatott volna rettenetesebb következményekkel.

Legalább három, egymással összefonódó alkotóeleme van a boszorkányüldözések érzelmi, erkölcsi és társadalmi kontextusának. Mindenekelőtt az, hogy a 14. század – hasonlóan a görög városállamok időszámításunk előtti 5. századához és Róma időszámításunk szerinti 3. századához – borzalmas csapások korszaka volt. A járványok és a háborúk teljes lezülléssel fenyegették a társadalmat. A félelem és a kétely rákényszerítette az embereket, hogy sötétnek, ijesztőnek lássák a világot. Másodszor: képzelt és valódi eretnekek fenyegették az egykor mindenható intézményt, az egyházat, és azt az elképzelést, hogy az egyház az abszolút igazság megtestesítője. A keresztény társadalomban mélyen gyökerező nőgyűlölet mindezekért a nőket tette meg bűnbaknak. Ahogy a keresztény antiszemitizmus századai ideológiai alapot nyújtottak a náci holokauszt számára, úgy a nők megvetésének, ember voltuk tagadásának hagyománya is lehetővé tette a boszorkányüldözést.

A tizennegyedik század válsága elmúlt, de a katolikus egyháznak újabb válságokkal kellett szembenéznie. A reformációval darabjaira hullott a korábban sok mindent átvészelt építmény. Az új, protestáns egyházak pedig éppen olyan fanatikusnak bizonyultak a boszorkányüldözések tekintetében, mint az általuk felváltott katolikus egyház. Egy, a korábbiaknál súlyosabb válság készülődött, mely aztán az egész keresztény világszemléletet érintette. 1543-ban indult el, ekkor jelent meg a csöndes, óvatos pap, Nikolausz Kopernikusz *De Revolutionibus Orbium Caelestium* című könyve. Kopernikusz jól tudta, milyen hatása lesz írásának, ezért gondja volt rá, hogy csak halála után lásson napvilágot, amikor már biztonságos távolban lesz az inkvizíciótól. Kopernikusz forgásba lendítette a Földet a Nap körül. A kereszténység intellektuális alapjai alatt beroskadt a föld. Már nem egy örök, változatlan világ középpontjában állunk, ahogyan azt Isten (és Arisztotelész) elrendelte. A kereszténység a mai napig sem tért magához ebből a csalódásból.

A boszorkányság a modern időkig megőrizte vonzerejét. A boszorkányokról és varázslókról szóló könyvek és filmek tucatja (legutóbb a Harry Potter-regények) jelzi, hogy a téma még mindig rendkívül vonzó. De nem az a megdöbbentő, hogy a boszorkányság bizonyos mértékben a modern időkig megőrizte vonzerejét, hanem hogy a nőgyűlölettel is ugyanez a helyzet. Ezt testesíti meg Montague Summers tiszteletes, a *Malleus* egyetlen angol fordítója, aki örömmel üdvözölte Sprenger és Kramer nőgyűlöletét. Noha a feministák és a tudósok gyakran idézik a szöveget, a tiszteletes által írt előszót többnyire mellőzik. Az előszóban ugyanis Summers mélységesen egyetért Sprenger és Kramer munkájával, és azt kívánja, bárcsak élnének még az inkvizítorok, hogy megoldják az egyre erősödő szocializmus kérdését, melyet ő a boszorkányság következményének tart. Megállapítja, hogy „bizonyos részletek nőgyűlölő hangot ütnek meg", de úgy véli, „összességében szükséges ellenszerül szolgálnak ebben a feminista korban, amikor a nemi vonások összezavarodtak, és számos nőnek legfőbb célja a férfiak majmolása..." A nők démonizálásának és tömeges meggyilkolásának ez a hihetetlen feloldozása 1928-ban íródott, kilenc, illetve tíz évvel azután, hogy a nők szavazati jogot kaptak az Egyesült Államokban és Angliában.

Az elmúlt években bocsánatot kértek az áldozatok leszármazottaitól mindazokért a bűnökért, amelyeket egyes államok vagy más szervezetek, többek között a nők ellen is, elkövettek. 1431-ben például elítéltek és megégettek egy tizenkilenc éves, Jeanne névre hallgató, francia parasztlányt. Állítólag arra kapott parancsot Istentől, hogy vezesse a francia seregeket Anglia ellen, amit aztán rendkívül sikeresen végre is hajtott. Angol fogva tartói számára a hang, amit hallott, nem Istené volt, hanem a sátáné. Ugyanakkor boszorkányként is elítélték. Jeanne d'Arc az egyetlen boszorkány, akit az egyház rehabilitált, és szentté is avatott.[163] Az egyház azóta a pápa által bocsánatot kért a zsidóktól, alig pár évvel ezelőtt pedig a csillagász Galileo Galileitől is, akit azért üldöztek, mert egyetértett Kopernikusszal, hogy nem a Föld, hanem a Nap a naprendszer·központja.

[163] Bonnie Anderson és Judith Zinsser szerint nem sikeres katonai pályafutása, hanem erényes élete miatt avatták szentté 1920-ban.

„Nagy bűnök formálják a történelem alapjait" – írta a Huizinga.[164] Vajon nem jött el az ideje annak, hogy a pápa példát mutasson a többi kereszténynek, és elismerje, nagy bűn volt a boszorkányüldözés, mely ártatlan nők ezreit taszította rettenetes szenvedésbe? Hogy elismerje ártatlanságukat, és bocsánatot kérjen borzalmas halálukért?

[164] Uo.

5.

Szép új világ. Irodalom, nőgyűlölet és a modernség kezdetei

Bár a boszorkányüldözések máglyáinak füstfátyla még ott lebegett Európa felett, a tizenhatodik–tizenhetedik század táján egy új világ tűnt elő, még ha homályosan is látszott eleinte. Ebből sem hiányzott a nőgyűlölet. Tulajdonképpen magát a kifejezést is 1656-ban használták először.[165] De ez a világ kétségbe vonta azoknak a hatalmaknak a tekintélyét, amelyek dogmáikkal és tantételeikkel megalapozták a nőgyűlöletet.

1500–1800 között számos olyan intellektuális, társadalmi, gazdasági és politikai forradalom zajlott, amely nem csupán Európát, de az egész világot megváltoztatta. Még soha nem bírálták fölül ennyire az autoritást. Megkérdőjeleződött minden, amit egykor szentségként tiszteltek. A régi bizonyosságok egy része összeomlott, és egy új világ emelkedett ki a romok alól.

Ám ez a folyamat nem volt sem átlátható, sem egyenletes. Időnként látszólag semmi köze nem volt a nők társadalmi megítéléséhez. 1609-ben Galileo Galilei (1564–1642) Velencében felment a Szent Márk téri harangtorony meredek kőlépcsőin, és az éjjeli égbolt felé fordított egy teleszkópnak nevezett, közönséges optikai szerkezetet. Ugyan miben kérdőjelezte meg az akkori civilizáció nőképét az, amit látott? Teleszkópján keresztül a mozgásban levő világegyetemet tárult a szeme elé, és nem egy földközpontú

[165] Az *Oxford English Dictionary* szerint a „misogyny" kifejezés egy 1656-os magyarázó szójegyzékben jelent meg első ízben, a 'nők gyűlölete, megvetése' jelentéssel. A „misogynist" ('nőgyűlölő') szó 1630-ban bukkan fel először, a *The Arraignment* [A vádirat] című pamfletben. A hírhedt, nőellenes röpiratnak Joseph Swetman a szerzője.

univerzum, rögzített bolygóival, amint azt több mint kétezer éven át tanították. Megfigyelései (melyek meggyőződése szerint alátámasztották Kopernikusz elméletét a Nap-központú Naprendszerről) megkérdőjelezték az egyház, a Biblia és Arisztotelész tanításait, vagyis a tekintély három pillérét, melyen a középkori világnézet és nőkép alapult. Ha Galilei felfedezései azt mutatták, hogy az ókori tekintélyek, a Bibliát is beleértve, tévedtek a világegyetem természetének meghatározásában, mennyire tekinthetjük őket megbízhatónak más vonatkozásban, például a nők természetének és társadalmi helyzetének kérdésében? Csakhogy inkább meg lehet győzni az embereket arról, hogy a Föld a Nap körül forog, mintsem kimozdítani a nőgyűlöletet hagyományos előítéleteiből és gyakorlatából.

1600 körül Angliában – pedig Anglia társadalmi és intellektuális szempontból Európa leghaladóbb országai közé tartozott – egy nőnek egyáltalán nem voltak jogai, leszámítva amit a helyi szokások elismertek. Az apja viselt rá gondot, ameddig férjhez nem ment, utána a férje uralma alá került, a férje birtokolta minden személyes tulajdonát. Ahogy a korabeli törvény kimondta: „Ami a férfié, az a férfi tulajdona. Ami a feleségé, az a férje tulajdona."[166] A tizenhatodik században a nőből akár királynő is lehetett, gondoljunk például a rettegve tisztelt I. Erzsébetre, a tizenhetedik század elejére a nők társadalmi státusa mégis gyengült. A korabeli platonisták azon vitatkoztak, van-e egyáltalán lelkük a nőknek.[167] A ruházat legtöbbször jelzi a nők státuszát: ebben az időben természetesnek tekintették a szenvedést az öltözékviselésben. A tizenhetedik század végi divat szűk fűzőbe szorította a nők testét. Egy húszévesen meghalt nő boncolásakor kiderült, hogy „bordái átszúrták a máját, és egyéb belső szervei is súlyosan károsodtak a fűző szorításában, melyet az anyja olyan

[166] Antonia Fraser – Alfred A. Knopf: *The Weaker Vessel: Woman's Lot in Seventeenth-Century England* [A gyengébb edény. A nők osztályrésze a 17. századi Angliában], 1984.

[167] Lawrence Stone: *Family, Sex and Marriage in England 1500–1800* [Család, szexualitás és házasság Angliában, 1500–1800 között], Pelican Books, 1979.

szorosra húzatott, hogy sokszor csorogtak a könnyei, miközben a szobalány öltöztette"[168]. A fiatal nőkön rendszeresen hajtottak végre purgálást, azaz beöntést „a divatos, sápadt arcbőr megőrzése végett"[169]. Azokat a férfiakat, akik megölték feleségüket, egyszerűen felakasztották, a férjüket meggyilkoló asszonyok viszont az árulók sorsára jutottak, őket máglyán égették meg. A tizennyolcadik század végére, amikor az iskolázott emberek többsége már elfogadta a napközpontú világegyetem elméletét, a harc a nők számára kedvezőbb házassági törvényekért még épphogy csak elkezdődött. A házasság továbbra is „felfüggesztette", a férj személyébe olvasztotta a nő jogait, „a feleség férje védőszárnyai alatt tesz mindent"[170].

A reformáció által elindított vallási, társadalmi és politikai forradalmak következményeképpen mégis olyan változások történtek, amelyek korábban soha nem hallott kihívást jelentettek a nőgyűlölők számára. A házasságon belüli jogi helyzetük szerint a nők továbbra is elnyomottnak számítottak, a reformáció azonban magát a házasság fogalmát is drámaian átformálta, és ezzel megváltoztatta a férj és a feleség kapcsolatát. A nőnevelés kérdésére is új fényt vetett.

A reformátorok lázadásában a katolikus egyház ellen fontos szerepet kapott a papi nőtlenség elutasítása. Azáltal, hogy engedélyezték a lelkészeknek a házasságkötést, megemelték a házasság rangját: korábban a katolikus egyház a házasságot alacsonyabb rendűnek tartotta, mint a nőtlenséget. Férj és feleség házasságon belüli státusa közt sem volt már olyan nagy különbség, mint azelőtt.

A nők fontos szerepet játszottak azokban a vallásos forrongásokban is, amelyek Luther Márton kilencvenöt pontjának kihirdetését követték, és 1517-ben visszavonhatatlanná tették a

[168] Idézi Stone: Uo.

[169] Uo.

[170] William Blackstone oxfordi jogászprofesszort idézi Mary Wollstonecraft *A Vindication of the Rights of Woman* [A női jog érvényesítése] című könyvében. (Előszó: Miriam Brody, Penguin Classics, 1992.)

katolicizmussal való szakítást. A változások révén aktív közösségi tisztségekbe kerültek a nők, egyeseket még a szószékre is felengedtek, mégis elkerülhetetlenül sok kellemetlenséget is okoztak ezek a változások. Mihelyst az új, protestáns hit megerősödött, és alábbhagyott a forradalmi lángolás, nyomban megcsappant a hajlandóság a reformátorokban, hogy egyenlő jogokat biztosítsanak a nők számára. A skót presbiteriánus egyház megalapítója, John Knox 1558-ban megjelentetett egy röpiratot *The First Blast of the Trumpet Against the Monstruous Regimen of Women* [A nők hatalmas regimentje ellen fújt trombita első széllökése] címmel, melyben felháborodását fejezi ki amiatt, hogy az új vallásban a nők hangsúlyosabb szerepet kapnak. Megerősödött a patriarchális családmodell: az apák immár nemcsak a többi családtagnál, de a lelkésznél is mindent jobban tudtak, a lelkipásztor szerepét átvéve ők vezették a család mindennapi imagyakorlatát és a bibliaolvasást. A nők alárendelt szerepét is megerősítették, ahogy azt a nagy angol, puritán költő, John Milton (1608–1674) összegezte: „A férfi egyedül az Úrért van, a nő az Úrért a férfiben." Lawrence Stone szerint:

„A tizenhatodik és a tizenhetedik században az eszményi nő gyenge volt, alázatos, kegyes, erényes és szerény, mint annak a massachusetts-i lelkésznek a felesége, akit az 1630-as években a férje így dicsért a nyilvánosság előtt: »rendkívül alázatos lélek, különösen velem szemben«".[171]

Mindez azonban nem volt ilyen egyszerű! A házastársi viszonyban egyre inkább elmélyült az intimitás, és ez a tendencia változatlanul folytatódott egészen a kiscsalád-modell megjelenéséig.

A reformátorok éppen abban az időben jelentették ki, hogy a Biblia ismerete elengedhetetlen a hithez, amikor a Kopernikusz által elindított természettudományos forradalom az első, komoly csapást mérte a Biblia tekintélyére. A nők számára ez furcsamód

[171] Stone: *I. m.*

mégis hasznosnak bizonyult: az Íráshoz igazodás fontossá tette, hogy minden protestáns, férfi és nő egyaránt, tudjon olvasni, és ez előhozta a nők oktatásának életfontosságú kérdését. A nők taníttatásának korábban is voltak szorgalmazói. A tizenötödik században a költő és tudós Christine de Pizan ezt írta: „Ha szokás lenne iskolába küldeni a kislányokat, és ott ugyanazokat a tudományokat oktatnák nekik, mint a fiúknak, a lányok is éppolyan alaposan elsajátítanák a művészetek és tudományok szövevényes rendszerét."[172]

1552-ben egy Angliában kiadott röpirat azzal érvelt, hogy „a nők alkalmatlansága nem természetükből fakad, hanem neveltetésükből"[173]. Egyfajta mozgalom is indult a nők oktatásáért, ennek elöljárói között ott találjuk az *Utópia* szerzőjét, Morus Tamás filozófust is, aki Platón *Állam*a óta az egyik legátfogóbb képet kínálta az ideális társadalomról. „Nem látom be, miért ne lenne jó a tanulás mindkét nem számára" – írta.[174] Ám a következő században még mindig erőteljesen ellenezték ezt a gondolatot, gyakran a legmagasabb körökben is. I. Jakab király például felháborodott rajta: „A nők taníttatása és a rókák szelídítése ugyanolyan hatással jár: még ravaszabbak lesznek" – mondta, hangot adva sok évszázad nőgyűlölő előítéletének. Meg kell azonban jegyeznünk: ezzel nem annyira a nők értelmét, mint inkább a jellemét próbálta lekicsinyelni.[175]

Jakab király véleménye még jó ideig uralkodott. 1600 körül Londonban, Shakespeare Londonjában, a nőknek csupán tíz százaléka tudott olvasni. A negyven év alatti nők esetében ez az arány húsz százalékra emelkedett.[176] Vidéken rosszabb volt a helyzet. 1754-ben Angliában csak minden harmadik nő tudta aláírni a nevét a házassági nyilvántartásokban, míg a férfiaknak

[172] Idézi Rosalind Miles a *Who Cooked the Last Supper: The Women's History of the World* [Ki főzte az utolsó vacsorát? A nők világtörténete] című könyvében. (Three Rivers Press, 2001.)

[173] Anderson és Zinsser: *I. m.*

[174] Stone: *I. m.*

[175] Fraser: *I. m.*

[176] Uo.

valamivel kevesebb mint kétharmada volt képes rá.[177] Ebben az időben 6 millió lélek körül volt Anglia teljes lakossága. Figyelembe véve, hogy Jakab király helytelenítette a nők oktatását, meglehetősen furcsa, hogy éppen az ő idejében készült el a Biblia első, teljes, angol nyelvű fordítása, ami éppen arra ösztönözte az angol protestánsokat, hogy taníttassák lányaikat, hogy ők is eredeti forrásból ismerhessék meg Isten szavát. A Biblia ismerete a még mindig erős katolikus egyház vonzásával szemben is létfontosságú védelmet adott.

„A természet éppolyan tiszta értelmet biztosít számunkra, mint a férfiak számára, ha elménket iskolában pallérozhatjuk" – írta Margaret, Newcastle hercegnője.[178] Ám az olyan felsőbb osztályokba tartozó, iskolázott nőket, mint a newcastle-i hercegnő, kegyetlenül kifigurázták a színpadokon görög és latin tudásuk miatt. Az „alsószoknyás Platón" állandóan a nevetség tárgya volt, kigúnyolták, amiért cáfolni merészelte a férfiak elképzelését a női nem értelmi képességeiről. Mindezek ellenére a nők iskoláztatásának széleskörű előnyei fokozatosan elfogadottá váltak.

A középosztály megerősödésével a tizenhetedik század közepétől újabb fontos ösztönzést kapott a nők oktatásának gondolata: kialakult a házasságot társulásként felfogó elképzelés, mely szerint a feleség megfelelő társa kell hogy legyen a férjének, olyan társ, akivel értelmesen elbeszélgethet. 1697-re Daniel Defoe (1660–1731), korának egyik legnagyobb hatású írója, elszánt támogatója lett a nők iskoláztatásának. Defoenak jó oka volta erre, mint az első regényírók egyike tudta, hogy olvasótáborának egyre tekintélyesebb hányada nő.

Mindezek a változások olyan, mélyebb társadalmi átalakulásokból fakadtak, amelyek a nők státusát is felülbírálták. Bertrand Russel szerint: „Szellem szempontjából a tizenhetedik században kezdődött a modern világ."[179] Ez a modern szellemiség főként Hollandiában, Angliában és az Észak-Amerikai gyarmatokon

[177] Stone: *I. m.*
[178] Uo.
[179] Russel: *I. m.*

vált uralkodóvá. Az egyéniség fontosságáról vallott forradalmi nézetekben nyilvánult meg, melyekben nagy hangsúlyt kapott az egyenlőség és a boldogságra való törekvés. Az egyéni autonómia fogalma, ahogy az a kora modernségben megjelenik, maga után vonta az ember, az államigazgatás és a társadalom közti viszony újraértelmezését, ahogy annak kérdését is, hogy az előbbiek közül melyiket milyen felelősség terhel.[180] Az, hogy az egyént és nem Istent helyezték a dolgok középpontjába, olyan hangsúlyeltolódást jelentett, amely forradalmi változásokat idézett elő a nők társadalmi helyzetét illetően.

Mindezek a gondolatok szervesen beépültek a liberalizmus filozófiáját megalapozó John Locke (1632–1704) bölcseleti rendszerébe. Locke cáfolta, hogy a család szerkezetének tükröznie kell a társadalom patriarchális szerkezetét, vagyis hogy a király mint államfő jelenti a modellt a családja felett uralkodó apa számára. Rugalmasabb elméletet dolgozott ki a családról, az államról és az egyén jogáról a boldogságkereséshez. Azt állította: „minden ember egyenlőnek születik", és „a boldogságra törekvés szükségessége minden szabadság alapja".[181]

Legalább ilyen fontos, hogy Locke empiricista volt, érvelése szerint az ember születésekor egy tiszta lap, melyre a körülmények, különösen a neveltetés és az oktatás, írják fel azokat a tulajdonságokat, melyek együttesét „emberi természetnek" nevezzük. A tiszta lap hipotézise elsősorban nem az emberi agyban, hanem az embert körülvevő világban véli felfedezni a viselkedést alakító tényezőket. Azt is mondhatjuk, hogy a tiszta lap elmélete végső fokon helyettesíti az eredendő bűn gondolatát. A nők számára mindez rendkívül fontos következményekkel járt. Ugyanis ha a férfiakhoz hasonlóan születésekor a nő is „tiszta lap", akkor

[180] A görög és zsidó mítoszok az ember bukásáról kifejezetten a férfi autonómiájának eszméjére épülnek, arra a gondolatra, hogy a férfi előbb teremtetett, mint a nő, és kezdetben a férfiak boldogan és függetlenül éltek nők nélkül, kiváltságos kapcsolatot élvezve az istenséggel vagy az istenekkel.
[181] Idézi Russel: *I. m.*

„alacsonyrendűsége" nem természetének velejárója, hanem neveltetésének és iskoláztatásának következménye.[182]

Ez az elmélet alapjaiban ingatta meg a nőgyűlöletet. A Teremtés könyve szerint a nők férjüknek való alárendeltsége, illetve hogy el kell szenvedniük a szülés fájdalmait, annak büntetése, hogy Évának szerepe volt az ember bukásában. *Két traktátus a kormányzatról* című művében Locke azt állítja, hogy: „nincs még egy törvény, amely ilyen alávetettségre ítélné az asszonyt, még ha lehetőségei vagy férjével való egyessége mentesítheti is őt tőle, mint az, hogy fájdalommal szülje meg gyermekét, ha erre ellenszer találtatnék..." Locke számára a jó azonos az élvezettel, a gonosz pedig a fájdalommal, ezért szerinte semmi értelme elviselni a szenvedést, ha ez elkerülhető. Locke elsők között tiltakozott a nők testét szoros fűzőbe szorító divat ellen.

Nem nehéz elképzelni, mekkora kihívást jelentett mindez az uralkodó rend számára, amely továbbra is úgy tartotta: a nők alacsonyrendűsége az isteni terv része, és beletartozik a kozmosz strukturális modelljébe. A gondolat, hogy a nők megszabadulhatnak attól, ami biológiai sorsuknak látszik, egyesek számára ma is Isten vagy Allah nagy terve elleni merénylet: századok óta megvannak a dühös ellenzői.

Az egyházak a tizenkilencedik században tiltakoztak az ellen, hogy kloroformmal enyhítsék a vajúdás fájdalmait (lásd 6. fejezet); a konzervatív katolikusok és a fundamentalista protestánsok még a huszadik században is több ízben erőszakos kampányt folytattak a fogamzásgátlás és az abortusz ellen.

Mikor Locke gondolatai megfogalmazódtak, már nem lehetett elkerülni a liberalizmus alapelveinek következményeit. Az angol nőknek nem kellett addig várniuk, amíg Locke felépíti új filozófiai rendszerét annak minden leágazásával együtt. 1642-ben, a római köztársaság óta először, a nők utcára vonultak politikai követeléseikkel. Az angol Parlament előtt négyszáz nő gyűlt össze, hogy tiltakozzanak pénzügyi nehézségeik miatt. Az angol polgárháború alatt (1642–1649) az egyik radikális csoportosuláshoz csatlakozó nők azt skandálták, hogy : „Nem leszünk feleségek/ nem leszünk rabszolgák!"[183]

[182] Ez mindmáig domináns gondolata a társadalomtudományoknak, noha az evolúciós biológia újabb eredményei megkérdőjelezik.

Alig két évvel Locke halála után Mary Astell (1668–1731), az első angol feminista író, *A Serious Proposal to the Ladies* [Komoly javaslat hölgyek számára] (1694–1697) és a *Some Reflection Upon Marriage* [Néhány gondolat a házasságról] (1700) szerzője, feltette az immár elhallgathatatlan kérdést: „Ha minden férfi szabadnak születik, hogyan születhet minden nő rabszolgának?"

A liberális eszmék alkalmazása az egyéni jogok területén sokat javított az észak-amerikai gyarmatokon élő nők helyzetén. 1647-ben Massachusetts-ben olyan törvényt hoztak, amely megtiltotta a férjezett asszonyok testi fenyítését. A következő időszakban a liberalizmus hatása még tovább terjedt, új felfogás született a családról: szereteten és tekintélyen alapuló egységnek nevezték. Locke olyan egységnek képzelte el a családot, amelyben megoszlik a hatalom: „az anyának is ugyanolyan része van belőle, mint az apának."[184] Ez a gondolat a maga rendjén forradalmasította a szexuális kapcsolatot férj és feleség között. És aláaknázta a szülők hatalmát gyermekeik házastársának kiválasztásában. Ahogy Stone írja: „Hogyan lehetett volna fenntartani a házasság szülői kontrollját, ha a házaspárt immár kölcsönös szerelem és vonzalom tartja össze."[185]

Annak a gondolatnak a felbukkanása, hogy férj és feleség nemcsak gyermeknemzés, de „kölcsönös örömszerzés" céljából is szeretkezhetnek, azt jelzi, hogy gyengült az egyház és más hatalmak ellenőrzése a szexuális viselkedés felett. A kereszténység hagyományos nőgyűlölete csak azért tolerálta a szexualitást, mert – ha tetszik, ha nem – ez az egyetlen módja az emberi nem reprodukciójának. (A katolikus egyház véleménye erről voltaképpen a mai napig nem változott.) Pál apostoltól kezdve a kereszténység alapvetően szégyenteljes dolognak

[183] Stone: *I. m.*
[184] Locke: *I. m.*
[185] Stone: *I. m.*

tartja a szexuális aktust, különösen akkor, ha gyönyört okoz. A társadalommal együtt azonban a szexualitás is szekularizálódott. Ez a folyamat azonban nem hatott széles körben. A szexuális felszabadulás időszakait konzervatív visszatérések követik. Angliában a szexualitáshoz való liberálisabb hozzáállás a puritán forradalom (1647–1660) után vált egyre jellemzőbbé, vagyis miután erkölcsi lázadás indult a vallási fanatikusok ellen, akik Oliver Cromwell uralma alatt színházakat és kocsmákat zárattak be, és betiltották a kakasviadalokat. A puritánok megnyerték ugyan a polgárháborút, de az élvezetek elleni harcban egyértelműen alulmaradtak.

A szexualitás leválasztása az isteni tervről elkerülhetetlenül oda vezetett, hogy annak egyre inkább a rekreatív és nem a prokreatív jellegét kezdték hangsúlyozni. Ezt az óvszer feltalálása is elősegítette, melyet a tizenhetedik századi Londonban és Párizsban használtak először, a nemi betegségek megelőzésére, de rövidesen fogamzásgátló eszközként is bevált. Az óvszer jelentette az első nagy lépést ahhoz, hogy a szexuális aktus ne csak alkalmanként, de alapvetően gyönyörteljes tevékenységnek számítson.[186]

Az, hogy a nőknek lehetőségük lett elkerülni a nem kívánt terhességet, kihívást jelentett a nőgyűlölet mögött meghúzódó biológiai determinizmus számára. Az ebből fakadó feszültség, amely ma éppúgy létezik, mint a tizenhetedik században, gyakran álcázva jelenik meg, vannak, akik azzal érvelnek, hogy a védekezés lehetősége még sebezhetőbbé teszi a nőket a férfiak kéjvágyával szemben. Ám ebből is kiérződik a félelem, hogy sorsuk irányításával a nők elérhetik azt az autonómiát, amelytől minden nőgyűlölő tart.

Mikor felsejleni látszott az autonómia egy új formájának lehetősége, a tudomány sutba dobhatta a másik autonómiáról szőtt ábrándot, az autonóm férfiét, amely ott van a görög teremtés-mítoszban, és Arisztotelész „tudományos" tételében is, mely

[186] A második lépésre újabb három évszázadot kellett várni, amíg az 1960-as években a fogamzásgátló tabletták széles körben elérhetővé váltak.

szerint a nőknek kisebb, sőt elhanyagolható szerepük van a szaporodásban. (Lásd 1. fejezet.) Mindkettő évezredekre az életadó magot hordozó és tápláló edény szerepére korlátozta a nőket. A mikroszkóp feltalálásával azonban feltárult egy miniatűr világ, amely legalább olyan izgalmasnak bizonyult, mint amelyet a teleszkóp mutatott. 1672-ben felfedezték a petefészek létezését. Fokozatosan kiderült, hogy a nők szerepe a megtermékenyülésben nem a passzív befogadóé, és hogy nem kizárólag a férfi mag hordozza mindazt, ami az élethez elengedhetetlen, ahogy azt Arisztotelész óta hirdették. A női petesejt elengedhetetlen mind a foganáshoz, mind az élet fennmaradásához. Athéné egy szép napon előugorhat majd egy kémcsőből, de apjának, Zeusznak a homlokából soha.

Csakhogy a tudomány felemelkedése, az értelem előtérbe kerülése, a demokratikus eszmék megszületése és az egyéniségközpontú filozófia fejlődése nem szüntette meg a nőgyűlöletet, ahogy kétezer évvel korábban a görögök intellektuális megvalósításai sem voltak képesek rá. A nőgyűlölet, más előítéletekhez hasonlóan, éppen akkor érezhető a legerősebben, amikor olyan változások következnek be, amelyek megingathatják a nőgyűlölet alapjánál álló feltételezéseket. Ne felejtsük el, hogy a nőgyűlölet legsúlyosabb formája, a boszorkányüldözés, éppen a tizenhetedik században volt a legerőteljesebb, miközben Locke már az egyén jogairól értekezett, és tiltakozott a szoros fűzők ellen. Ahogy a költő T. S. Eliot megállapította, minden kor átmeneti kor.[187] A tizenhetedik század pedig az emberi történelem egyik legválságosabb korszaka volt, olyan erkölcsi, intellektuális, társadalmi és politikai konfliktusok kora, amelyek a következő századokra is rányomták bélyegüket.

A modern világ megszületésének időszakában a nőgyűlölet egy pillanatra sem ment ki az irodalmi divatból. A tizenhatodik század és a tizenhetedik század eleje gazdag termést hozott

[187] T. S. Eliot: The Poetry of the 18th Century [A tizennyolcadik század költészete]. In: Boris Ford (szerk.): *The Pelican Guide to English Literature*, 4. kötet: From Dryden to Johnson, Pelican Books, 1973.

a nőgyűlölő irodalomban. Az olyan obszcén röpiratoktól kezdve, mint Joseph Swetman: *The Arraignment of Lewd, Idle, Forward and Unconstant Woman* [A gonosz, ostoba, arcátlan és álhatatlan asszony vádirata], amely 1616 és 1634 között tíz kiadásban is megjelent, a legkiválóbb Erzsébet- és Jakab-kori költők és drámaírók műveiben található morbid és keserű gyalázkodásokig soha nem apadt el a nőgyűlölet.

Nem először fordult elő, hogy a nőket a szépségükért dicsőítő költészet mellett a nőgyűlölet versei is megszülettek, sokszor ugyanannak a költőnek a tollából.

Clement Marot francia költő írt egy verset a női mell dicséretéről, és ezzel hamarosan irodalmi divatot teremtett.

„...elefántcsontból kis teke,
S a közepén ül begyesen
Egy eper- vagy cseresznye-szem. (...)
Ha látlak, gyakori eset,
Hogy a tenyerem bizsereg,
Megfogni téged, tapogatni."[188]

De később az ellentétét is megírta:

„Kebel, puszta bőrré fonnyadó
Petyhüdt zászló, lelógó, fakó (...)
Hitvány fekete csőrbe görbedő,
tölcsérré hegyesedő (...)
A pokolban örülnek, ha látják,
Táplálhatja Luciferék fattyát."[189]

E nőellenes támadások részei a retorikai hagyománynak, és többnyire ősrégi közhelyekből állnak: még az ógörög vagy római nőgyűlöletből táplálkoznak. A nőellenesség angol nyelvterületen

[188] Clément Marot: A szép didi. (Ford. Tellér Gyula.) In: Zirkuli Péter (szerk.): A női test szépsége, é .n.
[189] Fordította: Balázs Imre József.

fontos irodalmi témának számított, egészen a tizennyolcadik századig. Ben Jonson (1573?–1637) *Hallgatag hölgy* című darabjában a férj, Hawd kapitány úgy beszél a feleségéről, hogy azt, a kortárs utalások kivételével, Juvenalis is tökéletesen megértette volna.

„Jaj, micsoda ronda pofa! Pedig negyven fontot ver el évente szépítőszerekre! A fekete barátok tatarozzák a fekete fogát, a szemöldökét is képírók rajzolják, s a haját az ezüst mívesek utcájából hozatja. A város minden fertálya öregbíti valamivel. Lefekvéskor kezdi szétszerelni magát, s vagy húsz dobozba osztályozza az alkatrészeket. Másnap délig tart, míg újra össze lehet rakni, mint valami ébresztőórát. "[190]

A nőgyűlölők mindenkor hajlamosak voltak az arcfestés elleni propagandára, és többnyire ugyanazokkal az unalmas szólamokkal érveltek. De itt már egy lélektanilag sokkal zavaróbb szorongás jelenik meg, a nők önállóságától való félelem. Az *Hallgatag hölgy*ben megjelenik a *nőegyletként* ismert, önálló nők csoportja, akik költészetről, politikáról, filozófiáról társalogva töltik az időt. Önállóságukat hangsúlyozza az is, hogy megengedhetik maguknak, hogy saját hintóikon kocsikázzanak London körül. Férfias tulajdonságaik ellentétben állítja őket a férfi szereplőkkel, akik Hawd kapitányhoz hasonlóan nőiesek, és képtelenek kordában tartani feleségeiket. A női szerepek megváltoznak, az önálló nő férfiassá, a gyenge férfi nőiessé válik. A nőegylet hölgyeit azzal vádolják, hogy a férfiakhoz hasonlóan pusztán az élvezetért tartanak fenn szexuális kapcsolatot, és hogy egymással is szeretkeznek. Az eredmény nem lehet más, mint erkölcsi, társadalmi káosz és rendbontás.

Ezeket a nőket gyilkos szatírákban támadták Jonson és kortársai. Egy Morilla nevű nőt, aki a nőegylet tagjaihoz hasonlóan odáig merészkedett, hogy saját hintóján kikocsizzon (úgy tűnik, ez a motorbiciklin száguldozó nő Erzsébet-kori megfelelője), a szatíraíró William Goddard így jellemez:

[190] Ben Jonson: *A hallgatag hölgy.* (Ford. Mészöly Dezső és Zombory Erzsébet.) In: Ben Jonson: *Komédiák*, Európa Könyvkiadó, 1974.

„Szólj, nem nézed-e holmi férfinál kevesebbnek?
Ha így teszel, úgy vélem, magad is úgy láttad,
Asszony is volt, férfi is, és állat."[191]

*A makrancos hölgy*ben William Shakespeare (1564–1616), aki akkoriban vált híres drámaíróvá, a nők otthoni lázadásától való félelmet dolgozza fel. A darab örökzöld, mindig népszerű komédia, nyers és erotikus. Szex és hatalom kérdését vizsgálja, befejezése, noha látszólag egyértelmű férfi győzelemre utal, voltaképpen kétértelmű.

Pádovai Katalint, a hősnőt senki sem akarja feleségül venni, mert lázad a gondolat ellen, hogy majdani férjének alávesse magát. Végül Petrucchio lesz a párja, akinek pénzügyi okokból sürgősen meg kell nősülnie. Katalin monológja az V. felvonás 2. jelenetében nőkhöz intézett szónoklat, melyben arra kéri őket, adják fel a hatalomért folytatott harcot a férfiak ellen.

„Simítsd ki, pfuj, morcos szemöldököd,
S dühödt szikrát ne hányjon a szemed,
Hogy bántsd velük urad s parancsolód.
Bájad fonnyasztja, mint mezőt a fagy,
Híred megtépi, mint bimbót vihar (...)
Urad, gazdád és életed a férjed,
Uralkodód, fejed, gondviselőd,
Ki téged eltartandó szánja testét
Nehéz munkára szárazon-vizen (...)
Míg otthon kellemes melegben ülsz."[192]

[191] Idézi Ian Frederick Moulton a *Before Pornography: Erotic Writing in Early Modern England* [A pornográfia előtt. Erotikus irodalom a korai modern Angliában] című könyvében. (Oxford University Press, 2000.)

[192] Jékely Zoltán fordítása. In: *Shakespeare összes művei*, III. kötet, Európa Könyvkiadó, 1961.

A férfiközönség számára megnyugtató lehetett látni, hogy egy nő ilyen engedelmesen lengeti a fehér zászlót. *A makrancos hölgy* látszólag a status quo helyreállását ünnepli, melyben a nő az alárendelt, és a férfi az úr.

A darabban azonban keveredik a valóság és a látszat. Gyakran megfeledkeznek arról, hogy ez tulajdonképpen színház a színházban. *A makrancos hölgy* voltaképpen egy színdarab, amelyet két nemes ifjú rendez, hogy rászedjen egy papucsférjet, egy Ravaszdi nevű részeg senkiházit, akivel aztán elhitetik, hogy ő tulajdonképpen gazdag uraság. A játék végén részeg álomba merülve hagyják ott az utcán. Ravaszdi arra ébred uraságos álmából, hogy szembe kell néznie feleségével, aki dühös rá, hogy az egész éjszakát a kocsmában töltötte. Ravaszdi kijelenti: „Most már tudom, hogyan szelídítsem meg a hárpiát"[193], majd sietve hozzáteszi: „egész éjjel erről álmodtam". A hárpia megszelídítése egy részeg ember álma, csak látszat, amely köddé válik, mihelyst az illető felébred. Shakespeare kellemetlen bizonytalanságban hagyja közönségét. Vajon a lázadó nő megtörése és megszelídítése képzelet, vagy valóság?

Sok a bizonytalanság és a kényelmetlen kérdés Shakespeare műveiben, amikor nőkről, illetve a nők férfiakhoz való viszonyáról ír. Igaz, Shakespeare műveivel kapcsolatban nehéz általánosítanunk, hiszen számtalan emberi érzelmet ábrázol a maga hihetetlen mélységében és összetettségében. Az ötödik század athéni drámaírói óta ő alkotta a legnagyobb drámai életművet, művészete Homérosz, Vergilius, Danté költészetével vetekszik. Nem meglepő tehát, hogy a nőgyűlölettel is foglalkozik. Legnagyobb tragédiái közül kettőben páratlan költői intenzitással jelenik meg a nőgyűlölet témája, ami felveti a kérdést: vajon a világ legnagyobb drámaírója is mély megvetéssel viszonyult a nőkhöz.

Munkái nagy részében a nők kulcsszerepet játszanak. Vígjátékaiban a nők szerelmi ügyei mozgatják a cselekményt, egész sor szerelembe belebetegedett, ironikus, romantikus, lázadó, bölcs, csalódott, szellemes és önálló nő jelenik meg bennük, sokkal na-

[193] A darab angol címe *The Taming of the Shrew* [A hárpia megszelídítése] (A ford. megj.)

gyobb számban, mint másoknál. Az athéni tragédiaírókkal ellentétben Shakespeare nem helyezi őket legnagyobb műveinek, az alig tíz év alatt – 1599 és 1609 között –megírt tragédiáinak középpontjába. Noha mindegyik tragédia cselekményének alakulásában döntő szerepet játszanak a nők, a hangsúly inkább a (férfi) hősre és az őt megsemmisítő gyengeségre esik. Tehát a tragédiákban Shakespeare-t leginkább az érdekli, milyen tulajdonságok szükségesek ahhoz, hogy a férfi hatalomhoz és tekintélyhez jusson. A nők nem támadják a férfiak hatalmát, mint ahogy a nagy athéni tragédiákban tették, de a főhőshöz való viszonyuk gyakran lesz a tragédia kiváltója. Lady Macbeth hatalomvágya kergeti a férjét gyilkosságba, sőt királygyilkosságba, Kleopátra iránt érzett vonzalma hiteti el Antoniusszal, hogy Róma egyedüli uralkodója lehet, oldalán Kleopátrával mint királynéval.

A sorsüldözött hős egyik darabban sem kárhoztatja a nőt azért a szerepért, amelyet bukásában játszott. Shakespeare nem használja ki a (nőgyűlölő számára eszményi) alkalmat, hogy Lady Macbeth-tel vagy Kleopátrával újra előadassa az ember bukásának mítoszát, hogy Éva vagy Pandora szerepében a férfiak pusztulását okozzák. Macbeth és Antonius úgy néznek szembe a halállal, hogy vállalják a felelősséget.

A *Hamlet*ben és a *Lear király*ban nemcsak egy bizonyos nő, de maga a női nem a hibás a hős szenvedéseinek és bukásának előidézéséért. Mivel általában ezt a két darabot tekintik Shakespeare legnagyobb műveinek, egyeseket ez arra késztetett, hogy nőgyűlölőnek nevezzék Shakespeare-t, vagy legalábbis olyan írónak, aki „meglehetősen ambivalens nézeteket vall a nők értékéről és a szexualitásról".[194]

Hamlet alapján nehéz következtetéseket levonni arról, hogy hogyan viszonyult Shakespeare a nőkhöz és a szexualitáshoz. A darab ilyen szempontból rejtély, az „irodalom Mona Lisájának"[195] is nevezik. Egyesek minden idők legcsodálatosabb drámának

[194] David Gilmore: *Misogyny: the Male Malady* [Nőgyűlölet. A férfibetegség], University of Pennsylvania Press, 2001.

[195] *Selected Essays by T. S. Eliot* [T. S. Eliot válogatott esszéi], Faber and Faber, 1969.

mondják, mások szerint „minden bizonnyal művészi kudarc"[196]. A legnehezebb azt meghatározni, hogy tulajdonképpen miről is szól a *Hamlet*. A *Macbeth* a hatalomvágyról, az *Antonius és Kleopátra* a szenvedélyről, a *Coriolanus* a büszkeségről, az *Othello* a féltékenységről, a *Lear király* a hálátlanságról. De a *Hamlet*, melyet látszólag a legkönnyebb kategorizálni, mert a felszínen egyértelműen bosszú-drámának tűnik, nem foglalható össze a fentiekhez hasonló módon. Ha megkérdeznék tőlünk, hogy miről szól a *Hamlet*, azt mondhatnánk, hogy Hamlet nagybátyja, Claudius megölte Hamlet apját, a királyt, elvette a királynét, és ezáltal megakadályozta, hogy Hamlet örökölje a trónt, Hamletnek bosszút kell állnia apja haláláért. De ezzel még csak meg sem említettük azokat a mély, összetett, viharzó érzelmeket, amelyek ebből a minden idők egyik legnagyobb drámájából áradnak. Ami a nőgyűlölet szempontjából érdekessé teszi a *Hamlet*et, az Hamlet erőteljesen ábrázolt dühe és undora amiatt, hogy anyja, Gertrudis feleségül ment Claudiushoz.

Még mielőtt apjának szelleme figyelmeztetné Hamletet nagybátyja gaztettére, már mély melankóliába süllyedve, a kétségbeesés szélén látjuk őt, amiatt, hogy Gertrudis olyan sietősen ment férjhez újra. Anyja iránt feltámadt dühe a világ és az emberi test iránti undorrá nő, ez a témája a darab első, nagy monológjának. (I. felvonás, 2. jelenet):

„Ó, hogy nem olvad, nem hígul s enyész
Harmattá e nagyon, nagyon merő hús!"[197]

Anyjának kéjvágya mocskolta be a testet, és ahogy a monológ folytatódik, egyértelművé válik, hogy ezért lett a világ...

„....gyomos kert, mely tenyész,
Hogy magva hulljon, dudva és üszög,

[196] Uo.

[197] *Hamlet, dán királyfi.*(Ford. Arany János.) In: *Shakespeare összes művei*, IV. kötet, Európa Könyvkiadó, 1961.

Kövér tanyája. Ó, megérni ezt!
Kéthónapos halott! – nem, annyi sincs még,
S egy oly király, kihez e mostani:
Hyperion mellett szatír, ki úgy
Élt-halt anyámér, hogy kímélte még a
Fúvó szelektől is. Ég és pokol!
Eszembe kelle jutni? Szenvedéllyel
Csüggött anyám is férjén, mintha vágyát
Növelte volna tápja: s ímhol egy
Hó múlva már – de jobb feledni ezt..."

Hamlet első monológjából kiderül, hogy már a sebtében megkötött új házasság előtt is haragudott anyjára. Gertrudis szexuális kapcsolata a férjével, vagyis Hamlet apjával, undorral tölti el Hamletet, holott tekintve, hogy az apáról korábban úgy beszélt, mint a királyi méltóság megtestesítőjéről, nem kellene csodálkoznia azon, hogy Gertrudis vonzódott hozzá. Miután férjét elveszíti, kielégíthetetlen szexuális étvágya annak a férfinak a karjaiba kergeti a királynőt, akit fia szatírhoz hasonlít, a görög mitológia félig ember, félig kecske alakjához, az állati kéjvágy megtestesítőjéhez, akit többnyire hatalmas pénisszel ábrázolnak. Hamlet anyjával szembeni haragja az egész női nem iránti általános támadássá fajul. Az undor mögött az a gondolat rejtőzik, hogy a nők szexuális vágyai ellenőrizhetetlenek[198].

A darab során Hamlet visszatér anyja szexuális étvágyának témájához, mégpedig akkor, amikor odanyújtja neki apja arcképét, hogy hasonlítsa össze jelenlegi férjével (III. felvonás, 4. jelenet):

„*Szerelmed nem okolhadd, hisz korodban*
A hejjehujja vér szelíd, hunyász,
S hallgat az észre, de micsoda ész az,
Mely ettül erre száll?"

[198] Othello hasonlóan panaszkodik Desdemonára. Amint egyre mélyül a féltékenysége, keserűen állapítja meg: „Oh házasélet átka: Hogy egy ily gyönge, kényes nő mienk, S vágyának, ah! még sem parancsolunk!" (III. felvonás, 3. jelenet, Szász Károly ford.)

Hamlet dühkitörései folytatódnak, szinte belebetegszik a szeretkező Gertrudis és Claudius képének felidézésébe:

„*Hah! egy zsíros ágy*
Nehéz szagú verítékében élni,
Bűzben rohadva mézeskedni ott
A szurtos almon –"

Undorodva beszél az emberi szexualitásról. Ez az undor kétségtelenül a kereszténység nőgyűlölő hagyományából fakad, szavai akár Szent Ágoston tollából is származhatnának. Hamlet anyja iránti haragját a nő alkalmatlansága is kiváltja. Gertrudis az egyik legellenszenvesebb Shakespeare-szereplő. Nem különösebben gonosz, nem is nagyon ravasz vagy manipulatív, és távol áll attól, hogy merész lenne. Elhunyt férjének testvérével kötött gyors házassága nem a konvenciókkal szembeforduló asszony bátorságáról szól, hanem gyengeségének megnyilvánulása. Ellentétben azzal, amit Hamlet mond róla, nem tűnik kéjsóvár szörnyetegnek. Voltaképpen a passzivitás a legfőbb jellemzője. Gyanítható, hogy a fiú erősen eltúlozza anyja testiségét, és mindaz, amit róla mond, többet elárul Hamlet szexuális rögeszméiről, mint az anyjáéiról.[199]

Ofélia, a darab másik női szereplője szenvedi meg leginkább Hamlet női szexualitással szembeni ellenszenvét. Amikor bejelenti, hogy már nem szereti, Hamlet ezt mondja neki (III. felvonás, 2. jelenet): „Eredj kolostorba, minek szaporítanál bűnösöket."

Ezt követi az irodalomtörténet egyik leghíresebb nőgyűlölő kitörése: „Hallottam hírét, festjük is magunkat, no bizony. Isten megáldott egy arccal, csináltok másikat, lebegtek, tipegtek, selypegtek, Isten teremtéseinek gúnyneveket adtok, s kacérságból tudatlannak mutatkoztok."

[199] T. S. Eliot értelmezése szerint Shakespeare egyszerűen nem volt képes olyan szereplővé formálni Gertrudist, akire Hamlet jogosan haragudhatna ilyen vehemensen. Ez is egyike a darab rejtélyeinek.

A monológ erős érzelmei között ott van a gyűlölet és kegyetlenség Ofélia vágyával szemben, hogy „bűnösök" anyja legyen. Ez ismét arra a régről eredő gondolatra utal, hogy a nők (a keresztény teológia szerint) újrateremtik az eredendő bűnt. De nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy ugyanebben a monológjában Hamlet megpróbálja rászedni Claudiust és Poloniust, hogy azok azt higgyék, boldogtalanságát az Offéliával való kapcsolata okozza, és nem a trónbitorló nagybátyja iránti harag. Vagyis az irodalom leghíresebb nőgyűlölő kitörése voltaképpen retorikai húzás Hamlet részéről, melynek célja sokkal inkább az ellenség megtévesztése, mintsem az, hogy Offéliával és általában a női nemmel kapcsolatos valódi érzelmeit kifejezze.

A *Hamlet* elsősorban az anya–fiú kapcsolatra összpontosít. A másik darab, amelyben a nőgyűlölet főszerepet játszik, a *Lear király*, az apa és lányai kapcsolatát állítja középpontba. Figyelemre méltó változás áll be az érzelmi hangsúlyok eloszlásában. Shakespeare egyik újabb életrajzírója szerint „1606 után az apa–lány viszony csaknem rögeszmésen visszatérő témája lesz műveinek"[200].

A lélektan szerint a nőgyűlölet inkább az az anya–fiú alapvető kapcsolatra vezethető vissza. Mire egy férfinak lányai születnek, általában már kialakult a jelleme, és még ha olyan gonoszak is azok a lányok, mint Regan és Goneril, viselkedésük nem befolyásolja apjuk elképzeléseit a női nemről, legfeljebb csak megerősíti azokat. Ezért, bármennyire is erőteljesen fejeződik ki a nőgyűlölet a *Lear király*ban, nem játszik olyan központi szerepet a cselekmény alakulásában, mint a *Hamlet*ben: csak keserű kifakadásra készteti Lear királyt. Miután Regan és Goneril, akiknek az öreg király ostoba módon átadta országát, elűzik őt otthonról, a természet erőinek kiszolgáltatott Lear az irodalom egyik legerőteljesebb jelenetében (IV. felvonás, 6. jelenet) így panaszkodik:

„Nézd csak azt a
Bárgyún mosolygó hölgyet: arca szinte

[200] Park Honan: *Shakespeare: A Life* [Shakespeare. Egy élet], Oxford University Press, 1998.

Havat jósol a combjai tövébe,
Erényt fitogtat, s elfordul ha csak
Nevét hallja a kéjnek. S görény
S a sárló kanca nem rohan neki
Mohóbban, mint ő. Centaurok alul,
Bár asszonyok különben. Csak övig
Bírják az istenek, mi azon alul van,
Az mind az ördögé: ott a pokol,
Ott a sötétség, ott a kéngödör,
Mely forr és ég, ott bűz van és enyészet.
Huj, huj! Pihá!
Adj egy nehezék pézsmát, jó gyógyszerárus, hadd édesítsem meg képzelődésimet."[201]

Akárcsak a *Hamlet*ben, az, ami egy bizonyos nő (illetve ez esetben egy bizonyos nőtípus, a hamis szerénységével kérkedő) elleni támadásnak indul, a női szexualitás dühödt pocskondiázásába csap át. És ismét, akárcsak Gertrudis és Desdemona esetében, a hőst a nő szexuális étvágya undorítja, az kínozza képzeletét. Ám *Hamlet*tel ellentétben Lear királyt egy nő menti meg, a harmadik lány, Cordelia, aki a darab elején a dráma nőgyűlöletét cáfoló, őszinte szavakkal állt apja elé. Azzal, hogy nem hajlandó hamis dicséretekkel bókolni, rámutat az igazság és a szeretet közti kapcsolatra, amelyet apja képtelen megérteni, a darab végéig, és akkor is csak a segítségére siető Cordelia életének árán. A nőgyűlölet semmivel sem játszik súlyosabb szerepet Shakespeare tragikus szemléletének alakulásában, mint más, emberi boldogtalanságot okozó őrültség. Shakespeare legnagyobb drámáiban az uralkodó érzelmek az emberi lét, férfit és nőt egyaránt sújtó, tragikumához kötődnek. A shakespeare-i tragédia erénye, hogy az együttérzésen keresztül felfedi: mindannyian ugyanazon az emberi állapoton osztozunk, nemünktől függetlenül.

[201] *Lear király.* (Ford. Vörösmarty Mihály.) In: *Shakespeare összes művei*, V. kötet, Európa Könyvkiadó, 1961.

A kései műveiből, mint a *Vihar* vagy a *Téli rege*, eltűnik a nőellenesség, nincs jelen sem mélyen átérzett igazságként, sem retorikai gyakorlatként. A megbékélés jellemzi az alapérzést, különösen az apa-leány viszonyban. A nők és a férfiak közti konfliktus kielégítő megoldásra jut az apa lányához fűződő kapcsolatában.

A tizenhetedik és tizennyolcadik század során a nőgyűlölet alakulása pontosan követte a nők státusát teljesen megváltoztató társadalmi, erkölcsi, gazdasági és politikai változásokat. Angliában kétirányú folyamat zajlott. Miközben az egyre erősödő középosztály körében a férj és a feleség kölcsönös vonzalmát hangsúlyozó, új családmodell alakult ki, az udvari körökben 1660 táján a hagyományos szexuális erkölcs olyan fokú összeomlása következett be, amely időnként már a nihilizmust súrolta. Ezzel párhuzamosan megjelentek a Juvenalis óta nem hallott, legmocskosabb nőellenes támadások. (Lásd 2. fejezet.)

John Wilmot (1647–1680), Rochester grófja költő volt. Szerelmes versei – többek között a „Karjaiban az élet röpke téli napnak tűnik csupán..." kezdetű – az angol irodalom legcsodálatosabb szerelmes versei közé tartoznak, mégis képes volt egy nőt „éjjeliedényhez" hasonlítani, a női nemi szervet pedig szennyvízcsatornához.[202] Rochester grófja az új férfitípushoz tartozott, az élvhajhászok első nemzedékéhez, azoknak a fiatal, felsőbb osztálybeli férfiaknak a szabados, erkölcstelen életét élte, akik nyitottak, lázadók, hitetlenek voltak, gyakran politikailag haladó nézeteket vallottak, ugyanakkor kérlelhetetlenül kicsúfoltak mindent, hajlamosak voltak embergyűlölő kitörésekre, ahogy nőgyűlölő versek írására is. Dühödten elutasították az előző nemzedékekre jellemző puritán szemléletet, és egy mindmáig tartó erkölcsi hullámzást indítottak el Nyugaton, mely során a szexuális konzervativizmus korszakait hedonista kitörések, majd újabb konzervatív visszavonulások váltogatják.

[202] John Wilmot verseinek teljes, cenzúrázatlan kiadása 1968-ban jelent meg először. Egy másik versében a személyi higiéné témájára szűkíti a nőgyűlöletet. A költő így egyezkedik a kedvesével: „Szépséges-undorító nimfa, légy tiszta és kedves/és minden örömöm visszatér/ha papírt használsz hátulra,/és szivacsot elöl." Itt Wilmot arra utal, hogy abban az időben az angol nők és férfiak, társadalmi osztálytól függetlenül, valamennyien hírhedten mosdatlanok voltak, egyáltalán nem adtak a személyi higiéniára. A Római Birodalom bukását követően, mivel megsemmisült az egykori csodálatos közfürdő-rendszer, a vízvezetékek és az utcai szemetet elmosó folyóvíz-rendszer, Európa csaknem egy évezreden át mocsokban fetrengett. A tizenhetedik századi Londonban a személyi higiéné mindössze arc- és kézmosásból állt. Samuel Pepys (1633–1703), aki részletes naplót vezetett mindennapjairól, és számos szerelmi kapcsolatának eseményeit is szókimondóan megörökítette, egyszer súlyosan összeveszett a feleségével, Elizabeth-tel. Miután az asszony (életében először) ellátogatott egy közfürdőbe, többé nem volt hajlandó lefeküdni vele, míg ő is el nem ment megfürödni. Három nap után a szexuális vágy legyőzte a fürdéssel szembeni ellenszenvet, Pepys engedett. De rendszerint a nőket tartották piszkosabbnak.

Az élvhajhászok a restaurációs korszakban (1660–1688) a királyi udvar környezetében egész szubkultúrát hoztak létre, melyben a szexualitás csupán örömszerzésként végzett tevékenységnek számított. A kontinensen hasonló hedonizmus uralkodott XIV. Lajos (1643–1713) udvarában. Lázadás volt ez az olasz reneszánsz humanizmusának judeo-keresztény szexuális erkölcsével szemben. A múltban, például a római köztársaság válsága idején vagy a Birodalom első korszakában, voltak már hasonló lázadások a fennálló erkölcsökkel szemben az uralkodó osztály körében, de azokat általában szigorúan megbüntették. A tizenhetedik század végén azonban, az egyházi hatalom gyengülése és a középosztály (koherens erkölcsi rendszerré ugyan még nem formálódott) világnézetének erősödése miatt, nem volt olyan intézmény, amely felléphetett volna ezzel a hedonizmussal szemben.

Az élvhajhász nők társadalmi hovatartozása nagyon változatos volt, alsóbb osztályokból származó prostituáltakat és színésznőket (akkoriban újdonságnak számított a női színész) ugyanúgy találunk közöttük, mint arisztokrata hölgyeket. Egy részükről azt tartották, hogy éppoly sűrűn váltogatják partnereiket, mint a férfiak. Közülük kerültek ki az első olyan írónők, akik az akkoriban rendkívül népszerű erotikus töltetű szójátékokban, illetve a korszak legélesebb elméivel folytatott, költői szócsatákban örökítették meg gondolataikat. A leghíresebb és leghírhedtebb közülük, Aphra Behn (1640–1689), sikeres költő és drámaíró volt, az első angol nő, aki irodalmi hírnévre tett szert. „Ordas kurvának" nevezték, mivel arra vetemedett, hogy megírja, miképpen

csigázza el és változtatja remegő emberronccsá a férjet a fiatal feleség szexuális étvágya. Irodalomtörténeti nóvum, hogy elsőként írt női szemszögből a korai magömlésről, amelyért a férfiköltők oly gyakran hibáztatták a „szép nimfáikat". *Csalódás* című versében a „boldogtalan lovag" szeretné meghosszabbítani élvezetét, melyet „a túl sok szerelem elhamvaszt", de arra ébred, hogy „a hatalmas gyönyör fájdalomra vált".[203]

Az élvhajhászok nőkkel szembeni magatartásában keveredett a méltóság és a gorombaság, érzéseik a csodálat és a megvetés között ingadoztak, az utóbbit többnyire a csalódás vagy a visszautasítás váltotta ki belőlük. A szexuális teljesítményük miatti nyugtalanság is felfedezhető az impotenciáról vagy az udvarhölgyek körében egyre népszerűbb dildó használatáról írt verseikben. Az, hogy ezeket az eszközöket 1660 után elsősorban Olaszországban gyártották, csak erősítette a felsőbb osztálybeli férfiak szexuális szorongását, mivel Olaszországot a nőies erotikával kapcsolták össze. Mi lehetett volna megalázóbb egy angol férfi számára, mint hogy lekörözi egy olasz dildó?[204] Az élvhajhászok nem nyitottak új fejezetet a nőgyűlölet krónikájában, ám szókimondásukkal és trágár nyelvhasználatukkal előrevetítették az, aminek később pornográfia lett a neve. Voltaképpen a közelmúltig Wilmot is pornográf írónak számított. Kiadott költeményeit 1926-ban elkobozta és elégette a New York-i rendőrség.[205] Az élvhajhászok azonban több lényeges szempontból is különböztek a pornográf szerzőktől, például abban, hogy nemcsak a szex gyönyöreivel, hanem az ahhoz kapcsolódó frusztrációival is foglalkoztak, éppolyan nyíltan beszéltek impotens pillanataikról, mint hódításaikról. Ugyanakkor élt bennük az az érzés (különösen Rochesterben), hogy a szexuális örömök kergetése csak egyike az élet múló abszurditásainak.

---

[203] Idézi David Farley-Hills: *Rochester's Poetry* [Rochester költészete], Roeman and Littlefield, 1978.

[204] A szellemes versek közül, melyekben megjelenik ez a szorongás, Rochester *Signior Dildo* című költeménye a legismertebb.

[205] Walter Kendrick: *The Secret Museum: Pornography in Modern Culture* [A titkos múzeum. Pornográfia a modern kultúrában], University of California Press, 1987.

A tizenhetedik század végére sokak már szerelemtől és szaporodástól független tevékenységnek tartották a szexet, jóllehet a biológia továbbra is korlátozta a férfiak lehetőségeit, hogy a nőkéről ne is beszéljünk, és ezen az óvszer vagy a dildó használata sem segített. Noha számos konzervatív visszarendeződési korszak következett ezután, az öncélú szexualitás gondolata máig megtalálható a nyugati társadalomban, bár akkor is, ma is megpróbálták visszaszorítani.

Mindenesetre a szexualitás szerelemtől és szaporodástól független tevékenységként való felfogása távol állt attól, hogy uralkodó nézetté váljon, és nem befolyásolta a következő századok nőgyűlöletének alakulását. A kora tizennyolcadik századra Angliában és Hollandiában a tengerentúli kereskedelem hatalmas fejlődésének köszönhetően a kereskedelemmel foglalkozó középosztály számottevő politikai erővé vált, és létrehozott egy olyan erkölcsi kódrendszert, amely immár a saját prioritásait tükrözte. Ez az erkölcsi rendszer bizonyos értelemben konzervatív volt, az egyszerűség, a takarékosság, a kemény munka és a szexuális önmegtartóztatás erényeit hirdette. De mivel forradalmi módon az egyén igényeit és fontosságát is hangsúlyozta, egyre nehezebbé vált megtagadni a nőktől az elismerését annak, hogy ők is teljes emberek, még ha közben nem is tűnt el a nőgyűlölet, csak átalakult az új, uralkodó erkölcsi rend igényeinek függvényében.

A tizennyolcadik század elején az individualizmus megtestesítőjeként új irodalmi műfaj jelent meg: a regény, mely kitüntetett szerepet fog majd játszani a nők történetében. A regény szereplői az irodalomtörténetben először egyéniségként jelennek meg, akik valóságos helyen és valóságos időben élik az életüket. A regény úgy igazodott a nők tapasztalataihoz, ahogyan azt azelőtt egyetlen irodalmi forma sem tette. Korábban a nagy költők és drámaírók olyan szereplőket és olyan cselekményt jelenítettek meg, amelyek a mitológiához vagy a történelemhez kapcsolódtak, és nem az volt a céljuk, hogy egy kitüntetett egyéniséget ábrázoljanak, hanem hogy valamilyen általános igazságot mutassanak be az életről. Időtlen, változatlan, platói értelemben

abszolút igazságok voltak ezek, az egyéni tapasztalat múlékonyságával ellentétben. Ezzel szemben a regény már a kezdetektől fogva, például Daniel Defoe (1660–1731) műveiben, a valóságból vett részletekre támaszkodva beszéli el a szereplők történetét. Defoe szereplői, Moll Flanders és Roxana olyan bizalmas ismerőseivé válnak az olvasónak, amilyenné Médea vagy Lear király sohasem válhattak. A regény lapjain megjelennek az emberek életének konkrétumait, s az írók ezáltal teljesen új oldalról ábrázolhatták a női szereplőket és azok kapcsolatait. Nem véletlen, hogy a regény volt az első olyan irodalmi műfaj, amely a nők ízlése és igényei szerint formálódott, és az sem, hogy noha az első regényírók férfiak voltak, hamarosan leginkább ebben a műfajban tűnnek ki a nők. A tizennyolcadik század végére Angliában több regényíró nő volt, mint férfi.[206]

Angliában a középosztály felvirágzása együtt járt az olvasóközönség kiszélesedésével és az információs forradalommal: London-szerte nyomdák jelentek meg, melyekben röpiratokat, újságokat, folyóiratokat nyomtattak. Közben a jelentős szabadidővel rendelkező nők száma is megnőtt. Hála a kitartó protestáns gyanakvásnak az illetlennek minősített színházzal szemben, egyre több nő fordult a regényekhez szórakozásért. A regényolvasás egyértelműen a középosztály és a nők körében örvendett nagy népszerűségnek. Az olvasónak nem volt szüksége klasszikus műveltségre, a görög vagy római történelem ismeretére ahhoz, hogy élvezettel olvassa a *Moll Flanderst*, melynek szerzője ipari iskolában tanult, és maga is dolgozott (rövidárú-kereskedő volt, majd pamflet- és újságíró). Az, hogy a regényekben gyakran kapnak főszerepet a nők, ugyancsak növelhette a vonzerejüket a nőolvasók körében. Defoe négy nagy regényéből kettő nőkről szól, a *Moll Flanders* (1722) és a *Roxana* (1724).[207] Szerzőjük lelkes támogatója volt a nők iskoláztatásának, ugyanakkor sikeres író is,

[206] Ian Watt: *The Rise of the Novel* [A regény felívelése], University of California Press, 1987.

[207] A másik két legnagyobb művének általában a *Robinson Crusoe*-t (1719) és *A londoni pestis*-t (1722) tartják.

aki felismerte, milyen fontos szerepet töltenek be olvasóként a nők. Defoe azt az egyre erősödő nézetet is osztotta, hogy a szülők nem kényszeríthetik házasságra lányaikat. Egyik írásában a nemi erőszakhoz hasonlítja az effajta kényszerítést. A középosztály szószólójaként hangsúlyozta a szerelem fontosságát a házaséletben, és úgy érvelt, hogy:

„Igaz, hogy nem szükséges a szerelem a házasságkötéshez, ám az, hogy ne lenne szükséges a házas állapot boldogságához... már nem igaz."[208]

Istenfélő protestánsként viszont óvott a „bujaságtól" és a szexuális szenvedélytől, szerinte ezek nem jó okok a házasságra, csak „őrültséget, kétségbeesést, családok szétbomlását, öngyilkosságot, a zabigyerekek megölését stb. hozzák magukkal".[209]

A Defoe regényeiből sugárzó erkölcsi tanulság nem túl bonyolult. Végső soron mindegyik főszereplője első és leghíresebb hősét, Robinson Crusoe-t idézi fel: bizonyos értelemben valamennyien hajótöröttek. Crusoe-t egy tengeri vihar teszi azzá, Roxanát önző, ostoba férje, aki otthagyja a feleségét öt gyerekkel. Defoe valamennyi története a nehéz helyzetben való túlélésről szól. Roxanának úgy sikerül túlélnie és meggazdagodnia, hogy prostituált lesz, majd több gazdag ember kitartottja. Elfogadható, ha nem is tisztességes út ez egy szép asszony számára, bár Defoe gyakran bocsátkozik erkölcsi fejtegetésekbe, hangsúlyozva, hogy nem tanácsolja olvasóinak, hogy kövessék a hősnő példáját. Roxana nem alkalmazkodik a nőkről kialakított sztereotípiákhoz, és noha Defoe lépten-nyomon kinyilvánítja, hogy nem ért vele egyet, a regényben mindvégig érezhető, mennyire csodálja: a gazdasági siker felülemelkedik a pénzszerzés módja feletti megbotránkozás konvencionális erkölcsi szónoklatán. A regénynek az a legfontosabb üzenete, hogy Roxanát nem a szerelem vezérli, hanem a vágy, hogy megőrizze anyagi sikere révén

[208] Stone: *I. m.*

[209] Defoe: *Conjugal Lewdness* [Hitvesi bujaság], 1727.

biztosított önállóságát. A regény jelentős része arról szól, hogyan kezeli Roxana a pénzét. A hősnő ezen keresztül mutatja be a férfiakhoz való viszonyát. Elutasítja a házasságot, mondván „tisztességemről lemondhatok ugyan, de a pénzemről nem tudok lemondani..." Meg is magyarázza:

„Elmondtam neki, hogy nézetem a házasságról valószínűleg különbözik a közfelfogástól; véleményem szerint a nő éppen olyan szabad ember, mint a férfi, szabadnak születik, és ha megfelelően intézi dolgait, ugyanolyan célszerűen tud élni szabadságával, mint a férfiember; a házasság jelenlegi törvényei mások, és az emberiség manapság egészen más elveket vall; az asszonynak fel kell adnia magát, ha házasságot köt, és be kell érnie azzal, hogy legjobb esetben is ura első számú szolgálója legyen."

Roxana még akkor sem akar férjhez menni, amikor teherbe esik. Defoe megfordítja a szokásos helyzetet. Az apa könyörög házasságért az anyának meg nem született gyermekük nevében. Roxana visszautasítja, a férfi pedig döbbenten mondja: „Ki hallott olyat, hogy egy asszony kikosarazza azt a férfit, akivel együtt hált, különösen ha gyermeket is vár tőle. Senki másnak nincsenek ilyen elképzelései, csak neked, mondta, és bár olyan alaposan megindokoltad döntésedet, hogy alig lehet szavam, mégis azt kell mondanom, hogy van benne valami természetellenes."[210]

Roxana vagyona miatti aggodalma sokat elárul a tizennyolcadik századbeli férjezett nők jogi helyzetéről, melyet még mindig a római időkből származó patriarchális elvek határoztak meg. A házasság megkötése után az asszony minden vagyona a férje tulajdonába került. (Ez a helyzet a tizenkilencedik századig megmaradt.)

Végül Roxana mégis férjhez megy, de csak miután legszigorúbban gondoskodott arról, hogy vagyona fölött függetlenül rendelkezhessen. A történetben kizárólag nők az erős jellemek, és a

[210] Daniel Defoe: *Roxana, avagy a szerencsés kedves*, Európa Kiadó, Bp., 1979. (Ford. Hernádi Miklós.)

legbensőségesebb viszonyok is nők közt szövődnek. A férfi szereplők passzív, tartalmatlan teremtések, még nevük sincs, csupán Roxana társadalmi emelkedésének lépcsőfokai.[211] Robinson Crusoe az autonóm férfi portréja, aki minden nehézség ellenére önálló életet teremt magának, Roxana pedig a női párja, az első autonóm nő alakja. A regényben „amazonnak" nevezik, a férfiak nélkül élő, titokzatos, harcos nőkből álló törzs tagjának, apró jele ez annak a mélyen gyökerező, kitartó szorongásnak, amelyet az autonóm nő gondolata kelt.

A nők számára meglehetősen bonyolultnak bizonyult az a középosztálybeli értékrend, amelyből az egyén szerepéről szőtt elképzelések kiindultak. A középosztály új erkölcse a régit idézte abban, hogy a nő értékét szexuális tisztasága szerint határozta meg. A középosztálybeli feleséget és anyát, noha elvárták, hogy kielégítse férje szexuális igényeit, mégis olyan személyként ábrázolták, akinek nem fontos a nemi élet. Erénye propaganda-eszközzé vált a középosztály erkölcsi harcában a pazarló és parázna arisztokrácia ellen. A tizennyolcadik századi, középosztálybeli, jóravaló feleség képe előkészítette a terepet a tizenkilencedik századi, ájuldozó, már-már nem nélküli, viktoriánus kisasszonyok számára.

A nőgyűlölet sokarcúságát részben az magyarázza, hogy a nőgyűlölők több irányból ítélték meg a kérdést. Ahogy a náci propaganda egyszerre nevezte bolseviknek és bankároknak a zsidókat, a nőgyűlölők hol azért ítélték el a nőket, mert azok szexuálisan

[211] A *Roxana* másik érdekessége, hogy noha egy prostituált története, szinte semmit nem mesél el az olvasónak Roxana szerelmi életéről. A könyv egyetlen erotikus jelenete voltaképpen Roxana és hűséges szobalánya, Amy közt zajlik. Roxana szeretőjének megtetszik Amy. A szobalány is kedveli a férfit, de túlságosan szemérmes és „nőies" ahhoz, hogy kezdeményezzen. Roxana felajánlja Amynak, hogy feküdjön le a férfival, majd amikor Amy húzódozni kezd, már egyenesen ragaszkodik hozzá, hogy megtegye. Mivel Amy továbbra is szemérmeskedik, Roxana letépi róla a ruhát. Amy eleinte tiltakozik, majd némi ellenkezés után *enged* úrnőjének. Az író a „kedvére tett" kifejezést használja itt, melynek akkoriban az volt a jelentése, hogy egy nő enged egy férfinak. Roxana az ágyra löki meztelen szobalányát, a szerető mellé, majd végignézi szeretkezésüket. A jelenet célja megmutatni, hogy a hősnő képes határozottan, a szemérmesség női sztereotípiáit elvetve cselekedni. Roxana férfi módra, határozottan bánik Amyval, ahogy a pénzével és a férfiakkal is, saját céljaira használja.

kielégíthetetlenek, hol még azt is tagadták, hogy egyáltalán rendelkeznek szexuális vággyal. Ebben az ellentmondásos kettősségben a nők vagy úgy jelennek meg, mint kielégíthetetlen étvágyú ragadozók, vagy mint szűzies és erényes áldozatok.

Ez a kettősség élesen mutatkozott meg az 1740-es években. A kor legnagyobb költője, Alexander Pope (1688–1744) *Egy hölgyhöz* című versében így foglalja össze a nőgyűlölet egyik visszatérő témáját:

„*Van férj, kit gyönyör űz, van, akit a munka,*
De szíve mélyén minden asszony kurva."[212]

Ugyanebben az időben Samuel Richardson *Pamela, or Virtue Rewarded* [Pamela, avagy az erény jutalma] című első regényének megjelenésével egy egészen más kép is körvonalazódott a nőkről. Richardson nyomdász volt, egy ács fia, aki azt a rendelést kapta, hogy adjon ki egy kötetnyi olyan levelet, amely eligazítást nyújt az ártatlan (vagy ártatlannak hitt) középosztálybeli lányoknak, hogy hogyan viselkedjenek, amikor arisztokrata házakban szolgálnak. A *Pamela* annak története, hogy a főhős miképpen áll ellen kéjsóvár alkalmazója, Mr. B. változatos csábításainak. „Egy pillanattal se éljem túl azt a rettentő percet, amikor ártatlanságomat elveszítem!" – mondja Pamela. Rendíthetetlen elszántságával szembesülve Mr. B. végül feladja próbálkozásait, és megkéri a lány kezét. Pamela minden korábbi erkölcsi ellenvetéséről megfeledkezve úgy érzi, hogy Mr. B. végső soron nem is olyan rossz fiú, és beleegyezik a házasságba. A regény végére, felesége kiváló példájának hatására, a léhűtőből puritán lesz. Noha nem ez az első történet, amelyben az erényes nő ellenáll a kéjsóvár férfinak, de először kapta szolgálólány a hősnő szerepét, bebizonyítva, hogy az arisztokrácia lehet ugyan felsőbbrendű, a középosztály erkölcsi szempontból mégis felette áll.

[212] Érdekes összehasonlítani ezeket a Juvenalisig visszavezethető, áporodott, nőgyűlölő sztereotípiákat Defoe Roxanáról készített gazdag és eredeti portréjával. Az olyan nőellenes, költői kifakadások, mint a Pope-é, aki a regényt konyhalányoknak való irodalomnak tartotta, ma szánalmasnak, elcsépeltnek és idejétmúltnak hatnak.

A *Pamelá*nak hatalmas sikere lett, előbb Angliában, ahol rövid idő alatt négy kiadást is megért, majd Franciaországban is. Leglelkesebb olvasói a középosztálybeli nők voltak. A regény határkőnek tekinthető mind a nők, mind az irodalom történetében. Azáltal, hogy a *Pamelát* sikerkönyvvé tették, a nők (legalábbis a középosztálybeli nők) először hallatták hangjukat az irodalomban, először jelezték, hogy mit várnak az íróktól. A *Pamelát* választották, a felsőosztálybeli férfi telhetetlen vágyainak ellenszegülő, középosztálybeli nő tisztaságának történetét. Főszereplője követendő például szolgált a kereskedők, nyomdászok, rőfösök lányai számára. A parabola mélyén azonban erkölcsi kétértelműség rejtőzik. Vajon Pamela a tisztaság kedvéért tiszta, vagy csupán azért, hogy elbűvölje és csapdába ejtse Mr. B.-t?[213]

Pamela szűziessége egyértelműen, ellenállhatatlanul feltüzeli Mr. B. kéjvágyát. Nem az angol középosztály volt az első, amely felismerte az erényes nő erőteljes szexuális vonzerejét. A „jó lány" prototípusát, Lukréciát is azért erőszakolták meg, mert erénye provokatívnak bizonyult. Ahogy a legnagyobb puritán, Angelo mondja Shakespeare *Szeget szeggel* című darabjában (II. felvonás, 3. jelenet):

„*A szüziesség inkább feltüzel,*
Mint a kacérság?...
Angelo, kívánod őt ocsmányul épp azért,
Mi tisztává teszi?"[214]

[213] Henry Fielding regényírónak nem voltak kételyei ezzel a kérdéssel kapcsolatban. *Shamela* című röpiratában képmutatónak nevezi Richardsont. Fielding első regénye, a *Joseph Andrews* a *Pamela* paródiája, melyben egy jóképű, fiatal inast ostromol a kéjsóvár Lady Booby. Fielding szerint nevetséges volna azt feltételezni, hogy csak a férfiakban van meg a kéjvágy. Később legnagyobb művében, a *Tom Jones*ban is visszatér erre a témára.

[214] Shakespeare: *Szeget szeggel.* (Ford. Mészöly Dezső.) In: *Shakespeare összes művei*, VI. kötet, Európa Könyvkiadó, 1961.

A válasz a világ minden Mr. B.-je számára egyértelmű IGEN!

A *Pamela* sikere a nők körében egy ennél érdekesebb kérdést is felvet. Egyértelmű, hogy a nőolvasók jelentős hányada azonosult a hősnővel, aki ha jóindulattal nézzük, elképesztően naiv, ha kevésbé jóindulatúan, akkor hihetetlenül manipulatív. Önmagában még nem meglepő, hogy a nőolvasók azonosultak ezzel a nőgyűlölő sztereotípiával, mégis van abban valami különös, hogy amikor az olvasóközönség fontos részeként a nők először gyakorolhatták hatalmukat, éppen egy ilyen regényt avattak bestsellerré.

A középosztály hatalmának és befolyásának növekedésével a nemiség nélküli nő eszményképe társadalmi normává vált, és nemcsak Angliában, de Jean-Jacques Rousseau írásai révén a tizennyolcadik század végi Franciaországban és Észak-Amerikában is. Ez a norma azt hangsúlyozta, hogy a két nem társadalmi státusának különbözősége a férfiak és nők közti alapvető különbségekből ered, különösen abból, hogy az egyikben erős a nemi vágy, a másikból viszont relatíve hiányzik. A nőket ezúttal újból elembertelenítették a tisztaság nevében.

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), talán minden idők legnagyobb hatású nőgyűlölője, az erényét szexuális csáberőként használó, tiszta nő alakját a természet pusztító erejévé formálta. Ennek a figurának meghatározó vonása a képmutatás és a manipuláció. Az eszményi nő neveléséről Rousseau ezt írja: „Akár osztozik tehát a nő a férfiú vágyaiban, akár nem, akár ki akarja elégíteni, akár nem, mindig visszautasítja és védekezik ellene, de nem mindig ugyanazzal az erővel, következtetésképpen nem ugyanazzal a sikerrel."[215] Mintha azt állítanánk, hogy a nők akkor is „nemet" mondanak, amikor „igent" gondolnak, ugyanez az érv gyakran felhangzik védekezés gyanánt a nemi erőszakkal kapcsolatos bírósági ügyek tárgyalásakor.

Rousseau alakja a francia forradalom határán helyezhető el. A felvilágosodás gyermeke, egyben előfutára a romantikának, annak az intellektuális, művészi és erkölcsi forradalomnak, amely

[215] Jean-Jacques Rousseau: *Emil, avagy a nevelésről* (ford. Győry János), Papírusz Book, 1997.

később átveszi a felvilágosodás helyét. A régi, filozófiai és vallási hatalmak összeomlottak. Úgy tűnt, a világegyetemet olyan törvények irányítják, amelyeket az emberi elme képes feltárni és megérteni. Csakhogy Rousseau éppen az idejétmúlt előítéletektől megszabadító rációra hivatkozik, amikor igazolni akarja tételét, hogy „a női nem engedelmességre született". Azt állítja: „Ha a nő panaszkodik az igazságtalan egyenlőtlenség miatt, melyet a férfi okoz, nincs igaza. Ez az egyenlőtlenség ugyanis nem emberi intézmény, vagy legalábbis nem az előítélet műve, hanem az észszerűségé."

Ez az érv szerinte a dolgok természetes rendjéből származik. Mivel a természet a gyermekek gondozásának feladatát osztotta a nőkre, azok „felelősséggel tartoznak érte a férfiaknak". Rousseau gondolatmenetének az az alaptétele, hogy minél jobban eltávolodik az ember a természettől, annál romlottabbá válik. A civilizáció és annak minden bűne, beleértve az önzést, az egyenlőtlenséget és a kapzsiságot is, ennek az eltávolodásnak az eredménye: a „természeti ember" elszakadt eredeti, ártatlan állapotától. Egy dolog azonban nem változott, és nem is változhatott, a nők férfiaknak való „természetes" alárendeltsége. Ez esetben a természet akarata helyettesítette Isten akaratát, és határozta meg a nők státusát és sorsát.

Cseppet sem meglepő, hogy Rousseau primitív emberről alkotott elképzelése szerint a nők és a férfiak külön éltek, amikor találkoztak, párosodtak, majd ki-ki ment tovább, és a nők egyedül, az apák segítsége vagy törődése nélkül nevelték a gyermekeiket. Ez a férfi autonómia ősi mítoszának tizennyolcadik századi változata. Rousseau ugyancsak a görögökhöz fordult példáért a nőkkel való bánásmód kérdésében: csodálta a nemek szétválasztásának gyakorlatát, ahogyan azt a legszigorúbban Athénban gyakorolták. Gyakorlatba is ültette az általa hirdetett nőgyűlöletet, szeretőjétől, Thérèse le Vasseurtől származó öt gyerekét lelencházba adta. Thérèse sem írni, sem olvasni nem tudott. Rousseau minden bizonnyal élvezte intellektuális fölényét ebben a kapcsolatban: noha tanítgatta rá, Thérèse sosem tanult meg

olvasni, számolni, és nem tudta felsorolni a hónapok nevét.[216] Az sem meglepő, hogy Rousseau csodálta Richardson regényeit, hiszen ő is hitt abban, hogy a szűziesség felkelti a férfiak vágyát, és semmi sem lehet olyan szexi, mint egy mesterkélten mosolygó szűzlány, aki tudja, hol a helye.

A Defoe *Roxaná*jában felsejlő nőkép viszont szembefordult a nőgyűlölet Rousseau és Richardson féle változataival. Paradoxonnak tűnhet, hogy ez az ellentétes látószög, amely a nőket rendkívül erős szexualitású lényként mutatja be, akik képesek önállóan élni és társadalmi pozíciót szerezni, a tizennyolcadik századi pornográf irodalomban érvényesült a legdrámaibb és leghatározottabb módon. A nőgyűlölet, a pornográfia és a nők státusa közti összefüggés a lehető legellentmondásosabb.

Miközben biztonságos általánosításnak tűnik azt mondani, hogy a filozófusok és a papok többet ártottak a nőknek, mint a pornográf írók, a legtöbb ember ma nem írja alá ezt az állítást. A pornográfiával kapcsolatban sok minden felmerül, ami vita tárgya, beleértve azt is, hogy mit is jelent tulajdonképpen. Valamit pornográfnak nevezni olyan, mint azt állítani, hogy egy adott szervezet terrorista: értékítélet, olyan tetteket, dolgokat, célokat nevez meg, amelyekkel nem értünk egyet. A problémát az okozza, hogy az értékek változnak, és azt, ami pornográfnak tűnt egy viktoriánus hölgy szemében, egy amerikai tizenéves rapper ma már nem tartja annak.

Egy dolog biztos: a pornográfia elválaszthatatlanul kötődik a modernitás megjelenéséhez. Abban az időben nem nevezték pornográfiának, az angol nyelvben ez a szó a mai értelemben csak a tizenkilencedik század közepe táján jelent meg, de a műfaj számos, ma is jellemző vonása a modern kor hajnalán alakult ki. A szexuális aktus explicit szavakban vagy képekben történő megjelenítése ma is a pornográfia fémjelzése. Szatirikus és politikai vonásai, melyek különösen Franciaországban a forradalom kitöréséig fontos antiklerikális és kormányellenes eszközzé tették, a

[216] Russel: *I. m.*

tizennyolcadik század végére eltűntek. Addig a pornográfia létfontosságú propaganda szerepet töltött be a forradalomhoz vezető eseményekben, éppen a társadalmi zavargásokkal, a politikai radikalizmussal való összefüggései miatt nyomták el Angliában.

A tizenhatodik és a tizenhetedik században a pornográfia úgyszólván csak a felsőbb osztályok körében terjedt el. A regény megjelenése azonban olyan hatással volt a korai pornográfia alakulására, mint a videó feltalálása a huszadik századira. A tizennyolcadik század elejére népszerű pornográfia-ipar alakult ki Franciaországban, s a század közepére Angliában is. Angliából származott minden idők legsikeresebb pornográf könyve, John Cleland: *Fanny Hill, or The Memoirs of a Woman of Pleasure* [Fanny Hill, avagy egy örömlány emlékiratai].[217]

A tizennyolcadik századi pornográf irodalom legnépszerűbb formája, a fiktív önéletrajz, vagyis az örömlányok, prostituáltak „vallomása" közvetlenül támadta az aszexuális, tiszta nő, a férfiúi kéjvágy örök áldozata eszményképét, amely rendkívül népszerű volt a középosztály körében, és Rousseau munkái tettek híressé Franciaországban. A „feslett örömlány" emlékirataiban a nők szexuálisan agresszívek, magabiztosak, csaknem határtalan szexuális élvezetre képesek, anyagilag sikeresek, és általában közömbösek vagy ellenségesek az olyan, konvencionális nőiséget meghatározó fogalmakkal szemben, mint az anyaság vagy a házasság. A gyönyör, az önkiteljesítés és a másokon való uralkodás hajszolásában voltaképpen eltörlődnek a nemi különbségek nők és férfiak között. A „feslett örömlány" világában a nők éppolyan szenvedélyesek, mint a férfiak, és éppúgy készek arra, hogy vágyaikat kielégítsék. Ennek legszélsőségesebb példája de Sade márki regénye, *Juliette története, avagy a bűn virágzása.*

De Sade márki (1740–1814) minden idők leghírhedtebb írója, az ő nevéből származik a szadizmus szó. Csaknem fél életét börtönben töltötte, többnyire olyasmiért, amit ma apró bűnnek,

[217] Lásd Lynn Hunt (szerk.): *The Invention of Pornography: Obscenity and the Origins of Modernity 1500–1800* [A pornográfia találmánya. Az obszcenitás és a modernség eredete, 1500–1800], Zone Books, 1993.

kihágásnak tekintenének. Életműve nagy részét rácsok mögött írta meg. Háromnegyede elveszett vagy megsemmisült, ami fennmaradt, azt szigorúan cenzúrázták.[218] Az irodalomtörténetben páratlan, extrém szexualitásban tobzódó történeteket írt, egy Broadway-musical tánclépéseinek pontosságát idéző, jól koreografált, szadista orgiákkal.

Nem meglepő, hogy de Sade márkit azzal vádolják: a *Juliette*-ben magát az emberség eszméjét támadja, jóllehet még egy század sem telt el de Sade munkáinak megírása és az utolsó boszorkányégetés között. Minket, akik átéltük a huszadik század borzalmait, nem lep meg annyira mindaz, amit de Sade márki az emberi szívben rejlő hatalomvágyról leírt.

Juliette egy új faj képviselője, afféle *Tyrannosaurus Sex*. A feslett örömlány hagyományos módon törekszik önállóságra, de úgy teszi, hogy közben nem törődik (nők és férfiak köréből egyaránt kikerülő) áldozataival, akiket szexuális kielégülése érdekében megkínoz és megöl. Juliette világában nincsenek nők és férfiak, csak erősek és gyengék, úr és rabszolga, olyanok, akik hajlandóak és képesek céljaik elérésének szolgálatába állítani erejüket, és olyanok, akik erre képtelenek, és áldozattá válnak.

„Öntudatos egyenlőségpártiként sosem gondoltam, hogy bármely élőlény jobb volna, mint a többi, és mivel nem hiszek az erkölcsi értékekben, azt sem hiszem, hogy köztük bármiféle különbség lenne" – mondja Juliette a királynak.

De Sade kigúnyolja Rousseau eszményi nőről szőtt elképzeléseit, és kimutatja, hogy amennyiben – és ahogy ő hitte (és ahogy a történelem igazolni látszik) – a hatalomvágy része az emberi természetnek, úgy az a nőkben éppolyan mértékben jelen van, mint a férfiakban, és éppolyan kegyetlenül gyakorolják, mint a férfiak. Juliette megmutatja, hogy éppoly mélyre képes süllyedni az embertelenségben, mint bármelyik férfi. Gonoszságra való hajlamát nem korlátozza a neme. Kegyetlenségei és erőszakossága által Juliette az irodalom- és eszmetörténetben egyedülálló módon válik egyenlővé a férfiakkal, de csak egy olyan világban, amelyben a nők teljes megvetését a gyengék teljes megvetése váltja fel.

A való világban nem ilyen egyenlőséget kerestek a nők. Az igazi női egyenlőségeszme, minden ellentmondásával együtt, majd csak a következő században jelenik meg, a felvilágosodás örökségeként, hogy mind Európában, mind az új, kevésbé ismert világokban új ellentámadást intézzen a nőgyűlölet ellen.

[218] A *Justine*-t 1814-ben, a *Juliette*-et 1815-ben tiltották be. Angliában csak 1965 után váltak széles körben elérhetővé a művei.

6.

VIKTORIÁNUS REJTÉLYEK

A nőgyűlölet nem kizárólag a nyugati civilizáció jellemzője. Az európaiak számára ez akkor vált világossá, amikor a tizenhatodik század elején terjeszkedni kezdtek a világ olyan térségei felé, amelyekkel korábban semmilyen, vagy csak nagyon kevés kapcsolatuk volt. Komplex civilizációkra bukkantak, melyek éppoly régiek voltak, mint a sajátjuk, vagy még sokkal régebbiek. Közben más, korábban ismeretlen, feltáratlan helyeken olyan kultúrákat fedeztek fel, amelyek technológiai és társadalmi értelemben fejletlenebbek voltak, mint amit addig valaha is láthattak. De sem a primitív, sem a kiművelt társadalmakból nem hiányzott a nőkkel szembeni előítélet.

Az effajta előítéletek némelyike csaknem egyetemes volt, mint például a menstruációhoz kapcsolódó tabuk. A dél-amerikai macusiktól, akik a legmagasabbra helyezett függőágyakba kötözték és megvesszőzték a pubertáskorba jutó lányokat,[219] a hindu bráhminokig, akik úgy tartották, a menstruáló nőnél tett látogatás egyike annak a hét dolognak, amellyel a férfi eljátszhatja esélyét a boldogságra és a hosszú életre.[220] Szerte a világon a férfiak félelme rendkívüli ártó erőt tulajdonított a menstruáló nőknek.

A modern kor hajnalán nem a helyenként kőkorszaki szinten élő törzsek kegyetlen babonái tették a legnagyobb hatást az európaiakra, hanem azok az összetett és sokszor mélyen ellentmondásos nézetek a női nemről, melyekkel akkor találkoztak először, ami-

[219] Sir James Frazer: *Az aranyág*, Gondolat Kiadó, Bp., 1965.

[220] Johann Jakob Meyer: *Sexual Life in Ancient India: A Study in the Comparative History of Indian Culture* [Szexuális élet az ősi Indiában. Az indiai kultúra összehasonlító vizsgálata], Barnes and Noble, 1953. Meyer elemzése az ősi hindu eposzon, a Mahábháratán alapszik.

kor kereskedelmi kapcsolatba kerültek Kelet hatalmas civilizációival, elsősorban Indiával és Kínával. A hinduizmus és a buddhizmus mintegy ezer éven át, időszámításunk előtt 1500 és 500 között, formálódott Indiában, míg a taoizmus és a konfucianizmus a hetedik és ötödik század között erősödött meg Kínában. Mindkét civilizáció őrzött olyan nyomokat a korábbi kultúrákból, melyeket ma egyesek matriarchális elemeknek tartanak. Például a legkorábbi kínai teremtés-mítosz szerint Nu Wa istennő formálta agyagból az emberi fajt. Az Indus-völgy legősibb civilizációit kutató régészeti feltárások során tömegesen kerültek elő meztelen nőket ábrázoló terrakotta szobrocskák; a későbbi hindu panteonba is számos, nagyhatalmú istennő tartozik, olyanok mint Parvati, Durga, Sakti és Kali.[221] Bármilyen következtetést is vonnánk le ezekből a nők státusáról az ősi társadalmakban, egy dolog kétségtelen: a szexuális és vallásos rítusok mindkét civilizációban elismerték a nők szerepének fontosságát, sőt időnként egyenesen dicsőítették. Emellett azonban jelen volt a mély megvetés is, különösen a konfucianizmusban, a hinduizmusban és a buddhizmusban.

A tizennyolcadik század közepére Anglia mind politikai, mind gazdasági értelemben uralta az indiai szubkontinenst, és ez az uralom legalább 1947-ig, India függetlenné válásáig tartott. A briteket és a többi európait megdöbbentette, zavarba hozta, és lenyűgözte a hinduk szexuális kultúrája. Az indiai templomi prostituáltak láttán a 18. századi misszionárius, Dubois abbé ezt nyilatkozta: „Civilizált népek körében soha nem létezett szemérmetlenebb és szégyenteljesebb vallás."[222]

A nők alacsonyabb társadalmi helyzetének számos jelét látva, az európaiakban megerősödhettek saját, Nyugatról hozott előítéleteik. Az újonnan érkezetteknek ugyanakkor észre kellett venniük India túláradó érzékiségének a megnyilvánulásait. Láthatták a konaraki hatalmas hindu templom rendkívüli faragványait, melyeken kettesben (alkalmanként hármasban) szeretkeznek a nyugati fantázia számára csaknem elképzelhetetlen hanyag könnyedséggel, a szentélyt pedig nem érett gyümölcsök girlandja, hanem egymásba fonódó testek, dúskeblű nők sora díszíti. Olvashatták az i. sz. 3–5. század közt íródott *Káma-szútrát*, amely útmutató a szexuális gyönyör eléréséhez, és Ovidius *Ars Amatoriájával* ellentétben nemcsak a férfi élvezetére gondol, hanem az is fontos számára, hogy a nők szexuális igényei kielégüljenek. Ezekben a példákban, ahogy másokban is, India a Nyugat számára ismeretlen magasságokba emelte a férfi és nő közötti erotikus kapcsolatot. Sőt néhány hindu és buddhista szektában az orgiasztikus közösülési rituálékat a megvilágosuláshoz vezető fő útnak tartották, amelyek megszabadítanak attól, amit a mexikói költő, Octavio Paz dualista csapdának nevezett.[223]

A keleti civilizációk nagy vallásai alapvetően abban különböznek a kereszténységtől, hogy nem filozófiai vagy teológiai irányultságúak. Nincs missziói küldetéstudatuk: hiányzik belőlük az a gondolat, hogy ők az emberiség üdvözülését érintő abszolút igazság letéteményesei, és ezért történelmi kötelességük ennek az igazságnak a terjesztése. Ezzel szemben a világról és az emberi nem világban elfoglalt helyéről vallott hitük összetett etikai rendszereket hozott létre, az eszmék ritualizálódtak. És tökéletesen ahistorikusnak mondhatjuk őket. Vagyis hitük kizárólag személyes következményekkel bír, és nem történelmivel, céljuk, hogy az egyén elérje a földi boldogság állapotát (hinduizmus, taoizmus, konfucianizmus), vagy hogy megszabaduljon a szenvedéstől. Ez utóbbinak a legradikálisabb módja az én-tudat megszüntetése (buddhizmus). Az említett vallások nem osztoznak a kereszténység és az iszlám közös törekvésében, hogy vagy megtérítsék, vagy kiirtsák azokat, akik nem követik a tanaikat. Ez azt

[221] Hasonló szobrocskákat találtak Nyugat-Európa-szerte több helyen, egyesek szerint ezek azt bizonyítják, hogy azokban az időkben, amelyekből nincsenek írásos dokumentumaink, vagyis kb. 8000–3000 között létezhetett itt matriarchális civilizáció. Mindenesetre rendkívül nehéz tárgyakból következtetni a társadalmi viszonyokra. Ha a középkorból csak a Szűz Mária-portrékat ismernénk, arra a következtetésre juthatnánk, hogy a katolikus egyházat is a matriarchátus jellemezte.

[222] Idézi Clifford Bishop – Xenia Osthelder (szerk.): *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace* [Szexuália. A történelem előtt időktől a kibervilágig], Koneman, 2001.

[223] Octavio Paz: *Conjunctions and Disjunctions* [Kötődések és szétválások], Seaver Books, 1982.

jelenti, hogy ellentétben a kereszténységgel vagy az iszlámmal, a bennük meglévő nőgyűlölet is nagyjából a vallás keretein belül marad. A taoizmus, a konfucianizmus, a hinduizmus és a buddhizmus hasonlít a kereszténységhez és az iszlámhoz abban, hogy valamennyiben megvan az a mély dualizmus, amely a világot állandó feszültségben, ha nem éppen konfliktusban láttatja, ahol összecsap test és lélek, én és természet, az egy és a sok, az élet és a halál, férfi és nő, a lét és a nemlét.

A konfucianizmus kivételével, mely inkább etikett és erkölcsi kódex, mint vallás, a keleti vallások a kereszténységhez és a platonizmushoz hasonlóan úgy tartják, hogy az érzékek világa voltaképpen illúzió, és megakadályozza, hogy a létezés magasabb fokára léphessünk. A kereszténységgel ellentétben viszont hisznek abban, hogy bizonyos rituálék gyakorlása során ez a dualizmus feloldható. Noha a testet akadálynak fogták fel a cél elérésében, nem tekintették gonosznak, az istenségtől való elszakadás okának, mint a keresztények. A keleti vallások egyike sem rendelkezik a bűnnek megfelelő fogalommal, ami a tizenhetedik században rendkívül megnehezítette az Indiába és Kínába érkező első misszionáriusok munkáját. Még a hit legaszketikusabb megnyilvánulásaiban – a buddhizmusban és hinduizmusban is voltak szemlélődő és nélkülöző szent emberek, és létezett a szerzetesség hagyománya – sincs nyoma annak, amit a nyugatiak a puritanizmuson értenek. Noha a tudósok a keleti aszkézis hagyományához kötik az indiai és kínai társadalmakban jelenlevő nőgyűlöletet, annak hatása a nők státusára továbbra is ellentmondásos. A taoizmusban, ahogy a hinduizmus és a buddhizmus tantrikus változataiban is, a test és különösen a szexuális gyönyör a halhatatlansághoz vezető útként jelenik meg. A tantrikus tudományok művelői között ez volt a születés–halál–reinkarnáció ciklusából való szabadulás, a Nirvánába vezető út, amelyben az én feloldódik, és a nők ezekben a szertartásokban mind fontos szerepet játszottak.

A taoizmus tanítása szerint a világot két erő a jin (női) és a jang (férfi) kapcsolata tartja egyensúlyban. A *Ji-csing* vagyis a *Változások könyve* szerint ez a kapcsolat vezet a változásokhoz. A hosszú életnek két titka van. Az első a sperma visszatartásában rejlik, ez a hit szerte a világon számos kultúrában megtalálható. A második, melyet éppolyan fontosnak véltek, mint az elsőt, a vaginális váladék. A taoisták szerint, míg a férfi csak korlátozott mennyiségű értékes nedű előállítására képes, addig a nő végtelen készlettel rendelkezik. Kínában ez a meggyőződés kifinomult szexuális rítusokhoz vezetett, melyeknek az volt a céljuk, hogy minél jobban megnöveljék a női orgazmust, míg a férfiét visszatartsák. Nem meglepő, hogy a cunnilingus népszerű volt a kínaiak körében: „ennek gyakorlása kiváló módja volt a csodás folyadékkal való töltekezésnek" – állítja egy szakértő.[224] Az *Ágybéli tudományok* néven is ismert szövegek, amelyek a Szung- és a Ming-dinasztia idején, az 581–1644 közötti időszakban keletkeztek, a legapróbb részletekig leírnak módszereket a sperma visszatartására és a lehető legtöbb női folyadék beszívására. A végső cél a férfi és női folyadékok egyesítése volt, mely eltörli a nemi kettősséget és (úgy tartották) halhatatlansághoz vezet.[225] Ezeket a szövegeket a konzervatív Csing-dinasztia idején (1644–1912) betiltották, a Ming-kor (1368–1644) erotikus regényeivel egyetemben, noha a feketepiacon továbbra is beszerezhetőek voltak.

Indiában a tantrikus buddhizmus lázadás volt a merev hindu kasztrendszer és a reinkarnációba vetett hiten alapuló vallási rítusok ellen (melyek szerint az ember viselkedése meghatározza státusát a következő életében). A tantrikus szexuális rítusok orgiasztikusak voltak, a lakoma kezdetén egy hanyatt fekvő, meztelen nő testéről ettek, majd a hívek nyilvánosan közösültek vele. Hittek abban, hogy a szexuális extázis segítségével kiszabadulhatnak a ciklikusan ismétlődő reinkarnációból, és elérhetik a Nirvánát. Egy történész a tantrizmust az 1960-as évek szexuális forradalmával hasonlította össze, annak szexuális szabadosságával, az erkölcsi, társadalmi, politikai hatalommal szembeni provokációival.[226] Dubois abbét, aki a tizennyolcadik század során járt

[224] Philip Rawson: *Erotic Art of the East* [Kelet erotikus művészete]. Idézi Paz: *I. m.*
[225] Paz: *I. m.*
[226] Reay Tannahill: *Sex and History* [Szex és történelem], Abacus, 1981.

Indiában, mindenesetre megdöbbentette. Ő volt az első európai, aki részletesen leírta ezeket az orgiákat, melyeket ő „bűnös dőzsölésnek" nevezett.

De nem szükséges közelről megismernünk a tantrikus buddhizmus legszélsőségesebb irányzatait ahhoz, hogy megértsük: az indiai szexuális gyakorlat abban különbözik a nyugatitól, hogy a nőt is szexuális lénynek tekinti. A *Káma-szútrától* a tantrikus szertartásokig az indiai erotikában a nő aktív résztvevő, és mind a férfinak, mind a nőnek kölcsönösen az örömszerzés a célja. Hasonlóképpen a kínaiaknál sem a bűn és a szégyen, hanem a vágy és a szenvedély uralta a nő és férfi nemi kapcsolatát. A konfuciánus *Szertartások könyve* a férjeket arra oktatja, hogy „még ha házastársuk meg is öregedett, amíg az ötven évet be nem tölti, ötnaponta egyszer szeretkezni kell vele".[227] Így egyfajta nemi egyensúly jön létre, amely ellentétben áll a Nyugaton kialakult, női nemiséget elfojtó nőgyűlölettel. Mégis, bármennyire is szabadon érvényesülhetett az indiai és kínai civilizációkban a női szexualitás, ez nem védte meg a nőket attól, hogy az élet más területein megvetéssel bánjanak velük.

Konfucius (551– 479) tanításaiból, melyek legalább kétezer éven keresztül uralták a kínai gondolkodást, egy összetett etikai rendszer és a társadalmi kapcsolatokat szabályozó, pontos etikett is kirajzolódik. Patriarchális rendszerről beszélünk, melyben a családon belüli kapcsolatok tükrözték a kozmosz és az állam szerkezetét. Kína történelmének nagy részén poligámiára épült a társadalom, a poligámiát csak 1912-ben, a császári uralom összeomlásakor törölték el törvényesen. A középosztálybeli férfiak három vagy akár tucatnyi feleséggel, ágyassal is rendelkeztek. Mindemellett léteztek elegáns bordélyházak, hogy a gazdagok kurtizánokhoz járhassanak. Noha az egyensúlyt és rendet kereső konfuciánus eszme szerint a férjtől elvárták, hogy törődjön feleségei és ágyasai anyagi és szexuális szükségleteivel, az élet más területein a nőket megvetéssel kezelték. Ahogy a kínai költő, Fu-hszüan írta:

[227] Uo.

„Beh szomorú asszonynak lenni!
Olcsóbb dolog nincs nála semmi. (...)
Fejét lehajtja, arca vidám,
szájába mar, ha sírni kíván.
Hajlong, ezerszer is letérdel,
cserélne minden rossz cseléddel.
A férje Nap és ő szomorgó,
fényért sóvárgó napraforgó.
Ura nem is tekint feléje:
bú-gond viharzik a fejére.
Arcát bekarmolják az évek,
a férje más karjába téved
és szíveik, megtörve bútól. (...)"[228]

A nőket már egész fiatal korukban elszigetelték a férfiaktól. Az alkalmi testi érintést nő és férfi között kerülni kellett, nehogy vágyat keltsen – Konfucius nem azt tanította, hogy a test gonosz, csupán hogy veszélyes.[229]

A *Szertartások könyve* arra int, hogy „férfi és nő semmit ne adjon közvetlenül egymás kezébe. Ha egy férfi valamit ad egy nőnek, az bambusz tálcán vegye át".[230] A nőknek, ha részt akartak venni egy nyilvános ünnepségen, hordozható paravánt kellett vinniük magukkal, hogy a mögé álljanak.[231] Hagyományosan a nők nem vállalhattak szerepet a közügyek intézésében. „Rendetlenséget és zavart okoznának a birodalomban – írta egy államférfi, Jang-csen, az időszámításunk szerinti második században –, szégyent hoznának a császári udvarra... nőket nem szabad a kormányzás közelébe engedni."[232]

A nők nagy többsége, beleértve a magasabb osztályokba tartozókat is, valószínűleg semmifajta oktatásban nem részesült,

[228] Kosztolányi Dezső fordítása.
[229] Paz: *I. m.*
[230] Uo.
[231] Bishop–Osthelder: *I. m.*
[232] Idézi Tannahill: *I. m.*

írástudatlan volt. Az ókori Athénhoz hasonlóan csak a kurtizánoktól várták el, hogy tudjanak írni, olvasni. Mindaz, amit a nők elsajátíthattak, általában kimerült a varrásban, a hímzésben és a zenélésben. Még azok is, akiknek lehetőségük volt rá – mint a történész és tudós Ban Zhao (40–120), akinek apja az udvari körökhöz tartozott, és pártolta, hogy a lányok bár alapvető oktatásban részesüljenek – csak azért tanultak, hogy jobban tudatában legyenek alávetettségüknek. A nők sorsa az volt, hogy engedelmes feleség és fiakat szülő anya legyen belőlük. Azt a feleséget, aki nem szült fiút, háttérbe szoríthatta az urának fiúgyermeket szülő ágyas. A lánygyerekekkel szemben táplált előítélet a modern időkig fennmaradt. Gyakorlattá vált a nőnemű magzatok elhajtása, és így bizonyos vidékeken egyre inkább felbomlott a nemek közötti egyensúly. A statisztikai adatok szerint ma is országos szinten minden száz nőre száztizenegy férfi jut.[233] Ez korábban törvénytelen gyerekkereskedelemhez vezetett: szegény parasztasszonyok, akiknek már volt egy-két gyerekük, eladták a lánycsecsemőket nagyvárosi, gyermekre vágyó családoknak.

A kínai női szépségideál a finomságot, a kecsességet, a kis méreteket kedveli, különösen az apró lábakat tartják fontosnak. A tizedik századtól kezdve ez az irány ijesztően szélsőségessé fajult a lábelkötözés gyakorlatának elterjedésével. A közkedvelt „lótuszlábfej"-forma úgy jött létre, hogy egészen zsenge korban a lányok lábának három külső ujját a lábfejre visszahajlítva szorosan elkötötték. Heinrich Schliemann archeológus szerint, aki a tizenkilencedik század végén beutazta Kínát és Japánt: „Egy himlőhelyes, hiányos fogú, gyér hajú fiatal lányt, akinek lábfeje három és fél hüvelyknél kisebb, ezerszer szebbnek tartanak, mint egy olyat, aki európai ízlés szerint rendkívül csinosnak számít, de négy és fél hüvelyk hosszú a lábfeje."

Schliemann megfigyelte, hogy a nőket gyakorlatilag megnyomorították, „úgy totyogtak, mint a libák".[234] A lábfej elkötözése elsősorban a felsőbb osztálybeli lányokat és a kurtizánokat súj-

[233] A *New York Times* jelentése szerint, 2003. július 20-án.
[234] Idézi Bishop–Osthelder.

totta. Csak a kínai forradalom kitörése, illetve a Népköztársaság létrejötte, azaz 1949 után tiltották be ezt a nőgyűlölő csonkítást. Az 1950-es években az ellenforradalminak tartott konfucianizmust is elnyomták, de a taoizmus (vagy legalábbis annak egy változata) vallásként fennmaradt.

Indiában a női szexualitást dicsérő érzékiség egy sereg diszkriminatív szokással élt együtt, melyek gyengítették a nők társadalmi pozícióját. Az időszámításunk előtti ötödik századból származó indiai eposz, a *Mahábhárata* balszerencsének nevezi, ha lány születik, és azt állítja: „Mivel a nő elméje gyönge, ő a gonosz gyökere."[235]

Több mint kétezer évvel később csupán annyiban változott a helyzet, hogy a technika fejlődésének köszönhetően a szülők megakadályozhatják a lánygyermekek születését. Igaz, hogy törvényellenesek, mégis alkalmazzák a magzat nemét megállapító teszteket, és a lánymagzatokat általában elhajtják, ami akárcsak Kínában, a nők és férfiak közötti arány eltolódásához vezetett. A 2001-es népszámlálási adatok szerint a hat év alatti gyerekek körében 927 lány jut ezer fiúra.[236]

A kínai nőkhöz hasonlóan az indiaiak sem részesültek oktatásban, kivéve a hindu templomi prostituáltakat. Dubois abbé feljegyezte, hogy: „Indiában a nők körében egyedül a prostituáltak tanulhatnak meg énekelni, olvasni és táncolni. Az efféle megvalósítások kizárólag számukra elérhetőek, éppen ezért nemük többi képviselője mindezt olyan borzalmasnak érzi, hogy minden erényes nő sértésnek tekinti, ha előtte ilyesmiről beszélnek."[237]

A tandzsori nagytemplomban állítólag négyszáz prostituált élt.[238] Az oktatás összekapcsolása a prostitúcióval a tizenkilencedik század végéig akadályozta a nők képzését. Annak ellenére, hogy a brit törvények tiltották a strichelést, és hogy prostitúció

[235] Meyer: *I. m.*
[236] Az *Associated Press* jelentése, 2002. november 10-én.
[237] Idézi Bishop–Osthelder: *I. m.* Csak remélni tudjuk, hogy az abbét az is felháborította, hogy a nők nagytöbbségét Nyugat-Európában is ugyanígy elzárták a férfiakéval egyenrangú oktatástól.
[238] Uo.

céljából tartsanak fenn épületeket, a templomi prostitúció mindvégig fennmaradt a gyarmati időkben, utána pedig a helyi hatóságok próbálkoztak a visszaszorításával.[239]

A *Mahábháratából* világosan kiderül, hogy a hagyományos hinduizmusban rendkívül szigorú tabukkal sújtották a menstruáló nőket. Egy nőt akár meg is korbácsolhattak, ha menstruációja ideje alatt megérintett egy férfit. Bráhmin nem ehetett olyan ételt, amire menstruáló nő ránézett.[240] A középkortól kezdve egyre növekedett a gyermekmenyasszonyok iránti igény, ezért nagyon sok túlságosan fiatal feleség belehalt a gyerekszülésbe. Az özvegyek sorsa sem volt irigylésre méltó. Általában tilos volt újraházasodniuk (noha a *Mahábhárata* említ néhány kivételt), és elvárták tőlük, hogy állandó gyászban és rendkívül szegényes körülmények között éljenek, a puszta földön aludjanak, és naponta csak egyszer étkezhettek. Ahogy egy történész megjegyezte: „Az özvegy a lakomák kísértete volt."[241] A *Mahábhárata* olyan hős asszonyok történetéről mesél, akik felkapaszkodtak férjeik halotti máglyájára, és inkább a halált választották, mintsem hogy férjeik nélkül éljenek. Ezt a szokást *szatinak* nevezik, a szó „erényes nőt" jelent. Azokat az özvegyeket, akik nem kívánkoztak a máglyára, gyakran erőszakkal égették meg. 1780-ban a marwari rádzsa hatvannégy feleségét emésztette el a halotti máglya tüze a rádzsa holtteste mellett.

Úgy tűnik, ugyanaz a dualista felfogás rejlik e mögött, mely a nyugati és az iszlám civilizációkban is igen elterjedt, tudniillik, hogy a nő a természet, a férfi pedig a szellem.

„... tudják meg a férfiak, hogy a nők a samsara, az érzéki világ folytatói. Ők a természet, az anyag felszántott földje... a férfiak pedig a lélek, tehát mindenekelőtt hadd hagyja őket maga mögött a férfi."[242]

[239] Uo.
[240] Meyer: *I. m.*
[241] Tannahill: *I. m.*
[242] Meyer: *I. m.*

Mindez ismerősnek tűnhet, hiszen az eszme és az érzékek múlandó világa közötti platói különbségtételt idézi, ám mégsem azonos azzal: abból, hogy a nők az anyag képviselői, nem következik, hogy lenézésre méltónak tartják. A buddhizmus testisége és érzékisége tökéletesen megvalósul a nőben és a férfiban, és mindketten átalakulhatnak a lét magasabb formáivá. A testet ez esetben nem utasítják el, az erotika a megvilágosodás egyik lehetséges útjává válik.

India paradoxona megdöbbentette az európaiakat, különösen a briteket, akik a leghosszabb ideig voltak kapcsolatban az indiai kultúrával, és a legbensőségesebben megismerhették. Megdöbbentette őket a női szexualitás nyílt felmagasztalása, ugyanakkor felháborodtak a megvetés és lenézés szélsőséges esetein, melyek társadalmilag alacsony szintre fokozták le a nőket. A tizenkilencedik századra betiltották a lánycsecsemők meggyilkolását, és kezdeményezték a *szati* betiltását, még arra az esetre is, ha az özvegy önként követné férjét a lángok közé. A tizenkettedik században, miután a moszlimok beözönlöttek Indiába, ezt a moszlim törvényekkel összeegyeztethetetlen szokást ugyan már egyszer betiltották, de hasztalanul. A brit uralom által hozott törvények sem bizonyultak hatékonyabbaknak, a szokás nem halt ki. Az utolsó ismert *szati* 2002 augusztusában történ, amikor Madhja Pradés tartományban egy hatvanöt éves özvegyasszonyt égettek meg. Az 1856-ban kiadott, az özvegyek újraházasodását engedélyező törvény sem tudott változtatni az újraházasodást tiltó hagyományon. A nők oktatásának ügye sem haladt előre a brit uralom alatt: 1939-ben az indiai nőknek csupán két százaléka járt iskolába.[243]

A hagyományos indiai nőkép, minden ellentmondásával együtt, abszolút ellentéte volt annak, ahogyan a viktoriánus Angliában vagy az Egyesült Államokban tekintettek a nőkre. Míg Indiában a női szexualitás dicsőítése együtt járt a nők társadalmi megvetettségével, Nyugaton a nők társadalmi és politikai státusának folyamatos javulása szexualitásuk egyre erősödő

[243] Tannahill: *I. m.*

tagadásával kapcsolódott össze. A viktoriánus korszak közepére odáig fajult a dolog, hogy orvos szakértők magabiztosan kijelentették: a nőkből hiányzik a szexuális vágy. Ez kétségtelenül égbekiáltó ostobaságnak tűnt volna egy hindu szemében, ahogy egy viktoriánus úriember is a bárdolatlanság netovábbjának tartotta volna azt a gondolatot, hogy a párosodás megváltáshoz vezet.

Európában és Észak-Amerikában a felvilágosodás és a tizennyolcadik század forradalmai gyökeresen átformálták a politikai és társadalmi kapcsolatokat. De sem az Egyesült Államok nevet viselő új köztársaság, sem a forradalom által Franciaországban hatalomra kerülő Nemzeti Konvent nem terjesztette ki a férfiak jogait a nőkre. Továbbra is megtagadták tőlük a választójogot, noha ez a következő század során fokozatosan kiterjedt minden férfira, vagyoni helyzettől függetlenül. A nők azonban nem maradhattak örökös kivételek a politikai és társadalmi jog területén. Thomas Paine (1737–1809) kiállt a nők jogai mellett. (Paine *Common Sense* című röpiratának hatására lángolt fel a gyarmatiak Anglia-ellenes harca.) 1775-ben, egy évvel a *Common sense* megírása előtt azt fájlalta, hogy:

„*... még az olyan országokban is, amelyekben azt hihetnénk, a nők a legboldogabban élnek, még ott is korlátozva vannak vágyaikban és javaik feletti rendelkezésben, törvény rabolja meg őket szabadságuktól és akaratuktól, rabszolgái az ellenséges előítéleteknek, legkisebb kihágásaikat is bűnként torolják meg, minden oldalról olyan bírálók veszik körül őket, akik egyszerre zsarnokaik és csábítóik... így még a magatartás és a törvények változásával is megmaradnak a mélyen gyökerező és elnyomó társadalmi szokások, amelyekkel a nőknek percről percre, napról napra meg kell küzdeniük.*"

1792-ben Párizsban a Nemzeti Konvent előtt a Konvent tagjaként Paine sikertelenül érvelt a nők szavazati joga mellett. Ugyanabban az évben Mary Wollstonecraft (1759–1797) megjelentette a *Vindication of the Rights of Woman* [A nők jogainak érvényesítése] című könyvét, melyet egyesek „feminista függetlenségi nyilatkozatnak" neveznek, avagy „az első meggyőző erkölcsi rendszeren nyugvó érvelésnek a női emancipáció mellett".[244] A könyv megjelenése után szerzőjét „alsószoknyás hiénának" titulálták, arra pedig, hogy támogatta a francia forradalmat (Wollstonecraft 1792-ben átmenetileg Párizsba költözött), Angliában vagy gyanakvással, vagy kifejezetten ellenségesen reagáltak, „a republikánus Franciaország züllött amazonjának" nevezték.[245] Érvelése rendkívül egyszerű: az emberi jogokba a nők jogai is beletartoznak. Már száz évvel korábban is voltak angliai nők, mint például Mary Astell, akik a felvilágosodás filozófiájának szellemében érveltek a nők emancipációjának szükségessége mellett. (Lásd 5. fejezet.) A francia forradalom azonban az elvont szabadságfogalmaknak megpróbált konkrét politikai formát adni, ami Wollstonecraft nemzedékében felkeltette a reményt, hogy az egyenlőség és testvériség fogalmai végre valóra válnak.

Wollstonecraft egy zsarnokoskodó földműves apa és egy általa „bizonytalannak és gyengének" nevezett, idősebb fiát szélsőségesen kényeztető anya hat gyerekének egyike volt. Miután több boldogtalan éven át nevelőnőként dolgozott, 1787-ben megjelentette a *Thoughts on the Education of Daughters* [Gondolatok a lányok neveléséről] című értekezését, majd 1788-ben egy regényt adott ki, *Mary, A Fiction* [Mary. Egy kitalált történet] címmel. Londonba költözött, ahol írásból kívánt megélni, kapcsolatba került a radikális körökkel, megismerkedett Thomas Paine-nel, William Blake-kel, William Godwin politikai gondolkodóval és a vegyész Joseph Priestley-vel. Nevelőnőként szerzett tapasztalatai miatt dühödten ellenezte a felsőbb osztálybeli nők életvitelét, akik egész napjukat szépítkezéssel és más, hasonló, általa kifejezetten frivolnak tartott tevékenységekkel töltik. Ő az ellenkező irányt választotta, és azzá lett, amit a bohém feminista archetípusának nevezhetünk. Nem törődött a kinézetével, fésületlen volt

[244] A könyv 1992-es kiadásának (Penguin Books) Miriam Brody által írt előszavából.
[245] Uo.

a haja, fekete bolyhos gyapjúharisnyát visel, ami annyira kiábrándította egyik barátját, hogy „slampos filozófusnak"[246] nevezte.

Wollstonecraft ellenséges viszonyulása azokkal a nőkkel szemben, akik szerinte túl sok időt töltenek a tükör előtt a *Követelés* egyik visszatérő témája. Számos későbbi feminista írás számára ez adta meg az alaphangot. Voltaképpen Wollstonecraft megvetése azzal szemben, amit női frivolságnak tartott, különösen a nők szépítkező kedvével szemben, erősebb, mint bármikor bármely nőgyűlölő férfié. „Az élvezet a nők életének legfőbb tevékenysége, a társadalom jelenlegi meghatározása szerint, és ameddig ez így marad, nem lehet nagy dolgot elvárni e gyönge teremtésektől." Wollstonecraft egyetértően utalt Hamlet nőellenes szónoklatára is. A nőkkel szembeni kifogásai a nőgyűlölők írásainak szokásos megállapításait visszhangozzák, de olyan maró gúnnyal, hogy munkásságának egyik újabb szakértője kénytelen volt védelmébe venni, megjegyezve hogy Wollstonecraft nem „ellenséges a nőkkel szemben"[247]. Wollstonecraft voltaképpen elfogadja azt a dualista felfogást, miszerint a testtel való törődés a szellemi és erkölcsi alacsonyabbrendűség jele. Azt állítja, hogy amíg a nők ebbe a hibába esnek, alacsonyabb rendűeknek fogják tartani őket, és szerinte ezt meg is érdemlik. Figyelmeztet, hogy „ha a nők nem mondanak le a szépség önkényes erejéről, azt bizonyítják, hogy kevesebb eszük van, mint a férfiaknak".[248] Test és tudat régi dualizmusa új filozófiai erőre kapott René Descartes (1596–1650) munkásságának köszönhetően, melyben a létezés bizonyítéka maga a gondolkodás. Ahogy híres maximájában állítja: „Gondolkodom, tehát vagyok." Wollstonecraft ezt úgy értelmezte, hogy a test nem rendelkezik rációval, tehát alacsonyabb rendű, mint az elme, ez a dichotómia Platón óta ismeretes, és a nőket a testükkel azonosító nőgyűlölők kedvence. Ebből következik, hogy azok a nők, akik túl sokat foglalkoznak az arcfestéssel meg a ruhával, feltétlenül alábbvalóak azoknál, akik filozófiai művek olvasásával töltik az időt.

[246] Uo.
[247] Uo.
[248] Uo.

Wollstonecraft mindvégig a ráció fontosságát hangsúlyozza könyvében. Az tesz bennünket emberré, annak köszönhető, hogy az ember „felülkerekedhet a durva teremtésen". Tehát ha a nők magasabb szintre akarnak kerülni – érvel Wollstonecraft –, létfontosságú, hogy olyan neveltetésben részesüljenek, amely gondolkodó lényekké, nem pedig a férfiak játékszerévé és a divat rabszolgájává teszi őket. Az ész megszabadítja őket hiúságuktól és bűneiktől. A gondolkodó nő megveti a hibákat, az ostobaságot, az obszcén szellemességeket. Tiszta életű és szerény, és azokkal a nőkkel is kerüli a bizalmas viszonyt, akiket Wollstonecraft „otrombáknak" nevez. Önhittségében a gondolkodó nő kezd ahhoz a tiszta nőhöz hasonlítani, aki majd a viktoriánus kor nőideálja lesz, azzal a különbséggel, hogy az előbbi tanultabb.

Nőgyűlölő lett volna az „első nagy feminista"? Bár a nőkkel szembeni kritikai észrevételei a hagyományos nőgyűlölőkéit idézik, Wollstonecraftnak mások a céljai. A *Követelés* végkövetkeztetése az, hogy: „Számos ostobaság van, amely bizonyos fokig jellemzőbb a nőkre, (...) ám azok mind tudatlanságból és előítéletekből fakadnak."

Ezeket az előítéleteket „a férfiak külxönféle okokból igyekeztek fenntartani". A nőgyűlölőkkel ellentétben Wollstonecraft hisz abban, hogy a női ostobaságok nem a női természetből, hanem a neveltetésükből, pontosabban az oktatás hiányából fakadnak. Locke nyomán hisz abban, hogy csaknem teljes mértékben a minket formáló társadalmi erők produktumai vagyunk. Tüntessük el a tudatlanságot és előítéletet szülő erőket, és a nők „gondolkodó lények és szabad polgárok lesznek". Vagy, ahogy Bertrand Russel mondaná: „Az ember nem ostobának, hanem tudatlannak születik, ostobává a neveltetés teszi."[249]

Végül aztán mindazok az eszmék, amelyekben Wollstonecraft hitt, megbuktak a szemében, vagy ő maga vallott kudarcot azok-

[249] Russel: *I. m.*

hoz mérten. A francia forradalom véres fordulata elborzasztotta. Szenvedélyesen beleszeretett egy amerikai férfiba, Gilbert Imlaybe, aki pontosan az a típus volt, amelytől korábban óvta a nőket. A szenvedélyek nyomására, melyeket a *Követelésben* megvetéssel ábrázolt, és a női gyengeség bizonyítékának nevezett, Wollstonecraft öngyilkossággal próbálkozott, amikor kedvese elhagyta őt és közös, még csecsemőkorú lányukat. Később férjhez ment régi barátjához, William Godwinhoz, akivel boldog és gyümölcsöző kapcsolatban élt. Tragikus és ironikus módon vérmérgezésbe halt meg, miután megszülte a második lányát, aki ugyancsak a Mary Wollstonecraft (1797–1851) nevet viselte. Egy lelkész érzéketlenül azt állította, hogy halála hasznos leckéül szolgált a nők számára, mert „erőteljesen meghúzta a nemek közti határokat, tekintettel a nők sorsára és azokra a betegségekre, amelyeknek a nők különösen ki vannak téve".[250] Lánya később férjhez ment Percy Bysshe Shelley kötőhöz, és megírta a *Frankensteint*.[251] Megérte az első, nők jogait követelő szervezet létrejöttét (1848, Seneca Falls, New York), mely mozgalmat indított a nők szavazati jogaiért és sok más reformért, melyet anyja már jó ötven évvel korábban szorgalmazott. Még száz év sem telt el Mary Shelley halála után, és az amerikai egyetemek és az angliai Cambridge Egyetem megnyitotta kapuit a nők előtt.

Már maga az a tény, hogy Mary Wollstonecraft szerepel a nőgyűlölet történetében, elárul valamit hagyatékának ellentmondásos természetéről. Miközben erőteljesen hirdette a nők emancipációjának szükségességét, azzal érvelt, hogy az emancipálódás összeegyeztethetetlen olyan fogalmakkal, mint a szenvedély és a szépség, melyeket hagyományosan a nőkkel azonosítanak. Ezáltal megőrizte a régi test-elme kettősséget, mely sok szempontból károsnak bizonyult a nőkre. Sajnos gondolatainak ezt a vonulatát a nagy-britanniai és Egyesült Államok-beli feministák későbbi generációi is átvették, és úgy tartották, a nők politikai és társadalmi jogainak követelése együtt kell hogy járjon a női természet erotikusabb vonásainak megvetésével vagy teljes elutasításával, mivel azokat csak a férfiak találták ki, hogy saját élvezetükre manipulálhassák a nőket. Azok a feministák, akik az 1970-es években melltartókat égettek, ilyen értelemben Wollstonecraft egyenes ági leszármazottai. Sajnos ez az álláspont sok nőt eltávolított a nőmozgalomtól.

[250] Adrienne Rich: *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution* [Asszonytól született. Az anyaság mint tapasztalat és intézmény], W.W. Norton, 1986.

[251] Jenny E. Holland a dublini Trinity College-ban benyújtott 1998-as, publikálatlan értekezésében arról ír, hogy az életet adó férfi meséje szimbolikus kritikája annak a folyamatnak, melyben a tudomány átvette a bába hagyományos szerepkörét. Ez a folyamat a tizenkilencedik század során, az orvostudomány gyors terjeszkedésével ment végbe.

A tizennyolcadik században Nyugat-Európában és Észak-Amerikában megváltozott a szellemi és politikai légkör, ahogy a társadalmi környezet is. Mindennek korábban sosem tapasztalt hatása lett a nők életére. A tudomány megvalósításai, különösen a biológia és kémia területén, illetve az ipari forradalom hatalmas szellemi és technikai fejlődéssel járt. Ám amint azt a nőgyűlölet története világosan mutatja, az emberi megvalósítások nem feltétlenül jelentenek előnyt a nők számára.

Az ipari forradalom elszívta vidékről a lakosságot az egyre növekvő városokba, hogy olcsó munkaerővel lássa el a gyárakat. Ezzel tönkretette a régi, kisipari munkát, mely a szövés, a fonás, a sütés, a főzés, a vajköpülés és hasonlók területén alkalmazta a női munkaerőt, és amely lehetővé tette, hogy a nők ruházni és táplálni tudják a családjaikat. A zsúfolt külvárosokban új osztály született, a munkásosztály. Általában rosszul fizetett és alultáplált emberekből állt. 1861-re Angliában és Walesben, ahol az ipari forradalom hatása a legerősebbnek bizonyult, csaknem 3 millió tizenöt évnél idősebb nő dolgozott, a női lakosság huszonhat százaléka. Közülük csak 279 volt egyházi alkalmazott. Többségük gyárakban vagy cselédként kereste a kenyerét.[252]

A férfiakhoz hasonlóan a nők is a bér rabszolgái lettek, alárendelt helyzetüket az is kifejezte, hogy ugyanazért a munkáért általában feleannyi fizetést kaptak, mint a férfiak. A tizenkilencedik század közepére egy férfi szövőgyári munkás Angliában heti

[252] Tannahill: *I. m.*

14–22 shillinget keresett, míg egy munkásnő csak 5-öt, az Egyesült Államokban egy gyapotiparban dolgozó munkás heti 1,67 dollárt kapott, egy munkásnő ugyanott csak 1,05 dollárt. Egy francia nyomdász fizetése napi 2 frank volt, egy nyomdásznőé csupán 1 frank.[253]

A nyomorúságos munkaviszonyok mellett a munkásnőknek továbbra is viselniük kellett biológiai szerepük terhét, borzalmas körülmények között kellett számos terhességet kihordaniuk. Az ír szocialista forradalmár, James Connaly szerint a munkásnők a „rabszolgák rabszolgái". Történt ugyan némi előrehaladás az óvszergyártás területén, de a munkásnők nagy többsége nem jutott óvszerhez. A fogamzásgátlás továbbra is a férfiakra volt bízva, ami gyakran azt jelentette, hogy még akkor sem került rá sor, amikor kéznél voltak a szükséges eszközök.

A történelem során nőket és férfiakat ritkán alacsonyítottak le olyan szintre, mint a tizenkilencedik századi angol ipari városok külvárosaiban. A szegényeket külön fajnak tekintették, a szegénynegyedekbe látogatni a „legfeketébb Afrikába" tett expedícióhoz hasonlított. Charles Dickens (1812–1870) 1851-ben bement a British Museumtól alig pár száz méterre levő szegénynegyedbe, és mit látott? „Tíz, húsz, harminc, ki tudná megszámolni? Férfiak, nők, gyermekek, szinte meztelenül, egymás hegyén-hátán a padlón, mint a kukacok a sajtban!"[254]

Húsz évvel később egy francia utazó ezt írja a londoni szegényekről:

„Tíz percen belül háromszor láttam, hogy tömegek gyűlnek a kapualjakba, vonzza őket a verekedés látványa, különösen, ha nők verekednek össze. Egyikük véres arccal, könnyes szemmel, részegen próbált felpofozni egy férfit, míg a tömeg körülötte bámulta és nevette. Mintha a lárma jelzés lett volna, a környező sikátorok lakossága kiözönlött az utcára, rongyos kölykök, koldusok, utcanők, mintha egy emberi szennyvízcsatorna öntené ki a tartalmát."[255]

[253] *Uo.*

[254] Charles Dickens: *Selected Journalism, 1850–1870* [Válogatott publicisztikai írások, 1850–1870], David Pascoe előszavával és jegyzeteivel, Penguin Classics, 1997.

A szegénység önmagában talán nem kell hogy nőgyűlöletet keltsen, de a tapasztalat azt mutatja, hogy fel szokta erősíteni a már meglévőt. A „rabszolgák rabszolgáiként" a nők viselték a férfiak dühének és frusztráltságának terhét, ha azok munkanélkülivé váltak, nem tudták eltartani a családjaikat, vagy más, mindennapi megaláztatásokat kellett elszenvedniük. Az olyan középosztálybeli írók, mint Henry Mayhew, a híres *London Labour and the London Poor* (1851–1862) [*A londoni munkaerő és a londoni szegénység*] szerzője, akik bejárták a nyomornegyedeket, hogy saját szemükkel lássák, mi történik ott, arról tudósítanak, hogy a nők testi fenyítése és a nemi erőszak olyan gyakori, hogy már fel sem tűnik senkinek. Ezek a viszonyok a huszadik századig fennmaradtak. 1902-ben Jack London (1876–1916) amerikai író munkásnak öltözve a londoni East Enden járt, amely akkoriban milliós lakosságú, hatalmas nyomornegyed volt, és ezt írta:

„A feleségverés a férfiak előjoga a házasságban. Vasalt vagy bronzzal kivert orrú csizmát viselnek, és miután gyermekeik anyját kidíszítették egy-két ökölnyommal a szeme alatt, a földre lökik, és nagyjából úgy taposnak rajta, mint egy nyugati csődör a csörgőkígyón... A férfiak gazdaságilag függnek a munkaadóiktól, a nők pedig gazdaságilag függnek a férfiaktól. Ennek az az eredménye, hogy a nők kapják azt a verést, ami a munkaadónak járna, és ez ellen nem tehetnek semmit."[256]

Hacsak gyilkosság nem történt, az efféle bűntettek ritkán kerültek a hatóságok tudomására. A zsúfolt körülmények között az emberek sokszor négyen, öten, hatan vagy többen is aludtak egy ágyban, korra, nemre, családi kapcsolatra való tekintet nélkül.

[255] Hippolyte Taine. Idézi Ronald Pearsall: *The Worm in the Bud: The World of Victorian Sexuality* [Féreg a bimbón. A viktoriánus szexualitás világa], Pelican Books, 1969.

[256] Jack London: *The People of the Abyss* [A szakadék emberei], Pluto Press, 2002.

A nyomornegyedekben lakó nők gyakran prostituáltak lettek, hogy eltartsák a családjukat. 1841-ben körülbelül ötvenezer prostituált lehetett a kétmilliós lakosságú Londonban. Többségüket borzalmasan megnyomorították a nemi betegségek. Egy 1866-os felmérés során kiderült, hogy a megvizsgáltak 76 százaléka fertőzött, és mindegyikük szenved valamilyen betegségtől, legtöbbjük himlős.[257] A szerencsésebb nők bekerültek egy bordélyházba, ahol legalább élelmet és ruházatot kaptak. Egy londoni bordély madámja, akit Willit anyóként ismertek, azzal dicsekedett, hogy „mindig tiszta seggel és jó rongyokban kűttem ki a lányokat, nem kellett félnem, ki kapja őket, me' tiszták vótak és frissek, mint az ibolya". A jog a leghatározottabb megvetéssel bánt ezekkel a nőkkel. A newgate-i börtön egyik látogatója borzadva meséli: „Csaknem háromszáz nő, minden lehetséges bűn elkövetői, százhúszan egy cellában, egy gyékény sem volt alattuk, szinte meztelenek voltak, és mind részegek... fülemet a legborzalmasabb átkok botránkoztatták meg."[258]

A középosztálybeli misszionáriusok keményen küzdöttek a „bukott nők" megmentéséért. Úgy becsülik, mire Viktória királynő 1837-ben trónra lépett, a Religious Tract Society már 500 millió traktátust adott ki, melyben próbálták meggyőzni a prostituáltakat, hagyjanak fel tevékenységükkel. A következő évtizedekben még tovább nőtt ezeknek a röpiratoknak az áradata, minden különösebb hatás nélkül.[259] A nők többségét a szegénység motiválta, a viktorianizmus szexualitással kapcsolatos mély erkölcsi dichotómiája pedig folyamatosan ellátta őket vendéggel azoknak a férfiaknak a köréből, akik számára a „rendes nők", vagyis a feleségeik, gyakorlatilag érinthetetlennek számítottak. A szexualitás a „bukott nők" vagy a promiszkuitásban élő szegények kiváltsága volt, őket pedig nem is tekintették egészen embernek. A szexuális vágyat olyan sajnálatos késztetésnek tartották, amely főleg a férfiakat érinti, és amelynek a feleségek alkal-

[257] Uo.
[258] Mrs Elizabeth Fry. Idézi Pearsall: *I. m.*
[259] Uo.

manként kénytelenek engedni. Ebben az időben a középosztálybeli nők hanyatt feküdtek, és Angliára vagy Amerikára gondoltak, attól függően, hogy hol éltek. A nőgyűlölő látásmód szokásos kettőssége és ellentmondásossága, hogy a nyomornegyedek nőit megvetette szexuális promiszkuitásuk miatt, és alig tekintette embernek őket, ugyanakkor a középosztály asszonyait feltételezett aszexualitásuk miatt égbe emelte, emberfeletti, „házi angyal" szerepbe tuszkolta. A kor egyik legjelentősebb orvosa, Dr. William Acton azt állította, a jó feleség „enged férje öleléseinek, de csak azért, hogy a kedvére tegyen, ha nem hajtaná az anyaság vágya, szívesen venné, ha ezektől a figyelmességektől megszabadulna". Mindez azzal magyarázható, hogy Acton szerint „a nők többségét (a társadalom szerencséjére) semmiféle szexuális vágy nem zavarja". A szexualitásban lelt élvezet méhrákhoz vagy őrültséghez vezet – figyelmeztet.[260]

Míg az orvosok többsége elismerte, hogy a nők is átélhetnek némi gyönyört a nemi aktus során, az izgalom vagy a kontrolvesztés legkisebb jelét is az erkölcsi romlás, a szellemi egyensúlyvesztés őrülethez vagy betegséghez vezető, aggasztó tünetének tekintették. Ahogy Angliában, úgy az Egyesült Államokban is ebben az időben vált „tudományos" vizsgálat tárgyává a szexuális viselkedés, ekkor osztották fel elfogadható és elfogadhatatlan kategóriákra. A tudomány biztosította a világ objektív értelmezését, beleértve az emberi testét és az emberi viselkedését is. Ám az új, tudományosnak hitt „kórságok" csoportosítása mögött gyakran a már ismerős erkölcsi rend húzódott meg. Ha valaki saját neméhez vonzódik, az a homoszexualitásnak nevezett betegségben szenved. A nemiség, különösen a női szexualitás tárgykörében a „betegség" fogalom gyakran súlyos erkölcsi ítéletet hordozott magában. Például azokat a nőket, akik túlságosan élvezték a szexet, nimfomániásnak tartották, vagyis „veszélyes, természetellenes és szexuális értelemben fékevesztett"

[260] Uo.

személyeknek.[261] Mind az antik Görögországban, mind Rómában hagyományosan úgy hitték, a nők erőteljesebb szexuális vágyakkal bírnak, mint a férfiak, testiségüket szemmel kell tartani, mert könnyen kiszabadulhat az ellenőrzés alól. Emlékezzünk csak Messalinának, Claudius fiatal feleségének sorsára, akit a régi (és ellenséges) források szerint kéjvágya arra késztetett, hogy prostituáltnak adja ki magát. (Lásd 2. fejezet) A tizennyolcadik század végétől kezdve a nők „túlzott" szexuális vágya elsősorban fizikai és nem erkölcsi zavarnak számított, a viktoriánus időkben változatos és gyakran ellentmondó tüneteket mutató betegséggé vált.

Az a viktoriánus rögeszme, hogy egy lány számára az önkielégítés egyértelmű jele a problémás jövőnek, az 1950-es évekig fennmaradt az Egyesült Államokban. A maszturbációt a férfiaknál is nagy hibának tartották, ám ha a női maszturbáció kontrollálhatatlanná válik, szerintük az már az egész társadalmat összeomlással fenyegeti. Végső soron úgy gondolták, azáltal, hogy egy nő a klitoriszára összpontosít, és mellőzi a vagináját, voltaképpen lázad előre meghatározott biológiai sorsa ellen, mely gyermekek kihordójává tette. Mindezt a „férfias" hajlam aggasztó jelének tekintették, mely egyéb nyomasztó következmények mellett leszbikussághoz, nimfomániához és egy sor olyan borzalmas betegséghez vezet, mint a méhen belüli vérzés, méhelőesés, gerincsorvadás, rángógörcsök, beesett arc, kóros soványság és szívpanaszok. 1894-ben a *New Orleans Medical Journal* arra a következtetésre jutott, hogy „sem pestis, sem háború, sem himlő, sem más, hasonló borzalmak nem bizonyultak pusztítóbbnak az emberiségre nézve, mint az önkielégítés: ez a civilizáció megsemmisítője".[262] Többnyire drasztikus közbelépést javasoltak, a lehető leggyorsabban.

[261] Carol Groneman: *Nymphomania: A History* [A nimfománia története], Norton, 2001.

[262] Idézi Prof. John Duffy: Masturbation and Clitoridectomy: A Nineteenth-Century View [Maszturbálás és a klitoridektómia. Egy tizenkilencedik századi nézet]. In: *Journal of the American Medical Association*, 1963. október 19.

Példaképpen arra, hogy mit lehet tenni, a *New Orleans Medical and Surgical Journal* egy kilenc éves kislány esetét hozza fel, akit az édesanyja önkielégítéssel gyanúsított. Egy nőgyógyász, A. J. Block megvizsgálta a gyermeket. Megérintette a vagináját és a kisajkat, de a gyermek nem reagált. Az orvos ezt jegyezte fel: „Mihelyst megérintettem a klitoriszt, a lábak hirtelen szétnyíltak, az arc elsápadt, a légzés gyorssá és felületessé vált, a test izgatottan összerándult, és halk hörgés tört fel a páciensből." Az orvosi előírás: klitoridektómia.[263]

1867-ben a *British Medical Journal* leírja, hogyan hajtotta végre egy Viktória-korabeli nőgyógyász, Isaac Baker Brown úr, a műtétet.

„Kétféle eszközt használtak: egy kampós fogót, melyet Mr. Brown klitoridektómia esetén szokott használni, és egy kauterizáló vasat, melyet a petevezeték átvágására használ petefészek-eltávolítás esetén... A klitoriszt a szokott módon megragadta a fogóval. A vörösen izzó vas hegye ekkor végigsiklott a szerv tövénél, és eltávolította azt, majd kétoldalt a kisajkakat hasonló módon távolította el a forró vas fűrészelő mozgatásával. Mihelyst eltávolíttatott a csikló és a kisajkak, a műtét a szokott módon ért véget, a kauterizáló vasat végighúzta a hüvely minden olyan részén, melyet korábban nem érintett, a műszer fel-alá mozgatásával ezek a részek sokkal hatékonyabban megsemmisíthetőek, mint amikor Mr. Brown ollót használ."

Brown klitoridektómia-párti volt, azt állította, hogy ezzel a módszerrel számos maszturbáció által okozott női betegséget, például melankóliát, hisztériát, nimfomániát képes sikeresen kezelni. 1866 decemberében a *The Times* élesen támadta ezt az

[263] Az esetet Groneman idézi.

eljárást.[264] A *Times* riportja vitát kavart az orvosi világban. A szakmában sokan rossz néven vették, hogy ilyen „ízléstelen" témát megszellőztet a sajtó. Más orvos kollégák sarlatánsággal vádolták Brownt, a királyi kamara tagját. Az egyház azonban segítségére sietett: mind a Cantebury érsek, az anglikán egyház feje, mind a Yorki érsek dicsérték munkásságát.

Noha Nyugaton végső soron rossz szemmel nézték a klitoridektómiát, a női önkielégítés jelensége mindvégig megrémítette az orvosi szakmát. Block doktor, aki megcsonkította a kilencéves kislányt, „erkölcsi leprának" nevezte. Szerencsére ő volt az utolsók egyike, akit orvosként klitoridektómiát végeztek Amerikában.[265] A lányok és asszonyok nemi szervének megcsonkítása azonban mind a mai napig megszokottnak számít Afrika egyes, elsősorban moszlim vidékein, de az Arab-félszigeten és Ázsia egyes vidékein is gyakorolják. (Lásd 8. fejezet.)

Nem meglepő, hogy az a kultúra, amelyik nemtelen „angyalként" dicsőítette a nőt, tulajdonképpen megfosztotta őt természetes valójától, ahogy az sem meglepő, hogy kialakult a kislányok kultusza. Semmi nem volt szexuális értelemben veszélytelenebb egy viktoriánus gentleman számára, mint egy mezei virágok közt szökdécselő, bájos kislány, az ártatlanság megtestesítője. A korszak legsikeresebb festőinek egyike Kate Greenaway volt, akit „fekete ruhás, kedves, szemüveges, középkorú hölgynek"[266] írtak le, és egész életét arra áldozta, hogy émelyítő akvarelleket fessen szemérmes kislányokról, amint virágot szagolnak, vagy magányosan bámulnak kifelé a gyerekszoba ablakán. A nőgyűlölet ritkán mutatkozik meg ilyen gonosz módon, mint mikor azt ábrázolja, hogy

[264] Az esetet Peter Shortland írja le *Women at Our Mercy* [Nők kiszolgáltatva kényünk-kedvünknek] című cikkében. *The Times*, 1999. március 27. Brown később tagadta, hogy találkozott volna a riporterrel, vagy hogy azt állította volna, hogy a műtéttel idegbetegségek kezelhetők. A lap azonban kiállt a történet valósága mellett. A *The British Medical Journal* később idegbetegségben szenvedő nőpáciensek konkrét példájával állt elő, akiket Brown megműtött. Brown elvesztette Royal College-beli tagságát, elhagyta Angliát, és az Egyesült Államokban folytatta karrierjét.

[265] Duffy: *I. m.*

[266] Pearsall: *I. m.* Greenaway Franciaországban és Németországban is rendkívül népszerű volt.

a férfi képtelen érett nővel kapcsolatba kerülni. Ez a mélyről fakadó szexuális ellentmondás időnként más formát is öltött: a női ártatlanság csodálata a nő megalázásába és degradálásába csapott át. A londoni gyerekbordélyok száma azt jelzi, hogy a viktoriánus úriemberek nem elégedtek meg a kislányok szentimentális portréjának bámulásával. A francia *Le Figaro* című újság egyik riportere egyetlen este ötszáz, öt és tizenöt év közötti prostituáltat figyelt meg, amint a Piccadilly Circus és a Waterloo Palace között, a város divatos, West End-i részén stricheltek. Az egyik madám úgy hirdette a bordélyát, hogy „itt kéjsóváran figyelheted a kislányok sikoltozását, azzal a biztos tudattal, hogy rajtad kívül, senki nem hallja"[267].

A viktoriánus férfi képtelensége, hogy szexuálisan érett nővel kapcsolatot létesítsen, sehol sem nyilvánvalóbb, mint a korszak irodalmában. Nem véletlen, hogy a viktoriánus irodalom leghíresebb jelenete a kis Nell halála, Charles Dickens regényében, a *Ritkaságok régi boltjá*ban. A női szexualitás tagadása azzal járt, hogy az angol irodalom történetében először egy jelentős irodalmi korszakból csaknem teljesen hiányzik a férfi és nő közötti érzéki kapcsolat ábrázolása. Átengedték ezt a területet a pornográfiának és a varietéknek. Ennek gyökerei tulajdonképpen visszanyúlnak a viktoriánus kor előtti időkbe, a tizennyolcadik század közepéig, amikor a *Pamela* sikere az erősödő középosztály erényes nőideáljának győzelmét hirdette az erőszakos férfi felett. 1801-ben megalakult Angliában a *Társaság a bűnök elnyomásáért a hit és erény támogatásáért*, amely szigorúan szemmel tartotta az irodalmat, nehogy valamelyik szerző átlépje a jó ízlés határát, amin egyre inkább a test működésére, különösen a szexualitásra tett utalásokat értettek. Tizenhét évvel később Thomas Bowdler (1754 – 1825) megjelentette az első *Family Shakespeare*-t, melyből kivágott minden durva, vulgáris és nyíltan szexuális utalást. A viktoriánus kor embereinek, úgy látszik, a nők és az irodalom megcsonkítására egyaránt hajlamuk volt.

[267] Duffy: *I. m.*

Charles Dickens, a korszak (és talán az egész angol irodalom) egyik legnagyobb regényírója tizenöt regényében és számos elbeszélésében nem volt képes megrajzolni egyetlen ivarérett nő portréját sem. A *Copperfield Dávid*ban, Dickens talán legnagyobb és kétségtelenül a legtöbb önéletrajzi elemet felhasználó regényében, Dórának, a főhős első feleségének portréjában fellelhető az a gyermeki természet, melyet a viktoriánus kor emberei a nőkben kerestek. Copperfield elköveti azt a hibát, hogy feleségül veszi Dórát, mivel az rendkívül hasonlít saját anyjára, Klárára, aki szintén gyenge, éretlen, tehetetlen teremtés volt. A regény leleplezi azt a kegyetlen valóságot, amely a kislányos ártatlanság mögött rejtőzik, és amely nem szül mást, mint megvetést a nőkkel szemben és boldogtalanságot mind a nők, mind párjuk számára.[268]

A viktoriánus nőgyűlölet nemcsak a gyermeteg nő figuráját teremtette meg, a bámulat tárgyául a nemes nő alakját is felkínálta, akit kizárólag önzetlensége vezérel. Azokban a klasszikus viktoriánus szövegekben, mint Charlotte Brontë *Jane Eyre* vagy George Eliot *Middlemarch* című regénye, a hősnő számára egyedül az önfeláldozás lehetősége adatik meg, többnyire azért, hogy férje jólétét vagy karrierjét segítse. Szerepe annyi, hogy afféle szellemi segítőtársa legyen a férjének. Tisztaságának példájával képes felemelni a durvább, testi természetű férfit, hogy az a magasabb érzelmeket is meg tudja becsülni. Ez volt a fehér nők terhe, csak annak árán emelkedhettek a magasba, ha megtagadták emberi természetük egyik létfontosságú részét, a szexualitást. Amikor szenvedélyes vágyakról írnak, mint amilyen Heathcliff és Catherine kapcsolata Emily Brontë remekművében, az *Üvöltő szelek*ben, a vágy démoni, a következményei pedig katasztrofálisak.

[268] Dickens munkája éles ellentétben áll a csaknem kortárs francia Emile Zola műveivel. Zola regényei tele vannak szexuálisan érett nőkkel, de képtelen meggyőző képet festeni a gyermekekről. *Föld* (La terre) című regényét obszcénnek nevezték, még az angol parlamentben is vitát kavart, és emiatt 1888-ban cenzúrázták. A parlament egyik felháborodott tagja azt állította, hogy az „efféle irodalom" felfalja Anglia „erkölcsi szövetét". Az angol kiadót három hónap elzárással büntették.

Minekutána a tiszteletre méltó irodalom területéről kitiltották, a szexuális viszonyok és a nemi vágy ábrázolása lebukott a mélybe, és megszületett a pikáns regények és az illusztrált férfimagazinok virágzó üzlete. 1857-ben kitalálták egy szót ennek az anyagnak a megnevezésére: pornográfia, ami szó szerint azt jelenti, prostituáltakról vagy prostitúcióról való írás. De a szex a munkásosztály által látogatott varieték színpadán is szerepet kapott, ahol a nők és férfiak közt zajló, soha véget nem érő csatát tovább ünnepelték a szentimentális, komikus vagy pajzán dalokban, jelenetekben, előadásokban.

Miközben a nőktől elvárták, hogy felülkerekedjenek a természet bizonyos vonatkozásain, azt is megkövetelték tőlük, hogy megadják magukat a természetnek olyan dolgokban, amelyeket a női lét alapvető velejárójának tartottak. Ilyennek számították például a vajúdás fájdalmai. A kereszténység már régóta azt tanította, hogy ez a szenvedés Éva bűne miatt szabatott ki a nőkre. Kétszázötven évvel korábban, VI. Jakab (1566–1625) uralkodása idején, egy bizonyos Euphanie McCalyane, mikor már nem bírta tovább elviselni a vajúdás kínjait, arra kérte a bábát, Agnes Simpsont, adjon neki valamit, amivel a fájdalmát csillapíthatná. A király ezen felháborodott, és máglyahalálra ítélte a nőt. Hiszen éppen ő engedélyezte a Biblia angol fordítását, hogy Isten szava világos legyen mindenki számára, a nőket is beleértve! Márpedig *Mózes első könyvé*ben világosan meg van írva, hogy Isten azt mondja Évának: „Felette igen megsokasítom viselősséged fájdalmait, fájdalommal szülsz magzatokat." Ha netán valaki még mindig nem értené, Ézsaiás is megismétli: „Miként a terhes asszony, aki közel a szüléshez, vajúdik, felkiált fájdalmiban..." (Ézs 26,17)

Isten beszélt. Így aztán, amikor egy skót orvos, James Young Simpson (1811–1870) előállt egy olyan javaslattal, amely véget vethetett volna Isten parancsolatának, nagy felzúdulás keletkezett. Gyermekként Simpson sokszor hallotta, hogy születésekor anyja csaknem belehalt a szülésbe. Később, amikor már nőgyógyászként dolgozott, maga is tanúja lett a vajúdó nők fájdalmának, és kutatni kezdett, hogy valamivel csillapítani tudja azt. 1847-ben étert

alkalmazott egy nőnél, akinek begörcsölt a kismedencéje, hogy vajúdását megkönnyítse. Bebizonyította, hogy noha a páciens nem volt tudatánál, méhe mégis képes volt az összehúzódásokra. Később felfedezte, és szülő nőkön is alkalmazta a kloroform fájdalomcsillapító hatását.

Simpsont a szószékről ítélték el. A kloroformot a „sátán főzetének" nevezték, amely „látszólag áldást kínál a nőknek, de végül megkeményíti a társadalmat, és e vészterhes időkben megrabolja Istent a mélyről fakadó, őszinte segélykiáltásoktól".

A skóciai kálvinista egyház kiáltványokat küldött ki az edinburgh-i orvosi rendelőkbe, melyekben figyelmeztetett, hogy Simpson munkája tönkreteszi az istenfélelmet és a társadalom teljes összeomlásához vezet.[269]

A kollégák részéről is érkeztek támadások, sokan azzal érveltek, hogy nem szabad „az egészséges szülés gondviselés által szabályozott menetébe" beavatkozni. Hosszú távon azonban Simpson nem veszített népszerűségéből. Halála után több mint harminc ezren kísérték utolsó útjára, köztük számos nő. Akkorra már Viktória királynő is kapott fájdalomcsillapítást utolsó két gyermeke szülésekor, és ez elhallgattatta a kritikusokat. A királynő, a status quo dühödt védelmezője bekerült azok sorába, akik a nők sorsának javításáért küzdöttek.

Isten akaratára vagy a természet törvényeire hivatkozó nőgyűlölő érvelések egyre sűrűbben hangzottak fel a tizenkilencedik század során, ahogy a nők státusának kérdése is jogi, politikai és tudományos viták tárgyává vált Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. A század elején Franciaországban olyan törvénycsomagot fogadtak el, amely csaknem annyira korlátozta a nők jogait, mint azok a törvények, amelyeket a tálib rendszer vezetett be az 1990-es afganisztáni hatalomátvételkor. 1804-ben a *Code Napoleon* visszavonta azokat a jogokat, melyeket a nők a forradalom során nyertek el, s amelyek lehetővé tették, hogy a nők válókeresetet nyújtsanak be. Napóleon úgy gondolta: „a férjnek abszolút

[269] Rich: *I. m.*

hatalommal kell rendelkeznie ahhoz, hogy azt mondhassa nejének: »Madame, ön nem megy színházba, nem fogadhatja ezt vagy azt a személyt, mert az ön gyermekei az enyémek lesznek«".[270] Így emelte törvényerőre azt a nézetet, hogy jobb, ha a nők megmaradnak a kötögetésnél, és hagyják őt, hogy vérrel öntözze Európa csatamezőit. A nagy hadvezér azonban végül csatát veszített.

Alig ötven évvel a *Code Napoleon* elfogadása után az angol nők elnyerték azt a jogot, hogy válópert indítsanak férjeik ellen. Korlátozott győzelem volt: a férfinak csupán annyit kellett bebizonyítania, hogy neje megcsalta, a sértett feleségeknek viszont azt kellett bizonyítaniuk, hogy férjeik „vérfertőző kapcsolat, bigámia, nemi erőszak, szodómia során követtek el házasságtörést, vagy olyan különös kegyetlenséggel, hogy maga a kegyetlenség természete megengedi, hogy feleségük válókeresetet nyújtson be ellenük...." A következő három évtized során viszont további szabályozások történtek, és azok immár lehetővé tették, hogy a bírák akkor is kimondják a válást, ha férj tettlegesen bántalmazta feleségét, és tartásdíj fizetésére kötelezték a feleségüket elhagyó férjeket. Az 1870-es *Married Woman's Property Act* [Törvény a férjezett nő tulajdonáról] megerősítette a feleség financiális önállóságát, Lord Shaftesbury tiltakozásai ellenére, aki így fakadt ki: „ez ellentmondásban áll a házasélet költői vonásaival"[271]. A nők legszegényebb rétegeiben azonban a szokottnál is lassabban következett be a változás. Ahogy Jack London az East End-i nyomornegyedekben megfigyelte, azok a feleségek, akiket rendszeresen vert a férjük, nem tettek feljelentést, mert anyagilag függtek a férjeiktől, ha börtönbe küldték volna őket, nem lett volna miből megélniük.

Sokan legalább olyan veszélyesnek érezték a civilizációra, hogy a válást szabályozó törvények kedvezőbbé váltak a nők számára,

[270] Miles szerint a napóleoni törvénykönyv megengedte a férjnek, hogy megszabja felesége tartózkodási helyét, hogy válás esetén megszerezze felesége vagyonát és jövedelmét, hogy házasságtörés esetén két évig terjedő börtönbüntetést szabasson ki rá (míg őt magát a törvények nem büntették ugyanazon bűntett miatt), és megfossza a közös gyerekek feletti rendelkezés jogától. Miles szerint: „a francia nőknek könnyebb dolguk volt a középkorban..."

[271] Pearsall: *I. m.*

mint az önkielégítést. Sértette a férfiak és nők közti „természetes" egyenlőtlenség nőgyűlölő elképzelését. A befolyásos *Saturday Review* szerint „a feleség házasságtörése sokkal komolyabb dolog, és mindig is komolyabb lesz, mint a férj hűtlensége"[272]. A nők és a férfiak közti természetes különbségek igazolták és magyarázták a megkülönböztetést a két nem iránti bánásmódban és a felelősségvállalás nemenként eltérő mértékét. Ez az érvelés, mihelyst a kereszténység takarodót fújt a tudományos felfedezések hatására, fokozatosan átvette az isteni akaratra alapozó érvelés helyét. Ilyen vagy olyan formában folyton ezt ismételgették a nőnevelésért és a nők szavazati jogáért vívott harc ellenzői.

Ebben a megközelítésben a nők „természetes gyengesége" alkalmatlanná teszi őket, hogy részesülhessenek a szigorú rendszerességen alapuló tudományos oktatásban. Egy korabeli filozófus figyelmeztetett, hogy ha a lányok agyát túl sokat dolgoztatják, beesett mellűek lesznek, és nem képesek majd kihordani egy „rendesen fejlett újszülöttet"[273]. Vagy nem azért büntette meg az Úr Évát, mert túl sokat tudott? Az oktatás túl sok tudást biztosítana a tömegek számára „arról a gonoszságról, ostobaságról és rejtélyről, amely szabadon megtalálható a világban. Egy nő nem tanulhatná meg mindezt, csak azon az áron, hogy elveszíti a rábízott tisztaságot és szépséget."[274] Aki ezt írta, sohasem járt az East Enden, hogy lássa, mennyire ragyog fel a nő tisztasága és szépsége férje csizmarúgásai alatt. Biztos, hogy kevésbé, mintha Shakespeare-t vagy Platónt olvasna.

Nem csupán a hagyományos nőgyűlölők hangoztatták, hogy a természet vagy Isten a férfitől eltérővé formálta a nőt. A nők jogainak támogatói hasonló érveléssel álltak elő. Ők azonban abból indultak ki, hogy a női természet felsőbbrendű, mint a férfiaké. Mind azok, akik ellenezték az emberi jogok kiterjesztését a nőkre, mind azok, akik támogatták, a női természet „másságának" fogalmát használták érvként. Angliában William Gladstone miniszterelnök (1809–1898) ellenezte a női választójog bevezetését, mert a nők politikába való bevonása szerinte „merényletet jelentene tisztaságuk, törékenységük, természetük kifinomultsága és magasztossága ellen". A reformpártiak viszont úgy érveltek, hogy azzal, hogy bővítik a szavazásra jogosult férfiak körét, a kormány csak „kiterjeszti a bűntények, a mértéktelenség, az immoralitás és becstelenség körét", hiszen a „legrosszabbak" (értsd férfiak) „bekerülnek a szavazók körébe, míg a legjobbak (vagyis a nők) kimaradnak."[275]

[272] Uo.
[273] Herbert Spencert idézi Miles: *I. m.*
[274] *Saturday Review*, 1868. február. Idézi Pearsall: *I. m.*

A szavazati jogért folytatott harc bonyolult volt. Megmutatta, mégpedig roppant élesen, hogy nemcsak egyes feministák férfiakkal szemben érzett megvetése emlékeztet a nőgyűlölet szólamaira, de azt is, hogy számos nő becsmérlő megnyilvánulása nőtársaival szemben a férfiak szavait visszhangozza. Egy asszony, Viktória királynőről van szó, aki támadást indított a nők szavazati jogaiért síkra szálló mozgalom ellen, férje, Albert herceg egyik életrajzírójának küldött levelében ezt írta:

„A királynő türelmetlen sorra venni mindenkit, aki felszólalhat, írhat, tehet a nők jogai címet viselő gonosz őrültség ellen, mindazzal a szörnyűséggel szemben, amelyre szegény, gyenge neme hajlamos, valahányszor a női érzés és méltóság minden jeléről megfeledkezik."[276]

Viktória királynő véleménye szerint egy bizonyos Lady Amberley, aki arra vetemedett, hogy a mérnöki kar épületében a nők szavazati jogát szorgalmazó előadást tartson, megérdemelt volna egy kiadós verést. A királynővel az élen számos nő ellenezte a változást, rámutatva, hogy a status quo nem minden nő számára elfogadhatatlan. Ez a továbbiakban visszatérő nehézséget jelentett a nők jogaiért folytatott kampányban: a leghangosabb ellenzők egy része a nők köréből kerül ki.

[275] Tannahill: *I. m.*
[276] Pearsall: *I. m.*

A forradalmak kora időközben új nemzetet teremtett Észak-Amerikában, ahol a gazdasági, társadalmi és kulturális haladás korparancsa megrendítette a hagyományos nőgyűlölet alapfeltevéseit. Északkeleten az első európai gyarmatosítók magukkal hozták azt a keresztény hagyományt, mely szerint a nő a kísértés és a bűn kútfeje. Ugyanebben az időben a protestantizmus bevezetett egy olyan tanítást, hogy a nő értékes és becsülnivaló segítőtárs. El lehet képzelni az első gyarmatosítók kemény életkörülményeit, ha arra gondolunk, hogy a tizennyolc feleségből, akiket a „zarándok atyák", a puritán gyarmatosítók magukkal vittek, csak öt élte túl az első telet az Újvilágban. A nők létfontosságú értéknek számítottak a határvidéken, és a férfiakkal egy sorban dolgoztak. A szexuális kihágásokat szigorúan büntették, gyakran korbácsolással és megbélyegzéssel, és a büntetéseket nőkre és férfiakra egyaránt alkalmazták. Már esett szó arról, hogy Új-Angliában a tizenhetedik század végén nagyon gyorsan véget ért a boszorkányüldözés, a boszorkányságban való hit hamar nevetségessé vált. Ennek az lett a következménye, hogy még ha figyelembe is vesszük a relatíve kis népsűrűséget, az Újvilágban sokkal kevesebb nőt ítéltek el és büntettek meg boszorkányságért, mint ugyanezekben az évtizedekben Európában. (Lásd 4. fejezet.)

A puritanizmus testellenessége a nők szépítkezésével kapcsolatos, hagyományos nőgyűlölő támadásokban jelentkezett. A régi téma új feldolgozásának egyik leghíresebb képviselője Cotton Mather tiszteletes (1663–1728), aki több mint negyven éven keresztül volt lelkész a bostoni North Churchben. (Egyike volt azoknak, akik lelkesen hittek a boszorkányok létezésében.) *The Character of a Virtuous Woman* [Az erényes nő jelleme] című munkájában újra alkalmazza a megszokott közhelyet, mely a szépítkezést a bűnnel és az erkölcsi lazasággal azonosítja: „A festékekből eredő mesterséges szépséget az erényes nő mélyen megveti." Az erényes nők arcukat és kézfejüket kivéve gondosan elrejtették testüket, mert másként „aljas vágyakat gerjesztenének a férfiakban, amiért még a pápista írók sem ajánlottak volna mást, mint egy alapos verést." [277]

Mather azonban az intéseket és a dorgálásokat a nők dicséretével ellensúlyozza. Megveti a „perverz, mogorva férfiakat", akik a nőket egy sor megaláztatás elviselésére kényszerítik. Csak gonosz férfi állíthatja, hogy „femina nulla bona" (nincs jó asszony). „Ha egy férfi olyan gonoszságra vetemedne, hogy tagadja gondolkodó lény voltotokat, a vallásossággal lehet a legjobban rápirítani..." [278] Helyenként úgy tűnik, legalább annyira szégyenkezik amiatt, hogy egyes férfiak nőket támadnak meg, mint azért, hogy egyes nők festik magukat. A nőoktatás melletti elkötelezettsége mutatja, hogy az Újvilágban a nők máris nagyobb megbecsülésnek örvendtek, mint Európában.

Az amerikai forradalom idején Tom Paine kiállt a nők jogai mellett. A hagyományt Abigail Adams (1744–1818), az Amerikai Egyesült Államok második elnöke, John Adams felesége folytatta. 1777-ben kijelentette: „...nem korlátozhatnak nőket olyan törvények, melyeket nélkülük hoztak."

Az egyenlőség és a boldogságra törekvés jogának tizennyolcadik századi doktrínáit kegyelettel őrzi az amerikai alkotmány. Ezek döntő hivatkozási alapként szolgáltak azok számára, akik harcba szálltak a nőket továbbra is sújtó politikai és társadalmi igazságtalanságok ellen. Így az ilyen jellegű diszkriminációkat szító, hagyományos nőgyűlölő eszmék elkerülhetetlenül vita tárgyává váltak. Intellektuális, politikai és társadalmi szinten a nőgyűlölet védekezésre kényszerült.

Még mielőtt a nők szavazati joghoz jutottak volna, az amerikai demokrácia jótékony hatása a nők társadalmi pozíciójára már feltűnt egyes külföldi látogatóknak, mint például Alexis de Tocqueville liberális francia nemesnek, aki 1831–1832-ben nyolc hónapon keresztül az Egyesült Államokban tartózkodott. De

[277] Elaine G. Breslaw (szerk.): *Witches of the Atlantic World: A Historical Reader and Primary Sourcebook* [Boszorkányok az Atlanti világban. Történelmi szövegkönyv és forrásanyagok], New York, University Press, 2000.

[278] Uo.

Tocqueville 1835-ben jelentette meg *A demokrácia Amerikában* című remekművét, melyben megjegyzi, hogy az amerikai nők műveltebbek és sokszor meglepően önállóbb gondolkodásúak, mint francia vagy angol kortársnőik. „Gyakran meglepett, csaknem megrémített az a kivételes ügyesség és boldog merészség, amellyel Amerikában a fiatal nők a szabad társalgás minden nehézségeinek közepette összefoglalják gondolataikat és szavaikat" – írja.

De Tocqueville szerint Európában a férfiak gyakrabban bókolnak, de szavaik mögött megvetés rejlik, az Egyesült Államokban viszont „a férfiak ritkán bókolnak a nőknek, de naponta bebizonyítják, mennyire tisztelik őket". Amerikában a nemi erőszak még mindig főbenjáró bűnnek számít, és „egy fiatal lány nyugodtan utazhat egyedül". De Tocqueville-t Amerikában szerzett tapasztalatai arra késztetik, hogy a férfiak és nők viszonyával kapcsolatban feltegye a legfontosabb kérdést: vajon a demokrácia pozitív hatással lesz a nők és férfiak közti nagy egyenlőtlenségre, amely úgy tűnik, a mai napig része az emberi természetnek. Az új évezred kezdetén ez a kérdés ott visszhangzik a fejlődő világban, miközben a Nyugat olyan kultúrákba exportálja saját politikai és társadalmi modelljét, amelyek még mindig ellenségesen viszonyulnak a nemek közti egyenlőség gondolatához. 1835-ben De Tocqueville magabiztosan megjelölte a választ. Hitt abban, hogy a „demokrácia felemeli a nőket, és egyre inkább egyenlővé teszi a férfiakkal".

De Tocqueville idejének nagy részét az északkeleti államokban töltötte, meglehetősen kevés ideig tartózkodott azokban a rabszolgatartó, déli államokban, ahol férfiak és nők között az egyenlőség éppoly valószínűtlennek tűnt, mint az afroamerikai rabszolgák és fehér uraik között. A rabszolgaság a szegénységhez hasonlóan, ha nem is teremt nőgyűlöletet, egyértelműen alkalmas környezetet biztosít a virágzásához. Először is megszünteti a nők szexuális kizsákmányolását tiltó, jogi akadályokat. „Attól kezdve, hogy az első afroamerikai nőt megerőszakolta a fehér, amerikai ura, egyértelmű volt az üzenet: a törvény szemében egy afroamerikai rabszolganő nem számított emberi lénynek, és nem rendelkezhetett tulajdon testével"[279] – írta a jogtudós Leon Higginbotham. Mivel a rabszolgatartó rendszerben a rabszolga egy másik ember vagyona, az afrikai nőket gyakran a vagyon gyarapítására használták.

Beverly Guy-Sheftall történész szerint: „a fekete nők szexuális kizsákmányolása a rabszolgaság idején legalább olyan pusztítónak bizonyult, mint a fekete férfiak kasztrálása."[280] Sojourner Truth, az egykori rabszolganő, aki aktívan részt vett a korai nőmozgalomban, tanúsította, hogy tizenhárom gyereket szült, és ezek többségét rabszolgaként eladták.[281]

A korai feministák párhuzamot vontak a nőgyűlölet és a rabszolgaság között, mondván, hogy a nőket a rabszolgákhoz hasonlóan tulajdonnak tekintik. Amikor Lucretia Mott kvéker abolicionista 1840-ben Londonban, egy abolicionista gyűlésen mint nő nem kaphatott szót, eldöntötte, hogy megszervezi a nőmozgalmat. Nyolc évvel később Seneca Fallsban, Mott és Elizabeth Cady Stanton (1815–1902) szervezésében, megtartották az első nőmozgalmi kongresszust. Az mondták: „Alapvető igazságnak tekintjük, hogy minden férfi és nő egyenlőnek születik." A következő évben, 1849-ben az első orvosnők praktizálási jogot kaptak az Egyesült Államokban. Húsz évvel később Wyoming állam történelmet írt, ő lett az első modern politikai formáció, amely szavazati jogot adott a nőknek.[282] Újabb ötven évnek kellett azonban

[279] A. Leon Higginbotham: *Shades of Freedom: Racial Politics and Presumptions of the American Legal Process* [A szabadság árnyéka. Fajpolitika és elfogultságok az amerikai bírósági eljárásokban], Oxford University Press, 1996.

[280] Idézi egy interjú az *Essence Magazine* honlapján. Sheftall Johnetta B. Cole-al közösen írt könyve a *Gender Talks: The Struggle for Women's Equality in African American Communities* [A nem beszél. Küzdelmek a női egyenlőségért az afroamerikai közösségekben], Ballantine Books, 1999.

[281] Miles: *I. m.*

[282] Már akkoriban is találgatások tárgya volt, hogy ez a törvényt nem ismerő, vadnyugati határvidék hogy tehetett meg egy ilyen progresszív lépést. A cowboyok és pisztolyhősök, úgy látszik, arra a következtetésre jutottak, hogy ez a törvény jó hatással lehet Wyoming összképére, hiszen a legtöbb amerikai szemében a nők képviselték mindazt, ami tiszteletreméltó és erkölcsös. A nők jogot nyertek arra is, hogy esküdtszéki tagok legyenek. Hoyt főbíró, aki eleinte ellenezte ezt a lépést, később belátta, hogy: „ezek a nők olyan méltóságteljes, tisztes és bölcs módon viselkednek, hogy Wyoming minden értelmes polgárának tetszését elnyerték". Lásd Tannahill: *I. m.*

eltelnie ahhoz, hogy érvénybe lépjen az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának 19. kiegészítése, amely az összes államra kiterjeszti a nők szavazati jogát.

Angliában John Stuart Mill (1806–1873) empiricista filozófus, a nők jogainak lelkes hirdetője és a *The Subjection of Women* [A nők alávetettsége] című könyv szerzője 1867-ben megpróbált átvinni egy törvényjavaslatot a képviselőházban, amely szavazati jogot adott volna a nőknek, igaz, csak iskolázottságuktól függően, korlátozott körben. Vállalkozása nem járt sikerrel, ahogy a Francia Szocialista Kongresszus hasonló próbálkozása is megbukott 1879-ben.

Mill az elsők között alkalmazta a politikára és a társadalompolitikára a tiszta lap hipotézist, vagyis azt a gondolatot, hogy nincs „emberi természet", és hogy minden különbség a fajok és az egyének között a társadalmi körülményekkel magyarázható. Szerinte az a hit, hogy léteznek elemi, alapvető különbségek, mint például a férfi és nő közti különbség, a társadalmi fejlődés legfőbb akadálya.

Mill ellenfelei éppen ezt a feltételezését igazolták. Ahogy gyűltek az empiricisták érvei a nők egyenlőségével kapcsolatban, az ellentámadások a természet köréből vett dedukcióra alapozva próbálták meg cáfolni azokat. Nem a természet teremtette-e gyengébbnek a nőt, mint a férfit? Nincs-e a nőknek kisebb feje, ahogy Charles Darwin is kimutatta, aki azzal érvelt, hogy emiatt „az agyuk kevésbé fejlett"?[283] Nincs-e menstruációjuk? A tudományos elemzések színvonaláról sokat elmond az a tény, hogy 1878-ban a *British Medical Journal* hasábjain hat hónapon keresztül folyt a vita arról, hogy egy menstruáló nő érintésétől avassá válik-e a sonka, vagy sem.[284]

Az ellentámadás filozófiai síkon is megindult. A nőgyűlölet Platóntól kezdve sosem szenvedett hiányt bölcselőkben. A tizenkilencedik században, főleg a német filozófusok körében, ez az empiricizmus elleni reakció formáját öltötte, és Rousseau, illetve Immanuel Kant (1724–1804) munkásságán keresztül hozzájárult a romantikus mozgalom fejlődéséhez. Bizonyos értelemben ellentmondásnak tűnhet, hogy a romantikusokat a nőgyűlölet éltetői közé soroljuk, hiszen a „romantikus" a közbeszédben a „nőkkel szemben barátságos" mellékértelemmel bír. A romantikusok azonban (a költészetben és a filozófiában) olyan szerepet játszottak a nők felszabadításában, mint az énekesek a polgárjogi mozgalomban.

A kanti felfogás, miszerint a legmélyebb tudás független a tapasztalattól (vagyis alapvetően intuitív), félig-meddig misztikus, panteisztikus világfelfogáshoz vezetett. Rációellenes lett, elvetette az intellektust, és az akaratot emelte a világ értelmezésének középpontjába. A nőkhöz bizonyos tulajdonságokat kapcsoltak, a férfiakhoz másokat. Kant számára a nő a szépség esszenciája, akinek egyetlen szerepe az életben, hogy virágokat rendezgessen. Jobb, ha nem zavarják meg őt ebben a gondolkodó férfi nehézségei, melyekről minél kevesebbet tud, annál jobb. A Kantot követő Arthur Schopenhauer (1788–1860) filozófiai rendszerében a nő felnőtt gyermek, csökött fejlődésű egyed, aki csak arra való, hogy a férfiak gondját viselje. Schopenhauer, *A világ mint akarat és képzelet* szerzője, buddhista volt, hitt a mágiában és a miszticizmusban, szerette az állatokat, sosem nősült meg, és meglehetősen demokráciaellenes elvei voltak. Azt vallotta, hogy „a nő voltaképpen csak a faj fenntartásának érdekében létezik". Kétségtelenül Friedrich Nietzschére (1844–1900) tett hatása tekinthető a gondolkodás történetéhez való legnagyobb hozzájárulásának.[285]

Nietzsche és Schopenhauer számára az akarat az egyetlen valóság. Nietzsche csodálta Napóleont és Lord Byront. Napóleon logikusabb választásnak tűnik Byronnál, az első modern értelemben vett irodalmi hírességnél. Mégis Byron testesítette meg azt, amit Nietzsche az „Übermensch" feladatának tartott. Fütyült a konvenciókra, a fennálló erkölcsi normákra, az akaratererő megtestesítője volt. Byron esetében itt a nők felett gyakorolt

[283] Miles: *I. m.*
[284] Tannahill: *I. m.*
[285] Russel: *I. m.*

hatalomról van szó, Nietzsche szerint ugyanis Byron híres Don Juan-nak számított.[286]

A férfi boldogsága az, hogy: „*én* akarok." A nő boldogsága az, hogy: „*ő* akar" – írta Nietzsche az *Imígyen szóla Zarathusztrában*. Majd : „A nő minden íze találós mese, s rajta mindennek egy a megfejtése, ennek neve: »terhesség«."

Ha éppen nem az Übermensch gyermekeivel viselős, akkor „a harcos játékszere". Minden más ostobaság. *A hatalom akarásában* azt írja a nőkről: „Milyen ritka élvezet olyan teremtésekkel találkozni, akiknek táncon, ostobaságokon és piperéken kívül semmi nem jár az eszükben!"

Nietzsche hatalomról és erőszakról szőtt fantáziái egy világtól elvonult remete beteges elképzelései, nőkkel szembeni megvetése pedig a nőktől rettegő férfi félelméből ered.[287] Az általa leírt felszínes, ostobácska nő Rousseau és Schopenhauer leánya, ártatlanság és tudatlanság keveréke, semmi köze sincs a viktoriánus „házi angyalhoz". Egyenes ági leszármazottja később Adolf Hitler elméjében születik meg. A huszadik században ez a nőideál a tisztavérű germán szűz alakjában, az uralkodó fajt szülő, aszexuális anyában ölt testet.

Hitlerre tett hatásának köszönhetően Nietzsche minden bizonnyal a tizenkilencedik század legbefolyásosabb nőgyűlölője, de semmiképpen sem a leghíresebb. Ez a kétes megtiszteltetés egy olyan embernek jut ki, akinek kilétét ma is éppoly sűrű homály fedi, mint száz évvel korábban, amikor hírnevét „elnyerte". Hasfelmetsző Jack-ről van szó, az első modern sorozatgyilkosról. A gyilkosságok éppolyan ékesszólóan beszélnek egy társadalom

[286] Nietzsche éppolyan katasztrofálisan félreértette Byront, mint a nőket. Byron távolról sem volt a nők erényeire törő, szívtelen csábító, mint a legendás Don Juan: többnyire inkább ő volt az elcsábított. Legnagyobb verse, a *Don Juan* című vicces, epikus költeménye egy gyengéd, álmodozó, jó természetű fiatalemberről szól, aki képtelen nemet mondani a szép hölgyeknek.

[287] Nietzsche hatalomról alkotott koncepciója bizonyos vonatkozásban Sade márkiét idézi. Az „isteni márki" viszont infantilisnek és nevetségesnek tartotta volna Nietzsche nőkről alkotott felfogását. Sade úgy gondolja, és a *Juliette*-ben világosan ki is fejti, hogy mivel a nők is emberek, éppolyan mértékben képesek az embertelenségre, mint a férfiak.

legbensőbb félelmeiről, vágyairól és gondjairól, mint a költészet. Ilyen értelemben nincs hátborzongatóbb és ékesszólóbb kifejezése a viktoriánus nőgyűlöletnek, mint az az öt gyilkosság, melyet Hasfelmetsző Jack 1888 augusztusa és novembere között, egy évvel Viktória királynő trónra lépésének ötvenedik évfordulója, az úgynevezett „arany jubileum" után hajtott végre. A brit birodalom hatalma csúcsán állt, Nagy-Britannia volt a világ legmagabiztosabb és legerősebb nemzete. Az öt munkásosztálybeli prostituált hátborzongató, brutális meggyilkolása mégis megrázta a birodalmi fővárost, véres tükröt tartott elébe, melyben megmutatkozott a társadalom mély nőgyűlölete.

A viktoriánus kor emberei számára nem volt idegen a nők elleni erőszak, bár amikor az áldozatok az alsóbb osztályok köréből kerültek ki (és általában ez történt), megpróbálták figyelmen kívül hagyni. Ha a valóságos erőszak nem bizonyult elegendőnek, a pornográfia bőséges kínálata sietett a középosztálybeli urak fantáziájának segítségére. Hasfelmetsző Jack gyilkosságainak évében jelent meg például egy névtelen szerző tollából a *My Secret Life* [Titkos életem] című könyv. Ennek tizenegy kötete egy prostituáltakhoz és alsóbb osztálybeli nőkhöz vonzódó, nős férfi szexuális önéletrajza. Egyik kalandja után, melyben, úgy gyanítja, megfertőzték szifilisszel, hazatér a feleségéhez, aki nem hajlandó lefeküdni vele:

„Én azonban ágyba vetettem magam, hanyatt döntöttem, és előhúztam a farkamat. Kemény lehetett, én pedig durva, mert kiabálni kezdett, hogy fáj. »Ne ilyen erősen – mit csinálsz!« Én azonban éreztem, fel tudnám nyársalni a farkammal, és egyre döfködtem, ő pedig átkozódott. Miközben dugtam, gyűlöltem – ő volt a köpőcsészém."[288]

A fenti részletet oly erősen átjáró nőgyűlölet a gyilkosság egy formáját jeleníti meg, melyben a pénisz játssza a gyilkos fegyver

[288] Pearsall: *I. m.*

szerepét. Hasfelmetsző Jacknek földhözragadtabb fantáziája volt, ő kést használt. Az a mód, ahogyan használta, sokat elárul arról, mivé fajulhat a nőgyűlölet. Ezúttal az új, győztes, tudományos paradigmához idomult, mely egyre inkább helyettesítette a vallást, és a helyes és helytelen szexuális viselkedés döntőbírájává vált. Erkölcsi kategóriák helyett az orvostudomány nyelvét használta. Hasfelmetsző Jack az elképzelhető legbrutálisabb és legközvetlenebb módon alkalmazta ezt a diszkurzust: a nőket felboncolásra szánt mintadarabbá redukálta.

Öt áldozata volt: Mary Ann Nichols, akit augusztus 31-én, Annie Chapman, akit szeptember 8-án, Elzabeth Stride, akit szeptember 30-án, Catherine Eddows, akit ugyancsak szeptember 30-án, és Mary Jane Kelly, akit november 9-én gyilkolt meg.[289] Mind az öten alkoholista prostituált voltak, az East End-en, Whitechapel környékének utcáin, olcsó fogadóiban és kocsmáiban dolgoztak. Mind az öten külön éltek a férjeiktől, és kétségbeesetten küzdöttek a megélhetésért.

Gyilkosuk modus operandija az volt, hogy megfojtotta őket, amikor a nemi aktusra készülve szoknyáikat felemelték. Ezután a földre fektette az áldozatot, kétszer átvágta a torkát, és belefogott a munkába. Azt tartják róla, hogy általában megcsonkította áldozatait. Tette azonban közelebb áll a női nemi szervek környékére koncentráló boncoláshoz. Eltávolította a méhet, átdöfte, és/vagy részben eltávolította a vaginát. (Stride esetében láthatóan megzavarták, azért nem jutott el odáig.) Áldozatának beleit is kiemelte. A boncolás célja az volt, hogy belülről mutassa meg a nőt. A legborzasztóbb Mary Kelly esete volt, akit az általa bérelt, kopott szobácskában ölt meg. A *Pall Mall Gazette* riportere megjegyezte, hogy a nő teste „azokat a rémes viasz anatómiai mintapéldányokat idézte"[290]. Mivel itt kevésbé kellett tartania attól, hogy megzavarják, mint az utcán, Hasfelmetsző Jack ezúttal teljesen felboncolta áldozatát. A rendőrségi orvos szakértő, Dr. Thomas Bond[291] jelentése szerint a nő melleit levágták, az egyiket a feje alá helyezték, a másikat a jobb lábfeje alá. Méhét ugyancsak a feje alatt találták meg, ahogy a veséket is. Nemi szerveit és jobb combját megnyúzták. Arcát a felismerhetetlenségig megcsonkították. A hasfalról származó hús egy közeli asztalon hevert. Egyik kezét az üresen álló hasüregbe dugták. Állapotos volt, a harmadik hónapban, de a jelentés nem tesz említést a magzatról. Hasfelmetsző Jack áldozatát széttárt lábakkal hagyta, ami egyértelműen szexuálisan kihívó gesztusnak számít. Áldozatait nemi szervüket szabadon hagyó, felgyűrt szoknyával találták meg. A korabeli emberek, noha tudvalevőleg még az asztallábakat is letakarták, mert szexuálisan kihívónak érezték, nem tekintették kéjgyilkosságnak Hasfelmetsző tetteit.

Mint a késő középkori és az újkori a boszorkányüldözés, úgy Hasfelmetsző Jack gyilkosságai is sokat elárulnak arról, hogy mit rejtegettek az adott társadalom nőkről kapcsolatos nézetei. Egy negyvenhat éves özvegyasszony azt írta az egyik londoni lapnak, hogy a hozzá hasonló „tisztes nőknek" nem kell félniük, mert Jack tiszteli és megkíméli a „rendes nőket".[292] És a város West End-i részén valóban elhangzottak olyan „tisztes" vélemények, hogy a „rossz nők" megkapták, amit érdemelnek. A viktoriánus elképzelés, miszerint a rendes nők aszexuális lények, így a nemi vágy egy nőnél a „betegség" jele, a nemiszerv-csonkítás gyakorlatához vezetett, melyet a maszturbálás, a hisztéria, a nimfománia és más „női betegségek" ellenszerének tartottak. A prostituáltakat általában „bukott nőknek" vagy „örömlányoknak" nevezték, mert a viktoriánus nőgyűlölet tevékenységüket nem a kétségbe ejtő gazdasági helyzetük, hanem ellenőrizhetetlen szexuális

[289] A szakértők vitatkoznak azon, hogy a Hasfelmetsző Jacknek tulajdonított gyilkosságok száma igazából nagyobb volt-e, vagy kisebb. Legalább tíz olyan eset van az általánosan neki tulajdonított gyilkosságok sorozata előtti és utáni időből, melyeket időről-időre szintén Hasfelmetsző Jack művének tartanak. De ahogy sok más, vele kapcsolatos kérdést, ezt is csak spekulációval próbálják megválaszolni.

[290] Idézi Donald Rumbelow: *The Complete Jack the Ripper* [Hasfelmetsző Jack teljes] című könyvében. Előszó Colin Wilson, New York Graphic Society, 1975.

[291] A jelentését idézi a *Casebook: Jack the Ripper* igen nagy látogatottságú website.

[292] Rumbelow: *I. m.*

étvágyuk következményének tekintette. Hasfelmetsző Jack eljutott a gondolat logikus, noha pszichopatologikusan szélsőséges végeredményéig: mivel a „bukott nők" nemi betegségben szenvednek, megműti őket, és otthagyja meztelen testüket, mint bármely más elpusztult mintapéldányét, a világ szeme előtt.[293]

A boszorkányüldözés során a nőgyűlölet egy nagyhatalmú intézményen, az egyházon keresztül nyilvánult meg. Hasfelmetsző Jack esetében mindez a pszichopata egyén szintjén történik. Sajnos a huszadik század mindkét formában elegendő teret adott a nőgyűlölet kibontakozásának.

[293] Hasfelmetsző Jack kiléte máig rejtély. Legalább tizenöt főgyanúsított volt, Clarence hercegtől, Viktória királynő unokájától kezdve egy lengyel borbélyig. Számos tanú látott egy „idegen kinézetű", kopott uraságot az áldozatokkal beszélni kevéssel azok halála előtt. Whitechapel zsidó környék volt, és a rendőrség attól tartott, hogy a róla szóló hírek antiszemita támadásokhoz vezethetnek. Ezért megsemmisítették a kevés valódi bűnjel egyikét. Röviddel a negyedik gyilkosság után, nem messze annak helyszínétől egy rendőr a következő falfeliratra bukkant: „Nem véletlenül fogják gyanúsítani a zsidókat." Friss felirat volt, elképzelhető, hogy a gyilkos ezzel próbálta a helyi zsidó lakosság ellen fordítani a közhangulatot. Freud később elgondolkodott a nőgyűlölet és az antiszemitizmus összefüggésein.

7.

Nőgyűlölet az „Übermensch" korában

Ha igazán mélyen megértjük azt, amit történelemnek nevezünk, ritkán látunk jól kivehető elválasztó vonalat két korszak között. Amikor – különösen a szexualitás tekintetében – határozottan elkülönítjük modern világunkat a viktoriánusokétól, megfeledkezünk arról, hogy a viktoriánus korszak bizonyos személyiségei hozzájárultak a huszadik század eszméi és a nőkről kialakult képünk formálásához. Sigmund Freud (1856–1939), Charles Darwin (1809–1882) és Karl Marx (1818–1883) valamenynyien tizenkilencedik századiak voltak, de ránk hagyományozott eszméik jelentőségét csak a következő században értettük meg teljesen. Mindhárman olyan gondolatokat fogalmaztak meg, amelyek (alkalmanként mély) hatással voltak a nőgyűlölet történetére. Marx és Darwin esetében ez a hatás elsőre nem olyan szembetűnő. Freudnál annál inkább.

A huszadik század elejére a felvilágosodás nézetei az emberek egyenlőségéről és autonómiájáról elfogadottá váltak egész Nyugat-Európában, ahogy az Egyesült Államokban és minden vonzáskörükbe tartozó országban is. A nyugati gondolkodáshoz szorosan kötődő haladás eszméje is általánosan elterjedt. Mindez több volt holmi ködös elképzelésnél, már-már valóságnak látszott. A páratlan ipari fejlődés és gazdasági növekedés széleskörű jólétet ígért. Európában és Észak-Amerikában, azokban az államokban, amelyek demokratikus kormányzási formával rendelkeztek, a nők jogai, így a szavazati jog is, érvényesültek a politikai gyakorlatban.

1893-ban Új-Zéland lett az első, nagy nemzetállam, amely szavazati jogot adott a nőknek. Dánia, Finnország, Izland és Norvégia követte a példáját. Oroszországban 1917-ben a szocialista forradalom szintén kivívta a nők szavazati jogát. A következő évben – a hosszú és gyakran keserves harc után, amely csaknem egy évszázadon át tartott – az Egyesült Királyságban is szavazati jogot kaptak a 30. életévüket betöltött nők, majd tíz évvel később a 21. életévre csökkentették a korhatárt. A nők szavazathoz való joga lett 1920 augusztusától az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányának 19. kiegészítése. Időközben a nők egyre jelentősebb munkaerővé váltak. A közélet többé nem volt kizárólag a férfiak területe. A középosztálybeli nők előtt megnyitották kapuikat a felsőoktatás intézményei, olyan szakmákat tanultak és kezdtek el gyakorolni, amelyek korábban kizárólag férfiak előjoga volt.

A nőgyűlölet történetében nem először fordult elő, hogy a nők előrejutása ellenreakciót váltott ki. Tudományos, filozófiai és politikai szinten próbálták bebizonyítani: a nők megvetése nem alaptalan. Újraigazolásra, ha nem éppen megerősítésre szorult az ősi előítélet, hogy a férfiak megnyugodhassanak: az egyenlőségtől és a nők jogaitól függetlenül a férfi-nő viszony bizonyos aspektusai sosem fognak megváltozni.

Mindez nagyszerűen kitűnik Freud munkáiból. Freudnak rendkívül nagy volt a hatása, ahogy az angol költő, W. H. Auden írja „maga lett a közhangulat/ mely ki-ki eltérő sorsát vezérli". Munkássága a nemek közti különbségek első kiterjedt, részletes és „tudományos" vizsgálata. Freud megpróbálta meglelni a férfi és a női természetben érzékelhető különbségek pszichoanalitikus gyökereit, noha korai munkásságában inkább a kislányok és a kisfiúk fejlődésének hasonlóságaira figyelt. Egy adott ponton még azzal a gondolattal is előállt, hogy a fiúk „méh-irigységet" élnek át.[294] Később azonban átváltott a dualisztikus felfogásra. Ebben az időszakban, az 1920-as években fogalmazta meg híres nézeteit a nőkről és a férfiakról.

[294] Sarah Kofman: *The Enigma of Woman: Woman in Freud's Writings* [A nő titka. A nő Freud írásaiban], Cornell University Press, 1985.

Ha alaposabban megvizsgáljuk ezeket a nézeteket, egyik-másik az afrikai törzsi varázslók elképzeléseihez hasonlít. A varázsló azáltal, hogy a tudomány hófehér köpenyét ölti magára, és úgy fejti ki nézeteit, nem tudja elrejteni ezt a nyilvánvaló hasonlóságot. Lássuk Freud támadását a klitorisz ellen! Egy 1925-ben írt tanulmányában a klitoriszt a női szexualitás „maszkulin" elemének tekinti, hiszen képes az erekcióra, ingerlését pedig „maszkulin tevékenységnek" nevezi. Azt állította: „A klitoriális szexualitás megszűntetése a nőiség kifejlődésének elemi előfeltétele."[295] A nőiség afféle hatalomátvétellel érhető el, vagyis ha a klitorisz „érzékenységét és jelentőségét a vaginára ruházza át".

A nyugat-afrikai, nigériai dogon törzs hite szerint mindenki úgy születik, hogy egyaránt rendelkezik férfi és női lélekkel. Ahhoz, hogy a lányok felfedezzék nőiességüket, el kell távolítani testüknek azt a részét, amelyben a férfi lélek lakozik, vagyis a klitoriszt, ahogy a fiúkat is körül kell metélni, hogy megszabaduljanak a női lélek lakhelyéül szolgáló előbőrtől.[296] Már láttuk, hogy számos viktoriánus szakorvos klitoridektómiát javasolt a „női betegségek" kezelésére. A különbség a furcsa afrikai mítosz, a viktoriánus klitoridektómia és Freud állításai között csupán annyi, hogy Freud a nőknek nem a fizikai, hanem a pszichikai megcsonkítását javasolja. Azt állítja, hogy az igazi nőiség akkor valósul meg, hogy ha a nő lemond a „maszkulin" aktivitásból fakadó szexuális élvezetről, melyet Freud a klitorisszal azonosít, mert az a reprodukciótól független, tiszta gyönyör forrása. Az efféle önzés a férfi jellemzője, ezért ha a nő valóban feminninné akar válni, félre kell tennie, mert a nőiség egy magasabb célért történő önfeladást, önmegtagadást jelent, és ezt a vaginával azonosítja. Rákérdezhetnénk: ugyan bizony mi vehetne rá egy lányt, hogy lemondjon a klitoriális élvezetekről? A lányok, Freud szerint, észreveszik fiútestvérük vagy játszótársuk péniszét, és

[295] Peter Gay (szerk.): *The Freud Reader. Some Psychical Consequences of the Anatomical Differences Between Sexes* [Freud olvasókönyv. A nemek közötti különbségek néhány pszichikai következménye], W. W. Norton and Company, 1989.

[296] Bishop–Osthelder: *I. m.*

nyomban rájönnek, hogy az nem más, mint saját, apró, alig látható szervük magasabb rendű párja, és ettől kezdve a péniszirigység áldozatai lesznek. Világos, hogy, legalábbis Freud számára, a méret a lényeg. Ez határozza meg azt is, hogyan látják a férfiak a nőket, és magyarázatot kínál a nőgyűlöletre:

„A körülményeknek ez az összejátszása kétféle reakcióhoz vezet, melyek rögzülhetnek, és egyéb tényezők mellett végleg meghatározhatják a fiú nőkhöz való viszonyát: a csonka teremtéssel szemben érzett iszonyat vagy a győzelmes megvetés."

Freud szerint ez nem csupán azt magyarázza meg, hogy miért nézik le a férfiak a nőket, de azt is, hogy miért alakul ki a nőkben is megvetés saját nemükkel szemben, „amely ilyen fontos szempontból gyengébbnek bizonyul". Az elmélet azt sugallja, hogy a nőgyűlölet nem aberráció, hanem voltaképpen a megcsonkított nő láttán feltámadt természetes, egyetemes reakciója mind férfinak, mind nőnek.

Freud leírása a női fejlődésről nemcsak az afrikai törzsi varázslókat, de Arisztotelész gondolatait is felidézi. Jó 2200 évvel korábban Arisztotelész ugyancsak „csonka férfiaknak" látta a nőket, olyan lényeknek, akik nem tudtak teljesen kifejlődni. (Lásd 1. fejezet.) Arisztotelészhez hasonlóan Freud is abból a feltételezésből indul ki, hogy a férfi képviseli azt a nemi normát, amelyhez mindent viszonyítani kell. Így alakult ki a dualizmus (férfi/normális – nő/abnormális), és ez az idő előrehaladtával egyre mélyült Freud munkásságában. Végül számos régi nőgyűlölő előítélet alátámasztására használta, és ezúttal a tudomány által igazolva látta azokat.[297] Elmélete, hogy a nőiség akkor valósul meg, ha a klitoriális szexre való összpontosítás helyét átveszi a vaginális szex, annak a – leghangosabban a náci propaganda által hirdetett – előítéletnek a tudományos igazolásaként is értelmezhető, miszerint a nők szerepe az anyaság.

Egyik utolsó művében, a *Rossz közérzet a kultúrában* címűben, melyet 1929-ben írt, a férfiakat magával a civilizációval azonosította, míg a nőket annak ellentétével, egy ellenséges, haragos, konzervatív és péniszirigység által vezérelt erővel. Freud következtetése az volt, hogy a női nemiség „sötét földrész". Sokatmondó metaforája ez annak, hogy a nők, akárcsak az afrikaiak, egyértelműen kiszorultak a „férfifeladatot" jelentő civilizáció peremére.

A nemek közötti anatómiai különbségek néhány lelki következménye című munkájában Freud bevallja, hogy a női szexualitásról alkotott nézetei „egy maroknyi" esettanulmányon alapszanak. Kisszámú anyagból nagy következtetéseket levonni nem hangzik fölöttébb tudományosan. A tudományban igenis számít a „méret" (az elméleteket megalapozó példák vagy tények száma). Az, hogy Freud annak ellenére is hangoztatta elképzeléseit, hogy nem rendelkezett elegendő bizonyítékkal, többet elmond az ő egójáról, mint a női szexualitás természetéről.

„Mindig kellemetlennek tartottam, ha egy esetet nem tudtam beilleszteni az elképzeléseimbe " – írta.[298] Az ehhez hasonló megjegyzések késztettek arra egyeseket, hogy Freudot Nietzsche „Übermensché"-nek nyomán az olyan öntelt szörnyetegek közé sorolják, akiknek hatalmas férfiegójuk árnyékában minden jelentéktelenné halványul.[299] Freud dualisztikus felfogása a nemekről kétségkívül remekül illeszkedik a nietzsche-i hagyományba, noha nem ugyanazokból az irracionális, romantikus tanokból született. Nietzsche az igazság ellenségének látta a nőt, Freud a civilizáció ellenségének.

A huszadik század során a férfi-nő ellentét elemi dualizmusának nietzsche-i hagyományából indult ki minden filozófiai, majd politikai támadás a nők ellen. 1901 őszén Freud találkozott e hatás egyik kevéssé ismert, de annál jelentősebb képviselőjével. A bécsi egyetem huszonegy éves végzettje, Otto Weininger felkereste őt egy könyv vázlatával, melynek azt a címet kívánta adni, hogy *Nem és jellem*. Freud elolvasta a vázlatot, nem tetszett neki, és bár neki is szokása volt kevés adatból nagy horderejű következtetéseket

[297] Kofman: *I. m.*

[298] Betty Friedan: *The Feminine Mystique* [A női misztikum], Norton, 1963.

[299] Robert S. McElvaine: *Eve's Seed: Biology, the Sexes and the Course of History* [Éva magja. Biológia, a nemek és a történelem menete], McGraw Hill, 2001.

levonni, ellenérzését meglehetősen gúnyos módon azzal indokolta, hogy „a világnak bizonyítékokra van szüksége, nem gondolatokra." Azt tanácsolta a fiatalembernek, töltsön el még tíz évet azzal, hogy bizonyítékokat gyűjt elmélete alátámasztására. Ez az alaposság azonban ellenkezett Weininger természetével. Egyébként sem élt már sokáig.[300]

Otto Weininger (1880–1903) zseniális diák volt, már tizennyolc évesen nyolc nyelvet beszélt. Mély hatással volt rá Schopenhauer és Nietzsche filozófiája. Ami azt is jelenti, hogy a nőkkel szemben mélyen ellenséges volt, és ez az indulat az 1903-ban kiadott *Nem és jellem* című könyvében jutott tetőpontra. Nőgyűlölete csaknem misztikussá válik. Szerinte a civilizáció minden pozitív megvalósítása a férfiakhoz kapcsolódik, az árja férfiakhoz. A nők mindennek a tagadásai. Weininger eljut addig a szélsőséges álláspontig, hogy megtagadja a nők ember voltát, leírja őket: „A nőknek sem léte, sem lényege nincs, nem léteznek, senkik."[301]

Az anyag és a forma közötti platóni megkülönböztetésre hivatkozik, az érzékek változó, mulandó világa és az ideák közötti eltérésre. A nő az anyag, a férfi a forma. Azon, hogy a nőknek nincs „lényegük", azt érti, hogy nem a tiszta forma legmagasabb szintjén állnak, ezért Weininger számára a nő konkrét anyagi létezésének nincs fontossága.

Weininger filozófiai szinten fogalmazza újra az ember bukásának mítoszát. „Mert az anyag önmagában semmi, csak a formán keresztül válhat valamivé", vagyis akkor, ha megkívánnak egy nőt, „az anyagot, amelyből a férfi dolgozik". A nő „maga a szexualitás". Weininger szerint: „A világ kettőssége felfoghatatlan: ez az ember bukásának csapdája, a primitív rejtély. Az örök élet egy múlandó lényhez, egy ártatlan bűnöshöz való hozzáláncolása."

[300] A Weiningerrel kapcsolatos információk nagy része a www.theabsolute.net/ottow/ottoinfo-ról származik. Utolsó letöltésem: 2003. november 5-én. A honlapon található anyag Chandak Segoopta doktori értekezésén alapul, melyet 1996-ban nyújtott be a Johns Hopkins egyetemen, *Sex, Science and Self in Imperial Viena* címmel.

[301] Otto Weininger: *Nem és jellem.* (Ford. Dávid Andrea.) In: feastofhateandfear.com. Utolsó letöltés: 2003. november 11.

Platón eszméi, a teremtés és az eredendő bűn tana keveredik Weininger gondolataiban, amikor azt állítja, hogy a nő mulandóvá alacsonyítja a férfit, és ezáltal az örök forma leereszkedik a múló világba. Arra a következtetésre jut, hogy egyedül a nő a bukás eszköze, „egyedül ő a bűnös".[302]

Weininger zsidó származású volt, de az antiszemitizmus éppannyira jellemző munkájára, mint a nőgyűlölet, noha elhatárolja magát az olyan vulgáris dolgoktól, mint a zsidók „elméleti vagy gyakorlati" kirekesztésére való biztatás. Párhuzamot von a zsidók és a nők között. A nőkhöz hasonlóan a zsidókból is hiányzik a zsenialitás szikrája. A zsidók és a nők egyformán „rendkívüli alkalmazkodó készséggel rendelkeznek", és „hiányoznak belőlük a mélyre gyökerező, eredeti gondolatok, voltaképpen a nőkhöz hasonlóan önmagukban értéktelenek, bármivé válhatnak". Persze mind a zsidók, mind a nők „kétszínűek", semmiben sem hisznek igazán, ezért nem is lehet teljesen megbízni bennük.[303]

Nem meglepő, hogy Weininger az empiricistákat is megveti. Szerinte egyetlen igazi árja sem építene elméletet olyan felszínes dologra, mint az érzékek tanúskodása, vagy arra az elvárásra, hogy az elméleteket kísérletek során igazoljuk. Megveti az angolokat, amiért bíznak a józan logikában, amit ő felszínesnek tart.

A *Nem és jellem* legvégső célja, amint azt szerzője a könyv elején ki is nyilvánítja, hogy felülvizsgáljuk a női emancipáció kérdését, ami szorongással tölti el Weiningert, az emberség fogalmának fenyegetését látja benne. A zárszóban visszatér erre a kérdésre, és sajnálkozik amiatt, hogy a nők Új-Zélandon szavazati jogot kaptak, ezt szerinte ugyanolyan, mintha idiótáknak, gyermekeknek és bűnözőknek adtak volna szavazati jogot. Az emancipációt a prostitúcióval és a kártékony zsidó hatással kapcsolja össze. Nem meglepő, hogy a negyedik századbeli keresztény aszkétákkal megegyező álláspontra jut, és azt állítja: „a koitusz erkölcstelen".

[302] Uo.

[303] Uo.

Nem sokkal azután, hogy 1903-ban megjelent a *Nem és jellem*, Weininger öngyilkos lett. Könyvét kezdetben fanyalogva fogadták, egyébként meg meglehetősen visszhangtalan maradt. A fiatalember halála azonban nemcsak személyét, de művét is tragikus fénykörbe vonta, eszméi egyes bécsi körökben rövidesen kultikussá váltak, ahol Ivan Bloch szexológus szerint még a heteroszexuális férfiak is „kezdték irtózattal kezelni a nőket".[304] Hatása átterjedt Franciaországra, Németországra, Angliára és Amerikára, munkáját a nagynevű irodalomkritikus, Ford Maddox Ford úgy üdvözölte, hogy „új evangélium jelent meg a férfiak számára".[305]

Weininger olyan gondolkodókra lett hatással, mint Ludwig Wittgenstein, aki maga is bécsi, újabban pedig számos feministát is megihletett. Germaine Greer például elismerőleg ír Weininger munkájáról *A kasztrált nő* című könyvében. Azzal érvel, hogy Weininger nőkkel kapcsolatos elméletei egész egyszerűen az őt körülvevő világból származtak. Geerer ezáltal a feminista gondolkodásnak azt a régi hagyományát folytatja, amely bizonyos feltételezésekben – a nőiség néhány aspektusa (mint például a szépítkezés) iránti megvetést is beleértve – a nőgyűlölet klasszikus nézeteit osztja.

Weininger szerepe a nőgyűlölet történetében az élet egy másik területén válik igazán hangsúlyossá. A hagyományos judeokeresztény és görög filozófiai gondolkodást követve, élénken és erőteljesen megrajzolja a nőkkel szembeni megvetés legfőbb irányvonalait. Ennél is lényegesebb, hogy a művében megjelenített világnézet visszhangra lel egy másik fiatalemberben, aki a századfordulós Bécs utcáit és kávézóit járva szívja magába az előítéletnek és a gyűlöletnek ezt a bűzös levegőjét. A fiatalembert úgy hívták, Adolf Hitler.

Megdöbbentő hasonlóságok figyelhetők meg Hitlernek (1889–1945) és a három filozófusnak, Schopenhauernek, Nietzschének és Weiningernek nemcsak a gondolatai, de életrajzuk között is. Mindnyájan szexualitásukban bizonytalan, magányos emberek

[304] www.theabsolute.net/ottow/ottoinfo.
[305] Uo.

voltak, akik (amennyire tudjuk) sosem alakítottak ki stabil kapcsolatot a nőkkel, és nem volt stabil családi életük. Elzárkózásuk tulajdon küldetésükbe vetett hatalmas hittel társult. Amikor Weininger könyvének megjelenése után azt nyilatkozta: „három lehetőség vár rám: börtön, öngyilkosság vagy olyan fényes pálya, amilyenre gondolni sem merek", Hitler minden bizonnyal megértette volna őt. Nőgyűlöletük a nőktől való félelmükből eredt (vagy talán a bizalmas viszonytól való rettegésből), ugyanakkor más előítéletekkel, például antiszemitizmussal társult.[306] Hamletet parafrazálva, az előítéletek ritkán jönnek magányos kémként, többnyire seregestül érkeznek. A századfordulós Bécs légköre mérgezően antiszemita volt.[307] Weininger agyában összekapcsolódott három fogalom: a nők emancipálódása, a prostitúció és a zsidók. Azt írja, hogy amit a nőmozgalom akar, az „maga a vágy, hogy »szabadok« legyenek", hogy lerázzák az anyaság nyűgét, de minden jel arra mutat, hogy ez a lázadás az anyaság ellen a prostitúcióhoz vezet, és csak a prostituáltak emancipációjáról van szó, nem pedig szélesebb értelemben a nők emancipálódásáról. Szerinte mindez a zsidók ravasz befolyása miatt van, „amely előtt meghajlunk", ameddig nem ismerjük fel valódi mivoltában.[308]

Hitler visszhangozta Weininger gondolatait, és a nők jogait „a zsidó értelmiség által kiötölt frázisnak"[309] titulálta. Betegesen elfogult elképzelésében a zsidók, a prostituáltak, a marxisták és a modern nők mind az anyaság és a „teuton" civilizáció elleni sötét cselszövésben ügyködnek.

Hitler 1908-ban tizennyolc évesen reményteljes művészként érkezett Bécsbe, de nem sikerült bejutnia a képzőművészeti akadémiára. Bőséges szabadidejében barátjának, és egy ideig

[306] Freud foglalkozott a nőgyűlölet és az antiszemitizmus közti rejtett kapcsolattal, illetve azzal, ahogyan ez a nyugati kultúrában jelentkezik. Feltételezése szerint mindkettő a kasztrációs félelemből fakad. A körülmetélés ugyanazt a szorongást kelti, mint a női nemi szerv látványa. (Lásd 9. fejezet.)
[307] Ian Kershaw: *Hitler 1889–1936*, Hubris W. W. Norton, 1998.
[308] Weininger: *I. m.*
[309] Joachim C. Fest: *The Face of the Third Reich* [A Harmadik Birodalom arca], Pelican Books, 1972.

szobatársának, August Kubizeknek tartott előadásokat a prostitúció szörnyű hatásairól. Alkalmanként magával vitte barátját egy-egy sétára a város vörös lámpás negyedébe, mely újabb támadásokra késztette a szexualitás és az erkölcsi züllés ellen. Később a zsidókat vádolta a prostitúció és a liberális eszmék terjedéséért. Egyszer amikor Kubizek felvitt egy nőt a szobájukba, hogy zongoraleckét adjon neki, Hitler dühödt szónoklatba kezdett. Kijelentette barátjának, hogy a nők képtelenek arra, hogy a tanításból bármit is felfogjanak.[310]

Weiningerhez hasonlóan Hitler is helyeselte a szexuális absztinenciát, ahogy a hústól és az alkoholtól való tartózkodást is. És ellene volt a maszturbálásnak. Egy másik barátja azt mondta róla: „semmire nem becsülte a női nemet, és nagyon zord elképzelései voltak a nők és férfiak közti kapcsolatról".[311] Nőideálja saját szavaival élve a „csinos, finom, naiv kis lény – gyöngéd, édes és ostoba".[312] Az évek során számos, többnyire szenzációhajhász feltételezés született Hitler szexualitásáról. *Mein Kampf* című önéletrajzában rögeszmésen visszatér a nők, a zsidók és a szifilisz kérdésére. Abból a hat nőből, akivel bizalmasabb kapcsolatba került, öt öngyilkos lett, beleértve huszonhárom éves unokahúgát, Geli Raubalt is, akire betegesen féltékeny volt. „Nagybátyám szörnyeteg" – mondta egyszer a lány.[313] 1931 szeptemberében Gelit holtan találták müncheni szobájában, főbe lőtte magát.

Hitler csaknem bizonyosan aszexuális volt, viselkedése a nőktől való általános félelemre utalt, holott tudni véljük, alkalmanként talán élvezetét lelte a csinos, fiatal nők társaságában.[314] A tömegek irányíthatóságát előszeretettel nevezte „femininnek", jelezve, mennyire megveti mind a szónoklataival felizgatott tömeget, mind pedig a nőket. Nőgyűlölő és rasszista rögeszméinek véres bélyegét tragikus módon rányomta a huszadik század történetére.

[310] Kershaw: *I. m.*
[311] Uo.
[312] Uo.
[313] Uo.
[314] Uo.

A nemzeti szocialista mozgalom erősödésével, amelyből a náci mozgalom elindult, Hitler fanatikus gondolkodású csavargóból karizmatikus vezetővé vált, akinek immár hatalma volt ahhoz, hogy borzalmas eszméit politikai valósággá változtassa. A náci párt kezdetektől fogva a nőgyűlölet és a rasszizmus erőteljes hajtóereje volt. Ez született abból a kizárólagos férfi-kultúrából, mely a lövészárkokat, a sörházakat, a paramilitáris szervezeteket és azokat a kiszolgált katonákat jellemezte, akiket elkeserített, hogy Németország elveszítette az első világháborút.

A harcos, az „ember feletti ember" náci kultuszában a homoszexuális irányvonal is jól kivehető. (Elsősorban a náci párt eredeti, paramilitáris szervezetét, az SA-t jellemezte.) Hitler nőkkel szemben érzett megvetése remekül illeszkedett az induló párt uralkodó álláspontjához. A nemzetiszocialista párt legelső kongresszusán, 1921-ben a párttagok egyhangúlag megszavazták, hogy „nő soha nem lehet a párt vezetőségének és a kormányzó bizottságnak tagja".[315]

Tágabb értelemben a nácizmus nőgyűlölete annak a mélyen gyökerező paradoxonnak a kifejeződése, mely még sok más fundamentalista és konzervatív mozgalom sajátja, többek között azoké is, melyeket újabban hozott létre az iszlám, a kereszténység és az ortodox judaizmus. A nemzeti szocializmus, miközben kihasználta azt a technológiai haladást, mely nélkül képtelen lett volna végigharcolni háborúit és fenntartani az uralmát, mereven ellenezte a modernséget. A nácik számára nem volt szembetűnőbb és aggasztóbb példa a modernségre, mint a magas sarkokon billegő, kirúzsozott szájú, cigarettázó nő a húszas évekből. 1918 és 1933 között Németországban modern hedonista kultúra fejlődött ki: hollywoodi filmeket vetítettek, virágoztak az éjjeli mulatóhelyek, a szexuális kísérletezések.

Az, hogy a nácik szigorúan kizárták a nőket a hatalmi rendszerből, és hosszú távon mindenestől ki akarták zárni őket a közéletből, még nem tántorította el a nőket attól, hogy támogassák a

[315] Fest: *I. m.*

diktátor felemelkedését. Ahogy maga Hitler is felismerte, a nők: „nem jelentéktelen"[316] szerepet játszottak politikai karrierjének alakulásában. Néhányan egyenesen új Messiásként imádták.[317] Bizonyos értelemben a nemzeti szocialisták ugyanazt a „Kinder, Küche, Kirche" ('gyerekek, konyha, templom') vonalat követték, mint a konzervatív pártok. A német nők eleinte ezeket a hagyományosabb értékrendet valló, jobboldali pártokat támogatták, az 1932 novemberében tartott választásokon azonban legalább olyan nagy számban szavaztak a nácikra, mint a férfiak.[318] A későbbiek tükrében meglehetősen groteszk, hogy a nők ilyen kulcsszerepet játszottak Hitler sikerében. Az azonban nem meglepő, hogy a bizonytalanság, a gyors változások és a kommunista forradalom fenyegetésének korában Hitler a család és az otthon időtlen értékeit hangsúlyozó üzenete sok német nő számára megnyugtatónak tűnt. Ahogy egy szentimentális német mozgalmi versben áll:

„Anyák, bölcsőitek
mint szendergő hadsereg,
mindig készen a győzelemre,
soha ki nem ürülnek."[319]

A legtöbb nő minden bizonnyal nem vette túl komolyan az anyaság militarizálódását, a bölcsőt a háborúval közvetlenül összekapcsoló, baljós metaforából nem sejtették ki az eljövendő eseményeket. Hitler azonban komolyan vette. A német nők döntő szerepet kaptak a háborús gépezet termelési vonalán. A náci propagandának úgy sikerült elrejtenie a brutális valóságot, hogy helyette az elveszett ártatlanság árkádiai képét mutatta fel, azét az időét, amikor a világ egyszerűbb hely volt, a nők tisztábbak voltak,

[316] Uo.
[317] Uo.
[318] Kershaw: *I. m.*
[319] Michael Burleigh: *The Third Reich. A New History* [A Harmadik Birodalom. Egy új történelem], Pan Books, 2001.

és megelégedtek az anyasággal, nem voltak perverz társadalmi és politikai ambícióik. A párt két legvehemensebb nőgyűlölője Julius Streicher és Ernest Röhm, az SA vezetője segítettek a német anya émelyítően szentimentális alakjának propagálásában. Nem meglepő, hogy mindkét férfi anya-fixációban szenvedett. Streicher a *Der Stürmer* című szenzációhajhász hetilapot szerkesztette, mely egy adott ponton elérte az egymilliós példányszámot. A démoni zsidók által megerőszakolt, tehetetlen germán szűz megcsúfolásának durva, pornográf leírásaival szította az antiszemitizmust. Streicher túlzásai még néhány nácit is zavarba hoztak, olyannyira, hogy szerették volna betiltatni a *Der Sturmert*. Hitler azonban tolerálta Streichert és rögeszméit, talán azért is, mert saját, visszatérő rémálmait idézték: meztelen germán nő megláncolva, tehetetlenül, zsidó mészáros mászik rá hátulról, míg ő, Hitler, csak nézi, és képtelen megmenteni az áldozatot.[320]

1923-ban Streicher dühösen tiltakozott amiatt, hogy a háborút követő megegyezések során a Rajna-vidéket elfoglaló francia hadsereg fekete katonákat alkalmazott. Azt írta: „Amikor egy rajnai nigger katona ledönt egy német lányt, az a lány örökre elvész a faj számára."[321] Abban is hitt, hogy elég egy germán nőnek egyetlen egy alkalommal zsidó férfival közösülni, sosem szülhet többé „tisztavérű, árja gyermeket", és sikeresen kampányolt amellett, hogy tiltsák be a zsidók és a keresztények közti házasságot.

A nőgyűlölő kultúrák előszeretettel idézik fel „saját nőik" megerőszakolásának fantáziaképét. A náci és az inkvizítor fantazmagóriáiban a démoni zsidó ugyanazt a perverz szerepet töltötte be a tisztavérű árja szűzzel szemben, mint az *incubus* a boszorkánnyal szemben. A megszokott nőgyűlölő rögeszmét ismétli meg: valamit, ami döntő szerepet játszik a férfi biztonságérzetében, vagyis a becsületet, egy nő erényéhez köti. A náci ideológiában a német nő erényének megőrzése azonossá vált a

[320] Uo.
[321] A *Truth at Last Archives* honlapjáról. Utolsó letöltés: 2003. november 11. Julius Streichert a szövetséges hatalmak 1946 októberében bíróság elé állították, majd kivégezték.

faji tisztaság megőrzésével. Ez a patologikus gondolkodás ijesztő társadalompolitikává vált. A nácik olyan törvényeket hoztak, amelyek tiltották, hogy germán nők szexuális kapcsolatot létesítsenek az „alacsonyabb rendű fajokból" származókkal, vagyis a zsidókkal és a szlávokkal. A háború ideje alatt német férfiak hiányában lengyelek ezreit alkalmazták a tanyákon, hogy segítsenek a magányos és kétségkívül gyakran frusztrál német feleségeknek és özvegyeknek. A német titkosrendőrségnek, a Gestapónak tett feljelentésekből kitűnik, hogy még akkor is, ha megerőszakolta a lengyel munkás a nőt, a nő nyilvános fenyítésben részesült. Haját leborotválták, és pellengérre állították. A férfit pedig abban az esetben is felakasztották, ha a kapcsolat közös megegyezésen alapult. Ezzel szemben a Gestapo egyszerűen csak tudomásul vette, ha német férfiak lengyel nőkkel háltak.[322]

Hitler a nők modern társadalomban betöltött pozícióját a nemek közti egyenlőség „ostoba" eszméje közvetlen eredményének tekintette. A modern nők lettek a felelősek a „család alkonyáért". „Természet elleni bűnt" követtek el azzal, hogy nem szültek gyereket. „A német férfiak ismét német nőket akarnak" – hirdette egy nemzeti szocialista röplap. „A nő nem frivol játékszer, aki felszínesen csak az élvezeteket keresi, és ízléstelen cicomákkal ékesíti magát, nem ragyogó felszín, amely belülről üres és szürke. Ellenfeleink megpróbálták sötét céljaik érdekében felhasználni a nőket, a legragyogóbb színekben festették eléjük a frivol élet örömeit, és azt állították, hogy a nők igazi hivatása nem más, mint rabszolgaság."[323] Az igazi német nő tehát elutasította a rúzst, a magas sarkú cipőt, a körömlakkot, hogy olyan legyen, mint egy közönséges fejőlány, ahogy a párt szakértőinek eszményei megkívánták. Azt hangoztatták, hogy a nők csak akkor lesznek ismét boldogok, ha a nőket a férfiaktól elválasztó természetes különbségek a helyükre kerülnek. Alfred Rosenberg, a párt „filozófusa" azt állította, hogy a nők „líraian gondolkodnak", és nem „szisztematikusan", mint a

[322] Burleigh: *I. m.*
[323] Uo.

férfiak. Az egyik náci szlogen szerint: „A nőket emancipálni kell a nőemancipáció alól."

Hitler megígérte, hogy „elbánik azzal az eszmével, mely szerint mindenkinek magánügye, hogy mit tesz a saját testével".[324] Mindez az állam ügye lett, az állam pedig jól tudta, mit akar a német nők testével. Hitler kijelentette:

„A múltban a liberális értelmiségi nőmozgalmak programjában hemzsegtek az úgynevezett »szellemből« fakadó programpontok. Nemzeti szocialista nőmozgalmunk voltaképpen egyetlen egy pontra figyel, és ez a gyermek."[325]

Szavai Nietzsche kijelentését idézik, aki azt mondta, hogy a nő rejtélyének megoldása a terhesség. Hitler a mitikus nőgyűlölők, Schopenhauer és Weininger anyafixációját idézi fel. A német nők számára ez azzal a gyakorlati következménnyel járt, hogy 1938-ban visszaállították azt a törvényt, hogy a gyerektelenség jogalapot képez a válásra. Az abortuszt és a fogamzásgátlást ugyancsak betiltották. Ha másban nem is, legalább ebben az egyben Hitler az élet oldalára állt.

Az állam érdemrendet adott a nőknek: „anyasági keresztet" a „gyerekvállalás terén betöltött megvalósításokért", a férfiak érdemrendjének mintájára, melyet a csatamezőn tanúsított bátorságukért kaptak.[326] Hitler arról vizionált, hogy a háború után majd egy olyan törvényt fognak hozni, amely minden harmincnégy évét még be nem töltött, egyedülálló vagy férjezett nőt, aki nem szült már legalább négy gyermeket, arra kényszerít, hogy fajtiszta germán férfival párosodjon. Ha a célra kiválasztott férfi már nős, felmentik házastársi esküje alól a cél érdekében. Heinrich Himmler, az SS vezetője szerint „Nietzsche Übermensche szaporodással hozható létre".[327] A nácik valahogy úgy képzelték el

[324] *Mein Kampf.* Idézi Fest.
[325] Idézi Fest: *I. m.*
[326] Uo.
[327] Uo.

a jövendőbeli Németországot, mint egy hatalmas tenyésztelepet, mely ellátja Hitler csapatait friss ágyútöltelékkel. A fajtiszta hímeket „fogamzási kisegítőnek" nevezték. A náci uralom alatti nőgyűlölet sajnos nem korlátozódott a német nő erénye miatti szokásos aggodalmakra vagy az anyasággal kapcsolatos szentimentális illúziókra. Nem is találhatnánk borzalmasabb ellentétet ezekre az édeskés fantáziálgatásokra, mint azt a gyilkos brutalitást, amellyel a zsidó nőkkel bántak a Harmadik Birodalomban.

A nácik, amikor népirtással akarták megoldani a „zsidókérdést", minden normális erkölcsi kódexen kívül helyezték a zsidókat. Egyes kutatók szerint az antiszemitizmus nem különböztette meg az áldozatokat nemük szerint. „A holocaust azokat az áldozatokat érintette, akiket nem nőknek, férfiaknak vagy gyerekeknek tekintettek, hanem zsidóknak" – írta Cynthia Ozick.[328] Ám ha egy gyűlölt csoportot üldözni kezdenek, az adott csoport nőtagjait csaknem mindig különleges megaláztatások és kegyetlenségek várják. Amikor a faji vagy vallási gyűlölködés szabadon tombol, a rejtett nőgyűlölet is elszabadul.

Miután Hitler 1938-ban bevonult Ausztriába, egy sor brutális támadást indítottak el az ausztriai zsidóság ellen. Bécs Wahring nevű, jómódú negyedében a nácik megparancsolták a zsidó nőknek, hogy vegyék fel szőrmebundáikat. Ezután kis keféket kaptak, az utcát kellett velük tisztogatniuk. Tréfa gyanánt többnyire savat is öntöttek a felmosó vedrekbe. Amikor a nők letérdeltek, hogy munkába fogjanak, a hatalmas bámuló tömeg nevetése és biztatása közepette a náci katonák a fejükre vizeltek.[329] A helyzet visszássága, hogy a város, amelyben pár évvel korábban az a Weiningert élt, aki a nők létezését is tagadta, és amelyben Hitler virulens antiszemitizmusa és nőgyűlölete megfogant, most tanúja lett a fantázia mögött rejlő undorító valóságnak: annak, hogy Nietzsche emberfölötti embere voltaképpen egy bigott, sörhasú zsarnok.

[328] A *Women Writing the Holocaust* website-ról. Utolsó letöltés: 2003. november 17.

[329] Daniel Goldhagen: *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* [A Hitlert kiszolgáló hóhérok. A német átlagemberek és a holokauszt], Vintage Books, 1997.

Mikor három évvel később a náci háborús gépezet lerohanta Lengyelországot és a Szovjetuniót, a népirtás normává vált. Zsidó férfiak, nők és gyerekek tömegeit gyűjtötték össze, és mészárolták le. A gettók tisztogatásakor a zsidó férfiakat, mielőtt megölték volna, általában csak derékig vetkőztették le, meghagyván nekik annyi méltóságot, amennyit egy nadrág adhat az embernek. Ám nem így bántak a zsidó nőkkel. Őket többnyire meztelenre vetkőztették, majd mint az állatokat, kiterelték az utcára, hogy ott megalázzák és kigúnyolják. Onnan tudunk erről, hogy a német katonák gyakran megörökítették ezeket az eseményeket, időnként csak azért, hogy hazaküldhessék a képeket az otthoniaknak, máskor történelmi dokumentálódás céljából. Két, 1942. október 14-én készült, szürke, szemcsés fénykép a lengyelországi mizoki gettóban tizenhat meztelen nőt mutat egy csoportban, két katona őrizetében. Ruhadarabok hevernek csomókban mellettük vagy szétszórva a fűben. Három gyermek is van köztük, egy kisbaba az anyja karján ül, a másik két kislány egy idősebb nőbe, az anyjukba vagy a nővérükbe kapaszkodik. Ránézésre a nők életkora húsz és negyven között lehetett. Többen, méltóságuk megőrzésére tett hiábavaló próbálkozásként, megpróbálják elfedni a mellüket. Láthatóan fáznak. A halálba terelik őket. A következő, percekkel később készült, szemcsés felvétel egymásra dobált fehér testek halmát mutatja, az egyik, még életben maradt nő, háttal a felvevőgépnek fél könyökére emelkedik egy kislány holtteste mellett, miközben egy német katona hajol feléje, puskájával célba veszi, hogy végezzen vele.[330] Ilyen jelenetek játszódtak le újra és újra, Kelet-szerte mindenütt, ahol a nácik hatalomra jutottak. A gyilkosságokban résztvevő katonák olyannyira természetesnek tartották mindezt, hogy vidáman megörökítették, hogy a képet aztán, mintha csak egy nyaraláson készült volna, megmutathassák családjuknak, feleségüknek, barátnőjüknek.

A zsidó nőkkel még a koncentrációs táborok borzalmaihoz mérten is gyakran különösen brutálisan bántak, például groteszk

[330] A képek Goldhagen könyvében láthatóak.

„nőgyógyászati" kísérleteknek vetették alá őket. A ravensbrücki koncentrációs táborban Carl Clauber professzor sterilizációs kísérleteket végzett a nőkön. Zsidó és cigány nők százait használta kísérleti nyúlként a közismert náci doktor, Joseph Mengele is, aki például a petevezeték elzárására vegyszert injekciózott a méhükbe.[331] A fiatal nőket az őrök szexuális szórakoztatására létrehozott tábori bordélyokba irányították.[332] A nyilvánosság előtti meztelenséget az állandó szexuális megalázás eszközeként alkalmazták. A meztelenség ugyanakkor a nők megsemmisítésében is szerepet kapott. Az auschwitzi haláltáborban az újonnan érkezettek közül azokat a nőket, akik állapotosnak tűntek, jobbra irányították, és gázkamrába küldték. A zsidó nők számára az új élet hordozása halálos ítéletet jelentett. Ott is, ahol már minden véget ért a náci embertelenség rendszerében, melyben a történelem során először a gyilkosság ipari folyamattá változott, még maradt hely a nőgyűlöletnek.

Ellentétben a nácizmussal és a fasizmus más formáival a szocializmus, illetve a Karl Marx eszméiből kifejlődött ideológia eleinte határozottan támogatta a nők emancipálódását. A marxisták a különbségek eltörlését tűzték ki célul, míg a nácik elemien fontosnak tartották azokat. Éppen ezért a marxizmus viszonya a nőgyűlölethez sokkal összetettebb.

A tizenkilencedik században a korai szocialisták határozottan támogatták a nők jogait. Marx és Friedrich Engels (1820–1895) éles kritikával illették a nők helyzetét, mely szerintük a tulajdonra alapozó társadalmi berendezkedés eredménye. Ebben az értelmezésben a patriarchátus és a nők elnyomása a birtokviszony egyenes következménye. Engels szerint „a monogám házasság úgy jelenik meg, mint az egyik nem kizsákmányolása a másik által"[333], férfi és nő viszonya az osztályharc prototípusa, melyet a marxisták a történelmi változások mozgatórugójának tekintettek. A marxisták azt állították, hogy a nők teljes emancipációja csak akkor következhet be, ha megszűnnek az alávetettségüket meghatározó tulajdonviszonyok. Ez, a maga rendjén, csak a szocialista forradalom révén, a kapitalizmus és polgárság megszüntetésével és a proletariátus győzelmével érhető el. Újabb dualista ideológiával van dolgunk, mely szerint (legalábbis abban az egyszerűbb formában, amelyben fennmaradt) a polgárság képviseli a korrupciót, a mohóságot és a dekadenciát, a proletariátus pedig a haladást, a szabadságot és a méltóságot. A történelem arra tanít, hogy a nőknek általában nincs jó dolguk a dualista ideológiák korában, amikor az emberek a világot két, egymással harcoló erő vagy eszme csatamezejének tekintik.

A marxista gondolkodás filozófiai hátterére erőteljesen hatottak a tizennyolcadik századi empiricisták. Átvette tőlük azt az elképzelést, hogy a társadalom kondicionálja az emberek közti jellembeli és tehetségbeli különbségeket, ideértve az osztályok, a fajok és a nemek közti különbségeket is. A nők elnyomása „inkább a történelem és nem a biológia kérdése, mellyel foglalkozni a történelmi materializmus feladata, megoldást találni rá pedig a forradalmi politikáé".[334] Elfogadták a tiszta lap-elméletet, miszerint a társadalmi lét határozza meg a tudatot. A marxisták bíztak benne, hogy megfelelő gazdasági körülmények között fel tudják rajzolni arra az tiszta lapra az új, kommunista férfi és nő portréját, és ledől az emberi kapcsolatokat századokon át nehezítő régi válaszfal. Az azonban nem volt világos, hogy mi történik a nemi különbségekkel, főleg hogy azzal érveltek, hogy az efféle különbségeket nem a természet, hanem a társadalmi körülmények szülik. A természet „reakciós", „polgári" fogalommá

[331] Rover Jay Lifton: *The Nazi Doctors* [A náci orvosok]. In: *New York Times*, 2003. november 19.

[332] *Women in Concentration Camps* [Nők a koncentrációs táborokban]. Utolsó letöltés: 2003. november 17.

[333] Friedrich Engels: *The Origins of the Family, Private Property and the State* [A család, a magántulajdon és az állam eredete], Penguin Classics, 1985. (Michael Barett előszavával.)

[334] Rosalind Delmar-t idézi Michael Barrett.

vált, azokkal azonosították, akik továbbra is rabságban akarják tartani a nőket.

A marxista eszmék gyakorlatba ültetésére 1917-ben Oroszországban adódott először lehetőség. A Nők Nemzetközi Napján tartott tüntetés egy sor olyan politikai csatározást indított el, amely hat hónapon belül a cár elűzését eredményezte, és hatalomra juttatta a Vlagyimir Iljics Lenin által vezetett bolsevikokat. Lenin (1870–1924) azt mondta: „A proletariátus csak akkor válhat teljesen szabaddá, ha a nők számára is kivívja a teljes szabadságot."[335]

Az új kormány hamar elővette a nők kérdését, és pár hónappal a hatalomátvétel után nők és férfiak abszolút egyenlőségét hirdető törvényt hozott. A nők szavazati jogot kaptak, és joguk lett elválni férjeiktől. 1920-ban a Szovjet Szocialista Köztársaságok Uniója, ahogy az új államot nevezték, lett az első modern állam, melyben törvényessé vált az abortusz. Addigra a bolsevik mozgalomból már megszületett a Szovjet Kommunista Párt. Hitük szerint a nő csak akkor szabadulhat meg attól, amit Lenin „ezernyi értelmetlen apróság oltárán hozott mindennapos áldozatnak" nevezett, ha „kiszabadítják" otthonából, és a proletariátus tagjaként bevonják a „nagyléptékű szocialista gazdaságba".[336] Mivel az otthont a nők rabszolgaságával azonosították, meg kellett szűnnie. Hatalmas étkezdék, bölcsődék, közös konyhák és mosodák alakultak, hogy a család privát világát beépítsék az új társadalmi rendbe. A lenézett polgári osztályt szerintük az önzést, a luxus és a hivalkodásra való hajlam jellemezte. Ahogy a dualista ideológiák általában, démoni erővel ruházták fel mindent, ami mesterkéltnek tekinthető (mint például az arcfestés). A kommunizmus új világrendjében Lenin szerint az „a nők ósdi, polgári megaláztatásának" szimbóluma lett, szexuális és házi rabszolgaságuk jele, melytől a marxizmus megszabadította őket. Bizonyos értelemben a lenini utópia Platón államát idézte (lásd 1. fejezet), melyben a nők tagjai lehettek ugyan az őrök közösségének, de csak ha megtagadják az emberi szexualitás olyan fontos aspektusait, mint a szépségápolás.

[335] *The Woman Question: Selections from the Writings of Karl Marx, Frederick Engels, V. I. Lenin, Joseph Stalin* [A nőkérdés. Válogatás Marx, Engels, Lenin és Sztálin írásaiból], International Publishers, 1951.

[336] Lenin Engels követője volt, aki a fentebb idézett munkájában azt állította, hogy a „teljes női nem" felszabadulása csak a nők gazdasági hasznú munkába való általános bevonásával lehetséges.

A második világháborút követően a szovjet csapatok egész Kelet-Európára ráerőszakolták a Szovjetunióban kialakított politikai, társadalmi és gazdasági modellt. Mao Ce-tung (1893–1976) is ezt a modellt követte, miután a kommunisták 1949-ben hatalomra kerültek Kínában. Hasonló rendszerek léptek hatalomra Észak-Koreában és Észak-Vietnámban is. Nők és férfiak százmilliói váltak kísérleti nyulakká minden idők legnagyobb társadalmi kísérletében.

Az egyenlőség ígérete megvolt a kommunizmusban, és ez abban is kifejeződött, hogy rangtól függetlenül mindenkit „elvtárs"-nak szólítottak, de visszás módon ideológiai úthengerré vált, mely a társadalmi termelés eredményévé próbálta redukálni az egyént, ahol az emberi természet már semmilyen szerepet sem játszik. Marx azt állította, hogy „az ember igazi természete társadalmi kapcsolatainak összessége".[337] Hitler pedig azt, hogy az egyén ideje véget ért. A kommunisták, Hitler legfőbb ideológiai ellenfelei, ebben az egy kérdésben egyetértettek vele.

Ahogy Platón államában, itt is elismerték, hogy férfiak és nők eltérő biológiai funkcióval rendelkeznek, és ezért anatómiailag is mások, ám mindezt viselkedési és lélektani szempontból lényegtelennek tekintették. A nők legkisebb próbálkozását, hogy nemi különbségeiket hangsúlyozzák, minimum megvetéssel fogadták, a fanatikusabb rendszerekben viszont mint gonosz polgári hajlamot büntették. A maoista Kínában a kulturális forradalom idején (1961–1976) a nőknek tilos volt szoknyát viselniük, mert azt a nemi rabszolgaság jelének tekintették, ezért férfiakat és nőket egyforma egyenruhába öltöztettek. Az arcfestés szigorúan tilos volt. A helyi kommunista pártszervezet által létrehozott közösségi rendőrség

[337] *Basic Writings on Politics and Philosophy* [A politika és a filozófia alapművei], Anchor Books, 1989

képviselői ellenőrizték a nők menstruációs ciklusát, nehogy valaki megpróbálja áthágni a törvényt, amely családonként csak egy gyermeket engedélyezett. A „forradalmi tudomány" nevében kísérleti fázisban levő fogamzásgátló tablettákat próbáltak ki az elvtársnőkön.[338]

Szükségtelen megjegyezni, hogy megbukott az emberi természet átformálásának kísérlete a marxista társadalompolitika szellemében. Mao 1976-ban bekövetkezett halála után, ahogy a politika liberálisabbá vált, megjelentek a szépségszalonok, és a kínai nők valósággal megostromolták őket. Az 1990-es évek végére szexuális forradalom söpört át Kínán az előző évtizedek elnyomásának ellenhatásaként. Rúdtáncosnőket foglalkoztató bárok nyíltak. A kínaiak szerint: „A szexuális forradalom atyja a kulturális forradalom volt."[339]

Kínában a nőket gyakran kötelezték abortuszra, hogy a családtagok száma az előírt keretek között maradjon. A Szovjetunióban viszont Sztálin idejében, 1936-ban, alig tizenhat évvel azután, hogy legalizálták, újra betiltották az abortuszt. Ha azt mondjuk, hogy Sztálin, ahogy előtte Hitler is, ez esetben életpárti volt, nagyot tévedünk. Ennél sokkal fontosabb az, ami összeköti őket a kínai kommunistákkal, és voltaképpen az Egyesült Államokban ma is működő, úgynevezett „életpárti" mozgalommal is: valamennyien választás-ellenesek, azt képzelik, a nő jogát, hogy önnön termékenységét szabályozza, fontosabb céloknak kell alárendelni, mint amit az a nő az autonómiáról képzel. Ez pedig már önmagában is a megvetés egy formája.

A jobb- és baloldali totalitárius eszmék sok szempontból annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy a köztük lévő ideológiai különbségek csaknem jelentéktelenné válnak. Mindkettőnek az a célja, hogy visszavonja az eredményeit a felvilágosodás politikai és erkölcsi forradalmának, mely a történelem során először az egyén autonómiáját hirdette, az egyén szabadsághoz, boldogságkereséshez való jogát, tehát olyan jogokat, amelyek fokozatosan a

[338] Adrienee Rich : *I. m.*

[339] *People's Daily Online.* Utolsó letöltés: 2003. november 12.

nők számára is elérhetővé váltak. A totalitárius támadás a felvilágosodás ellen semmilyen vonatkozásban nem érezhető erőteljesebben, mint az egyén jogainak mellőzésében, abban a hátborzongató brutalitásban, mellyel a totalitárius államok kezelik a polgáraikat. „A totalitárius rendszerek szélsőséges brutalitása egész földrészeken megbénította az emberi szellemet" – írja Vaszilij Grossman.[340] Kérdés, és ez már a holokauszttal kapcsolatban is felmerült, hogy tekintve, hogy milyen borzalmakat okoztak ezek a rendszerek az embereknek, érdemes-e különbséget tenni férfiak és nők szenvedései között. Az embertelenség természeténél fogva tagadja vagy mellőzi áldozatainak ember voltát. A nőgyűlöletnek azonban mindig van helye. Ezekben a rendszerekben a nőgyűlöletből fakadó kegyetlenség gyakran normává válik.

A nőket gyakran büntetik nő voltukért, vagy azért, mert anyaként betöltik biológiai szerepüket. A nők szisztematikus bántalmazásával ezek a rendszerek gyakran a legijesztőbb arcukat mutatják.

2002. májusában három disszidens betekintést adott számunkra egy észak-koreai női börtön borzalmas életébe, mely egy olyan koncentrációs táborokból és börtönökből álló komplexum része, ahol a feltételezések szerint kétszázezer embert tartanak fogva. Az emberjogi szervezetek szerint 1972 óta legalább négyszázezer fogoly halt meg ott. A három disszidens Washingtonban, a szenátus Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága előtt tanúskodott. A világ utolsó kommunista totalitárius rendszerében politikai fogolyként szerzett tapasztalataikról beszéltek. A Koreai Demokratikus Népköztársaságot 1948-as megalakulása óta számos kommunista dinasztia vezette.

A disszidensek elmesélték, hogy bevett gyakorlatnak számított abortuszt előidéző injekciót adni az állapotos foglyoknak. Az őrök és a börtönorvosok arra kényszerítették a frissen szült anyákat, hogy vagy saját kezűleg öljék meg gyermeküket, vagy

[340] Vaszilij Grossman: *Life and Fate* [Élet és sors]. Idézi Antony Beevor: *The Fall of Berlin* [Berlin eleste] című könyvében (Viking, 2002).

nézzék végig, ahogy mások megölik.[341] A disszidensek egyike, Szun Ok Li, aki jelenleg ötvennégy éves, és gazdasági kutatóként Szöulban él, könyvet írt a börtönben töltött időről *The Bright Eyes of the Tailless Beasts* [A farkatlan szörnyek fénylő szeme] címmel. Őt a kaechon-i börtönben tartották fogva, ahol a foglyok 80 százaléka háztartásbeli volt.[342] Egyike volt annak a 80–90 nőnek, akiket egy 6 méter hosszú és 5 méter széles cellában őriztek. A puszta földön aludtak, még gyékényük sem volt. Egy évben kétszer zuhanyozhattak. Naponta kétszer, kijelölt időpontban, tízes csoportokban mehettek a vécére. A különleges büntetésekre használt cella fél méternél keskenyebb volt, és nem egészen egy méter magas, vagyis túl kicsi ahhoz, hogy állni lehessen benne, vagy hogy végig lehessen nyúlni a padlón. Ha egy nőt rajtakaptak, hogy az ablakban tükröződő arcára pillant, a hiúság polgári bűne miatt három hónaptól egy évig terjedő időre átküldték a büntetőosztagba.

Fő munkájuk az volt – mesélte Szun Ok Li a bizottság előtt –, hogy ürüléket kellett gyűjteniük a börtön latrináiból, majd be kellett tölteniük egy nagy gyűjtőmedencébe, ahonnan aztán a földműveléssel foglalkozó fogolycsoportok kivitték a földekre. „Két nő állt térdig az ürülékben, és puszta kézzel töltögette a vedreket. Három másik húzta fel a műanyag vödröket, és öntötték át tartalmukat a szállításra váró tartályba." 1991-ben, egy esős napon egy Ok Tan Li nevű asszony, miután egész nap a latrinában dolgozott, felmászott a tartály tetejére, mert beragadt a tartály fedele. Miközben megpróbálta kinyitni, „megcsúszott az esőtől nedves felszínén, és belezuhant a gyűjtőmedencébe. Az annyira mély volt, hogy eltűnt benne. Egy távolabb álló őr (mindig távolabb álltak a foglyok bűze miatt) azt kiáltotta: »Hagyjátok ott! Dögöljön meg ott, ahol van, hacsak nem akarjátok ti is így végezni!« Hagyták hát belefulladni az ürülékbe."

[341] Az észak-koreai kormány „égbekiáltó hazugságnak" nevezte a disszidensek vallomását. Megbízható emberjogi szervezetek azonban megerősítik azokat.

[342] A következő idézetek Szun Ok Li tanúvallomásából származnak.

1989-ben, két évvel azután, hogy börtönbe került, Szun Ok Li-nek, miután felgyógyult a tífuszból, jelentkeznie kellett a börtönorvosnál. „Mikor beléptem, a szobában hat állapotos nő vajúdott. Amíg ott voltam, hárman közülük a cementpadlón szülték meg gyermekeiket, melyen még egy pokróc sem volt. Borzalmas volt látni, ahogy a börtönorvos a csizmájával rugdosta az állapotos nőket. Amikor egy csecsemő világra jött, az orvos felkiáltott: »Gyorsan megölni! Hogy képzelheti egy gyilkos, hogy a börtönben szül. Megölni!« A nők eltakarták arcukat, és zokogtak. Noha a szülést erőszakkal indították be, a csecsemők élve jöttek világra. A börtönben dolgozó ápolónők reszkető kézzel szorították meg a csecsemők nyakát. A kis holttesteket mocskos rongyba csavarták, és egy vederbe hajítva kivitték a hátsó ajtón. Annyira megrázott a jelenet, hogy rémálmaimban ma is látom a gyermekeiket sirató anyákat. Amíg a börtönben tartózkodtam, kétszer voltam tanúja ilyen csecsemőgyilkosságnak."

Mások azt mesélték, hogy az őrök veréssel fenyegetve kényszerítették az anyákat, hogy maguk fojtsák meg egy nejlon-darabbal a cella padlóján megszült csecsemőiket. Azt mondták, különösen ellenségesen bántak azokkal a nőkkel, akik kínai férfiaktól estek teherbe. 2000 márciusa és májusa között nyolcezer emigránst, többnyire nőket, deportáltak Kínából vissza a szülőföldjükre, a prostitúció és a kényszerházasság megfékezése végett. A becslések szerint a nők egyharmada állapotos volt. Nagy többségüket, mihelyt Észak-Koreába értek, azonnal börtönbe zárták. Egy hajdani gyári munkásnő, akit csak Li kisasszonyként azonosítottak (nincs köze Szun Ok Li-hez), azt nyilatkozta a szenátus Nemzetközi Kapcsolatokért Felelős Bizottsága előtt, hogy „az őrök ordítoztak velünk: »Kínai sperma van bennetek! Mi koreaiak vagyunk, hogy mertek idegen spermát behozni?!«"[343]

A spermához kapcsolódó hazafias érzés meglehetősen szélsőséges megnyilvánulása a nacionalizmusnak, annak a jellegzetesen huszadik századi jelenségnek, amely annyi háborút és konfliktust

[343] *New York Times*, 2002. május 3.

robbantott ki. Sajnos egyáltalán nem szokatlan megnyilvánulása. A nacionalizmus, a történelem egyik legmegosztóbb ereje, ebben a vonatkozásban hasonlít a rasszizmushoz, a vallásos szektarianizmushoz és a törzsi ellentétekhez. Időnként, mint például 1994-ben Ruandában, népirtásba torkollott. A gyűlölt csoport asszonyaival a nők iránti megvetésből különös kegyetlenséggel bánnak, mielőtt megölnék, előbb megkínozzák, megerőszakolják őket. A világnak ebben a dualista felfogásában a gyűlölt csoport képviseli a „másikat", és az illető csoport nőtagjai általában a „másság" még inkább megvetett felét képezik: a másság női formáját.

Az elmúlt száz év története nyomasztó krónikája azoknak a rémtetteknek, amelyeket a „mi"-re és „ők"-re osztott világkép nevében követtek el. A nankingi mészárlástól kezdve, melyet 1937 decemberében hajtottak végre a japánok Kína akkori fővárosában, a 2002-es nyugat-indiai mészárlásokig, amikor hindu nacionalisták moszlimokat öltek meg, a nők folyton áldozataivá váltak annak a nőgyűlöletnek, amely kivétel nélkül mindig együtt jár a nacionalizmus által gerjesztett rasszista vagy vallási gyűlölettel. Az áldozatok ijesztő megcsonkításai gyakran annyira szexuális jellegűek voltak, mintha a hétköznapi emberek megannyi Hasfelmetsző Jackké változtak volna. A normális körülmények között pszichotikusnak számító viselkedés elfogadottá vált. A háború szentesít olyan tetteket, amelyeket a társadalom általában tilt: mint például a gyilkosságot. Tehát azok a japán katonák és hindu nacionalisták, akik csoportosan erőszakoltak meg nőket, vagy felvágták a terhes kínai és moszlim nők hasát, és kitépték belőle a magzatot, bizonyos értelemben elfogadhatónak tartották tetteiket. A kultúrájukban mélyen gyökerező, nőkkel szembeni megvetés szellemében annak is számított. A japán hadsereg koreai nők ezreit használta „komfort szolgáltatásra": ez volt a kényszerprostitúció eufemisztikus megnevezése. A katonák egymás között és megvetőbben „budinak" hívták őket. Senki sem tudja, pontosan hány nőt erőszakoltak meg Nankingban, mielőtt megcsonkították és megölték volna őket. Egyesek körülbelül nyolcvanezerre teszik a számukat. Hasfelmetsző Jackhez, és

más tömeggyilkosokhoz hasonlóan a japánok otthagyták áldozataik testét az utcán, széttárt lábakkal, bambusz rudakkal, botokkal, palackokkal és más tárgyakkal a vaginájukban.[344] A németek azt állították, hogy amikor 1945-ben a szovjet hadsereg előretört Kelet-Poroszországban „minden hátramaradt német nőt megerőszakoltak a Vörös Hadsereg katonái". Egy szovjet tankos kapitány később azzal dicsekedett, hogy „kétmillió gyermekünk született Németországban".[345] Ha ez igaz, a németországi szovjet invázió alkalmat adott a történelem legnagyobb tömegerőszakára.

A háború idején elkövetett nemi erőszak, akár bosszúként, akár a frusztrált katonák szexuális kielégítésére szolgál, legalább olyan ősi gyakorlat, mint maga a háborúzás. Az 1990-es évek első felében, a Jugoszlávia felbomlását követő délszláv polgárháborúkban azonban már baljós méreteket öltött. Fegyverré vált abban az etnikai konfliktusban, melynek során a szerb többség támadást indított a horvát és bosnyák kisebbség ellen. 1992-ben a szerb hatóságok olyan táborokat állítottak fel, melyekben a bosnyák és horvát nőket rendszeresen megerőszakolták, hogy teherbe essenek.

A szerb ortodox egyház éveken át azt tanította, hogy a szerbek alacsony születési aránya a szerb nők önzésével magyarázható. Véleményük szerint ez a szerb fajjal szemben elkövetett bűn. A propagandisták azzal fenyegették a szerbeket, hogy a fundamentalista moszlimok „tizenhat és negyven év közötti, egészséges szerb nőket rabolnak el, hogy ortodox iszlám maggal termékenyítsék meg őket".[346] A szerbek (ahogy a bosnyákok és a katolikus horvátok is) hittek abban, hogy a férfi határozza meg a gyermek identitását, a nő pedig nem több, mint inkubátor a férfi mag számára. Ahogy már láttuk, ez a nőgyűlölő ábrándkép egészen Arisztotelészig nyúlik vissza. A szerbek tehát az erőszakos teherbeejtést az etnikum szaporodási lehetőségének tekintették. Ugyanakkor lehetőségnek

[344] Iris Chang: *The Rape of Nanking* [A nankingi mészárlás]. In: Anne Llewellyn (szerk.): *War's Dirty Little Secret: Rape, Prostitution and Other Crimes Against Women* [A háború piszkos kis titkai: nemi erőszak, prostitúció és más, nők ellen elkövetett bűnök], The Pilgrim Press, 2000.

[345] Beevor: *I. m.*

[346] Idézi Llewellyn.

8.

Testpolitikák

Az 1960-as években a testpolitika a politikai élet része lett. Az utóbbi néhány ezer évben a (női) test kontrollja számos vallási, társadalmi, politikai doktrína és intézmény egyik központi tevékenysége volt. Ha nem így lett volna, most nem lenne szükség a nőgyűlölet történetének megírására. A félelem és az elragadtatás, amely a férfiak pszichéjének mélyéről fakad, meghatározza a nőkről való gondolkodásukat. A nő megfosztása ember mivoltától – felmagasztalása vagy becsmérlése által – nagyjából mindig politikai ügy volt. A testpolitikát tehát nem az 1960-as években találták ki, de a huszadik század közepéig a nőknek nem állt hatalmukban azt befolyásolni. Ekkor azonban a technológiai forradalom a feltörő feminizmussal együtt olyan erővel robbantotta be a kérdést a közéletbe, mint még soha korábban.

A huszadik század első felében Nyugaton és a fejlett országokban (vagyis a totalitárius diktatúrákon kívül) a nők politikai és társadalmi jogokat szereztek. A következő évtizedekben a harc szélesebb körben folytatódott: a jogért, hogy a nők szabályozhassák saját termékenységüket, ha már az ehhez szükséges eszközök egyre kifinomultabbá, megbízhatóbbá váltak, és egyre többek számára volt elérhető. A női test utolsó bástyájának meghódításáért folyt a harc: a nő reprodukciós ciklusának kontrolljáért. A nők számára ez sorsdöntő jog, a valódi autonómia elérésének kulcsa. A nőgyűlölet megtagadja ezt tőlük, alárendeltségük éppen ennek hiányán alapul. A nyugati szexuális forradalom kibontakozásával a nőgyűlöletnek szembe kellett néznie a maga legijesztőbb rémálmával. És meglehetősen heves féktelenséggel válaszolt a kihívásra.

Az, hogy egy nő nemi kapcsolatot létesíthet, anélkül, hogy terhességtől kellene tartania, megingatja azt a női szerepmodellt, melyet a nyugati civilizáció a mélyen nőgyűlölő judeo-keresztény hagyománytól örökölt. Nagy-Britanniában az anglikán egyház ezt „szörnyű eretnekségnek" nevezte.[350] A huszadik század elején az Egyesült Államokban a családok egyre kisebbek lettek, egy átlag nő 1800-ban még hét gyereket szült, míg 1900-ban már csak hármat, és ez ellen egyre erősebb lett az erkölcsi tiltakozás. Maguk a nők is morális alapon ellenezték a fogamzásgátlást. Elizabeth Blackwell, az első nő, aki az Egyesült Államokban orvosi diplomát szerzett, azt állította, hogy „kielégíteni egy férj szexuális igényeit úgy, hogy közben becsapjuk a természetet, egyfelől igen bizonytalan sikerrel kecsegtet, másfelől pedig rendkívül káros a nő számára".[351] Theodore Roosevelt „dekadensnek" nevezte az óvszerhasználatot. Előrevetítve azt a stílust, amely később a náci propagandát jellemezte, mely a nőket mezítláb és terhesen állandóan a konyhába akarta volna tartani, azt állította, hogy azok a nők, akik fogamzásgátló eszközöket használnak „a faj gyilkosai, az egészséges emberek gyűlöletének és irtózatának célpontjai"[352].

A terhesség, minden fájdalmával és szenvedésével együtt, Isten által előre meghatározott sors, a munka és a halál mellett része annak a büntetésnek, melyet Éva gonosz kíváncsisága idézett elő. Ha a teherbe esés veszélye nélkül a nők saját örömükre szeretkeznének, elhanyagolnák anyai kötelezettségeiket, és éppoly önzővé válnának, mint a férfiak, sőt még annál is önzőbbé: az a gondolat, hogy a nők kielégíthetetlenek, sohasem tűnt el teljesen, ma is a férfiak szorongásának egyik forrása. Ettől aztán összeomlana a család, majd a társadalom is. Egyesek számára ilyen egyszerű volt az egész. A születésszabályozás követelése ezért sokkal ijesztőbbnek tűnt, mint a szavazati jog követelése. Hatékony születésszabályozás nélkül a nők egyenlősége csupán elmélet. A születésszabályozás állami és egyházi ellenzői jó néven

[350] Pearsall: *I. m.*
[351] Uo.
[352] Tannahill: *I. m.*

vették volna, ha a helyzet változatlan marad, szavazati jogot adtak ugyan a nőknek, de azt, hogy tulajdon termékenységük felett dönthessenek, már nem engedélyezték volna.

A mindenki számára elérhető születésszabályozás követelése azonban addig nem fenyegette különösebben a társadalom hatalmát a nők felett, amíg a fogamzásgátló eszközök esetlenek, megbízhatatlanok, kezdetlegesek voltak, vagy egyszerűen csak túl kínos volt alkalmazni őket. Márpedig többnyire csak ilyen eszközök léteztek a történelem során, egészen 1955-ig, a fogamzásgátló tabletta feltalálásáig. Addig nagyjából a férfiak kényére-kedvére volt bízva, hogy használják-e az óvszert, amely a leggyakoribb fogamzásgátló eszköznek számított. Elméletben persze a nő visszautasíthatta a férfit, ha az nem akart óvszert húzni, gyakorlatban azonban a férfiak terrorizálták, kényszerítették, zsarolták partnereiket, vagy más módon vették rá őket, hogy vállalják a teherbe esés kockázatát partnerük gyönyörének kedvéért. Ma is vannak, akik ezt teszik. De mihelyst a hatvanas évek elején a fogamzásgátló tabletta széles körben elérhetővé vált, az emberiség történelmében először a nők maguk dönthették el, kívánják-e termékenységüket szabályozni, vagy sem, nem kellett megbeszélniük azzal a férfival, akivel nemi kapcsolatot folytattak.

A férfidominancián alapuló régi rendszer a maga nőgyűlölő elméleteivel együtt sokkal összetettebb volt, mint hogy csak a tulajdonviszonyok eredménye lett volna, ahogy azt Marx és Engels hirdették. A rendszer a nők biológiai leigázásán is alapult, melyet a születésszabályozó eszközök hiánya, vagy azok alkalmazásának megtagadása tett lehetővé. Ez a patriarchális rendszer rendkívül sikeresnek bizonyult (a világ számos részén ma is az), és olyan szexuális szabadságot biztosított a férfiaknak, melyet a nőktől megtagadott. Ahogy a filozófus Bertrand Russel írta: „az uralkodó férfiak jelentős szabadsággal rendelkeztek, a szenvedő nők pedig annyira kiszolgáltatott helyzetben voltak, hogy boldogtalanságukat számba se vették".[353] Az 1960-as években a fogamzásgátló

[353] Bertrand Russell: *Miért nem vagyok keresztény?*, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1960.

tabletta első ízben fenyegette ezt az ősi hierarchiát, és megnyitotta az utat a nemi egyenlőség felé.

Hagyományosan a nőmozgalom, tartván attól, hogy elveszíti a tisztes társadalmi osztályok támogatását, kitért a szexuális egyenlőség kérdésének megvitatása elől. A születésszabályozás hirdetői az 1900-as években voltaképpen sokkal többet foglalkoztak a népességszabályozással és a szegény tömegek nevelésével, melyek folytonos növekedését fenyegetőnek érezték a társadalomra, mint azzal, hogy a nemek közti szexuális harcot kiegyenlítsék.[354] Ha a nők jogaiért küzdők a férfiak és nők közti nemi egyenlőségről beszéltek, általában azért tették, hogy hangsúlyozzák, mennyire fontos, hogy a férfiak is tiszteletben tartsák a nőkre kényszerített monogám erkölcsöt. Erősen ragaszkodtak ahhoz a kétezer éves keresztény erkölcsi hagyományhoz, mely szerint a házasságtörő férj éppolyan bűnös, mint a házasságtörő nő. Az a gondolat, hogy az egyenlőséget úgy is meg lehet valósítani, hogy a nők is ugyanolyan promiszkuus életet folytassanak, mint a férfiak, annyira szembefordult a hagyományos értékrenddel, illetve bizonyos biológiai tényekkel, hogy a nőmozgalmak attól tartottak, ha ezt követelik, hiteltelenné teszik küzdelmeiket. Ám a tabletta megjelenésével a nők számára fizikailag lehetővé vált, hogy, ha úgy akarják, éppolyan könnyedén keveredjenek szexuális kapcsolatokba, mint a férfiak, anélkül hogy terhességtől kellene tartaniuk. A döntés joga mindig a haladás kulcsának bizonyult, nők és férfiak számára egyaránt. Alig tizenöt évvel a tabletta bevezetése után húszmillió nő gyakorolta ezt a jogát, és szedett fogamzásgátló tablettát, tízmillió pedig méhen belüli fogamzásgátló módszerekhez folyamodott.[355]

A nőgyűlölet a nők ember voltának tagadására törekszik azzal, hogy leszűkíti a nők „valódi szerepét", és gondja van rá, hogy

[354] De azért kivételek is voltak, mint például a születésszabályozást hirdető Annie Besant a tizenkilencedik században, aki egyszer azt mondta: „Ha a Biblia és a vallás a nők jogainak útjában áll, akkor a Bibliának és a vallásnak távoznia kell." Idézi Pearsall: *I. m.*

[355] Miles: *I. m.*

a nők ebből a szűk szerepkörből ne tudjanak kilépni. A nyugati civilizációban ebből a szempontból a keresztény egyházak bizonyultak a leghatékonyabbnak. A huszadik század közepére azonban a nyugati világ nagy részén jelentősen gyengült a hatásuk. A tizennyolcadik századtól kezdve visszafordíthatatlan szellemi meghátrálásra kényszerült a katolikus egyház, mely talán minden más intézménynél nagyobb szerepet játszott annak meghatározásában, hogy hogyan lássák a férfiak a nőket, és miként bánjanak velük. A reformáció fenyegetését még tudta kezelni, de a felvilágosodás kihívásait és az azt követő tudományos forradalmat már nem. Ahelyett hogy komoly bölcseleti választ fogalmazott volna meg a tudományos világnézettel szemben, édeskés egyszerűségbe menekül. A nőket a „helyükön" tartó harcban az egyház leghatásosabb propaganda eszköze Szűz Mária, aki hirtelen több helyen is megjelent, Portugáliában, Franciaországban, Írországban, a csodálkozó parasztlányok és fiúk szeme előtt. Több mint kétszáz Mária-jelenés történt a tizenkilencedik századtól kezdve, melyből az egyház csak néhányat fogadott el hitelesként, mint például a Lourdes-ban, Dél-Franciaországban történt esetet. Lourdes ma is évente hívők millióit vonzza. A Szűzanyát állítólag megszomorította a modern világ hitetlensége, és azzal az üzenettel jelentkezett, hogy csak a rózsafüzér mentheti meg a világot. Szűz Mária jelenései azután váltak gyakorivá, hogy IX. Pius pápa 1854-ben bejelentette Mária szeplőtelen fogantatásának dogmáját, mely szerint ő az egyetlen emberi lény, aki az eredendő bűntől mentesen született. Ez a dogma a katolicizmus egyik alapvető hittétele.

Az egyház válasza a tudományos forradalomra a szentimentális hiszékenységbe vetett bizalom, illetve olyan dogmák hirdetése, amelyek az ésszerűség körén kívül esnek. Ebből az álláspontból kiindulva indított támadást a fogamzásgátlás és az abortusz ellen is.

Az egyház elveszítette ugyan a tudománnyal vívott intellektuális csatát, de továbbra is hatalmas befolyással bírt, és bír ma is hívők milliói számára, különösen a fejlődő világban. Ezt a befolyást

arra használta, hogy megpróbálja megakadályozni, hogy születésszabályozó eszközök kerüljenek a nők kezében. Még a legszegényebb országokban is így tett, ahol pedig ezeknek az eszközöknek a használata elengedhetetlen lett volna ahhoz, hogy bár reménykedni lehessen, hogy az ott élők valaha is kiszabadulnak a szegénységből és a nyomorból. „Egy születésszabályozásnak nevezett természetellenes gyakorlat pusztít végig az Egyesült Államokon" – írta 1944-ben Fr. Orville Griese jezsuita atya, a kánonjog és a házasélet szakértője. „Ha ez a jelenlegi mértékben folytatódik, az amerikai nép nem fogja túlélni. Sajnos az amerikaiak többsége közömbös, ha e gyűlöletes eljárás káros hatásairól van szó. A fogamzásgátlás bűnével szemben voltaképpen egyedül a katolikus egyház indított szervezett támadást."[356] Fr. Griese szerint, még abban az esetben is, ha biztos halált jelentene a nő számára a teherbeesés, akkor is bűn, ha „természetellenes módon él házaséletet", vagyis ha fogamzásgátló eszközöket használ.[357] Az 1960-as évek elején – válaszként sokmillió, többségében az Egyesült Államokban élő, katolikus nő kérésére, akik szerettek volna fogamzásgátló eszközt használni – pápai bizottságot hoztak létre, hogy az aktuális tudományos álláspont fényében vizsgálja meg a katolikus egyház születésszabályozással kapcsolatos tanításait. Arra a következtetésre jutottak, hogy sem bibliai, sem teológiai, sem filozófiai megalapozottsága, sem természetes indoka nincs annak, hogy az egyház tiltsa a születésszabályozást.[358] Az egyház megengedőbb intézkedéseire már régóta váró katolikus párok milliói sóhajtottak fel megkönnyebbülten. 1968-ban viszont a pápa erre a *Humanae Vitae* enciklikával felelt. Az enciklika megerősítette az egyház eredeti elutasítását: a fogamzásgátlás gonoszság és Isten törvénye ellen való. Tíz évvel később II. János Pál azt állította: a *Humanae Vitae* „a katolikus hit alapvető" kérdése.[359]

[356] Fr. Orville Griese: *The Rhythm in Marriage and Christian Morality* [A házasság és a keresztény erkölcs ritmusa], Newman Bookshop, 1944.

[357] Uo.

[358] David Willey: *God's Politician: John Paul II at the Vatican* [Isten politikusa. II. János Pál a Vatikánban], Faber and Faber, 1992.

[359] Uo.

Nyugaton a katolikusok nagy része, ha nem is mindenki, fütyült a tiltásra. Számukra, bármilyen fájdalmasan is érintette őket a fogamzásszabályozás tiltása, ritkán vált élet-halál kérdéssé. A világ szegényebb részein élő nőknek azonban sajnos nagyon is az volt. Ott a nő joga, hogy maga dönthesse el, akar-e gyereket, szorosan kapcsolódott ahhoz a kérdéshez, hogy lesz-e lehetősége önmagát és családját kiemelni a szegénységből. Ebben a kontextusban bizonyult a legártalmasabbnak a nők életére az egyház mélyen gyökerező nőgyűlölete. II. János Pál pápai munkásságának jelentős része arról szólt, hogy népszerűsített egy doktrínát, mely azzal ijesztgeti a szegény és írástudatlan nőket, hogy a gumióvszer használata gyilkosság, és valahányszor fogamzásgátló eszközt használnak, hiábavalóvá teszik Jézus kereszten hozott áldozatát. Azt mondta: „Semmilyen személyes vagy társadalmi körülmény nem képes, és nem is lesz képes ellensúlyozni azt a morális kárt, amelyet a fogamzásgátlás okoz."[360] Viszonyulása mögött az a feltételezés rejlik, hogy ha egy gyermek világrajöveteléről van szó, nincs szükség az anya beleegyezésére. Ha a nő egyszer teherbe esett (véletlenül vagy szándékosan), szabad akarata irrelevánssá válik. Mindennek az erkölcsi következményei akkor válnak igazán érdekessé, ha a nemi erőszakhoz való hozzáállás témakörében vizsgáljuk meg őket. Minden civilizált társadalom elfogadja, hogy a nő beleegyezése szükséges ahhoz, hogy közösüljenek vele. Ha valaki nem kéri a nő beleegyezését, és rákényszeríti a nemi aktusra, erőszakot követ el, ami súlyos bűn. Mégis az egyház szerint a foganás vitális kérdésében a nő beleegyezése nem fontos. Akarata ellenére, beleegyezése nélkül is teherbe ejthető. Isten kérlelhetetlen törvénye felülírja a nő akaratát, az, hogy teherbe esett, megszabja sorsát. Így tehát megtagadják tőle az önrendelkezés jogát.

Megtagadni a nőtől a beleegyezés jogát egy ilyen sorsdöntő morális kérdésben, kétségtelenül azonos a nemi erőszak igazolásával. Ismét eszünkbe jut az a mély megvetést, amely a katolikus

[360] Uo.

egyház viszonyulását a nőkhöz mindig is meghatározta, és amely századokon keresztül oly sok szenvedést okozott. A legszegényebb, a gazdaságilag legelesettebb országokban nők milliói szenvednek ma is emiatt. Az egyház lebeszéli a katolikus országok kormányzatát arról, hogy fejlesszék a családtervezés módszereit, holott azokra kétségbeesett szükség volna ott, ahol a népességnövekedés üteme meghaladja a gazdasági termelés fejlődését. 1980-ban a pápa meglátogatta Brazíliát, a világ legnépesebb katolikus országát. Brazília évek óta a katolikus tanokat követte, és ellenezte a családtervezést. Tilos volt az abortusz, és hattól húsz évig terjedő börtönbüntetés várt azokra, akik magzatelhajtásra vetemedtek. Ennek eredményeként brazil nők milliói kényszerültek sarlatánokhoz, vagy nyúltak kötőtűhöz és kampóvasakhoz, hogy nem kívánt terhességüktől megszabaduljanak. A becslések szerint évente ötvenezer nő hal meg emiatt.[361]

Két évvel a pápa látogatása után a kormány visszakozott, és segítséget kért az ENSZ Népességszaporulati Alapjától, melynek célja a családtervezésben nyújtott támogatás kiterjesztése azokban a szegény országokban, ahol erre a legnagyobb szükség van. Az abortusz azonban ma is tilos Brazíliában, ma is több brazil nő halálát okozza, mint a betegségek és minden egyéb ok együttvéve. Persze a legszegényebb nők szenvednek a legtöbbet. A gazdag brazil elitréteg élhet az abortusz lehetőségével, anélkül hogy letartóztatástól vagy társadalmi megbélyegzéstől kellene tartania. „Törvényeink csak a szegények büntetésére szolgálnak" – állította Elsimar Coutinho, a Brazil Családtervező Szövetség vezetője.[362]

De nem a katolikus egyház az egyetlen erős, világszerte befolyással bíró intézmény vagy szervezet, amely harcol azért, hogy a legszegényebb és legkiszolgáltatottabb nőket megfosszák a családtervezés lehetőségétől. Az 1980-as években, Ronald Reagen idején, az Egyesült Államok kormánya olyan szabályt hozott, amely megtagadta a családtervező csoportok tevékenységének finanszírozását, ha azok abortuszt hajtanak végre, vagy népszerűsítik a magzatelhajtást. Az Egyesült Államok politikáját egyre inkább befolyásoló fundamentalista, protestáns szervezetek lobbijának eredményeképpen fogadták el ezt a szabályzatot. Ügyködésük szerves része annak a konzervatív, vallásos ellenreakciónak, amely ellenezi a nők hatvanas és hetvenes évek során elért megvalósításait. Az 1994-es kongresszusi választásokon minden öt szavazatból, melyet a Republikánus Pártra adtak le, kettő a keresztény jobboldaltól érkezett.[363] George W. Bush elnök, akinek legmegbízhatóbb támogatói a fundamentalisták voltak, újraélesztette ezt a szabályt, és még a terrorizmus elleni háborút megelőzően hadat üzent az abortusznak. 2001-ben, elnöksége legelső napján Bush visszavezette a „szájbetömés szabályt" az abortuszt kínáló vagy azt népszerűsítő csoportok anyagi támogatása ellen. A világ legszegényebb országaiban tevékenykedő egészségügyi szervezetek százai kényszerültek arra, hogy meghozzák a nehéz döntést: abbahagyják az abortuszt támogatását, vagy vállalják, hogy elveszítik a finanszírozást. Amare Badada, az Etiópiai Családsegítő Szövetség munkatársa, egyike volt azoknak, akik nem voltak hajlandók aláírni ezt a szabályzatot. Azt mondta, hogy emiatt a körzetében levő 54 családtervezési klinikából 44 minden bizonnyal megszűnik 2004-ig. Mindegyik ilyen klinika körülbelül ötszáz nőt szolgál ki, egyeseknek közülük hatvan mérföldet kell gyalogolniuk ahhoz, hogy orvosi segítséghez jussanak. Klinikáin naponta jelentkeztek olyan nők, akiket megerőszakoltak, házasságra kényszerítettek, megcsonkolták a nemi szervüket. „Az új szabálynak köszönhetően kezelhetem ugyan azt a vérző nőt, aki illegális abortusz után hozzánk jön, de nem szabad figyelmeztetnem őt a veszélyekre, mielőtt alávetné magát az illegális abortusznak." Badada úr azt mondta: „Senkinek nem volna szabad megmondania, hogy mit gondoljunk, és mit mondjunk. Az Egyesült Államok magzatelhajtó sarlatánok kezére adja a nőket."[364]

[361] Uo.

[362] Willey: *I. m.*

[363] Tim LaHaye – Jerry B. Jenkins: *Armageddon: The Cosmic Battle of the Ages* [Armageddon. Korok kozmikus harca] című könyvéről írott recenziójában említi ezt az adatot Joan Didion. *New York Review of Books*, 2003. november 17.

[364] *BBC News World Edition* weboldal, 2003. június 28.

1999 óta a legtöbb közép- és dél-amerikai országban tilos az abortusz, a nemi erőszak vagy vérfertőző kapcsolat eredményeként létrejött terhesség kivételével, illetve ha a terhesség a nő életét veszélyezteti. Ugyanezek a tiltások érvényesek az afrikai államok többségében, és sok középkelet-ázsiai és dél-ázsiai országban is. A zömében katolikus Ír Köztársaságban 1983-ban egy abortuszt ellenző kitétel került az állam alkotmányába.[365] A megszorítások eredményeképpen a WHO becslései szerint évente körülbelül hetvenezer nő hal meg veszélyes körülmények közt végrehajtott illegális abortusz miatt, és sok százezrek szenvednek súlyos fertőzések miatt, vagy veszítik el örökre termékenységüket.[366] Ez azt jelenti, hogy legalább annyi, ha nem több nő hal meg évente, mert megtagadták tőle a döntés jogát, mint ahányat a boszorkányüldözések legvadabb korszakában, a tizenhatodik és tizenhetedik században Európában évente kivégeztek. Ahogy akkor is, ma is, a keresztény nőgyűlöletet közvetlen felelősség terheli e szükségtelen szenvedés nagy része miatt.

Ironikus módon a katolikus egyház ugyanabban az abortuszt ellenző pozícióban találja magát, mint legszigorúbb keresztény kritikusa, a protestáns fundamentalizmus. Voltaképpen az sem meglepő, hogy az „életpárti" mozgalomban Adolf Hitlerrel, Joszif Sztálinnal és Mao elvtárssal is egy sorba kerültek. Adott időben ők is tiltották az abortuszt. Nőgyűlölő meggyőződésükben az a közös pont, hogy szerintük a nő döntéshez való jogát (önrendelkezésének alapvető elemét) meg kell szüntetni, el kell törölni a „magasabbnak" tartott vallási, erkölcsi vagy politikai célok elérésének érdekében.

A huszadik század egyik legkegyetlenebb és legellentmondásosabb harca az Egyesült Államokban folyt a nők döntéshez való jogának korlátozásáért, mely az 1980-as és 1990-es években

[365] Az ír nők szerencséjére Nagy-Britannia rövid hajóúttal elérhető. Ír nők ezrei utaznak oda évente, mivel hazájukban megtagadják tőlük az abortuszt. Ez lehetővé teszi az egymást követő ír kormányok számára, hogy „életpárti" megvalósításaikkal szenteskedjenek, anélkül hogy szembe kellene nézniük politikájuk következményeivel.

[366] Bishop–Osthelder: *I. m.*

a legfanatikusabb pillanatokban súlyos nőgyűlölő akcióikhoz – családtervező központok elleni támadáshoz, orvosok és egészségügyi dolgozók meggyilkolásához – vezetett.

E hadjárat ideológiai gyökerénél a hagyományos keresztény nőgyűlölet alaptétele ált, miszerint a nők alávetettsége, alacsonyrendűsége Isten büntetése az ember bukásához vezető bűnös tettéért. (Lásd 3–4. fejezet.) A katolikus egyház azonban nem volt mindig annyira intoleráns az abortusszal szemben, mint napjainkban. 1588-ig az egyház Arisztotelészt követte, aki szerint a magzat, ha fiú, csak negyven nappal a fogantatása után kap lelket, és hatvan nappal később, ha leány. Bizonyos körülmények között tehát az első időszakban megengedhető az abortusz. 1588-ban azonban V. Sixtus pápa kijelentette, hogy az abortusz a terhesség bármelyik szakaszában gyilkosságnak számít. Az 1854-ben bevezetett szeplőtelen fogantatás dogmája tovább erősítette az egyház abortuszellenes álláspontját, mert feltételezte, hogy Mária, az egyetlen emberi lény, akit nem szennyez be az eredendő bűn, fogantatásának első pillanatától kezdve lelket is kapott, vagyis attól kezdve számított tökéletes embernek. 1869-ben IX. Pius megerősítette ezt a tanítást. Hogy az ellenérveket elhallgattassa, a következő évben kihirdette a pápai tévedhetetlenség dogmáját. Kétségtelen, hogy az abortuszt gyilkosságként megbélyegző egyház elszántságával szemben a nők egyre erősebben felemelték hangjukat, követelve a születésszabályozáshoz és választáshoz való jogot. A család sorsa felől döntöttek ebben a csatározásban: „...férfi és nő szövetségét tekintve az összegyűjtött statisztikák azt mutatják, hogy a válás gyakorlatilag ismeretlen a nagycsaládosoknál, a válások száma a gyerekszám csökkenésével arányosan növekszik... tehát semmi nem erősíti meg jobban férj és feleség kölcsönös szolidaritását, mint a sok gyerek."[367]

Tanult egyháztudósok érveltek azzal, hogy ha egy asszony körül nincs ott a gondoskodására szoruló, nagy család, önzővé

[367] Dr. Jacques Leclercq. In: Griese: *I. m.*

válik, pletykálni kezd, veszélyes könyveket olvas, és rossz társaságba kerül.[368]

Sztálin halála után, 1955-ben az abortuszt ismét legalizálták a Szovjetunióban (miután 1936-ban egyszer már betiltották), majd a szovjet befolyás alatt álló országokban is. Nagy-Britanniában 1967-ben, az Egyesült Államokban hét évvel később, Franciaországban 1974-ben, Olaszországban 1978 májusában vált törvényessé a magzatelhajtás. A döntés szabadságát támogató rendelkezés azonban csak az Egyesült Államokban ütközött dühödt, vad és fanatikus ellenállásba, a változtatás a protestáns fundamentalistákat és a konzervatív katolikusokat egyaránt megmozgatta. 1980-ban, amikor az Egyesült Államokban tetőzött az abortuszok száma[369], létrejött egy Operation Rescue nevű szervezet, és tüntetéseket szervezett az abortuszműtétet végrehajtó családtervezési klinikák előtt. A szervezet tagjai többnyire középkorú vagy idősebb férfiak voltak. Egyes tüntetők a rózsafűzért imádkozták, míg a nők bementek a kórházba, mások megcsonkított magzatokat ábrázoló képeket lengettek. „Az abortusz gyilkosság!", „Ne öljétek meg a gyermekeiteket!", skandálták, „Gyerekgyilkosok!", kiáltozták az orvosoknak és az egészségügyi személyzetnek. Gyakran azonosították az abortuszt a holokauszttal. Az abortált magzatok millióit a lemészárolt zsidók tömegéhez hasonlították. Sok nő számára, akik amúgy is súlyos döntést hoztak azzal, hogy megszakították a terhességüket, borzalmas élmény lehetett kiállni ezt a megfélemlítést és gyalázkodást.

A pápától kezdve minden vallásos hatalom éveken keresztül gyilkosságként üldözte az abortuszt. Ahányszor egy katolikus pap abortuszról beszélt a szószéken, mindig kiejtette a „gyilkosság", „gyilkos" szavakat is. A protestáns prédikátorok sem maradtak le ebben a versenyben, mely arra ment ki, hogy melyik fél tud szenzációsabb, obszcénebb és kegyetlenebb párhuzamot találni az abortusz és a valós vagy elképzelt borzalmak között. Mind

[368] Uo.

[369] A *New York Times* 2003. január 20-i közleménye szerint 1981-ben minden – 15 és 44 év közötti – ezer nőre 29 abortusz jutott, míg 2003-ban csak 21,3.

a protestáns, mind pedig a katolikus egyházi hatalmak gyakran utaltak a holokausztra. Amikor a nők elleni verbális támadás gyűlöletbeszéddé vált, a tiltakozók hisztérikus retorikája mentoraik példáját követte. Logikájuk világos. Ha azok a nők, akik gyakorolják a terhesség-megszakításhoz való jogukat, és azok orvosok, akik ebben segédkeznek, erkölcsileg azonos szinten állnak a gyilkosokkal és a koncentrációs táborok vezetőivel, ebből az következik, hogy példásan meg kell büntetni őket – legalábbis azok szerint, akik szó szerint értelmezték a gyűlöletbeszédet.

Köztük volt Michael Griffin is, aki 1993-ban a floridai Pensacolában, egy abortusz-klinikán lelőtte David Gunn orvost. Tette követésre méltónak bizonyult a negyvenéves, három gyermekes, volt presbiteriánus lelkész, Paul Hill számára, aki gyakran tüntetett a klinikák közelében. „Mami, ne ölj meg!" – kiáltozta ilyenkor az ablakok előtt. Hill olyan televíziós műsorokban jelent meg, mint a *Nightline* vagy a *Donahue*, és az abortuszt végző orvosok meggyilkolását Hitler megsemmisítéséhez hasonlította.[370] 1994. július 29-én, amikor a hatvankilenc éves Dr. John Bayard behajtott a pensacolai kórház parkolójába – autóját hetvennégy éves sofőrje, egy légierő kötelékéből nyugdíjazott tiszt, James H. Barrett vezette, és ott volt a kocsiban a sofőr felesége is – Hill egy tizenkettes kaliberű fegyverrel tüzet nyitott rájuk. Először megölte Barrett-et, majd főbe lőtte Bayard doktort is. Hill később elmesélte, hogy szándékosan célozott a fejére, mert tudta, az orvos minden bizonnyal golyóálló mellényt visel. Barrettnét is megsebesítette, aki rémülten bújt meg az ülések között.

Hill feladta magát, bíróság elé került, és halálra ítélték. Kivégzésének estéjén, 2003. szeptember 3-án tiltakozók hada gyűlt a floridai Starke börtön elé. Egyesek a halálbüntetés ellen tiltakoztak, mások Hill-t támogatták, ismét mások a választáshoz való jogot. A Hill-párti tömeg transzparensei gyűlöletre, sőt gyilkosságra biztattak: „Halott orvosok nem ölnek" – hirdette az egyik. „Gyermekgyilkost megölni jogos emberölés" – így a másik.

[370] *New York Times*, 2003. szeptember 4.

Az egyik tüntető azt nyilatkozta a *New York Times*-nak, hogy Hill „megemelte az abortusz-ellenes mozgalom mércéjét. Remélem, egy napon nekem is lesz bátorságom ahhoz, hogy olyan férfi legyek, mint ő." A kivégzése előtt tartott sajtótájékoztatón Hill arról beszélt, hogy „az állam mártírt csinál belőle". Utolsó szavai ezek voltak: „Aki hiszi, hogy az abortusz gonosz erő, annak ellen kell állnia neki, mindent meg kell tennie, hogy útját állja."[371]

1993 és 1998 között azok, akik Hillhez hasonlóan a döntésellenes kampány vad retorikáját követték, hét alkalmazottját ölték meg az abortuszt végző klinikáknak. 2001-ben az „életpárti" terroristák Ausztráliában megpróbálták felülmúlni őket, megöltek egy biztonsági őrt az East Melbourne-i Kórház előtt. A protestáns és katolikus egyházak és az abortuszellenes szervezetek persze gyorsan elhatárolták magukat a gyilkosságoktól. A paradoxon, hogy egy magát életpártinak nevező szervezetet gyilkossággal azonosítanak, mindenki számára túlságosan zavaró volt ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyják, kivéve a legfanatikusabb tagokat. Az „életpárti" mozgalom azonban nem szabadulhat a kórházak személyzete és a segítségüket igénybe vevő nők ellen irányuló gyűlöletbeszéd erkölcsi felelőssége alól. Ahogy a protestáns fundamentalista és a konzervatív katolikus vezetők sem, akiknek az abortuszt holokauszttal összemosó retorikája minden bizonnyal fontos szerepet játszott abban, hogy egyesek fegyvert ragadtak, hogy az élet nevében gyilkoljanak.

Hill az abortuszt végző orvosok megölését Hitler kivégzéséhez hasonlította. A negyvennyolc éves James C. Kopp-ot 2003 májusában elítélték, mert 1998 októberében buffalói otthonának közelében megölte Dr. Barnett A. Slepian-t. Vallomásában Kopp Margaret Sangert, a *Planned parenthood* [Tervezett szülőség] szervezet megalapítóját, Hitlerhez hasonlította, és azt állította, az abortusz „a holokauszt folytatása, mert az nem ért véget 1945-ben".[372] Majd hozzátette: „remélem, hogy öcséim és húgaim a mozgalomban tudják, hogy még mindig vághatunk néhány rést a haláltáborok kerítésein, hogy pár baba kimászhasson a biztonságos életbe".[373]

[371] Uo.
[372] *New York Times*, 2003. szeptember 4.

A szögesdrótok közül kimászó babák (voltaképpen magzatok) képe legalább olyan bizarr, mint amilyen hátborzongató, de az adott kontextusban nem meglepő. Az „életpárti" terrorizmus egy sereg visszataszító, bigott és aszociális figurát vonzott magához. Ebből a tényből különféle következtetéseket lehet levonni a nőgyűlölet és a gyűlölet más formái közti kapcsolat természetéről. 2003 júniusában Eric Robert Rudolph-ot négy, 1996 és 1998 között végrehajtott, robbantással vádoltak. Többek közt az atlantai nyári olimpiai játékoknak helyet adó parkban történt merénylettel, melynek során egy nő életét vesztette, és százan megsebesültek, illetve az alabamai Birmingham abortuszklinikáján történt támadással, mely egy őrként dolgozó rendőrtiszt életébe került. Ugyancsak köze volt egy atlantai homoszexuális bárban történt robbantáshoz. Rudolph egy fehér, radikális mozgalom tagja és antiszemita volt, gyakran panaszkodott, hogy az egész világ a zsidók kezében van. Rudolph afféle népi hős maradt az Észak-Karolina-i Murphyben, ahol nevelkedett, és ma is sokan támogatják a nézeteit. A város egyik lakója azt nyilatkozta, hogy: „Rudolph keresztény, én is keresztény vagyok, ő az abortusz elleni harcban áldozta fel életét. Mi is ezeket az értékeket valljuk."[374] John A. Burt közismert, döntéshez való jogot ellenző aktivista, akit többször vád alá helyeztek, mert erőszakos tüntetéseket szervezett floridai, születésszabályozást ellátó klinikák előtt. Az 1993-ban meggyilkolt Dr. Gunn családja polgári pert nyert Burttel szemben, akit azzal vádoltak, hogy ő bujtotta fel a gyilkost, Michael Griffint. Burt a Ku-Klux-Klannak is tagja. 2003-ban egy fiatal lány szexuális bántalmazásával vádolták.

Harminc évvel azután, hogy a legfelső bíróság a Roe kontra Wade ügyben hozott ítélete által elismerte a szabad döntés jogát az amerikai nők számára, az úgynevezett „életpárti" mozgalom ma is aktívan próbálja megsemmisíteni ezt a győzelmet

[373] Uo.
[374] *New York Times*, 2003. június. 2.

és visszakényszeríteni a nőket a kötőtűkhöz és kampóvasakhoz. Az, hogy a mozgalom néhány tagja alkalmanként a terrorizmustól sem riadt vissza, arra figyelmeztet, hogy minden más gyűlölethez vagy előítélethez hasonlóan a nőgyűlölet is szélsőségesen erőszakos tettekre ragadtat egyeseket. Kézenfekvő megoldásnak tűnik őrült szélsőségesként felmenteni azokat, akik az „életpárti" mozgalom nevében gyilkolnak. De az sem vall normális gondolkodásra, ha egy abortuszt igénylő, kétségbeesett nőt népirtó nácihoz hasonlítanak, márpedig az egyházi vezetők ezt tették. Az ilyen sértő hasonlatok döntő szerepet játszanak a jobboldali vallásos és konzervatív szónokok retorikájában, akik valamenynyien alárendelt szerepben szeretnék tartani a nőket.

A testpolitika még súlyosabb következményekkel járt Afrika, Ázsia és Közel-Kelet olyan térségeiben, ahol a nyugati befolyás a tizenkilencedik század óta érzékelhető. Paradox módon, sokszor éppen az bizonyult kihívásnak, hogy a Nyugat megpróbált progresszív és liberális értékeket rákényszeríteni az ottani társadalmakra. A második világháború előestéjére egyre hangosabban ellenezték a gyarmatosítást, az ellenállás pedig sokszor a gyarmatosítók által támadott szokások és hagyományok elszánt védelmét hozta magával. Ezek a szokások sajnos gyakran fájdalmasan érintették a nőket, illetve mély nőgyűlölet itatta át őket. Nagy-Britannia próbálkozása a szati (lásd 6. fejezet) betiltására megerősítette a brit uralommal szembeni ellenséges érzést Indiában. Az 1950-es években Kenyában a brit kormány próbálkozása, hogy betiltsa a kliteridektómia törzsi szokását, a Mau Mau néven ismert antikoloniális mozgalom támogatottságát növelte. 1962-ben Kenya elnyerte függetlenségét, de a nők genitális megcsonkításának gyakorlata tovább él.

Ahogy Egyiptomban is megmaradt, holott 1994 szeptemberében egy Kairóban tartott ENSZ gyűlésen a testi integritáshoz való alapvető emberi jog megsértéseként ítélték el. Miután 1996-ban két kislány elvérzett egy kontár módon végrehajtott kliteridektómia-műtét után, Mubarak elnök kormánya betiltotta. De a lányok megcsonkítását továbbra is sokan támogatják. „Talán majd álljak karba tett kézzel, amíg a lányom férfiak után szalad?" – háborgott egy Ibrahim nevű földműves. „Na és ha valami hitetlen orvos azt mondja, hogy egészségtelen? Attól igaz? Akkor is végrehajtatnám a lányomon, ha halálbüntetés járna érte. Egyiptomban tudják, hogy mi a becsületes. Ha egy nő passzívabb, az csak jó neki, jó az apjának és jó a férjének is."[375] Egy tizenhét éves kamasz azt mondta: „Ha betiltanák, a nők olyan vadakká válnának, mint Amerikában."[376] A becslések szerint Egyiptomban a lányok 80–97%-a átesik bizonyos fokú nemi szerv csonkításon. Világszerte százmillió nő szenvedte el ezt az eljárást, évente kétmillió, beleértve azt a körülbelül negyvenezer nőt is, akik az Egyesült Államokban élő emigráns közösségek köreiből kerülnek ki – állítja egy egyiptomi feminista, Nawal Assaad.[377]

A legerőteljesebb tiltakozás a nyugati befolyás ellen a Közép-Keleten zajlott, és többnyire a különböző kormányok fátyolviselést tiltó rendelkezéseinek való ellenállás formájában.

A nőgyűlölet ritkán jelenik meg történelmi katalizátorként, mégis fontos szerepet játszik az emberiség történetében. Nem túlzás azt állítani, hogy a 2001. szeptember 11-i támadásokhoz vezető hosszú és véres események sora negyven évvel korábban kezdődött el, egy afganisztáni főiskolán, ahol egy dühös diák savat öntött kolléganőjére, mert az nem viselt fátylat. A támadó neve Gulbuddin Hekmatyar volt, később ő indította el azt a lázadást az afgán reform-kormány ellen, amely aztán bevonta a szovjeteket és az amerikaiakat a moszlim fundamentalisák elleni harcba. Abba a harcba, melyből az amerikaiak mai napig nem léptek ki.

A tizenkilencedik század óta, mióta a Nyugat hatása az arab világra egyre nagyobb kihívást jelent a moszlim hagyomány számára, a nők elfátyolozásának kérdése állandó vita tárgya a nyugatiak, az iszlám reformerek, az iszlám nacionalisták és a fundamentalisták között. Ez a vita gyakran vezetett lázadáshoz, erőszakhoz, vérontáshoz. Az arab népek feletti ellenőrzésre és uralomra törekvő

[375] *Dallas Morning News*, 1996. augusztus 9.
[376] Uo.
[377] Idézi a *Dallas Morning News*.

Nyugat a fátyolviselést az iszlám kultúra elmaradottsága, alacsonyrendűsége jelének tekintette. Válaszként azok, akik a gyarmatosítók, a Nyugat erős politikai, gazdasági és kulturális befolyása ellen küzdöttek, kinevezték a moszlim identitás megőrzéséhez elengedhetetlen szokásnak. Eközben a nőknek – jóllehet elméletileg az ő jólétük és státusuk állt a vita középpontjában – hol azt parancsolták, hogy viseljenek fátylat, hol pedig hogy vegyék le a fátylat, annak függvényében, hogy éppen melyik irányzat került felül. Ha a legfontosabb cél, a hatalom került szóba, senkit, így a nyugatiakat sem érdekelte, ki hogyan bánik a nőkkel.

Az ilyen-olyan érvek mögött mindig ott van az iszlám vallásban rejlő nőgyűlölet kérdése. Valóban csodaszámba menne, ha az iszlámból, mely oly szorosan kapcsolódik mind a judaizmushoz, mind a kereszténységhez, hiányozna az intenzív nőgyűlöletet. Az iszlám végső soron elfogadja a bibliai hagyományt mint isteni kinyilatkoztatást, beleértve a nőkről szóló, nőgyűlölő történeteket is. Az ember bukásának mítosza mint a nők alacsony státusának magyarázata éppen olyan fontos szerepet játszik az iszlám vallásban, mint a judaizmusban vagy a kereszténységben.

Miközben a korai iszlám vallás olyan jogokat is biztosított a nők számára, amit a kereszténység megtagadott tőlük, például a vagyonöröklés jogát, Mohamed (570–632) más gyakorlatot is bevezetett, melynek része volt a poligámia, a nők elzárása a világ elől és a fátyolviselés, amely károsan befolyásolta a férfiak nőképét és a nőkkel való bánásmódját. A Mohamed halálát követő években, amikor az arab seregek győzelmesen végigsöpörtek Közép-Keleten és Észak-Afrikán, a nőket eltávolították a közéletből, az imádság idejére is elszigetelték őket, és bevezették a megkövezést a házasságtörés büntetéseként. Miközben intellektuális, tudományos és művészi téren az iszlám civilizáció éppen ebben az időben érte el a virágkorát. Megőrizte az antik műveltséget, és visszaadta a barbároknak, akik Róma bukása után Nyugaton győzedelmeskedtek. Sir Richard Burton, a tizenkilencedik századi felfedező és az arab erotikus irodalom gyöngyszemének, az *Illatos kert*-nek az angol fordítója, úgy írta le Bagdadot, az arab kultúra középpontját, mint „az emberi civilizáció központját, egy birodalom metropoliszát", „mely méreteiben messze felülmúlja Rómát, alapvetően a gyönyör városa, a kilencedik század Párizsa".

Ahogy az indiai Káma-szútra (lásd 6. fejezet), az *Illatos kert* is csodálja a nő szépségét és szexualitását, és a korábbi indiai és kínai erotikus irodalomhoz hasonlóan útmutatást ad, hogy nők és férfiak hogyan juthatnak gyönyörhöz. „Áldott legyen az Úr, aki a férfi legnagyobb élvezetét a nő testébe rejtette, és olyanná formálta a férfi testét, hogy a legnagyobb gyönyört nyújthassa a nőnek."[378] A női szexualitásnak ez a szégyenérzést mellőző, nyílt elismerése erotikus értelemben közelebb viszi az iszlámot a keleti hagyományhoz, mint a testiséget elutasító kereszténységhez.

Nem ez az első eset, hogy a nők egyfajta elismerése, illetve a műveltség és a művészetek megbecsülése, együtt él a nőkkel szembeni intellektuális, spirituális és társadalmi megvetéssel. A nyolcadik századtól kezdve a „nő" szó a „rabszolga" szinonimájává vált. Miközben az iszlám vallás teret nyert, számos helyi szokást és hagyományt magába olvasztott, a tudósok azt állítják, nehéz kiemelni a kifejezetten csak az iszlám kultúrákra jellemző nőgyűlölő és diszkriminatív eljárásokat. A poligámia, a fátyolviselés és a nők elzárása mind a bizánci társadalmak régi ismertetőjegyei.[379]

A középkori iszlám egyháztudós, Ghazali (1058–1111) keresztény, illetve zsidó kortársainak nőgyűlöletét idéző hangnemben azt állítja: „Tény, hogy minden szenvedés, boldogtalanság és balszerencse, amely a férfit éri, az asszonytól származik." Felsorolja azt a tizennyolc büntetést, melyet el kell szenvedniük a nőknek Éva engedetlensége miatt. Köztük van a menstruáció, a gyerekszülés és a terhesség. Van gondja rá, hogy túllépjen a biológia körén, és olyan, nőkkel szemben előítéletes társadalmi szokásokat is felvegyen a listára, mint például hogy:

[378] Muhammad An-Nefzawi: *Illatos kert*, Lazi Könyvkiadó Kft, 2003.

[379] Leila Ahmed: *Women and Gender in Islam* [Nők és nemek az iszlámban], Yale University Press. 1992.

„...a nőnek nincs hatalma a férfi személye felett... elválhatnak tőle, de ő nem válhat el férjétől, egy férfi számára a törvény négy feleséget engedélyez, egy nőnek csak egy férjet... elrejtőzve kell élnie otthonában, a házban is letakart fejjel kell járnia... két nő tanúvallomása ér fel egy férfi tanúságtételével... nem léphet ki a házból, ha nem kíséri őt egy férfi rokon..."[380]

Amikor Ghazali egy szokást Isten akarataként tálal, voltaképpen vallási tilalommá emeli azt. Az efféle szokások egy része Mohamedig visszavezethető. Ghazali gesztusa a nőkről való iszlám gondolkodás konzervatív vonalának megerősödéséről tanúskodik. Egy vezető arab történész csupán egyetlen olyan híres moszlim tudóst tudott megnevezni, aki szimpatizált a nőkkel, Ibn al-Arabi-t (1165–1240), hozzátéve hogy ebben a tekintetben „minden bizonnyal egyedülálló".[381]

Az arab hatalom csökkenésével, amint Európa és az Egyesült Államok egyre nagyobb befolyást szerzett a Közel-Keleten, az efféle szokások (vagy ahogy Ghazali írja, „büntetések") az itteni nők alacsony státusát és a velük való kegyetlen bánásmódot tükrözték. Annak a propaganda-háborúnak lettek a részei, amely a Nyugat és iszlám ellenzői között zajlik.

Az ellentmondásosság, a következetlenség, időnként a kétszínűség is, mindig része volt a Nyugat viszonyulásának a moszlim népekhez. A britek, akik 1882-ben elfoglalták Egyiptomot, elítélték a fátyolviselést, az elmaradottság jelének tekintették, és meg akarták szabadítani tőle az egyiptomi nőket, ugyanakkor leállították az egyiptomi lányok iskoláztatására szánt pénzösszegek folyósítását.[382] Iránban a gazdasági reformokért tett erőfeszítések 1951-ben áldozatul estek a hidegháborús versengésnek. A CIA és Nagy-Britannia puccsot szerveztek, és visszaállították a

[380] Tannahill: *I. m.*
[381] Ahmed: *I. m.*
[382] Uo. Ahmed rámutat, hogy míg Lord Cromer, Egyiptom brit főkonzulja a fátyolviselés ellen hadakozott, addig otthon megalapított egy, a nők szavazati joga ellen harcoló szervezetet.

sah diktatúráját. Egyiptom 1953-ban egy olyan politikai lázadás eredményeképpen vált függetlenné a britektől, melyben a nők kiemelkedő szerepet játszottak. Ezután Gamal Abden-Nasszer elnök (1918 –1970) került hatalomra, és 1956-ban korlátozott mértékben szavazati jogot biztosított a nőknek. Ugyanabban az évben a britek, a franciák és az izraeliek megtámadták Egyiptomot, mert az államosította a Szuezi-csatornát. Nasser egyre több önkényuralmi gesztust engedett meg magának, de továbbra is köztiszteletnek örvendett, amiért ellenállt a nyugati támadásnak.

Ennek a fordítottja igaz az iráni sahra. 1951 utáni modernizációs programját, mely egyebek között a fátyolviselést is megtiltotta, az iszlám fundamentalisták a nyugati erőknek való behódolásként értelmezték, és ez 1979-ben hatalmas tüntetéshez vezetett Teheránban, melyben követelték a nők fátyolviselését. Ugyanabban az évben az iráni iszlám forradalom Khomeini ajatollah kezébe helyezte a hatalmat. Az ajatollah szigorú megszorításokat vezetett be a nőkkel szemben, eltörölve a sah által vezetett rendszer eredményeit, kitiltotta őket a közéletből. Az új törvények szerint hetvennégy korbácsütés járt annak, aki nem tartotta be a nyilvánosság előtt kötelező fátyolviselést előíró öltözködési normákat. Ezek a törvények az iráni nőket „privilegizált szexuális tárggyá" degradálták, „akiknek mindig férjeik rendelkezésére kell állniuk".[383] Azok a nők, akik nem tartották be az öltözködési szabályokat, erőszakos támadásnak tették ki magukat, fundamentalista bandák támadták meg őket az utcán, ha úgy ítélték meg, hogy nem takarják el magukat megfelelően. Átalakult a jogrendszer: törvénybe iktatták a nőgyűlöletet. A női bírákat elbocsátották, a nők tanúvallomását csak akkor fogadták el, ha egy férfié megerősítette. Eltiltották a nőket a jogi pályától. A házasságra lépés korhatárát a lányok esetében tizennyolc évről tizenháromra csökkentették. Mivel az ajatollah az Egyesült Államok ellensége volt, a nőkkel szembeni viselkedését az iszlám barbárságának példájaként emlegették, bizonyítékként,

[383] Haleh Afshart idézi Ahmed: *I. m.*

hogy milyen nagy szükség van az erős nyugati közbelépésre a Közel-Keleten. Arról viszont kényelmesen megfeledkeztek, hogy az iszlám konzervatív ellenhatást részben az okozta, hogy a Nyugat a sah diktatúráját támogatta annak demokratikus ellenzékével szemben.

Pakisztánban hasonló nyugatellenes reakció alakult ki. 1980-ban, Zia ul-Haq diktatúrája alatt kötelezővé tették a fátyolviselést. A nőket kinevezték a „romlás okának és gyökerének", különösen a dolgozó nőket tekintették felelősnek az erkölcsök romlásáért és a család felbomlásáért. Az új rendszer azt akarta, vonuljanak vissza a közéletből.[384] Ezek a kijelentések a náci párt harmincas évekbeli propagandáját idézik, mely úgyszintén megpróbálta visszaszorítani a nőket a „helyükre", a családi tűzhely mellé. A pakisztáni kormány egyik vallási tanácsadója azt ajánlotta, hogy „a nők a sürgősségi esetek kivételével sose hagyják el otthonukat". Az állam közel került ahhoz, hogy a nemi erőszakot többé ne tekintse bűnnek, hiszen egy iszlám jogtudós azzal érvelt, hogy amíg nőket lehet látni a közéletben, egyetlen férfit se lenne szabad nemi erőszakért elítélni. Más szavakkal, ha egy férfi nyilvános helyen meglát egy nőt, és annyira elönti a kéjvágy, hogy megerőszakolja, az teljesen elfogadható, hiszen a nőnek nincs semmi keresnivalója az otthonán kívül. Ha nemi erőszak történt, egy nőnek négy férfitanút kellett hoznia, hogy feljelentést tehessen. Nők és nem moszlim vallásúak vallomását nem fogadták el. A bíróság nőgyűlölő előítélete döbbenetes, hiszen azt feltételezi, hogy az a nő, aki nemi erőszakért tesz feljelentést, a támadás során nyilván nem tartózkodott férfi őrzőjének védelme alatt, ez pedig rögtön gyanússá teszi a viselkedését.

Noha Zia tábornok szigorú kormányzása véget ért, nőgyűlölő öröksége tovább él. 2002 májusában egy huszonhat éves asszonyt megkövezés általi halálra ítéltek, miután feljelentette a sógorát nemi erőszakért. Zafran Bibi, aki kislányt szült, miközben a férje a börtönbüntetését töltötte, azt vallotta a bíróság előtt,

[384] Uo.

hogy sógora, Jamal Khan, rendszeresen zaklatta őt egy elszigetelt falu melletti domboldalon, az afgán határ mentén, illetve amikor egyedül volt a tanyán, ahol lakott. Az iszlám törvény szellemében a bíró azt a döntést hozta, hogy:

„*A hölgy a bíróság előtt azt vallotta, hogy igen, nemi kapcsolatot létesített, de férje testvérével. Ezek után a bíróság nem szabhat ki mást, mint a legmagasabb büntetést.*"[385]

Jamal Khan szabadon távozott, anélkül hogy vádat emeltek volna ellene. Emberjogi aktivisták szerint, még ha enyhítik is a halálbüntetését, Zafran Bibire tíz-tizenöt év börtön vár, amiért törvénytelen nemi kapcsolatot létesített.

A pakisztáni bíróságok alig tesznek különbséget a kölcsönös beleegyezésen alapuló nemi kapcsolat és a nemi erőszak között. A pakisztáni börtönökbe zárt nők legalább 80 százalékát az iszlám törvények szerint értelmezett házasságtörés bűne miatt ítélték el.[386] A jelentések szerint tizenkét–tizenhárom éves kislányokat ítélnek nyilvános megkorbácsolásra illegális szexuális viszony folytatásáért.[387] A nemi erőszakért feljelentést tevő nőknek csaknem felét perbe fogják és elítélik házasságtörésért. A törvény mindent megtesz, hogy elvegye a nők kedvét attól, hogy nemi erőszakért feljelentést tegyenek, ha azonban elmulasztják megtenni, és az erőszakos kapcsolat nyomán teherbe esnek, házasságtörésért ítélik el őket. Pár héttel azután, hogy a média felfigyelt Zafran Bibi ügyére, Pakisztán másik felén, Pandzsáb tartományban Mukhtaran Bibi esete került a nyilvánosság elé. A lány a falutanács parancsára tömeges nemi erőszak áldozata lett, mert öccsét azzal vádolták, hogy egy magasabb kasztból származó nővel létesített szexuális kapcsolatot. A nyilvános tiltakozáseredményeként végül hat embert vád

[385] *New York Times*, 2002. május 17.
[386] Uo.
[387] Uo.

alá helyeztek.[388] Az állam valamivel több, mint nyolcezer dollár kártérítés ítélt Mukhtaran Bibinek.[389] Az ilyen ügyek nagy többségét általában még csak nem is jelentik.

Bármilyen kegyetlenül és elnyomóan bántak Iránban és Pakisztánban a nőkkel, az ottani események csupán előjátékai annak, ami aztán Afganisztánban történt, ahol a történelemben talán először olyan állam jött létre, melynek az volt az elsődleges célja, hogy mind politikai, mind társadalmi, mind jogi értelemben iszonyú kegyetlenséggel legalizálja a nőgyűlöletet.

Afganisztánra azért figyelt fel a nyugati világ, mert azok a férfiak, akik eltérítették a World Trade Center tornyaiba és a Pentagonba becsapódó repülőket, többnyire olyan afganisztáni kiképzőtáborokból jöttek, amelyeket moszlim fundamentalisták alapítottak az elmúlt évtizedekben. Az a Mohamed Atta, aki 2001. szeptember 11-én, kevéssel reggel kilenc óra előtt a Kereskedelmi Világközpont északi tornyába vezette a 11-es járatot, végrendeletében kikötötte, hogy egyetlen nő se érintse a testét, sőt a temetésén se vegyenek részt nők. Embertelen bűntette következményeként azonban – a sors szörnyű iróniájaképpen – a robbanás és a tornyok összeomlása után testének atomjai több száz nő testének atomjaival keveredtek. Nem véletlen, hogy Atta nőgyűlölő volt. A nőgyűlölet lényegi része az afgán hegyek közt kiképzett, Amerikával harcban álló, moszlim terroristák világszemléletének, és döntő szerepet játszott e boldogtalan ország közelmúltjában.

Afganisztán közelmúltjának történetében végig jelen van a dühödt ellenállás minden olyan próbálkozásnak, amely a nőket emberi lényként kezelné. 1959 óta, amikor a reformkormány kijelentette, hogy a nőknek nem kell többé fátylat viselniük, moszlim fundamentalisták az ellenállás mozgatói. Nacionalista csoportokkal és különféle törzsi szövetségekkel működtek együtt, akik alkalmanként összeálltak a közös ellenség ellen, hogy aztán később egymás ellen forduljanak. Az afgán nők 1964-ben kaptak szavazati jogot. Afganisztán ekkor még progresszívebbnek látszott, mint a legtöbb moszlim ország. A Kabulhoz hasonló nagyvárosokban a lányok iskolába járhattak. A nők túlnyomó többsége azonban írástudatlan maradt. Azoknak ugyanis, akik tanulni merészkedtek, olyan fundamentalista fanatikusokkal kellett szembenézniük, mint Gulbuddin Hekmatyar, akinek mudzsaheddinként, vagyis szent harcosként az volt az első emlékezetes tette, hogy egy olyan csoportot vezetett, amely savat öntött a fátyol nélkül iskolába járó lányok arcába. Később az emberei egy diáklányt keresztre feszítettek, meztelen testét a kabuli egyetem egyik termének ajtajára szögezve találták meg.[390]

Az Egyesült Államok figyelme akkor fordult Afganisztán felé, amikor a szovjetpárti szocialisták 1978-ban puccsot szerveztek a kormány ellen. Az új rendszer reformpróbálkozásai, melyek gyakran a nők helyzetének javítására is törekedtek, dühödt ellenállásba ütköztek, és egyre nőtt az iszlám fundamentalizmus támogatottsága. Ez arra ösztönözte a Szovjetuniót, hogy 1979-ben közbelépjen. Ettől kezdve az Egyesült Államok támogatta Hekmatyart, aki addigra Zia ul-Haq tábornok fundamentalista pakisztáni rendszerének bábja lett. Reagan elnöksége alatt dollár milliárdok kerültek a pakisztáni titkosszolgálaton keresztül Hekmatyar és támogatói kezébe.[391]

Az Egyesült Államok politikusai nyilván úgy gondolták, a szovjetek veszélyesebbek, mint a nőgyűlölők. A történelem bebizonyította, hogy tévedtek. A szovjetek visszavonulását követő káoszból a tálib mozgalom került ki győztesnek. Többnyire pakisztáni medresszékben képzett, vallásos diákok voltak a tagjai. Gondolkodásuk a deobandizmusba gyökerezik, az iszlám ultrakonzervatív

[388] *New York Times*, 2002. július 2.

[389] Uo.

[390] Latifa – S. Hachemi – L. Coverdale: *My Forbidden Face: Growing Up Under the Taliban: A Young Woman's Story* [Tiltott arcom. Felnőni a tálib rendszerben. Egy fiatal nő története], Hyperion 2001.

[391] Robert D. Kaplan: *Soldiers of God: With Islamic Warriors in Afghanistan and Pakistan* [Isten katonái: Iszlám harcosokkal Afganisztánban és Pakisztánban], Vintage, 2001.

vonulatába, amely Észak-Indiából ered, és a tizenkilencedik századig nyúlik vissza. A Korán szigorú, szó szerinti olvasatán alapul.[392]

A nőgyűlölet ugyanazt a szerepet játssza a tálib mozgalomban, mint az antiszemitizmus a nácizmusban: ez ideológiájuk alapja. Mihelyst a tálibok Kandahartól délre és Kabultól északra megszilárdították uralmukat, a nőket módszeresen kiszorították a közéletből. A törvényerejű rendeletek – a német zsidók ellen hozott Nürnbergi Törvények nőgyűlölő megfelelői – hosszú sora tiltotta meg a nőknek, hogy dolgozzanak, iskolába járjanak, férfi orvoshoz menjenek, ékszert viseljenek, arcukat fessék, hogy férfi kísérő nélkül menjenek ki a házból. És burkát kellett viselniük, mely teljesen elfedi a nő testét, csak a szemeknél levő keskeny nyílás enged be némi fényt ebbe a mozgó sírboltba. A televíziót betiltották, ahogy a zenét, a táncot és a szórakozás minden más formáját is. A rádió imádságokat mormolt a Koránból, és megszorítások meg rendeletek véget nem érő sorát, mint például azt, hogy: „A közszállítás külön autóbuszokat biztosít a férfiak és külön a nők számára... Nőknek és lányoknak tilos színes ruhát viselniük a csador alatt... Nő nem mehet férfiszabóhoz. Lányoknak tilos fiatalemberekkel szóba állniuk. A törvény megszegése a törvényszegő felek azonnali összeházasítását vonja maga után. Nőknek tilos megszólalniuk a nyilvánosság előtt, mert hangjuk felizgatná a férfiakat. Eljegyzett lányoknak még az esküvői előkészületek idején is tilos kozmetikai szalonba menni... A kereskedőknek tilos a női alsóneműk árusítása."[393]

A férfiakat sem hagyták békén. Kötelező volt szakállat növeszteniük és turbánt vagy fehér fejfedőt hordaniuk. Senki nem mutogathatott fényképeket, és nem engedhette, hogy lefényképezzék, még az esküvőkön vagy hasonló ünnepi alkalmakon sem. Fütyülni törvényellenes volt. A tálibok még a fütyülős főzőedények betiltására is találtak igazolást a Koránban. A törvények szó szerinti értelmezése őrületté fajult.

[392] Latifa: *I. m.* További irónia rejlik abban, hogy a britek indiai uralmuk idején bátorították a deobandizmust, hogy kivédjék a hindu nacionalisták fenyegetését.

[393] Uo.

Bármilyen abszurd vagy őrült intézkedéseket hoztak, a tálibok ijesztő kegyetlenséggel vigyáztak, hogy azokat be is tartsák. Az Erény Hirdetésére és a Bűn Megelőzésére alakított minisztérium erkölcsi rendősége járőrözött az utcákon. Volt, hogy két nőt eszméletlenre korbácsoltak a nyílt utcán. Bűnük az volt, hogy fehér cipőt viseltek a burka alatt, amit a Talibán szintén fehér zászlaja iránti sértésnek tekintettek. Egy másik nőt elragadtak az utcáról, és bíróság elé hurcolták. Az volt a bűne, hogy kilakkozta a körmét. Ott helyben levágták az ujjait. Nőket korbácsoltak meg, ha egyedül mentek ki az utcára. Két, házasságtörésben bűnösnek talált nőt a nyilvános kivégzések színhelyéül szolgáló kabuli sportstadionba hurcoltak, és hatalmas tömeg előtt főbe lőtték őket. Ahogy egy fiatal nő, aki végigélte ezt a rémálmot, megfogalmazta: „noha látszólag minden összefüggés és ésszerűség nélkül követték egymást, a rendeleteknek mégis megvolt a maguk belső logikája és célja: az afgán nők kiirtása". „A Talibán – írja – megpróbálta ellopni az arcomat, ellopni minden nő arcát."[394] De a nők visszavágtak. Egyikük titkos szépségszalont nyitott Kabulban. Vendégei titokban keresték fel, mint a forradalmi terveket melengető összeesküvők: az arcfestés voltaképpen forradalmi tetté vált. Mások lányiskolákat nyitottak a lakásukban. A lányokat arra biztatták, mindig legyen náluk valamilyen vallásos könyv, ellenőrzés esetén hátha el lehet hitetni az erkölcsi rendőrséggel, hogy csupán vallásos oktatásban részesültek.[395]

Röviddel azután, hogy 1996 szeptemberében elfoglalták Kabult, a tálibok azt vitatták, vajon nem túl tág a csadoron található nyílás. A fátyol nemi szervvé változtatta a női arcot, melyet immár minden áron le kellett tagadni, el kellett rejteni. Nemcsak a nő, de minden, ami hozzá kötődött, átitatódott szexualitással, különösen a ruhái, melyhez egy tálib hozzá nem nyúlt volna. Egy férfi feleségével és lányával együtt elmenekült az országból. Úgy kerülte el, hogy átvizsgálják a táskáját, hogy azt mondta: „A táska a feleségemé, ezek pedig a lányom ruhái" – mire az őrök

[394] Uo.

[395] Uo.

visszafordultak.[396] A női testtől való félelem és borzadás ritkán fejeződött ki ilyen ordítóan és közvetlenül.

Egyesek magában az iszlám vallás természetében találnak magyarázatot erre a nőgyűlöletre. Könnyű olyan, különböző mullahoktól származó idézeteket előásni, melyek gonosznak vagy az ördög munkájának nevezik a női szépséget. De az iszlám hagyomány ezen a ponton csak alig különbözik a kereszténységtől és a judaizmustól. Közös nőgyűlölő örökségen osztoznak, még akkor is, ha az *Illatos kert*hez hasonló művekben az iszlám annyira magába olvasztotta a keleti erotikus hatást, ahogy a keresztény hagyománynak soha nem sikerült. Az iszlámtól örökölt történelmi hagyományok kétségtelenül nagyon fontosak, de a tálib rendszerre jellemző könyörtelen nőgyűlölet okai máshol keresendők.

A tálib harcosok közössége kizárólagos férfi testvériség, akár a középkori keresztes lovagoké.[397] Párhuzamba állítható a náci párttal is, amely szintén azt a politikát alkalmazta, hogy megpróbálta kiszorítani a nőket a közéletből, bezárni őket az otthon falai közé, ahol egyetlen feladatuk marad: a szaporodás.

Mind a Talibán, mind pedig a nácik a háború, a csalódás és a frusztráció termékei. A Talibán a pakisztáni menekülttáborokban született, ahová afgánok milliói menekültek a Szovjetunió elleni háború idején, illetve a vallási iskolák kizárólagos férfivilágából, melyeket gazdag szaud-arábiaiak tartottak fenn Pakisztánban, hogy azokban az iszlámnak a reakciós, a Nyugattal szemben mélyen ellenséges vonulatát tanítsák. Akik ezekben az iskolákban tanultak, árvák voltak, vagy csak kevés kapcsolatuk volt nőkkel. A Talibánban ez a színtiszta férfivilág olyan erővé vált, amely nemcsak hogy ellenséges a nőkkel, de még csak számba sem veszi őket.

Mindkét mozgalom a halál és rombolás évei alatt formálódott, és vonzotta a megaláztatásokba belekeseredett férfiakat. A nemzeti szocialista párthoz csatlakozó németeknek az első világháború volt a hajtószele, azoknak, akik a Talibánhoz csatlakoztak, országuk és hagyományaik meggyalázása a törvényt nem ismerő, útonállók által, akiket amerikaiak pénzeltek, tágabb értelemben pedig az iszlám megaláztatása a nyugati befolyás által, a Közel-Keleten való terjedésével. A náciknak ott volt a sörházak, a lövészárkok férfivilága, a háború után alapított veterán bajtársi szövetségek és paramilitáris szervezetek. A Talibánban a medresszék hasonló szerepet játszottak, a düh és frusztráció itt olyan ideológiává állhatott össze, melynek nőgyűlölete az épelméjűség határát meghaladóan szélsőséges. Ha magánszemély állna elő ilyen eszmékkel, igen helyesen elmebetegnek tekintenék. De ahogy korábban már megjegyeztük, mihelyst vallás szentesít egy hitet, odavész minden hétköznapi érzékünk, mellyel meg tudnánk különböztetni az őrültséget az épelméjűségtől.

Nem meglepő, hogy a nácik kizárólag férfi miliőjéhez hasonlóan a Talibánon belül is erős a homoerotikus elem. 2001-ben, kevéssel a tálib rendszer bukása után egy amerikai újságíró, aki a kandahari erődítményükbe látogatott, meglepődve fedezett fel egy tálib harcosok portréit árusító fényképboltot: a képeken levő harcosok egyik-másikának ki volt festve a szeme. Megtudta, hogy nem volt szokatlan, hogy ezek a fundamentalisták éppen azt tették, amit szigorúan tiltottak a nőknek: hennával festették ki kéz- és lábkörmeiket. Egyesek még magas sarkú szandált is viseltek, ami kifinomult, nőies járást biztosított. A „talibanetteket" elfogadta annak az államnak a fővárosa, amely terrorizálta és megcsonkította a nőket, ha kifestették magukat, és ahol a homoszexualitás hivatalos büntetése az volt, hogy az elítélten buldózerrel hajtottak át, és/vagy élve eltemették.[398]

Amikor az erkölcsi megszorítások letagadják az emberi természetet, elkerülhetetlen az álszentség. Sajnos ez az álszentség továbbra is alapvető része a Nyugat moszlim világgal való kapcsolatának. A szeptember 11-i eseményekig a nyugati kormányok nagyjából oda sem figyeltek arra, hogy a tálib rendszer milyen súlyosan sérti az emberi jogokat, és mennyi atrocitás történik, elsősorban a

[396] Uo.

[397] Kaplan: *I. m.*

[398] John Anderson, *New Yorker*, 2002. január. 28. Anderson azt is felfedezte, hogy Omar mullah államfő a tálib rendszer idején világi zenét hallgatott Toyota Land Cruiserének CD-lejátszóján.

nők ellen. 1997 februárjában a francia kormány meghívta Párizsba a tálib egészségügyi minisztert, Mohammed Abbas mullahot. Éppen azon a napon fogadták a külügyminisztériumban és az elnöki hivatalban, amikor Kabulban két nőt házasságtörésért kivégeztek. „Egy olyan egészségügyi miniszter – jegyezte meg egy afgán nő –, aki kitiltja a nőket a kórházakból", aki visszavonulásra kötelezte az orvosnőket és ápolónőket, és bezáratta az óvodákat. Abbasz „műveletlen mullah" volt, még csak nem is volt orvosi végzettsége. A meghívás számos afgán nőt kétségbe ejtett, „ha Franciaország szívesen lát egy tálibot, akkor hatott a tálib propaganda".[399] 2001 májusában, alig négy hónappal az Egyesült Államok elleni támadás előtt, George W. Bush elnök gratulált a Talibánnak, amiért visszaszorították az ópiumtermelést, és 43 millió dolláros csekkel kompenzálta a jövedelem-kiesést.[400] Ezalatt az idő alatt a tálib rendszer biztosította Oszama bin Laden követőinek kiképzését, azokét, akik hamarosan megtámadták az Egyesült Államokat és szövetségeseit.

Némi megelégedéssel nyugtázhatjuk, hogy 2001 októberében a tálib célpontok elleni légi csapásokat végrehajtó amerikai pilóták között legalább egy nő is volt. Csekély vigasz ez a Nyugat évtizedes ostoba politizálásáért, mely lehetővé tette, hogy a tálib rendszer egyáltalán létrejöjjön.

A tálib rendszer bukása óta az Egyesült Államok és szövetségesei nők számára indított egészségügyi és oktatási projekteket finanszíroznak, mintegy próbálva helyrehozni azt a rombolást, melyet a háború és a fundamentalizmus évei okoztak az orvosi ellátásban és az oktatási rendszerben. „Afganisztánban katasztrofális szinten van a gyermekágyi halandóság" – jelentette egy UNICEF-küldött egy évvel a tálib rendszer összeomlása után. Az egyik tartományban 1998 és 2002 között a termékeny korban elhalálozott nők 64 százaléka a terhességgel járó komplikációk miatt hunyt el.[401] A lányok oktatására rögtönzött iskolák nyíltak az eldugott

[399] Latifa: *I. m.*
[400] *Los Angeles Times*, 2001. november 4.
[401] *New York Times*, 2002. október 27.

területeken, a nagyvárosokban pedig újra megnyitották az iskolákat. Ám Afganisztánban továbbra is bizonytalan a helyzet, a fundamentalista fenyegetés nem múlt el. 2002-ben négy lányiskolát támadtak meg a Kabultól délre eső falvakban. Az egyik mellett figyelmeztető üzenetet hagytak: „Felszólítjuk honfitársainkat, szabadítsák ki tiszta húgaikat és lányaikat a hitetlenek hálójából. Ne hajtsátok végre az amerikaiak terveit! Ha megteszitek, újabb támadások várnak rátok." A helyi rendőrség szerint a támadók vagy a tálibok támogatói, vagy Gulbuddin Hekmatyarhoz hűséges erők voltak.[402]

Afganisztán és általában véve a Közel-Kelet tanulságainak egyike, hogy a nőkkel való bánásmód nem csupán más országok privát belügye az Egyesült Államok számára, és nem csak az abortuszt végző családtervező központok finanszírozása miatt kell odafigyelni rá, mint George W. Bush idején. A rasszizmussal ellentétben a nőgyűlölet sosem volt kiemelt szempont Washington külpolitikájában, amikor szövetségeseket és ellenfeleket keresett. Továbbra is rendszeresen elnyomják a nőket olyan országokban, mint például Szaúd-Arábia vagy Pakisztán, jóllehet az Egyesült Államok szövetségeseinek számítanak. A rasszizmussal ellentétben a nőgyűlölet csupán érdekes, noha időnként felháborító kulturális vonásnak számít, melybe a kívülállóknak nem szabad beleszólniuk. Mint azokban a nem is olyan távoli időkben, amikor a feleségverés családi ügynek számított, és senkinek semmi köze nem volt hozzá.

Közelmúltunk története világossá tett valamit. A nők jogai: emberi jogok. Ha a külpolitika ezt nem ismeri el, voltaképpen az emberi faj felének tagadja ember voltát.

[402] *New York Times*, 2002. október 31. 2003 decemberében az Afganisztán új alkotmányának felvázolására összehívott nemzetgyűlésen a száz női küldött egyike felszólalt a jelenlevő mudzsaheddin ellen. „Miért választottátok meg ismét képviselőnek azokat a gyilkosokat, akik szerencsétlenséget hoztak az afgán népre?" – kérdezte. A BBC szerint a nőt ENSZ-védnökség alá kellett helyezni. A nemzetgyűlés által felállított bizottságokba egyetlen nőt sem választottak be.

9.

KÖVETKEZTETÉS. A NŐGYŰLÖLET MEGÉRTÉSE

Valahányszor megemlítettem valahol, hogy a nőgyűlölet történetéről írok, beszélgetőtársaim nemüktől függően kétféleképpen reagáltak. A nők kíváncsiak voltak, mire jutottam. A férfiak viszont, ha egyáltalán ismerték a *mizogínia* (nőgyűlölet) szó értelmét, bólogattak, kacsintottak, és kimondatlanul is feltételezték, hogy a jogossága igazolásán fáradozom. Ha azt mondtam volna, hogy a rasszizmus történetét írom, nem hiszem, hogy bárki is feltételezte volna rólam, hogy rasszista vagyok. Ez azt sugallja, hogy a rasszizmussal ellentétben a nőgyűlöletet sok férfi nem előítéletnek tekinti, hanem elkerülhetetlen adottságnak.

A történelem nagy részében a nőgyűlölet, ahogy a holokauszttörténész Daniel Goldhagen írta az antiszemitizmusról, része volt a „a társadalom közgondolkodásának".[403] Túlságosan magától értődő volt ahhoz, hogy kirívó legyen. A történelem egyértelműen tanúsítja: a különböző civilizációkban, különböző korokban természetes volt, hogy a férfiak lenézik a nőket, vagy hogy kifejezik utálatukat irántuk, pusztán csak azért, mert nők. A világ legnagyobb vallásai és leghíresebb filozófusai időnként paranoiát súroló megvetéssel és gyanakvással viszonyultak a nőkhöz. A klasszikus korban, amikor az athéni nők arra kényszerültek, hogy életük nagy részét házon belül töltsék el, vagy a középkor végén, amikor boszorkányként megégettek őket, mindazt, amit a nők ellen tettek, nem tekintették a nőkkel szembeni előítéletnek,

[403] Goldhagen: *I. m.*

noha mindkét társadalomban nagy hagyománya volt a nők befeketítésének és démonizálásának.

Egy előítélet jóval azelőtt is megjelenhet, mintsem hogy nevet kapna.

Ma a világ számos részén a fátyolviselés, az elzárás vagy a klitoridektómia elfogadottnak számít. A Humphrey Institute szerint a nők továbbra is csupán egy százalékát birtokolják a világtulajdonnak. Az UNICEF jelentései szerint a világon száznúsz millió gyerek nem jár iskolába, nyolcvan százalékuk a szubszaharai övezetben és Délkelet-Ázsiában él, túlnyomó többségük lány. 1993-ban a jelentések szerint egy bombay-i klinikán 8000 abortált magzatból 7999 nőnemű volt.[404] Ahogy George Orwell mondta: „Állandó erőfeszítésbe kerül meglátni azt, ami az orrunk előtt van."

A nőgyűlölet a nyugati kultúra egyes rétegeiben még mindig virul. Ahol a férfiak megalázva érzik magukat, vagy dühösek, ott mindig a nők a bűnbakok. A Geto Boys nevű rapegyüttes egyik, 1990-es száma így hangzik: „Meztelen a teste,/ Bámulom az ablakon át,/ Szép, hogy erőszakkal is megdugnám,/ Úgy kell hát neki!/ Miért nem húzta be a függönyt?"

A rap szóhasználatában a nők gyakran „cafkák" vagy „kurvák". De nem a rapperek a nőgyűlölet egyetlen hirdetői a populáris kultúrában, és távolról sem ők az elsők. Már az 1960-as 1970-es években, melyet sokan a szerelem és a szexuális szabadság korszakaként ünnepelnek, a Rolling Stoneshoz hasonló pop-együtteseknek olyan slágereik voltak, mint az *Under My Thumb* [Uralmam alatt] vagy a *Stupid Girl* [Ostoba lány]. 1976-ban a Rolling Stones kiadott egy *Black and Blue* [Fekete és kék] című albumot, melyet egy székhez kötözött, megvert nő képével reklámoztak. A nőkkel szembeni ellenségesség azonban, úgy látszik, az alapját képezi a rapkultúrának. Egy afroamerikai fiú a chicagói gettóból a nőkkel és homoszexuálisokkal szemben hírhedten ellenséges Ice Cube számairól azt mondta, azért szereti őket mert: „az igazat mondja, felénk ilyen az élet, a srácok mind stricik, a csajok meg mind kurvák"[405]. Nem csak a fekete nők támadják a rap otromba nőellenességét. A rap egyértelműen az elidegenedés és a frusztráció kulturális terméke, egy olyan világé, melyben a nőgyűlölet továbbra is a közgondolkodás része. Eszünkbe vési, hogy a nők megvetése elpusztíthatatlan vírusként képes újra és újra megjelenni a különböző kultúrákban.

[404] *Washington Post,* 1993. április 4.

Amit a történelem a nőgyűlölet természetéről tanít nekünk, négy szóban összefoglalható: átható, kitartó, veszedelmes és változatos. Az ember már jóval a kerék feltalálása előtt kitalálta a nőgyűlöletet, és ma, amikor a kerekek már a Marson gurulnak, még mindig életeket keserít meg ez a korai felfedezés. Egyetlen más előítélet sem bizonyult ilyen tartósnak, áthatónak, veszedelmesnek és változatosnak. Egyetlen faj sem szenvedett ilyen hosszan az előítéletes bánásmód miatt, egyének semmilyen csoportját, bárhogyan is kategorizáljuk őket, nem diszkriminálták ennyire globális szinten. Nincs még egy ennyire sok formát öltő előítélet; időnként a társadalom által szentesített, széleskörű szociális és politikai diszkrimináció alakjában jelenik meg, máskor egyetlen gyűlölködő pszichopata fantáziavilágából jön elő, és senki nem helyesli. És kevés előítélet bizonyult ilyen romboló erejűnek. Mégis ezek a jellemzők ahelyett, hogy ráirányították volna a figyelmet a nőgyűlöletre, furcsa módon inkább szinte felismerhetetlenné tették. A nőgyűlölet esetében túl gyakran kell erőfeszítéseket tennünk, hogy meglássuk, ami az orrunk előtt van.

2003. novemberében Gary Ridgeway, egy újabb figurája a sorozatgyilkosok hosszú sorának, a seattle-i bíróság előtt állt, és újra meg újra megismételte, hogy „bűnösnek" vallja magát. Azzal vádolták, hogy az elmúlt két évtizedben negyvennyolc fiatal nőt, többségében prostituáltakat, fojtott meg.[406] Ha gyilkos ámokfu-

[405] Greg Kot (rockzenekritikus): *Rock Turns Mean and Ugly* [A rock hitvánnyá és rondává válik]. In: *Chicago Tribune*, 1990. november 18.

[406] *New York Times*, 2003. november 6. Ridgewayt a „Green River parti gyilkosként" emlegették a nyolcvanas évek óta, miután első áldozatainak holtteste felbukkant Seattle mellett, a Green River partján.

tásának áldozatai mind zsidók vagy mind afroamerikaiak lettek volna, megfújták volna a nemzeti riadót, és több tízezer négyzetméter terjedelmű nyomtatványt szántak volna arra, hogy lélekbemarkoló kérdéseket tegyenek fel az új évezredbe lépő Egyesült Államok faji problémáiról. Ám egy Ridgeway vagy egy Hasfelmetsző Jack tetteinek magyarázatát többnyire a pszichiáterekre hagyják. A késztetést, hogy nőket öljenek, aberrációnak tekintik, holott az egyszerűen egy bevett előítélet felerősödött formája. A nőgyűlölet spektruma, mely a káromkodásként mosdók falára firkált „pina" szó megvetésétől a tömeggyilkosok ámokfutásáig terjed, úgy tűnik, túl széles és szélsőséges ahhoz, hogy könnyen megmagyarázható legyen, noha ez nem tartotta vissza az embereket attól, hogy megpróbáljanak mentséget találni rá. Voltaképpen a gyűlölet- vagy előítélet-történet megírásának egyik legfontosabb célja felfedni a nőgyűlölet forrásait, hátha így egyszer majd meg lehet szüntetni. Többről van szó, mint a férfiak olyan tetteinek és szavainak leltáráról, melyek arról tanúskodnak, hogy megvetik a nőket.

Ahogy már utaltam rá, a nőgyűlölet története azt bizonyítja, hogy legyőzése különösen nehéz feladat. Az ok egyértelmű: a férfi és a nő kapcsolatának összetettsége. Biológiai, szexuális, pszichológiai, társadalmi, gazdasági és politikai kapcsolatról van szó. Az összefonódásból származó kölcsönös függés gordiuszi csomója ez, melyben egész egzisztenciánkkal jelen vagyunk, mind individuumként, mind fajunk képviselőjeként. Ha át is vágnánk ezt a csomót, az összegubancolódott szálak között hol keressük a férfiak nőkkel szemben érzett megvetésének okát?

A biológiaitól a politikaiig minden szinten, ahol nők és férfiak kapcsolatban állnak egymással, születtek elméletek a nőgyűlöletről. Mindegyik azt feltételezi, hogy e megvetés lényege a férfi félelme a nőtől. A félelem abból a felismerésből fakad, hogy a nők mások, mint ők, és ez potenciális veszélyt jelent számukra. A nőgyűlölet története kétségtelenül igazolja ezt a férfi-rögeszmét: a nők valóban mások, vagy legalábbis másnak érzékelik őket. A férfi számára a nő az igazi „másik", a „nem én". Az emberben megvan az az aggasztó hajlam, hogy a másként azonosított személyeket bűnbaknak kiáltsa ki. A különféle fajok, vallások és osztályok keletkezése előtt csak nők és férfiak voltak. A nő azonban összetett problémaként jelenik meg azok számára, akik „másnak" nevezték ki. Ő az a „másik", aki nem zárható ki. A rasszisták elkerülhetik a megvetett csoport tagjaival való kapcsolatot, de a nőgyűlölők számára a nőkkel való érintkezés elkerülhetetlen. Az új-guineai őslakosok és az amazonasi bennszülöttek kitilthatják a hálóhelyükről, az athéni uraságok bezárhatják a ház legrejtettebb helyiségébe, a katolikus teológusok zárdába küldhetik, a moszlim fanatikusok tetőtől talpig fátyolba burkolhatják, a nővel való bizalmas kapcsolat éppolyan elkerülhetetlen, mint amennyire létfontosságú. Az emberi élet és a társadalom fennmaradása függ tőle.

Függőség, félelem... megvetés. Azok az elméletek, amelyek megpróbálják megmagyarázni az egymással ütköző érzéseknek ezt a halmazát, általában vagy abba a hibába esnek, hogy túl sokat vállalnak, vagy nem elég átfogóak. Az előbbi esetbe tartoznak a biológiai, pszichológiai vagy pszichoanalitikus magyarázatok. A biológiai elmélet szerint „a magzat eredeti formájában nőnemű", és csak tesztoszteron hatására alakul hímneművé a terhesség hatodik hetétől a harmadik hónapig terjedő időszakban.[407] A férfi mivoltot az elsődleges női mivolt kiegészülésének tartják, szerintük ezért félnek a férfiak attól, hogy visszajutnak az eredeti állapotba. Az ontogenézis tehát megismétli a filogenézist: az egyén fejlődése megismétli annak a fajnak a fejlődését, amelyhez tartozik. A nőket mocsárhoz, láphoz, betegséghez, gödörhöz hasonlító nőgyűlölő jellemzések meglehetősen gyakoriak, és állítólag az elnyeletéstől való félelemből származnak. Ide vezethetők vissza a férfiaknak a vaginától mint bekebelező és/vagy kasztráló szervtől való félelméről alkotott szexuális elméletek. Ugyanilyen nagyra törők a pszichológiai vagy pszichoanalitikus elméletek is, akár Freudra alapoznak, akár másra. Ezek a fiúcsecsemő

[407] Samuel Slipp. Idézi David Gilmore: *Misogyny: The Male Malady* [Nőgyűlölet – férfibetegség] című művében. University of Pennsylvania Press, 2001.

korai függését az anyától, vagy az anya iránt érzett viszonzatlan szerelmet okolják. Az élet későbbi szakaszában állítólag ez okozza a nőkkel szembeni dühöt és ellenérzést. Freud elmélete, miszerint a nőgyűlölet azon alapszik, hogy a fiúk megvetik a lányok aprócska klitoriszát, ugyancsak az univerzalitásra törekvő magyarázatok közé tartozik. (Lásd 7. fejezet.)

Pedig éppen ebben rejlik a gyengeségük. Ha minden férfi nőnemű magzatból formálódik ki, ha minden fiúgyerek az anyjától függ a legbefolyásolhatóbb éveiben, és ha minden férfi, aki nővel szeretkezik, megtapasztalja az elnyeletés érzését, akkor minden férfinak gyűlölnie kellene a nőket. Mégsem ez a helyzet. A nőgyűlölet csupán egy aspektusa a nő-férfi viszonynak. Ha erről szólna minden, a nyugati vagy nyugati típusú demokráciákban élő nők nehezen vívták volna ki az egyenlőséget. Az egyenlő jogokat a férfiak támogatásával és pártfogásával szerezték meg. Ez arra utal, hogy a nősténytől való elemi félelem vagy a preödipális, mindenható anyán való bosszú nem univerzális meghatározója a férfiak nőkhöz való viszonyulásának.

A második kategóriába tartozó, nem elég átfogó elméletek hajlamosak kizárólag társadalmi, gazdasági és politikai szempontok szerint, soha véget nem érő küzdelemként szemlélni a világot. Többségük marxista eredetű (lásd 7. fejezet). Megközelítési módjuk nagyjából racionalistának mondható. Ha előítélettel találkoznak, felteszik a kérdést: milyen célt szolgál? E megközelítés szerint az előítéletek azért születnek, hogy igazolják egy faj, osztály vagy etnikai csoport gazdasági, társadalmi és politikai kizsákmányolását egy másik által. Sok feminista rendkívül vonzónak tartotta ezt a modellt és a hozzá hasonlókat, és ezek alapján bírálták az általuk „patriarchálisnak" nevezett rendszert, melyben minden hatalom a férfiak kezében van, a nőket meg mint örökösen alávetett osztályt elnyomják. A nőgyűlöletet a nők alárendelt státusát igazolni próbáló ideológiának tekintik.

A marxista vagy marxista jellegű nőgyűlölet-elméletekkel azonban két gond is van. Az első, hogy számos meggyőző bizonyíték van arra, hogy a nőgyűlölet olyan kultúrákban is megtalálható, melyekben nem léteznek azok a tulajdonviszonyok és gazdasági körülmények, amiből a nőgyűlölet állítólag fakad. Egyes antropológusok, például David Gilmore szerint, a nőgyűlölet még azokban a társadalmakban is megtalálható, amelyek nem nevezhetőek patriarchálisnak, azaz amelyekben a nőknek meglehetősen magas társadalmi státusuk van. A második ellenvetés viszont a nőgyűlölet egyik jellegzetes jelenségéből fakad, mégpedig abból, hogy rémképeket teremt. A kapitalisták valóban szükségét érezték, hogy bebizonyítsák, a munkásosztály szellemileg alacsonyabb rendű, a rabszolgatartók megpróbálták értelmileg fejletlenebbnek beállítani az afrikaiakat, de a különböző gyűlöletformák történetében soha nem volt párja az olyan nőgyűlölő fantazmagóriáknak, melyek szerint a nők képesek elvetéltetni egy másik nőt, seprűnyélen tudnak röpködni a levegőben, el tudják tüntetni a férfiak péniszét, egyetlen érintésük örökös balsorsra kárhoztat egy férfit, hogy macskát szoptatnak, több nyúlvánnyal rendelkező démonokkal közösülnek és az ördög fattyait szülik meg. Egyetlen másik előítélet van, amely a századok során hasonló állításokkal állt elő: az antiszemitizmus.

Noha az antiszemitizmus nagyjából arra a keresztény civilizációra korlátozódik, amely a Róma bukását követő századok során alakult ki Európában, több szempontból is hasonlít a nőgyűlöletre. Érdekes párhuzamok és ellentétek figyelhetők meg a kettő között.

Körülbelül ezerötszáz éven keresztül az antiszemitizmus része volt a társadalmi „közgondolkodásnak", a kozmikus és társadalmi rend természetes alkotóelemének tartották, olyannyira, hogy alig foglalkoztak vele. A zsidókat a nőkhöz hasonlóan azzal vádolták, hogy „megszegik a világ erkölcsi rendjét", különösen a Jézus halálában játszott szerepük miatt. A zsidók azért feleltek, mert tagadták Jézus Isten-voltát, a nők Éva szerepéért voltak felelősek az ember bukásában, és azért, amiért egyáltalán szükség lett a megtestesülésre. A késő középkorban és a kora újkorban Európa-szerte mind a zsidókat, mind a nőket hihetetlen erőkkel ruházták fel: azt tartották, képesek megrontani a termést, megmérgezik a kutakat,

vetélésre kényszerítik a teheneket és mások feleségét. Mind a zsidóknak, mind a nőknek ilyen ártó erőket tulajdonítottak, holott nagy többségük a társadalom legalacsonyabb fokán helyezkedett el. Reális fenyegetést egyikük sem jelentett.[408] Ez azonban nem mentette meg őket a gyilkos erőszakkitörésektől, melyek a zsidókkal szemben csaknem rendszeresek voltak, a nőkkel szemben pedig a különböző intenzitással csaknem háromszáz éven át tartó boszorkányüldözések idején vált a legerősebbé. (Lásd 4. fejezet.)

Az antiszemitizmus változatosságában is hasonlít a nőgyűlöletre. Európában, különösen Németországban jóval azután lángolt fel, miután a mögötte meghúzódó vallási okok történelemmé váltak. Vallásos előítéletből világivá vált. A faj átvette a vallás helyét a zsidók üldözésének indoklásában. Amint láttuk, ebben a formában különleges intenzitással izzott fel a huszadik század elején Bécsben, ahol az antiszemitizmus és a nőgyűlölet visszataszítóan egységre lépett az Otto Weiningerhez és Adolf Hitlerhez hasonló emberek elméjében. A gyűlöletnek ez a két pataka a náci korszak rémségeiben folyt össze.

Az ugyancsak rugalmasnak bizonyult nőgyűlölet szintén szekularizálódott a tizenhetedik században, amikor a kereszténység hatalma az intellektuális elit körében csökkenni kezdett. A nők szellemi és erkölcsi alacsonyrendűségét magyarázó, „tudományosnak" nevezett elméletek vették át a vallásos hatalmaktól származó elméletek helyét.

A zsidó démoni karikatúrája a keresztény antiszemitizmushoz köthető. A nőgyűlölet rémképeket teremtő vonása azonban mindenütt megtalálható. A démoni vagy ördögi nő különböző álruhában több kultúrában is megjelenik, beleértve a zsidó, a hindu, a germán, a burmai, a buddhista, a moszlim kultúrát és számos afrikai törzsi hiedelmet is. A klasszikus görög mitológiának által-

[408] Érdekes összehasonlítani a zsidók sorsát a keresztény világban azzal, ahogy a római hatóságok bántak velük akkor, amikor azok valóban veszélyeztették a Judea feletti uralmat. Két nagy horderejű zsidó felkelés ellenére (i. sz. 66-ban és i. sz. 132-ben), jóllehet mindkettőt csak komoly véráldozatok árán tudták letörni, a rómaiak nem vezettek be antiszemita törvényeket. Az a fajta vallási és faji intolerancia, amely a kereszténységet jellemezte, távol állt a római gondolkodástól.

lában az olyan női szörnyetegei a legismertebbek, mint a gorgók, a fúriák, Szkülla és Kharübdisz. A démoni zsidótól eltérően a démoni asszony népszerű motívum, a populáris kultúra daltermésében is megjelenik, például Marty Robbins *Devil woman* [Ördögi nő] című dalában, amely úgy kezdődik: „Ördögi nő, sötét vagy, mint a fekete korallzátony..."

A nőgyűlölet az antiszemitizmushoz hasonlóan „minden objektív társadalmi konfliktuson túlmutat".[409] Az antiszemitizmus, minden irracionalitása ellenére, egy adott időben és térben keletkezett, bármilyen távolinak és irrelevánsnak érezzük is ma azt. Visszavezethető ahhoz a harchoz, amely az időszámításunk szerinti első évszázad vége felé indult el, és alapvetően azt hivatott eldönteni, hogy a zsidók vagy a keresztények legyenek az Írásban megnyilatkozó igazság letéteményesei, illetve azt, hogy hogyan kell ezt az igazságot értelmezni. De nincs olyan társadalmi, politikai vagy ideológiai konfliktus, melyben nők és férfiak automatikusan ellentétes oldalon találnák magukat, ahol véleményüket kizárólag nemi hovatartozásuk formálhatná. A történelem azt bizonyítja, a nők legalább annyira lehetnek háborúpártiak, mint a férfiak, még akkor is, ha éppen ők bizonyulnak a legsebezhetőbbnek, valahányszor az elhúzódó, traumatikus konfliktusok eredményeképpen megbomlik a társadalmi rend, és még akkor is, ha fiaik élete a tét. A ruandai mészárlások idején Pauline Nyiramasuhuko, a kormány tagja állítólag arra biztatta a hutu férfiakat, hogy mielőtt megölnék, erőszakolják meg a tutsi nőket. A legvisszásabb, hogy éppen ő volt a nőügyek minisztere. A *New York Times* a „nemi erőszak miniszterének" nevezte.[410] Jelenleg népirtással vádolják, egyébként ő a történelem során az első nő, akit ilyen vád ér.

Még a nők jogait (a szavazati jogot is beleértve) érintő ügyekkel kapcsolatban is sok nő azoknak a férfiaknak a pártjára áll, akik nem ismerik el ezeket a jogokat. Manapság gyakran a nők a leghangosabb ellenzői a döntéshez való jogot támogató mozgalmaknak.

[409] Goldhagen: *I. m.*

[410] *New York Times Magazine*, 2002. szeptember. 15.

Női identitásuk nem köti össze őket kötelezően egy bizonyos ideológiával. Ez az identitás alárendelődik valamilyen más kategóriának, amely sokkal fontosabbnak bizonyul önmaguk definiálásában. Tehát, amint a történelem világosan mutatja, és a józan ész is sugallja, a nőgyűlöletet nem lehet úgy magyarázni, mint valamilyen nő-férfi kapcsolatot érintő társadalmi, politikai vagy ideológiai vita eredményét. Kétségtelen, hogy egyes társadalmi, gazdasági és politikai kérdések elmélyíthetik a konfliktust nők és a férfiak között, mint például ha az egyik fél gazdaságilag függ a másiktól. De csupán ezek a körülmények nem idézik elő. A nőgyűlölet ebben minden más, ismert előítélettől különbözik.

A Földközi-tenger keleti partjáról kezdtem el ezt a történetet, ahol csaknem háromezer évvel ezelőtt egy olyan összetett hiedelemrendszer született, amely minden másnál döntőbben alakította a nőkről és a nők társadalmi státusáról alkotott elképzelésünket. Hiszem, hogy ez a hiedelemrendszer, mely a görög és a judeo-keresztény gondolkodás és mitológia eredményeképpen jött létre, kulcsot ad a nőgyűlölet eredetének megfejtéséhez, és így a kutatónak nem kell arra szorítkoznia, hogy csupán a társadalmi struktúrák szintjén keresse a magyarázatot.

A görög és a judeo-keresztény teremtés-mítoszok megegyeznek egymással az ember bukása-mítosz alapvető állítását illetően, mely szerint: a férfi előbb jött létre, mint a nő, önállónak teremtették az istenek vagy az Isten. A férfit ezért nemcsak úgy tekintették, mint aki különleges kapcsolatban áll az istenséggel, hanem mint olyan lényt, aki bizonyos értelemben más, mint a természet többi része. Külön teremtmény, független a természettől, egyedi kapcsolatban áll teremtőjével. A nő megteremtése véget vetett ennek a viszonynak, és bevezette a férfi világába mindazt, ami a természethez kötődik. A férfit hirtelen alárendelődött az állatvilágra jellemző igényeknek és korlátoknak, ideértve a közösülést, a szülés fájdalmait, a létért folytatott harcot, az öregedés és fájdalom tapasztalatát, a különféle betegségekkel járó szenvedéseket és végül a halál gyalázatát. A francia regényíró, Louis-Ferdinand Céline szavaival élve ez a „valóság borzalma". Ám még csak az

bizonyult igazán borzalmasnak, hogy a férfinak tudomásul kellett vennie, hogy nem önrendelkező, hanem nagyon is függő lény. „Anyánk, Éva az, aki felébreszti Ádámot a paradicsomról szőtt álmából, és szembesíti a valódi világgal: a munkával, a történelemmel és a halállal" – írja Octavio Paz.[411] Éva és Pandóra figyelmeztetnek: nincs lehetőség az autonómiát választani.

Kevésbé bonyolult módon, de szintén az önrendelkezés elvesztésétől való félelem, illetve az attól való rettegés, hogy többé nem különböztethetjük meg magunkat a természettől, tükröződik – a nőkkel összefüggésbe hozható – bekebelezéstől való félelemben, amely világszerte sok kultúrában megtalálható.

Csakhogy a férfiak nem adják fel olyan könnyen az autonómiáról szőtt ábrándjaikat. A zsidók, a keresztények és a moszlimok magányos Istene a semmiből teremtette a világot, anélkül, hogy szüksége lett volna a nő jelenlétére. Az istenek között ő az egyetlen, akiből hiányzik a szexuális vágy a teremtményei iránt, és ritkán értékeli a szépségüket. Ellenkezőleg, a női szépség többnyire felháborítja. A Teremtőt csak az a szükség kapcsolja a teremtményeihez, hogy tanúsítsák egyedülálló voltát a világmindenségben, és hogy megbüntethesse őket, ha ezt nem teszik meg. Mindig jelen van mint szerepmodell, noha olyan példakép ő, akit nyilvánvalóan lehetetlen utánozni, ami persze nem akadályozott meg egyes férfiakat abban, hogy próbálkozzanak. Bizonyos értelemben minden nőgyűlölő Platóntól és Arisztotelésztől Tertullianusig, Aquinói Szent Tamásig, Rousseau-ig, Nietzschéig és Hitlerig megpróbálta bebizonyítani, hogy a férfi képes visszaállítani Istennel és a kozmosszal való kapcsolatának egyediségét, akárhogyan is határozná meg azt a végső igazságot, melyet a sorsával azonosít. Ez egyfajta dualizmust teremt, melyben a nő a kisebbik igazság, aki a szexualitáshoz kötődik, és minduntalan a férfi útjába áll. A nőt el kell utasítani, be kell feketíteni mint a mulandó világ követét, melytől a férfi függetlenedni szeretne, és amely fölött uralkodni akar. A nőgyűlölők minden bizonnyal egyetértenek Katharine

[411] Paz: *I. m.*

Hepburn-nel, aki platonistának bizonyul a *The African Queen* című filmben, amikor azt mondja a Humphrey Bogart által alakított szereplőnek: „Nekünk, Allnut úr, a természet fölé kell emelkednünk."[412]

A természet fölé emelkedés azonban igazából azt jelenti, hogy meg kell érteni a természetet és az emberiség természethez fűződő viszonyát. Noha mi vagyunk az egyetlen faj, amely képes lenne erre a megértésre, továbbra sem tudunk sem a természet fölé emelkedni, sem alája süllyedni. Még mindig elválaszthatatlanok vagyunk a természettől.

Az autonóm férfi mítosza régóta megbukott. Visszás módon a filozófiában éppen abban a felvilágosodás kori elméletben éledt újra, amely oly sokat tett azért, hogy szellemileg megalapozza a nőgyűlölet elleni harcot. A „tiszta lap" elmélet megpróbálta feleslegessé tenni az emberi természetet azáltal, hogy kijelentette: minden eltérés az egyének között társadalmi hatás eredménye, a nemi különbségeket is ideértve, kivéve az anatómiai vagy biológiai eltéréseket. Ez lehetővé tette, hogy a nők státusának emelésén fáradozó reformerek úgy érvelhessenek, hogy azok a nemi különbségek, melyekre sokan a nők alacsonyrendűségének bizonyítékaként hivatkoznak, voltaképpen a nők neveltetésének, oktatásának számlájára írhatók. Ha ezeket az akadályokat eltávolítjuk, a nők ugyanolyanoknak bizonyulnak, mint a férfiak. A „tiszta lap" elmélet veszélyes dualizmuson alapult, az embert függetlenül láttatja a világ többi részétől. Az emberi történelmet pedig bizonyos értelemben függetlennek a természet történetétől. A férfiak és a nők viselkedése nem valamilyen velük született tulajdonsághoz kötődik, mint az élővilág többi részében, hanem kizárólag a társadalmi rendszerek eredménye.[413]

A nőgyűlölet története azt bizonyítja, hogy a dualista gondolkodási rendszerek általában nem kedveznek a nőknek, de egyik sem bizonyult annyira ártalmasnak, mint az ember bukásának mítosza és az az állítás, hogy a férfi privilegizált kapcsolatban állt

[412] Pinker: *I. m.*
[413] Uo.

a természet többi részével, mígnem a nő véget nem vetett ennek. A „tiszta lap" elmélet filozófiai szinten fenntartja ezt a megosztást. Noha a nők elleni előítéletek megszüntetéséért vívott harc adott szakaszában pozitív szerepet játszott, árthat a nők ügyének, ha ennek a premisszának az alapján érvelünk a nők egyenlősége mellett. Két okból is az. Először is, mert a tizenkilencedik század óta végbement tudományos fejlődés már megkérdőjelezte egyes alapvető feltételezéseit. Nem érvelhetünk hamis kiindulópontból a nők egyenlősége mellett. Másodszor azért, mert ha igaznak tekintjük ezt a premisszát, a közös emberi természet nevében tagadjuk a nők és a férfiak közt valóban létező különbségeket.

Charles Darwin evolúcióelmélete radikalizálta a természetről és az emberi viselkedésformák kialakulásáról alkotott felfogásunkat, és megkérdőjelezte a „tiszta lap" elméletet. Bertrand Russel szerint: „a »minden ember egyenlőnek születik« és a »felnőttek közti különbségek pusztán a neveltetésükből fakadnak« doktrína összeegyeztethetetlen azzal, amit az evolúcióelmélet az azonos faj eltérő egyedei közti született különbségekről állít."[414] E felkavaró állítás miatt az evolúció tana, amely talán a legforradalmibb elmélet, mióta a Földet kiiktatták a kozmosz középpontjából, abban a kétes megtiszteltetésben részesült, hogy mind jobb, mind baloldalról támadták. Többnyire ugyanarról az alapról. Az evolúció elmélete tagadja, hogy az emberiség más lenne, mint a természet többi része: egyrészt mert nem ismeri el, hogy az ember különleges kapcsolatban áll Istennel, ahogy a judeo-keresztény bukásmítosz állítja a teremtés történetében, másrészt mert nem fogadja el, hogy mint különleges kivételt az embert nem érintik azok a természeti folyamatok, melyek az élővilág többi részét formálják, amint azt a „tiszta lap" elmélet feltételezi.

Döntő bizonyítékaink vannak arra, hogy az emberi viselkedést az öröklött tulajdonságok és a társadalmi tényezők egyaránt alakítják, és hogy a galapagos-i teknősbékákhoz hasonlóan az evolúció termékei vagyunk. Ez szexuális viselkedésünkre

[414] Russel: *I. m.*

is érvényes. Mit jelent ez a nőgyűlölet szempontjából? Egyes feministák attól tartanak, hogy az az érvelés, hogy bizonyos, nők és férfiak közt meglévő különbségek velünk születettek, a nőkkel szembeni diszkriminatív viselkedés igazolásához vezet, ezért ragaszkodnak a „tiszta lap" elmélethez. Ezáltal, Pinker szerint „olyan sínekhez bilincselik a feminizmust, melyekről lesiklik a vonat"[415]. Az emberi természet evolucionista megközelítése voltaképpen megvéd bennünket a „tiszta lap"-elméletben rejlő nőgyűlölet csapdájától. Akik hisznek abban, hogy az emberi természetet társadalmi struktúrák határozzák meg, gyakran azzal a tétellel koronázzák meg állításukat, hogy férfiak és nők egyformák, és elvárják tőlük, hogy valóban azok is legyenek. Azok a társadalmi rendszerek, amelyek erre a modellre épülnek, megbüntetik a nőket, ha festik az arcukat, vagy viselkedésükkel bármi módon ellenállnak az asszexuális eszménynek. Platónnal értenek egyet, aki szerint mivel az anyaság puszta biológiai funkció, nem az határozza meg a viselkedést, ezért a gyerekeket születésükkor el lehet szakítani az anyjuktól, hogy az állam nevelje fel őket, közösségi bölcsődékben.

Az, hogy evolúció segít megmagyarázni, miért vagyunk férfiként/nőként, illetve egyénenként mások, nem jelenti azt, hogy ezzel erkölcsi- és jogi alapot teremt a diszkriminációra. Még fontosabb, hogy Darwin elmélete segít felismernünk a nemek közti eltérések funkcióját, megvéd azokkal szemben, akik valamilyen ideológiai indíttatásból szeretnék mellőzni vagy megszüntetni ezeket a különbségeket, és közben erőszakot alkalmaznak. A nők egyenlősége nem az emberi természetről alkotott elméletekből származik, hanem azokból az igazságról, egyenlőségről és az egyén integritásáról alkotott bölcseleti és politikai elvekből, melyeket a felvilágosodás óta kialakítottunk.

„A feminizmus elvei és az a gondolat, hogy férfiak és nők lélektani értelemben nem egyformák, voltaképpen nem összeegyeztethetetlenek" – írja Pinker. „Megismétlem: az egyenlőségből

[415] Pinker: *I. m.*

nem következik, hogy az emberi csoportok egymással felcserélhetőek lennének, az egyenlőség erkölcsi elvárás, hogy egyetlen egyént se ítéljenek meg vagy korlátozzanak csoportjának általános jellemzői alapján." Tehát ha be is bizonyosodna, hogy legtöbb nő több időt tölt szépségszalonokban, mint a könyvtárban Platón műveinek olvasásával, az sem indokolná, hogy megfoszszuk őket szavazati joguktól, éppúgy, ahogy a férfiakkal sem tehetnénk meg ezt, ha történetesen kiderülne róluk, hogy többségük szívesebben néz focimeccset és iszik sört, mintsem hogy mértanfeladványokon törné a fejét.

Az evolúció ugyan nem ad magyarázatot a nőgyűlöletre, de segít megértenünk, miért viselkednek így egymással szexuális értelemben a nők és a férfiak. Ez a maga rendjén jelzi, hogy mi áll egyes, kultúrákon és korokon átívelő, nemek közti konfliktusok gyökerénél. Lássuk például a szerelmi költészet evolúciós magyarázatát, mely bebizonyítja, hogy nem feltétlenül romboló minden konfrontáció nő és férfi között. Fajként való kifejlődésünk egy adott pontjától kezdve az ember nőstényе eltitkolja tüzelési ciklusát. Ellentétben az emberszabású majmokkal, legközelebbi rokonainkkal az állatok világából, az ember nőstényénél rejtve marad az ovuláció. „Az emberi ovuláció olyan jól el van rejtve – írja a pszichológus és zoológus Jared Diamond –, hogy az 1930-as évekig nem is rendelkeztünk tudományos információkkal az időzítéséről. Addig sok orvos azt hitte, a nők ciklusuk minden pillanatában képesek megfoganni, sőt, hogy a foganás a menstruáció idején a legvalószínűbb."[416] Az emberszabású majmok hímjei számára sokkal könnyebb eldönteni, fogékony-e a nőstény a szexuális közeledésre. Termékenységi ciklusának egy adott pontján a nőstény emberszabású majmok tompora élénk pirossá válik, és megduzzad. A hímek válaszolnak, összegyűlnek, az alfa hím választ először. A nőnemű emberi lények azonban a pubertáskortól kezdődően peteérésük teljes ciklusa során

[416] Jared Diamond: *The Rise and Fall of the Third Chimpanzee: How Our Animal Heritage Affects the Way We Live* [A harmadik csimpánz felemelkedése és bukása, avagy hogyan befolyásolja állati örökségünk az életmódunkat], Vintage, 1992.

ugyanolyan, szexuális fogékonyságra utaló módon viselkednek. Az ember hímjének az a feladata, hogy megfejtse, vajon a nőstény valóban készen áll, hogy fogadja figyelmességét. Sokszor nem áll készen, ilyenkor meg kell győzni:

„Ha sok időnk lenne e földtekén:
Vonakodásod nem rühelleném.
Töprengenék, hol töltsem el veled
A végtelen szerelmi éveket. (...)
Tíz évig lesném homlokod, tízet
Adnék, hogy feldicsérjem szép szemed,
Mindegyik fehér mellednek huszat,
Százezret annak, ami fennmaradt, (...)
De folyton hallom, hogy hátam mögött
Az Idő szárnyas szekere zörög.
S tekints előre: lábaink alatt
Jön a jövő, az üres sivatag."[417]

Ha a tüzelési ciklus még mindig működne, a költőknek csupán annyit kellene tenniük, hogy a hónap megfelelő időszakában megjelenjenek, és a nem is olyan vonakodó kedves késztetést érezne arra, hogy velük vagy voltaképpen bármelyik rendelkezésére álló hímmel párosodjon. Ám az emberi szexualitás természete folytán bennünk mindig ott a kétely, a nőknek pedig hatalmukban áll az általuk alkalmasabbnak tartott hímmel párosodni. A férfiaknak meg kell próbálniuk befolyásolni a nő választását. Egyesek próbálkozásaik során csodás művészi alkotásokat hoztak létre. Szóval nagymértékben a tüzelési folyamat elrejtésének köszönhetjük a szerelmi költészetet. Talán ugyancsak ez az oka annak is, hogy a költők (és általában az alkotóművészek) többnyire sikeresebben vívják meg a nemek közti harcot, mint a filozófusok vagy a papok. Ők tanúsítják, hogy a nőgyűlölet csak töredéke

[417] Andrew Marvell: *Vonakodó kedvesemhez.* Faludy György fordítása.

a nőket a férfiakhoz fűző viszonynak. A művészet segítségével képesek átlépni a nő-férfi viszony konfliktusain és ellentmondásain.

Nem véletlen, hogy az emberi szexualitás e forradalmának a választás áll a középpontjában. A tüzelési ciklus elrejtése megszabadítja az ember nőstényét a kényszer alól, nem engedi elveszni a hímek ráirányuló figyelmét, és több lehetőséget biztosít számára, hogy párt válasszon magának. Az ovuláció döntőnek bizonyult az evolúció szempontjából. Legalább ilyen fontos az is, hogy lehetővé tette, hogy nők és férfiak között a fajfenntartáson kívül a kapcsolati formák széles skálája jöjjön létre, minden emberi kultúrára jellemző, összetett társadalmi viszonyok sokasága, melyekben a nemek különböző szinteken kerülhetnek kapcsolatba egymással: szeretőként, barátként, munkatársként, társaságként. Emlékezetünkbe idézi, hogy a nők joga a választáshoz nemcsak tulajdon beteljesülésükben játszik központi szerepet, hanem kijelöli azt, ami az emberszabású majmoktól megkülönböztet, emberré tesz bennünket.[418] Nem meglepő tehát, hogy a választás jogának kiterjesztése a történelem során mindig döntő fontosságúnak bizonyult a nők életében. A jog, hogy párját kiválaszthassa és meghatározza, milyen körülmények közt párosodik vele, fontos állomását jelenti a nők történelmének. A döntésért való harc most a termékenysége kontrolljának jogáért folyik.

Amennyiben a választás ilyen központi szerepet játszik a nők evolúciójában (ennélfogva az ember evolúciójában), akkor a nők szexualitása, illetve az a joguk, hogy eldönthessék, hangsúlyozzák nemiségüket vagy sem, ugyancsak fontos szerepet kap. Az olyan kultúrákra, melyekben a nőgyűlölet a közgondolkodás része, jellemző módon megpróbálják megtagadni a nőktől ezt a jogot. Bizonyos esetekben, mint az afganisztáni tálib rendszerben (lásd 8. fejezet), ez a paranoia olyan szintjeire jutott, hogy minden,

[418] A bonobo, a törpecsimpánz az egyetlen olyan emberszabású majom, amelynél szintén rejtve marad az ovuláció. A bonobók szexuálisan állandóan aktívak, és az emberhez hasonlóan a fajfenntartás mellett még számos más célra használják a szexualitást. Lásd Richard Wrangham – Dale Peterson: *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence* [Démoni hímek: A majmok és az emberi erőszak eredete], Mariner Books, 1996.

ami a női szexuális viselkedéshez kapcsolható, mint például a fehérnemű, dühös felháborodást kelt. Ez az indulat kapcsolódik a női szexualitást pusztán a fajfenntartásra korlátozó elképzelésekhez is. Nem véletlen, hogy az anya alakja sok nőgyűlölő elméjében állandóan ott dereng. Minden más szinten problémát okoz nekik a nőkkel való kapcsolat. Jellemző, hogy a női szexualitás megjelenítéséhez kapcsolódó ellenérzésüket lekezelő módon úgy állítják be, mintha a gaz hímsoviniszták ellen próbálnák „megvédeni" a nőket. Mind a nácik, mind a moszlim fundamentalisták ugyanezt a hagyományt követték, amikor indokot kerestek arra, hogy miért üldözik az arcfestést, és miért záratnak be szépségszalonokat. (Lásd 7. fejezet.) Tetteik és rögeszméik azonban csupán arról árulkodnak, hogy képtelenek ivarérett nőkkel kapcsolatot létesíteni.

A női szépség mélyen ambivalens megítélése – a judeo-keresztény hagyomány testtel szembeni ellenségessége miatt – a mi kultúránknak is része. Amikor Mary Wollstonecraft arra szólította fel a nőket, hogy „mondjanak le a szépség önkényes hatalmáról", mert ha nem, „ostobábbnak bizonyulnak a férfiaknál" (lásd 6. fejezet), ezt az ellenséges viszonyulást visszhangozta. A nők elsöprő többsége elutasította a test és lélek dichotómiáját, és több mint kétszáz évvel később sokan továbbra is elutasítják. Ahogy a pszichológus Nancy Etcoff megállapította: „a megoldás nem lehet az, hogy feladjuk az élvezet és a szellemi erő birodalmát, mely az idők kezdete óta létezett számunkra."[419]

A megoldás nem a szépség, hanem a nőgyűlölet elutasítása. A felvilágosodás és a modern demokrácia a személyes önrendelkezést és az egyén boldogságkereséshez való jogát hangsúlyozta. Mind maguk a nők, mind azok a férfiak, akik támogatták őket az egyenlő jogokért folytatott harcban, szembefordultak a nőgyűlöletnek azzal a rögeszméjével, hogy a nők felborítják a világ erkölcsi rendjét. A nőket egyre inkább bevonják ebbe a rendbe, sőt, meghatározónak kezdik tekinteni őket, még a változásokat elutasító, leghagyományosabb kultúrákban is. A nőgyűlölet immár nem része a „társadalmi közgondolkodásnak". A férfinak többé nem kell harcolnia önmagával, sem azzal, akivel a legproduktívabb, legkellemesebb és legkielégítőbb kapcsolatot alakíthatja ki.

Talán hamarosan felébredünk a rémálomból, mely hosszúnak bizonyult, de legalább volt időnk megtanulni megfelelő megvetéssel kezelni a világ legrégibb előítéletét, a nőgyűlöletet.

[419] Nancy Etcoff: *Survival of the Prettiest: The Science of Beauty* [A legcsinosabb tovább él. A szépség tudománya], Doubleday, 1999.

Utószó

Avagy a nő szenvedései a székely-magyar, hagyományos paraszti társadalomban

Ezzel a szerény utószóval nem valami didaktikus feladatot kívánok ellátni: nem célom a nőgyűlöletről szóló „lecke" végén összefoglalni a tárgykör jelenségeinek, érzelmi-lelki és spirituális megnyilvánulásainak történetét. Inkább csak megtoldani szeretném a témának egy olyan vonatkozásával, amelyet – úgy érzem – nem érintett Jack Holland könyve. A szerző többnyire nagy népek, nagy kultúrák történelmének medrében követi a nőgyűlölet kultúrtörténetét, és nem foglalkozik például Közép- és Kelet-Európa kis népeinek paraszti társadalmával. Noha, Caragialét parafrazálva, nekünk is megvan a magunk kis nőgyűlöletünk.

Ez az írás elsősorban a csíkszentdomokosi sorsfordító szokásokra irányuló kutatásaim[1] alapján készült, a falu idősebb kor-

[1] Balázs Lajos: *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994; Balázs Lajos: A lakodalmi fenyő erotikus szimbolikája. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2.*, Glória Kiadó, Kolozsvár, 1994; Balázs Lajos: *Menj ki, én lelkem, a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995; Balázs Lajos: *Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999; Balázs Lajos: Vétségek és konfliktusok egy hagyományos közösségben. A népi jog néhány elve és gyakorlata az emberi sorsfordulók szokásvilágában Csíkszentdomokoson. In: Zsigmond Győző (szerk.): *Szokás és erkölcs*, a Magyar Köztársaság Kulturális Központja, Bukarest, 1999, 43–58.; Balázs Lajos: *A vágy rítusai – rítusstratégiák. A születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről*, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2006; Balázs Lajos: *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009., 2. kiad. 2010.

osztályhoz tartozó lakói, asszonyok és férfiak, vallomásainak felhasználásával, és magyar néprajzkutatók olyan néprajzi-antropológiai munkái[2] figyelembevételével, melyek a születés, a házasság, a halál, a szerelem és a nemiség témáját, vagyis az élet folytonosságának dinamikáját, körforgását vizsgálják a székely társadalomra jellemző kultúra rendszerében.

Az emberi élet szakaszait sorra véve a serdülőkornál állok meg először.

A székely paraszti társadalomban két domináns érzés veszi körül a nemiséget: a szégyen és a félelem, és ezt már a serdülőkor kezdetén kialakítják a leánygyermekben. Az első menstruáció felkészületlenül, tudatlanul éri, ezért legtöbbször megrémül, kétségbe esik, félelmetes tapasztalatként éli meg. A felnőttek nem beszélnek róla, a metaforikus utalások pedig valami rosszat, gyalázatosat sejtetnek. „Szégyenvirág" – így nevezik az első vérzést, ami csodálatosan szép metafora, de a nő szenvedéseit, alacsonyrendűségét rejti magában.

„Az én édesanyám egy szót sem szólt arról, hogy lesz vérzésem. Ha a havi vérzést láttuk a szüleinknél, letagadták. Szégyellték. »Elkörcölte a combját«, s kész. Legtöbbször ezt mondták a gyermeknek, ha tudakolódott valamit." (N. 46)[3]

„Úgy észrevettük, csak nem kérdeztük meg. Én a leányomról beszélek. Csak megláttuk. Me van, aki úgy elbetegesedik. Akkor se világosítottam fel, hogy na, aztán így meg úgy. Nekem se mondta édesanyám soha. Pedig haton voltunk leánytestvérek. De édesanyám egynek se mondta." (N. 65)

„Én 14 éves leányka voltam, amikor megtanítottak szőni. Szövés közbe eccer megéreztem, hogy velem valami baj van. Kimentem, s én megnéztem, hogy nem pisiltem, s méges mi van? S hát piros van. Sírtam. Aztán kellett a pincébe vágjam a répát a lovaknak, s mit csináljak, s mi lesz. Bugyink se volt akkor, csak az ingünk. Estem kétségbe, de senkinek se mondtam.

S aztán elmúlt, s esment elmúlt, s esment. De senkinek ki nem szóltam. Senki nem kérdezte tőlem, s így én se kérdeztem a leányomot. Most is még úgy bennünk él a szégyen. Ez a buta szégyen, hogy őszintén nem merjük megkérdezni az ilyesmit.

Mentünk nyárba takarni [értsd: szénát takarni], *s ott vótak más leányok es, ott láttam az egyiknek az ingjit, milyen. Egész vérbe az ingje! Ott, ahogy a takaróba hajladozott, ott tudtam meg, hogy az mi. Hogy ne, annak es van, nemcsak nekem."* (N. 68)

„Édesapámtól tiltottak, hogy ne lássa meg, hogy tisztálkodtunk. Mások se." (N. 67)

„Édesanyám nekem azt mondta, »evvel [ti. a havi vérzéssel] *hallgatsz, apád előtt takaros leszel, bátyja előtt takaros leszel«. Nem értettem én ezt, hogy »takaros leszel«. S azt mondta, »olyankor mosol magadra, amikor senki se lát, s mosakszol, mikor senki se lát.«."* (N. 66)

Az első szégyenvirág után folyton figyelmeztették a leányt, hogy *»vigyájzatok magatokra, mert gyermek találhat«*, és a családból való kiközösítéssel fenyegették: *»Arra vigyájz, hogy ha úgy kerülsz, neked helyed itt többet nem lesz. Innet mehetsz, merre tetszik, arra.«*

„Édesanyám, amikor megjött a mestrám, azt mondta: »Anna, a pántlika drága! A pántlikát meg kell őrözni, olyan leján légy, met ha nem, megütlek, megöllek, ha én valamit megtudok, hogy úgy viselkedel, hogy szégyent hozol a fejemre«. Én a »szégyenhozás«-ból megtudtam, hogy én meg kell őröjzem magamot, rendesen kell viselkedjek, met »a pántlika drága«. Amikor még nőttem, tudtam meg, hogy a pántlika micsoda, met akik lejányok megterhesedtek, nagy hasok lett, azok má szalagot a hajokba nem köttek. Hanem körberakva hordták a hajokot." (N. 69)

Az ifjúkorban a nemi éréssel esetenként még több megszégyenítés várt a lányra. Nem áll módomban ezt részletezni, csupán a legények nemiséggel kapcsolatos vallomásaiból idézek néhányat. A szexualitás témája a fiúk körében leginkább a vasárnapi társasági

[2] Deáky Zita – Krász Lilla: *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)*, Századvég Kiadó, Bp., 2005; Szőcsné Gazda Enikő: *Erkölcs és közösség*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.

[3] A dőltbetűs szövegek csíkszentdomokosi adatközlőimtől valók.

kocsmázás, illetve a közös férfimunkák (kaszálás, erdőlés) alkalmával került elő, és többnyire a leányok, a nők elcsábításához kapcsolódott:

„Ez ugye beszédtéma lett a korcsomába a legények között. A legények kérkednek az ilyesmikkel, me neki nincs veszteni valója. Egy lejánnak van, me ha megtudnak valamit róla, akkor neki a becsűjén folt esett. De a legénynek, mit, ha megállnak, mét ne? Ezét a legények dicsekednek, kérkednek, de a leján, az hallgat, ha megesik esmet... A fiatal leányról mondták el, hogy »megbasznám, de még ott tart az eszivel, hogy megmondja az anyjának«." (N. 69)

„Ha esszekerülünk, elmondjuk mindjárt, hogy »ej, te, Juliskával jó volna«. Általában úgy indul, ha megjelenik egy olyan leányszemély. S akkor kezdünk mondani ilyent-olyant: hogy »levetkezve milyen lehet, az ágyba milyen lehet?« Elfantáziálunk.

Ha meg nem jelenik meg, akkor valamelyik egy esetet elmesél, ami vagy igaz, vagy nem. Szeretné, s elmondja, hogy volt valakivel, s biztatja a másikot, hogy próbáld meg te is, met biztos megáll. És így keltik a rossz hírét a leánynak" (F. 42)

„A legények közt szóba jött, hogy ez ilyen vagyonos, s az olyan vagyonos, de az es, hogy evvel es jó vóna, s avval es jó vóna egyet... Ezek szóba kerültek, de még az es, hogy meg se történt, s méges azt állították. Egy-egy leánkának a becsületire ment, s a róvására: »Én má így, s én má úgy, s így vótam vele, s ott vótam vele«, s meg se történt. Bosszúból es csinálták: próbálkozott vele, nem sikerült, s akkor elmondta, hogy milyen vót, ami nem es vót. Hazudoztak egymásnak.

A szülők pedig nem vonták felelősségre a legényt, met inkább titokba tartották, hogy nehogy azt higgyék el, ami hazugság. Még a szülőkhöz sem jutott el mindig: »Hogy a te gyermeked az én leányommal..., s hogy ezt mondja«. A szülők es ebben úgy távol álltak egymástól. Az ilyenyekbe nem vótak közvetlenyek." (N. 66)

„Nálunk úgy tartsák, hogy a férfinek nem szégyen. Met oda menyen a ló, ahol a zabos tarisnyát rázzák. A nőnek a szégyen. Úgy valahogy olyan megszokottá is vált, hogy a férfi mehet. Házasság előtt! A nőnek nem szabad, habár nő nélkül nem tudja csinálni. De ha kitudódik, csak a nőnek a szégyen." (N. 69)

Az első közösülés, „ha megesett", a leány zsarolásának, félelemben tartásának, megalázásának a hivatkozási alapja lett:

„Avval a legény örökké zsarolta a leányt, hogy elmondja. S akkor ettől féltek erőst. Olyan nem hiszem, hogy történt vóna, hogy eccer megengedte, s avval többet nem. Ha eccer megengedte, kész volt, meg kellett engedje többször es. Például nekem volt egy olyan barátnőm, hogy nyíltan mondták a legények es, hogy kurva. Szép volt a leány. Hogy evvel lehet érvényesülni, mehetsz héza, me lehet. Olyan es vót, hogy a barátját vitte, s azt mondta a lejánnak, ha nem engeded meg mind a kettőnknek, elmondom, hogy velem es vótál. S nekem elsírta, hogy »azét lettem a falu kurvája, met eccer a lábamról levettek«. S olyan vette le, hogy egy csúfszájú, s akkor félt tőle, s akkor az kezdte zsarolni. S akkor azt mondta, »immá ha egynek megengedtem, megengedhetem többnek es«. A lúdnak a lába nyoma a vízbe nem látszik. S akkor megengedte annak es, akit szeretett, s annak es, akit nem. S aztán úgy reakaptak, hogy tényleg sorba álltak. Nem fizettek, nem pénzért engedte. Aztán nem tudott férjhez menni a faluba, pedig szép leány vót. De mindenki mondta, hogy én es vótam vele, s én es, s én es. Aztán a legényekbe es van olyan, hogy nekem ne hányja más, hogy a feleségeddel vótam. Nem kéri meg, met aztán mondják, hogy én es vótam a feleségeddel, s én es... Ezét sok legény visszavonult tőle. Addig kellett mindegyiknek. Idekerült egy tisztviselő, egy vénlegény, s arra felragadt, s az elvitte. Amíg élt az ura, jól vót sora mellette, aztán hamar meghalt az ura." (N. 67)

„Olyan es történt, hogy megengedte egyszer, aztán nem, s megverte a legény. Az ilyenek kitudódtak. Ha másképp nem, a leányon ha meglátszott, a szülei csak kivallatták. Akkor a szülők jobban odafigyeltek a gyermekeikre. Kivallatták, s meg kellett mondja, s ha megmondta, hogy megverte, akkor azt es meg kellett mondja, hogy miért. S ha megmondta, s a szülők szóba álltak a legény szüleivel, akkor az rögtön kimondta, igen met akkor megengedte. S így kikerültek az ilyen dolgok. Ha jele nem volt, a leján hallgatott, mint a lakat. De ritkább eset vót, hogy az ilyen megverte, mondjuk egy

pufot adott. Inkább zsarolták. Az könnyebb vót. Met akkor nagyon féltek attól, hogy ne derüljön ki." (N. 67)

„*Amelyik olyan volt, leány, hogy..., azt egymástól kérték el a legények: a táncba ezek voltak előnybe, az ilyen leányok. Azokat táncoltatták a legjobban, mert mindegyik este oda akart menni. Úgy es mondtuk mü es, hogy azokon tanulnak a legények. Különben ügyes leányok voltak, szép személyek. Ismerek hármat is ilyent. De tudtuk tisztán – elmondták ugye a legények –, hogy ezeknél jártak s ezért. Ott érvényesültek, s oda jártak. Voltak azok a tornácos, tonkos házak, vagy a fásszínnél, s a másik hol helyet kapott. S ezeknél tanultak bé a legények. Volt, amelyik terhesen maradt, s aztán kereste az apját a gyermeknek. A nyakába maradt a gyermek, ilyen is volt.*" (N. 68)

„*Volt olyan legény, hogy felképelte a leányt, ha nem sikerült nála. S aztán ott hagyta. A leányok úgy védekeztek, mint örökké: »hátha valaki meglát, hátha valaki megtudja, nehogy valaki megtudja... Menj el! Ne bolondkod! Mit akarsz?« De a legény jöhetett a zsarolással. »Ha akkor igen, most mé nem? S mindenkinek elmondom...«*" (F. 45)

„*Aztán történtek ilyen erőszakok is. Két-három barát esszeegyeztek, hogy azt most elintézzük. De akkor akkora volt a szégyenérzet, hogy a leány nem merte elmondani senkinek. A barátnőinek elmondta, hogy mit csináltak vele, de nem merte se szüleinek, se senkinek elmondani. Nem hogy a községházára menjünk, hogy oda hívassuk. Ilyen nem volt. Senki meg ne tudja, hogy ő nem szűz, hogy vele elbántak. Annyira féltek. Ha terhes maradt, akkor is így kiszivárgott. De a legtöbb úgy volt, hogy ha nem látszott meg rajta, há má szült meg, de nem tudta csak a szűk családi kör. Főleg ha a férfi nem akarta elvállalni, akkor egész későre szivárgott ki. De ezek ritka esetek voltak.*" (N. 67)

A szüzesség erkölcsi kérdése ebben a kultúrában mind elvileg, mind gyakorlatilag ellentmondásokkal terhelt. Ma sincs (és valószínűleg még sokáig nem lesz) konszenzus abban, hogy „ki verje le előbb a harmatot". És jó-e, ha idejekorán leverik? A paraszti társadalomban nyugtalanságot, feszültséget, megosztást és mély

meghasonlást generálnak ezek a kérdések. Kinek a szava, kinek az igaza, kinek az erkölcse a jobb?

A szüzesség, vagy ahogyan a Székelyföldön nevezik, a „leány tisztasága", a liberalizálódási tendenciák ellenére is eleven, összetett és szövevényes problémakör. Csak néhány olyan esetet idézek fel, amely a nő tisztaságának devalválódásáról és megalázásáról szól.

„*Sokat fektettek arra, hogy a leány szűz legyen, azt dicsőítették. A kikapott leányokat nem szerették. Megvette mindenki.*" (F. 70)

„*A leányok megítélése szigorúbb. Me ha egy legény lefekszik egy leánnyal, az neki nem bűn. Büszkeség. Nem is akkora szégyen. Nem is szégyen. Sőt. Hogy ne, »az én fiam a te leányodot megeresztette«. Ugye. De a leánynak, annak szégyen. Egyforma hibások, teszem fel, de a leány húzza a rövidebbet. Ha kitudódott.*" (N. 67)

A szüzességét vesztett leányt szankciók sorozata érte, és ezzel testi-erkölcsi állapota nyilvánossá vált:

„*Nem es esküdhettünk fehér ruhába, a koszorút nem tehette a fejire, ha kiderült az, hogy férfivel vót. Ha megtudták – szülők vagy rokonság – nem engedték, hogy a koszorút feltegye. Megesküdhetett, mint hajadon, de koszorút nem volt szabad feltenni.*"

„*Azt mindenik megkérdezi, hogy »szűz vagy-e?«. Előbb kerülgetve, aztán egyenesbe. Kérdezték úgy es, hogy »fel vagy-e törve?«, »meg vagy-e kezdve«, »megkezdtek-e?«. Így es kérdezték: »Valaki megkezdett-e?«*

„*Itt közeli szomszédasszonyom előre eltagadta, me megerőszakolták. Aztán lehet, hogy később beléjött is, de nem akarta megmondani azért se, mert az, aki megerőszakolta, olyan verekedős valaki volt, s nem akarta, hogy a férfiak között legyen probléma. Annyi történt, hogy mai napig hallja az urától. Ha iszik, s egy kicsit megharagszik, abba a helybe eléjő: »Mocskos kurva vótál« – a szemire veti most is, idős korba, pedig hetven felé vannak. Elpanaszolta az asszony, hogy most is, ha iszik, ezt az orrára hányja. Hiába mondta, hogy csak egy vót, azt vette, hogy »A lúdnak a vízbe a nyoma nem látszik. Ha eccer nem vótál szűz, lehettél százval es«.*

Ha bevallotta, zsarolhatta a legény. Olyant tudok asszonyról, hogy valami anyagiért valakivel megtörtént. De ő úgy gondolta, hogy az az egy lesz. S utána ez zsarolta, hogy megmondja az urának. S kellett tovább viszonya legyen vele. Haláláig. Szerencsére a férfi ilyen középkorosan meghalt, s így aztán megszabadult. De addig úgy kerülte, mint az ördögöt, hogy ne legyen lehetősége, hogy találkojzanak, s megmondja. S főleg, hogy ne verjenek essze.

Ha bevallotta, legtöbbször meg kellett mondja, hogy kivel. Ezt követelte a legény, s később a félrelépéskor es. Hogy »lám, elébb való-e, mint én? Kivel cseréltél fel?«

Volt eset, hogy ilyenkor otthagyták a leányt. Verekedés es lett belőle. Esszevert a két legény. Ezért inkább titkolták." (N. 68)

„Tudok olyant, hogy a legény megcsapkodta a leányt, azét, hogy nem engedelmeskedett. Csúnyán békékült. A szülők közt nagy perpatvar vót, de nem mentek sehova se panasszal. Szégyen lett vóna. Inkább hallgattak vele, titkolták az ilyeneket. Szégyen vót az ilyenért pert indítani, menni valahova." (N. 67)

„A faluval s a rokonsággal szembeni szégyen nagyobb volt, mint az egyházzal szemben. Hogy megszólják. Ő egy megbélyegzett. Ez a szülőknek a nagy szégyen."

„A legények mondták, hogy »jószívű, engedelmes, víg elejű«: melyik engedelmes volt, aki többel lefeküdt. Becstelen. De az ilyent es elvették feleségül. Azonban nem eppe a falujába ment férjhez. Ez elfelejtődött." (N. 65)

„Az olyan leányt aztán kinézték. Nem igen vették el. Elvette egy olyan, akinek más nem került." (N. 60)

„A leányt falu kurvájának csúfolták, s a legényt es megszólták, hogy lator, kurvás. Akkor is úgy nevezik, ha nem is kurvákhoz jár. Romlott leány, romlott asszony: ezeket tartották, amelyikek ilyen viseletűek vótak. Aki könnyen megengedte." (N. 65)

Közmondás gyanánt mondták, hogy a szegény leánynak egyetlen vagyona a szüzessége.

„Ezt úgy kell érteni, hogy ha vagyon nincs, háttér nincs, ha ezt is elveszti, az utca rongya. De a gerincességéért megbecsülik. Mert azt értékelték, ha szűz volt. Ha hozománya nem nagyon volt, vagyona sem, akkor bár legyen szűz. Legtöbb esetben a szegény leány arra ügyes volt, hogy felcsináltatta magát, hogy vigyék el. S el kellett vigyék. Evvel fogta meg a legényt." (N. 68)

„Most má nem kell az, hogy szűz vagy nem szűz. Most má nem kell. Megváltozott a férfiúi magatartás, nem téma. Sokszor még bőcsködik az ura előtt, hogy ő ennyivel vót s annyival vót. Az egyik asszony itt elvált, elment ki Magyarországra, ott férjhez ment. Vótak itthon. Ott a férje előtt mondta, hogy úgy talált rea az urára, hogy ejisze a tizedik barát vót, akivel lefeküdt: az egyikkel ennyit, a másikkal annyit. Me így tengődött ott: állt essze, s valami nem tetszett, kapott egy másikot, azt otthagyta, s elment ahhoz, s így tengette magát, amíg reáakadt az urára. S az ura előtt ezt így elmondja, hogy ő nem es tudja, hányadik. Ên el vótam csodálkozva azon, hogy erre nem szól semmit ez a férfi. S ezt rokoni körbe mondta el. A rokonságot lesújtotta. Elgondoltam, Istenem, hova juttunk! Az egész rokonságunkba nem történt a mü életünkbe, hogy ennyi férfi legyen, mint neki egyedül. Lesújtó. Az anyja elmosolyodott, s azt mondta, »Jaj, te I., ha csináltad es, mét mondtad el?« S azt mondja erre a férje, »hadd el, há látod-e, asszony lett belőle. Há azután lett asszony, a pinája után!« Engem lesújtott, s még az, hogy nem eltitkolja, hanem még büszke rea. Hogy ő ezen keresztül tudta fenntartani magát Magyarországon." (N. 69)

Az eladósorban levő leány és a legénykorban levő fiú viszonyát a társasági nyilvánosság is szabályozta, és teret adott a férfiúi felsőbbrendűség megnyilvánulásainak. A vasárnap délutáni táncok alkalmával a leány a legény iránti ártatlan figyelmetlenségéért sokszor durva és megalázó szankcióban részesült: fuszulykás táncot[4] húzatott neki a sértett legény.

„A táncba álltunk, mint a zsákok a fal mellett, s a legények intettek öt-hat méterről. Így hívtak a táncba. Távolról szólítottak, mint a kutyát. Erősen kellett figyelni. Ha nem, egy hoppra fuszulykást húzattak." (N. 65)

[4] Artikulálatlan, cincogó, vinnyogó zenebona, amit a zenészek keltettek egy legény felkérésére.

„Ezelőtt mentünk a táncba. Kereken a táncterembe a leányok felállva vagy ülve várták, hogy ki táncoltassa meg. A legény a leányt kiszemelte s ment, »Szabad lesz?!« S aszongya a leány: »Nem!« »Miér?« »Azét!«

»Na, nem baj«, mondta a legény. Várt, várt egy kicsit, egy nótát lehúztak, s akkor azt mondta a cigánynak, hogy »húzzon nekem egy fuszulykást«. S akkor a cigány kezdte, hogy »Te-te-te-te-te-te-te/ Te-te-te-te-te-te-te«. S akkor a legény megfogta a leányt, s elvitte az ajtóhoz, jól megrúgta, hogy az udvaron elbukázott. Aztán úgy elment az a leján, hogy avval, azon az este nem táncolt többet senki." (N. 75)

„Ennek az a jelentése, engem édesanyám tanyított, hogy amikor kérnek fel a legények, ne ellenkejzél, met fuszulykást húzatnak, s úgy kirúgnak, hogy szégyenvel megölet a falu. S többet a leányok közi se mersz menni.

Bajjal járt a fuszulykás, me nagy szégyen vót, ha fuszulykást húzattak valakinek." (N. 65)

„Ha cigány kért es, el kellett menni táncolni vele. Mozsikáltatták ki egy szent percre. Nem vettük meg, de inkább féltünk visszautasítani a legényt. Akit kimuzsikáltattak, egy darabig nem mert menni táncba. Szégyellte. Met az nem ment olyan szépen. Ugye, elvette egyet táncolni, s kifordította, mert úgy mondták, kifordiccsa. Kisiríti a kezivel, ott, a fő helyen. S egyet belé es rúgott. Annyi ember szeme előtt. Me akkor más nem táncolt senki. Mikor ilyen kimozsikálás vót. A legényeknek tudtul adták, hogy fuszulykás lesz. Volt olyan legény, hogy kikiáltotta, hogy fuszulykást húzat. S akkor nem állt fel senki, csak az az egy pár. Bosszút akart állni a leányon." (N. 65)

A tánc taktikai lépések megtételére is alkalmat adott. De titkos összeesküvés, alantas vagyon- és feleségszerzés eszköze is volt:

„A szülőnek ha tetszett az a leány, arra biztatták, hogy »na, próbálj egy kicsit vele úgy bánni, hogy szerezd meg magadnak«. Arra biztatták, hogy azt a leányt meg kell fogni. Az egyik ember mondta nekem, me szeretett vóna, hogy a menye legyek: »Megmondtam Á.-nak, vedd le a lábáról, hogy ne tudjon máshoz férjhez menni, hogy legyen a teéd. De gyáva vót«. Így bíztatták sokan a fiúkat: »Csináld fel!« Főleg, ha birtokosabb leány volt, s a legény felőli szülők önzők vótak, kellett vóna a birtok, nem annyira a leány. »Csináld fel, ne menjen máshoz!« Tudták, ha egyszer terhes marad, akkor nem mehet máshoz." (F. 70)

A „megesett", „úgy maradt" lány a szerelmi bűnbeesés áldozata. Bűnös, mert vétett a népi jogszokások egyik alapelve ellen, tudniillik hogy a gyermeknek családban kell megszületnie. „Botlott leánynak" nevezik Csíkszentdomokoson a hajadonként teherbe esett lányt, de azt is, akiről tudják, házasság előtt volt már nemi kapcsolata. A vétség lényegét, csíkszentdomokosi kutatásaim alapján, abban látom, hogy az egyéni sorsforduló – itt most a párválasztásról, házasságról van szó – természetes menete megbolydul, a közösség viszonylagos nyugalma felkavarodik, ezért másfajta szokásokat kell alkalmazni a bevettek helyébe. A következmények egész sor számítást húznak keresztül, kihatnak a családok gazdasági, társadalmi, érzelmi életére. A vétség, noha szoros értelemben csak két személyt érint, valójában két családi közösségre, sőt az egész faluközösségre is kihat. A vétséget ezért a helyi népi jog szankcionálja, és úgy jár el, hogy a megszégyenítés az egész közösség előtt érje a vétkezőt.

Csíkszentdomokoson a „botlott leány" drámai helyzeteket élt meg: a gyanúba jutástól a tagadáson és az eltitkoláson át a bűn nyilvánosságra kerüléséig, a sajnálattól az elítélésig, az apa szigorától való rettegéstől a kegyetlen testi fenyítésig, a tettes és a szüleivel folytatott „diplomáciai" megbeszéléstől a visszautasításig, a hamis tanúságig, a perlekedésig, a tartós haragig.

„Olyan erősen titkolták az ilyent. Nem merte könnyen az anyjának megmondani.

Az apa előtt titkolták a legtöbbet, amíg lehetett. Attól is függött, hogy milyen természetű volt az apa. Az anya kellett az édesapának valamilyen formába megmondja. S attól függött, hogy mikor mondták meg, hogy milyen természetű volt az apja. Me ha egy olyan gyávább ember vót, akkor rögtön es meg merték mondani. De ha indulatos ember vót, akkor meg es kapta úgy, hogy még

eccer nem kívánta meg a terhességet. Megverte az apja. Inkább a leján kapott, nem az anyja.

Tudok egy esetet: a leján helyzete kitudódott. A leján valahova oda volt, s akkor mikor hazajött, az édesapja olyan két pufot vágott le neki, hogy felesett. Semmi szó nélkül. S akkor kezdődött a cirkusz, hogy mit csinált, mét nem ügyelt magára... Úgyhogy aztán el kellett menekítsék a szomszédba, amíg az apa egy kicsit lecsendesedett. Úgy mondták az ilyennek, hogy mocskos kicsapni való, szégyentelen. Atyaistenelésekkel." (N. 69)

„Volt, amikor a leánynak az apja mind a kettőt megverte, volt, amikor csak a leányt. S máskor csak az anyját, hogy »mét nem vót neked szemed, s mét nem ügyeltél rea? Mé nem néztél utána?« Sok helyt vót baj ezért." (N. 75)

„Az esetet legtöbbször a leánnak az anyja vette észre. A leány hallgatott, s dugva bőgögetett. Az anyja kérdőre vonta:

– Most neked mé nincs mestrációd?

– Levettem azt az inget.

– Ne beszélj! Hól van az az ing, lám? Vedd csak elé! Felcsináltattad magadot ugye? Szégyentelen, gyalázatos. Kivel csináltattad fel magadot? Kivel? Kivel csináltattad fel magadot, mondjad meg, met megnyúzlak, megütlek, s apád, ha megtudja, megöl!

S akkor ugye, nem mondott semmit, csak bőgött. Aztán esment egy nap múlva, két nap múlva: »Na, ki a betyár? Jő-e ide? Elveszen-e?«

S hát eccer a betyár..., hát megtagadta. Nem es akar hallani róla. De a leján azt mondja, ettől van. Lassan ugye megmondta, hogy »evvel vótam«. Békerültek a törvényre. A legény ott es verte a melyit: – »Nem ketten vótunk«. – »Nem te vótál velem? Nem szégyelled magadot?«...." (F. 75)

„Volt, hogy az apja megverte vizes kötélvel a leányát. Pláne, ha nem hézik talált a legény." (F. 75)

„Szégyen. Míg él, örökké az. Az nincs elfelejtve senki előtt. Az olyan szégyen volt: a leány nem ment sehova se, amíg aztán meg nem szülte. Nem ment a fiatalság közi. De ha olyan legénytől lett, hogy a szülők nem bánták, akkor erőst nem dorgálták a leányt.

Ha gazdag volt a legény. De ha szegényebb sorsú volt, egy olyan elhagyta magát, azért kikapott." (N. 80)

„A leány meg kellett mondja, hogy ki a legény, ha az anyja kezdte srégóra venni. Vót olyan es, hogy három es jelentkezett: »én es vótam vele, én es, s énes«. Azét jelentkeztek, hogy ne tudja azt mondani, hogy ettől van. Hogy a törvényen ne tudják reabizonyítani az igazira. Most nem rég es vót egy ilyen [ti. a 80-as évek derekán]. *Esszeegyeztek ugye, hogy védjék meg a másikot. Met a legény azt mondta, hogy nekem nem kell az a leány. Aztán a törvény egyre csak reasózta."* (F. 75)

A botlott leány, aki a család megvetettjévé lett, és a falu szájára került, nem szabadult meg egykönnyen a ránehezedő szégyentől. Ez esetben nem bizonyult igaznak, hogy „minden csoda három napig tart". A leányra – addigi, illetve általános viselkedése és a vétség súlyossága függvényében – a büntetés különböző fokozatait alkalmazták, sokszor a kegyetlenségig menően. A népi jog sajátos, mindenkire érvényes és hagyományos előírásai által szankcionálták. Nem engedélyezték számára a lakodalmat, amikor házasságot kötött, megvonták tőle bizonyos rituális kellékek, szimbólumok használati jogát, megkülönböztető módon kellett öltözködnie: fejkendőkötésre kötelezték, megtiltották, hogy szalagot kössön, meg kellett változtatnia a hajviseletét. Ráadásul kizárták a templomi, hagyományos – nemek és generációk szerinti – ülésrendből, a templom hátsó, kórus alatti terébe ültették, megvonták a hozományhoz való jussát. És szankcionáltak pszichikai nyomással is: táncmulatságokon, társasági összejöveteleken kiterelték az elfogadott társasági körökből, elhúzódtak tőle, megszólták, megvetették.

A paraszti társadalom szankciórendszere szerint a vétkesnek kötelező módon igazodnia kellet a közösség alapelveihez. Nem tehetett úgy, mintha nem tudná a vétkét, noha semmilyen fórumon nem hirdették ki, nem hozták a tudomására. Csíkszentdomokoson például ritkán fordult elő olyan eset, hogy egy leányt ki kelljen vezetni a templomból, mert a viselkedéséhez nem méltó helyre ült. Az ilyen lányok rendszerint már jóval a misekezdés

előtt leültek az őket megillető helyre – a kórus alá –, és mise végezte előtt néhány perccel már távoztak. Ha valaki mégis dacolt a büntetés rendszerével, egy arra alkalmas asszony odalépett hozzá, és felszólította, hogy kelljen fel az őt meg nem illető padból, és csendben kikísérte a templomból.

És gyakran olyan házasélettel szankcionáltak, amelyben az asszonynak „sok keserű könnye hullott". Sokan cselédnek szegődtek, és soha nem tértek vissza a faluba.

A férjhez vitt leány személyéhez „csatolt" eltartási javak a női megaláztatás sajátos, székelyföldi példái. A leány önmagában, személyi, fizikai valójában rendszerint nem lehetett feleség, ha nem vitt magával anyagi javakat is: háztartási eszközöket, ruhát, bútort, ágyneműt stb. A hozománylevélbe (perefernum levélbe), melyet a lakodalom előtt írtak meg, becslők és tanúk jelenlétében, egészen jelentéktelen tárgyakat is felvettek („*egy bádok gyertyatartó és egy tormareszelő, 2 drb. befőttes üveg, 1 d. pléh csipor, 1 d. tejszűrő, 1 d. félliteres pálinkás üveg...*") „*Elvárták, hogy fődet s állatot írassanak a leánynak.*" „*Megtörtént, hogy birtokot követeltek, s nem adtak a leány szülei, s akkor »Nem kell a leány sem!« Lemondták a vőlegény szülei, hogy nem kell, s nem kell. A birtokon fennakadtak, bár minden előkészület, a főzés, a lakodalomra má megvót. Milyen szégyen vót!*"

„*A vőlegény nem vót megelégedve avval, mit adtak a leánynak, s meggondolta, s nem mentek a menyasszony után. Mind a kétháznál essze vótak gyűlve, hogy mennek a lejányért. S nem mentek a legényes háztól. A vőlegény férehívta a gazdát, s megmondta, menjen el, s mondja meg, ha ezt s ezt a fődet odaadják még a lejány mellé pótlásba, akkor megeskügsznek, s ha nem nem. Előre nem ígérték meg. Aztán a leányos háztól utánik mentek, hogy jöjjenek, s kérjék ki méges a leányt, met a szülő má a szégyenért es oda kellett ígérje. De a legényes háznál megkutyálták magikot. Aztán méges elmentek. Pinapótlékot követeltek, s meg kellett adják, me nem vót tiszta a lejány*[5]*, s hogy a szégyen ne ölje meg őköt, s az esküvő legyen meg. Az utolsó napokba biztosan megkényszergette a legény, mikor polgárilag megeskűdtek. S körülbelül, hogy nem kapta tisztán a leányt. De csak leélték az életjöket, az asszonynak soha szava nem vót a házba, az ember lett egy világi, ejisze minden faluba szereteje vót...*" (N. 77)

A háború előtt és utána is, a '60-as évekig gazdasági megfontolásból inkább a télutói, farsangi, tavaszi lakodalomhoz ragaszkodtak: „*Ősszel azért nem lakodalmaztak, hogy azt mondták, ha nem dolgozott a nyáron ott* [ti. az új asszony], *télen ott ne egyék. Ha ősszel lakodalmaztak, a menyasszonynak kellett vigyen magával ennivalót, bár 4–5 zsák gabonát, pityókát. Mindenből megadták a részit a leánynak, met a nyáron nem ott dolgozott, télire ne menjen a más nyakára enni. Így adták utána a járandót. Én Emerkának* [Emerenciának] *egyszerre egy disznyót adtam, egészen meghizlalva. Ha a szülők nem akartak adni,akkor a következő tavaszra halasztották a lakadalmat.*" (N. 81 é. 1977)

A paraszti társadalomban férfi és nő egyenlőtlenségének, a nők szenvedéseinek legfőbb forrása, amit csaknem valamennyi asszony elpanaszol, a kötelezően elvégzendő munkának, a család mindennapi terheinek hagyományosan aránytalan elosztása.

A nő hitves és anya, gyermeket szül és nevel, szülői értekezletre jár, összetartja a családot. Még alig múltak el azok az idők, hogy ott kellett lennie férje mellett a mezei munkában akkor is, ha már csak napjai, órái voltak a szülésig. Ebben a rendtartásban és életvitelben sokszor súlyos generációs konfliktusok is megjelentek meny és anyós között, és éppen az anyós vált a nőgyűlölet szítójává, megpróbált ellenszenvet gerjeszteni a fiában annak felesége iránt. Kialakult az a felfogás, hogy a terhesség utolsó perceiben végzett munka csak jót tesz: könnyíti a szülést. És jót tett vagy sem, amit

[5] A népi jog különleges esete: szokásrenden alapuló erkölcsi és jogi szabályok összekapcsolásáról van szó. Csíkszentdomokos sűrűn lakott, és kevés a szántóföld, általában a földszerzés minden lehetőségével éltek. Így alakulhatott ki a női tisztátalanság mint földadási ok és kényszerhelyzetben zsarolási eszköz.

az anyós elszenvedett fiatal korában, azt a menyétől is rögeszmésen megkövetelte.

„Anyósom nem törődött avval, hogy jaj, terhes vagy, ne emelj. »Én es emeltem, nem lesz semmi baja, megbírja!«, mondta. Februárba férjhez mentem, hat hónapos vótam, s nyárba arattunk. Kellett hajladozzunk, s hántatott. S búttam fére, mert erőltetett. De én olyan beteg vótam... A férjem mondta anyósomnak, hogy Anna beteg. S azt mondta erre – a sollóval leintett a fiának –, hogy »Ez megjáró nyavalya! Én es így vótam!« S evvel el vót intézve. Abba az időbe pardon nem vót." (N. 69. 1997.)

„Az anyós, aki valaha ő is menyecske volt, rosszá lett, nem védte meg a menyét. »Met én es szenvedtem, szenvedjen a másik es.« Szülés után két-három nap múlva má fel kellett kelni, s dolgozni. A jelszó az vót, »hát feküggyél le, fiam, de előbb végezd el a dolgot!« Ez vót a sorrend. A menyecske addig pihent, amíg szoptatott." (N. 77)

„Szültünk még a mezőn es. De hányszor. Tette az anya a kötényibe, s hazahozta. A ködökzsinór vagy elszakadt, vagy bicskával elvágták. A gyermek es megélt, s az anya es megmaradt. Falusi népen minden megesik!" (N. 86 é. 1995.)

A testi vágy és a meztelenség szégyene, sőt, a nemiség minden vetületének szégyene uralták és tartották rabságban a házastársakat a hitvesi élet több évtizedén keresztül. Ebben is leginkább az asszonyt érte megaláztatás. Legkevesebb három generáció élt együtt egy lakásban, és ez a fiatal házasok szexuális életét csaknem állati szintre degradálta: egymást váltotta az alkoholos, dohánybűzös, hol agresszív, hol eltaszító közösülés. A szexuális gyönyör legtöbb asszony életében ismeretlen maradt, csak az undor társult a közösülés élményéhez, s ha valaki időnként visszautasította a férjét, azzal kegyetlen verést, öklözést vont magára. És bármilyen rossz idegállapotba is került ezáltal az asszony, nem tudott kitörni a házasságból, mert egzisztenciálisan kötődött a férjéhez. Menekült volna, de legtöbbjének nem volt hova: lakása, önálló kereseti lehetősége nem volt, a szülők, a testvérek legtöbb esetben nem fogadták vissza, és a gyermekei gondja is az ő vállát és lelkét terhelte.

„Nem volt örömük az asszonyoknak. Eszembe jutott ángyim, kinek kilenc gyermeke volt, s mikor nagyobb lettem, kezdtem meggondolni a dolgokot: nem volt óvszer, nem aludtak külön szobába, az ágyak egymás végibe voltak, esszeértek. Így aludtak a nagyanyámék s ők es. Plusz, még egy velük aludt. Féljen attól, hogy ne hallják az öregek, féljen attól, hogy teherbe marad, felkelni mosakodni nem tudott, mert nem volt egy külön helyiség, főleg télen, mert hideg volt, egy szoba volt fűtve. Fel nem tudott kelni, hogy legalább megmosakodjék. Akkor oda tudott-e figyelni az az asszony a közösülésre. Attól a félelemtől s attól a rettegéstől – persze, engedelmeskedett, de az nem tudott jó lenni. Hát hogy tudott vóna? Amikor ilyen félelembe s ilyen rettegésbe vót?" (N. 68)

„Olyant is hallottam, hogy azt mondta az asszony, hogy ő, attól fogva, hogy férjhez ment, ugye így egyvégbe aludtak [ti. az ágyak egymás után voltak elhelyezve], *addig félt, hogy soha többet élvezni nem tudott. Nem elégült ki sohase. Addig félt, hogy utoljára már neki nem ért semmit se. Ez kihatott az egész életire."* (N. 67)

„A rossz nemi élet gyűlölködéshez vezetett. Há hogyne. A legtöbb családi zavar abból van. Ahol olyan a férfi, hogy nem érti meg az asszonynak a betegségit vagy gyengeségit, hát ott előfordul. Van ilyen. Még szinte olyan is, hogy szinte utálja a társát. Ha durva a férfi, nemcsak az ágyban, hanem a mindennapi életben. Ha a mindennapi életben durva, az ágyba se finomabb. Aztán az iszákosság, hogy napiasan iszik. A másik nem kívánja szagolni a bodega-szagot. A másik abba es beléköt, hogy szivarazik, s olyan büdös a szája. Ezek mind adnak egy ilyen undort, hogy aztán inkább nem kell." (N. 67)

„Az én emberem nagyon cigarettázott. Büdös vót az alkoholtól s a cigarettától. Mikor lefeküdtünk, úgy érződött a szagja, hogy undorodtam, s nem akartam fordulni feléje. S akkor durva vót. Ó, nem tudom elmondani, tanár úr... »Fordulj ide, met úgy felteszlek a ház hátánál, hogy az iskolakertbe állsz meg« – így. S akkor a közösülés milyen, amikor az egyik végzi a dolgát, s a másik sír." (N. 60)

„Nekem nem kell, s akkor nem engeded, s akkor kezdődnek esment a veszedelmek. Met a férfinek még kellene, s a nőnek nem. S akkor nem akar engedelmeskedni. Az asszony sokszor megkujakolódik az ágyba. Attól függ, hogy melyik férfi milyen. Sok az értetlen s a rosszindulatú a feleségivel. Főleg ha ittas." (N. 69)

A nemi szenvedés, a nemi zsarnokoskodás, az asszonyi megaláztatás panaszáradatából válogattam néhányat. Ezek a történések sokszor nem állnak messze a nemi erőszak fogalmától: az erőfölény fenyegetéssel, veréssel jut érvényre. Ráadásul a közösülésre kényszerítés a házassági életközösségben történik, és a feleség az ismétlődő bűntett áldozata. Mégis szinte soha nem lesz peres ügy belőle.

„Zavar történik s baj es elég. Olyan, hogy hézavert az asszonyhoz az ember. Olyan es vót, hogy az ágyba es megkujakolta: »Mért kértelek meg, ki megatyauristenelt?! Másnak tartogatod-e?« Vagy ehhez hasonlót. Fellázad az ember: »Vagy meghagyod, vagy a rágsúly megeszen! Ha nem, megütlek s elverlek a háztól! Nekem most kell, s kell!« Akkor muszáj megengedje, ha bőgve akkor es. Ha a szemiből könny hull, akkor es meg kell engedje. Ebből kifolyólag válás es vót. Legtöbbször ebből van a legnagyobb baj. Ebből a nem engedelmességből." (F. 75)

„Anyámasszonyt apámuram többször megkujakolta. Elmondta nekem egyszer, hogy »apósod öl meg«. Így mondta, öl meg. Nem es siratta, amikor meghót. A ravatal mellett énekelte a szent éneket. Aztán súgtam neki, hogy magának nem illik énekelni. Hagyja másra! Nem talál énekelni a halott mellett a siralmasnak. Szegény, olyan szíviből énekelt, olyan hangoson." (N. 68)

„Leghamarébb megpofozza, pofon veri, s úgyes lenyomja, s megcsinálja. A szülők jelenlétibe is. A szülők a fiuk pártjára állnak. Megmondják neki, fiam, ha férjhez jöttél, engedelmeskedj uradnak, ha nem, menj el, lelkem. A férfi kap védelmet, az asszony csak jövevény a háznál. El kell tűrje ezt es. Vót, hogy fődig verte, azér me nem engedte meg. A szülők nem es keltek fel az ágyból. Az az ők doguk, ezt mondták. Az asszony még sikítani se mert. S csak meg kellett engedje. Kegyetlenség vót. Nem vót öröm, csak köröm. S hány vót ilyen!

Kézzel úgy meg tudja verni: arcba, hátba, nyakba, ahol érte. Az asszony megkuporodott, s a másik ütte, hol találta. Rúgta es, ha kellett. Veszedelmes a parasztember, ha felharagszik. Vót, hogy nappal es megverte, hogy az udvaron megrugdosta, s a kórházba került, me vérzett. De nem mondták meg az orvosnak: leesett a szekérről, a csűrbe... Ez vót a baja." (N. 67)

„Ha nem akarja az asszony es, akkor es a férfi az erősebb, ő a gazda. Van egy olyan kötelesség nálunk, hogy a családi békességért kell engedjen az asszon. Az asszon inkább tudta engedni, mint a férfi megcsinálni, ha nem vót rea tehetsége. Én nem kellett kezdeményejzek. Nyakig vótam vele így es evvel a felivel. Csak tudom, ha nem kellett es, kellett engedni, met ha nem »kell-e csaplak?« Az ágyba es belévert s gégészett, göbődött, megvert. »Mét mentél férjhez? Az Isten...erre s arra...« S akkor méges meg kellett engedjem. [Sír.]

S ebből jő aztán egy gyűlölet es, ebből az erőszakosságból. Ez olyan, mint amikor megerőszakolnak. Amikor még a kezedet es megfogja, hátratöri, lenyom, s letépi a ruhát rólad... Ez nem erőszakolás-e? Akkor mit kívánsz rajta? Hogy kelljen neked a férfi?

A két kezit hátratöri a fehérnépnek, lenyomja a testet a karjára, hogy nem tudod kihúzni a kezeidet, met az egész testivel reád nyomul, a két keze felszabadul, s tépi le a ruhát rólad.

Vannak olyan emberek, hogy a fehérnépet kéri, s képes az ágyból es levetni, ha nem engedelmeskedik neki még éjjel es az ágyba, rögtön. Megfogja, s letaszítsa az ágyból. Az asszony belől kell aludjon, ez szabály. Megfogja, meglódítsa, s letaszítsa. S má a fődön van. Aztán valahova megkuporodik. Me nem engedi vissza az ágyba." (N. 66)

„Rajtam es megtörtént. Például, amikor megszületett a legutossó gyermekem, akkor es a vendégem [értsd: havi vérzésem] *még járt, fenn vótam éjfél után két óráig. Dolgoztam, szitáltam. Lefeküdtem, s ő má aludt. Úgy lopózkodtam bé melléje, hogy hátha nem venne észre, me nekem semmire szükségem nem volt. De hát ő felébredt,*

s abba a helybe akart foglalkozni. Kértem, »hallod-e, hagyj békémet. Tudod, hogy hogy vagyok. Má a Jóistennek es elég, annyi gyermek van. Haggy békémet, én kérlek szépen!« Nem, csak erőszakolt. Akkor felharagudtam, met fáradt es vótam, béfordultam a falnak, s úgy a faromat odafordítottam neki, hogy na, hát ha már csakugyan nem tudsz békét hagyni, hát csináljad, ahogy akarod. Hogy vót felkészülve s hogy nem, nem tudom, de akkor kifordított, s kezdte ütni a hasamot, s megvert úgy, ahogy csak megtudott. A hasam es kék vót, a hátam es kék vót. A vérzésem úgy megindult, hogy rea nem'tom hány hónapra kellett menjek műtétre. De méges elvégezte az ő dolgát. Ugye én felkeltem, s szitáltam tovább. Hajnalba jött az egyik fiam haza a munkából, s látta, hogy sírok, s kérdi, mi történt. S mondom, velem az, hogy élve édesapád mellé többet nem fekszem. S ha meghalok, ne tegyetek mellé! Eljött dél, megdagasztottam a tésztát, megaludt a vér alattam. Bémentem, s mondom neki, »te, el kell menjek orvoshoz, erőst vérzek«. S arra azt felelte, »csak azt bánom, hogy nem nyuvasztottalak meg«. Ez így vót, tanár úr.

De aztán nem mentem, me nagy fiaim s nagy leányaim vótak, s nem gyalázhattam a családot. Aztán csak el kellett menjek a kórházba, de egy orvosnak se árultam el, hogy mi történt.

Aztán még kap a szája végett. Az asszonyt mi vereti meg? A szája. Eccer-kéccer megmondja neki, hogy »Hallgass! Legyen elég!«. De az asszony csak pereg, csak pereg..., s akkor piff-puff. S kész a verekedés. Az asszony megkuporodik, s addig üti, amíg akarja. Ahol éri: üti s rúgja, ahol éri. Van, amelyikbe belérúgnak. Az asszony leghamarébb megkuporodik, s akkor rúgja. Azt nem nézi, hogy hol. Csúnyán káromkodik. Az Istent szidja úgy, hogy szedi le. »Hát te mit gondolsz?! Ki az ember a háznál?! Megmondtam, fogd bé a szájadot...«

Ma is van elég, ki megveri a feleségit. Hánynak bétörött az oldalbordája, eltörött a karja, eltörött a válla! S akkor azt mondták, hogy leesett a szekérről, leesett a rakóról, de közbe az ura megverte, vagy úgy kivette, hogy... Még a házból es kivette. Aztán az asszony elmondta, met az asszonyba nem áll meg úgy, mint a férfiba. Mikor sajnálkoznak rajta, akkor vagy leinti, vagy sírni kezd,

s elmondja, hogy »tuggyátok-e, ez milyen esés vót? A Józsi keze!« De az orvosnak ő es elhazudja. Met az ura megmondja: »Arra vigyázz, mit mondasz az orvosnak!...Ennek a kulcsát tedd el, hogy hogy történt, met ha nem!...« Amit az ura mond, az asszony es azt kell mondja." (N. 80)

Noha a terjedelem szorít, még egy példáról a sok közül csak nem tudok lemondani. Arról a „vétkes" asszonyról, asszonyokról, akik nem fiúgyermeket szültek, akik miatt megszakadt a férj nevének továbbvitele.

„Mi es másodiknak fiút akartunk. Én es, de az uram! Arról hallani se akart, hogy a második lejánka es megszületett. Az egyvégbe részeg vót, met az meg vót mondva előre, hogy ez Béla lesz.

Édesanyám hazajött, met elkísért Karcfalvára a szülészetre, s mondta, hogy megvan, s lejánka. Azt mondta erre az uram, hogy az nem az övé! »Ha nem fiú, akkor nem az enyém!«, ordította a szüleimnek es, met ott laktunk. Édesanyám mondta neki, hogy »Ágoston, le kell menni Karcfalára, s a lejánkát kell anyakönyveltetni«. Erre azt válaszolta, hogy kerejsem meg, hogy ki kell béírassa. Ő azt a leánkát?! Ha fiú lenne, akkor tudná, hogy az övé, de ennek kerejsem meg az apját, met nem az övé.

S akkor tuggya-e, hogy ez nekem mekkora keserűség vót?

Eccer lejött a szülészetre, de olyan részeg vót akkor es, s az ablakhoz jött, kopogtatott, s odamentem – ott még vótak asszonyok a környékről –, de a szégyen ölt meg. S mondtam, »Ágoston, há hogy nem jösz, há kell ingemet vinni haza, s a lejánkát még nem anyakönyveltetted! S kéne gyere, s kéne anyakönyveltessed. Itt mindenki, mondom, hogy születik meg, másnap anyakönyveltetik! Hát neked mét kell most igyál? Mét nem tudod ezt elrendezni?« »Azt a lejánkás...«, csúful kárinkodott, ordított, hogy mindenki nézte az ablakot. S én akkor nagy sírva az ablaktól férejöttem, az ágyra leültem... S akkor esment verte az ablakot. Odamentem, s azt mondta, hogy »avval a lejánkával menj oda, akivel csináltattad, hogy anyakönyveltesse!« Na, én ebből ettem, tanár úr!

Aztán kellett jőni haza, s akkor józanul lejött, édesanyám küldte a donyhát, a hárászkendőt s mi még kellett. A bubát bébugyulálták,

a kezembe adták, s anyakönyveltetés nélkül jöttünk haza a déli sittes buszval, a bányászokkal együtt. Hatvanegybe vót! S akkor édesanyám avval állott velem szembe, me ő es egy gonosz asszony vót, hogy amíg nincsen házunk, ahova elkőtöjzünk, mét kellett nekem gyermek. Hát nem én egyedül csináltam! Há nem lehetett bírni az uramval. De zsémbelt, zsémbelt... Sose felejtem el.

Édesanyám egy felé zsémbelt, édesapám azt mondta, hogy ejisze immá megborjúzok, akkor az uram, azt mondja, hogy nem fiú lett... Csak ivutt egyvégbe, nem vót, aki anyakönyveltesse... Örökké részegen hol mászott, s hol hozták haza. S itthon kerengetett. Így vót. Egy hónap múlva anyakönyveltette a lejánkát. Met nem fiú lett, s nem az övé! Pedig mindene tiszta olyan, mint az apjáé. S nekem ez az egyetlen férfiú vót az életembe ebből a szempontból. De akkora keserűségbe vótam. Én annyit sírtam.

Az első lejánkát erőst szerette, de erre, hogy nem Béla lett, rea se nézett. Később se szerette ezt a lejánkát. Pedig jobban hasonlít rea, mint az első. Aztán egy idő után anyakönyveltette, s többet nem osztotta." (N. 69)

Jack Holland könyve szerint az általa kronologikusan felvonultatott társadalmakban a nőgyűlölet ideológiák, állampolitikák, társadalmi intézmények része lett, miközben persze a közgondolkodást is meghatározta. A székely-magyar társadalomban, melynek túlnyomó többségét a közelmúltig a falusi népesség alkotta, a nők szenvedéstörténete elsősorban egy primitív viselkedési mintákban kifejeződő mentalitás eredménye. A nőgyűlöletnek nem volt jól kiforrott ideológiája, csupán klisészerű, férfi-centrikus mondatok, szentenciák rögzültek a köztudatban, és ezek irányították a mindennapi élet szokásrendjét, és hagyományozódtak tovább.

A székely-magyar társadalomban évszázadok óta szinte szakadatlanul hadba szólították a férfiakat, az utóbbi 50–60 esztendőben pedig elterjedt az ingázó életmód, ami miatt a férjek sokat vannak távol a családtól. Így az asszony vállára hárult az otthoni élet, a családi gazdaság rendezése, a gyermekek, az öregek gondozása. A nők, a feleségek ezért több információval, helyzetismerettel rendelkeznek az otthoni környezetükben, mint a férfiak, és gyakran kerülnek döntési helyzetbe a családot és a kisközösségeket érintő ügyek rendezése során. Ennek ellenére a közfelfogás még mindig a lakosság alacsonyabb rendű felébe sorolja őket. Sőt, többnyire ők maguk is. És amíg ez így van, az egyenlőtlenség nem látszik csitulni. Összegzés gyanánt idézem egy csíkszentdomokosi székely asszony állásfoglalását ebben a kérdésben:

„A férfiak nagyobb rangújak kell legyenek. Ha nem sokat es, de egy kicsivel. Van olyan fehérnép, hogy megállná a helyit, hogy lehet egy férfi nem állná úgy meg. De az más, csak egy nő – azt mondják. Ez csak egy nő kormányzás, ezt nem lehet meghagyni, met ide férfi kell! Lehet, hogy a fehérnép jobban el tudná rendezni, de méges a férfinek kell az elsőbbséget megadni. Met ő férfi. S ez a férfi dolga! Én azt mondom, egy férfinak méges nagyobb rangja kell legyen, mint egy fehérnépnek. A jogegyenlőséget meg kéne engedni, de csak annyi jogja legyen, hogy a munkába ne legyen a fehérnépnek több joga [értsd: több feladata]. *Így beszédbe kibeszélheti magát, de méges a férfié legyen az erősebb jog...*

Ezt az asszonyok többsége így tarcsa, s így kell tarcsák. Van, ahol az asszony erőt akar venni, de bé kellett lássa, bár lehet, ha az asszonyra hallgattak vóna, jobban jártak vóna, de méges a férfira kell hallgatni. Há vannak olyan emberek, hogy megpróbálják s engedelmeskednek az asszonynak, de van olyan, hogy bélássa, hogy az asszonynak van igaza, de úgyse engedi meg, hogy az asszonynak legyen igaza, met ő a férfi a háznál. Az úgy kell legyen, ahogy ő mondja. Hijába, hogy utána megbánja! S ilyen erőszakos emberek vannak. Vótak, lesznek s vannak es! Ebből van több! Eszszeveszünk, s egymásra mindent reamondunk..., s úgy sem enged. Aztán később megmondja, hogy »nem akartam engedni, hogy neked legyen igazad!«" (N. 77)

Dr. Balázs Lajos néprajzkutató
Csíkszereda, 2010. október

Tartalomjegyzék

Előszó 5

Bevezető 9

1. Pandóra leányai 19
2. Nők a kapuknál. Nőgyűlölet az antik Rómában 45
3. Az isteni közbelépés.
   A nőgyűlölet és a kereszténység terjedése 77
4. A mennyek királynőjétől az asszonyördögig 107
5. Szép új világ.
   Irodalom, nőgyűlölet és a modernség kezdetei 141
6. Viktoriánus rejtélyek 179
7. Nőgyűlölet az „Übermensch” korában 221
8. Testpolitikák 251
9. Következtetés. A nőgyűlölet megértése 283

Utószó 303

A „nőgyűlölet" szó megjelenését a magyar szótörténet
99-re keltezi, angol változata, a „misogyny" 1656-ben
ent meg először, jóllehet az, amit a szó jelöl, már év-
redek óta létezett. Aki ezt a könyvet elolvassa, szemle-
tve fog a nőktől bocsánatot kérni.

Láng Zsolt

ISBN 978-606-92476-8-6

45 Lej 3890 Ft

Jack Holland

NŐGYŰLÖLET